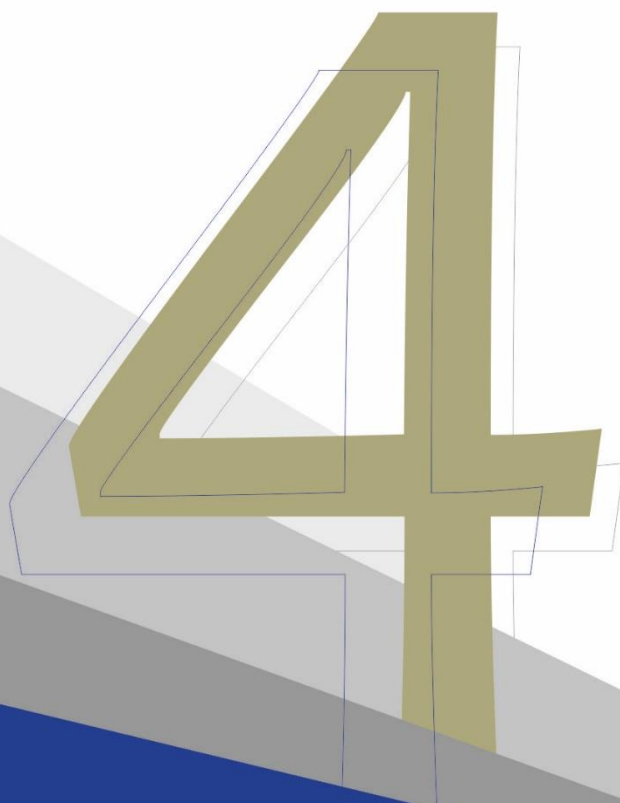

ACTA ACADEMIAE NYIREGYHAZIENSIS

4.

**KUTATÁSOK ÉS LÁTÁSMÓDOK
A NYÍREGYHÁZI EGYETEMEN**

NYÍREGYHÁZA, 2021

ACTA ACADEMIAE NYIREGYHAZIENSIS
4.

KUTATÁSOK ÉS LÁTÁSMÓDOK
A NYÍREGYHÁZI EGYETEMEN

Szerkesztette:
Kovács Zoltán

Nyíregyháza, 2021

Acta Academiae Nyiregyhaziensis

A Nyiregyházi Egyetem sorozata
4. kötet

Kutatások és látásmódok a Nyiregyházi Egyetemen

Szerkesztő:

Kovács Zoltán

Sorozatszerkesztő:

Kovács Zoltán, Minya Károly

Szakmai lektorok:

**Dr. Baráth Lajos, Dr. habil. Barta Róbert, Dr. Berki Tamás,
Dr. Chrappán Magdolna, Csákné dr. Filep Judit,
Dr. Csiszár Csilla Margit, Dr. habil. Duleba Szabolcs,
Dr. Fekete Sándor, Prof. dr. Fónai Mihály, Gulyásné dr. Kerekes Rita,
Dr. Gyarmathy Dorottya, Dr. Hodossi Sándor, Dr. Horváth Géza,
Dr. Markos Valéria, Prof. dr. Michalkó Gábor, Dr. Moise Gabriella,
Dr. Riczu Zoltán, Dr. Szabó Viktor, Szalai Tamás, Dr. Tőkés Tibor,
Dr. Varga Beatrix, Vass Zoltán, Dr. Vágvolgyi Sándor,
Dr. Veres Ferenc**

Felelős kiadó:

Halkóné dr. Rudolf Éva

Tördelőszerkesztő:

Tóth Miklósné

© Nyiregyházi Egyetem
© A szerzők

ISSN: 2416-2981
ISBN: 978-615-6032-39-3

Nyiregyháza, 2021

TARTALOM

Előszó.....	8
Antal Tamás – Tarek Mohamed – Tarekné Tilistyák Judit A batátagumó (<i>ipomoeabatatas L.</i>) szárítási tapasztalatai a Nyíregyházi Egyetemen	10
Barabásné Kárpáti Dóra A kompetenciák szerepe és jelentősége a Nyíregyházi Egyetem közgazdászstanár-képzésében – avagy egy kutatás eredményei	28
Bíró István Ferenc Népzeneoktatás a hivatalos oktatási rendszeren kívül	39
Dávid Oláh – Szilvia Borbély – Edina Pólyán – Róbert Kardos Factors Affecting the Football Player Career, i.e. Studying Performance Anxiety among the Students of a Football Academy	55
Drabancz M. Róbert – Nagy Imre Viták a kőso és a vasút szerepéről a Felső-Tisza-vidék modernizációjában.....	63
Falucskai János Kódok felbonthatóságát tesztelő algoritmusok implementálása Java nyelven	70
Hegedüs László Zsigmond Piac és hatósági árak	77
Hollósi Hajnalka Zsuzsanna – Vincze Tamás „Barbár szelek fújnak...” (a Nyíregyházi Egyetem tanári pályára készülő hallgatóinak olvasáshoz való viszonya 2020-ban)	84
Komáromi István Határtalan élmények „határtalanul!” A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai, iskolai pedagógiai-szakmai és ifjúságturisztikai szempontú megközelítése és értelmezése. I. rész: A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai összefüggései és értelmezése.....	93
Komáromi István Határtalan élmények „határtalanul!” A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai, iskolai pedagógiai-szakmai és ifjúságturisztikai szempontú megközelítése és értelmezése. II. rész: A „Határtalanul!” programok és utazások (jó gyakorlat, példák, élmények és tapasztalatok iskolai dimenzióban). A „Határtalanul!” programok turizmusszakmai, ifjúság- és diákturisztikai szempontú értelmezése és összefüggései	103

László Körei Building the City Brand of Nyíregyháza through the Local Government Cycles of Successful Local Government	129
Makszim Györgyné Nagy Tímea Clarification of the Conceptional Framework of Entrepreneurship, Entrepreneur, Company: Separation and Linking of the Concepts.....	137
Makszim Györgyné Nagy Tímea – Barabásné Kárpáti Dóra – Kósáné Bilanics Ágnes – Vargáné Bosnyák Ildikó A duális képzés tapasztalatai a nyíregyházi egyetem közgazdászképzésén.....	145
Molnár Anita – Borbély Szilvia – Oláh Dávid – Vajda Ildikó Testkultúra és egészségmagatartás vizsgálata a Nyíregyházi Egyetem dolgozói körében Research of Body Culture and Health Behaviour among the workers of University of Nyíregyháza	154
Nagy Zsuzsanna A biológiai sokféleség megőrzését célzó stratégiák és azok megvalósulása Magyarországon 2010 után	168
Nyilas Orsolya „Visszatérő tanulás” a felnőttképzésben – A támogatott felnőttképzések tapasztalatai	180
Schéder Veronika Az érzelmek nyelvi kifejezőeszközeinek vizsgálata tanárjelölt hallgatók narratíváiban.....	186
Sebestyén Krisztina Általános iskolai idegennyelv-tanulás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében	195
Szabó Béla – Antal Tamás – Tarek Mohamed – Tarekné Tilistyák Judit – Kovács Gábor – Vigh Szabolcs – Szabó Miklós – Kosztyuné Krajnyák Edit – Uri Zsuzsanna – Vincze György – Csabai Judit – Irinyiné Oláh Katalin – Tóth Csilla – Simon László Csicsókakutatások a Nyíregyházi Egyetemen.....	203
Szabóné Berta Olga Az agrárvállalkozások informatikai eszközhasználati szokásai.....	219

Szabó-Zsoldos Gábor A koncentrációs tábor mint a Krüger apó c. propagandafilm meghatározó motívuma	228
Sztányi-Szekér Barbara – Szemán-Nagy Anita A család és a munka egyensúlya	239
Tóthné Szabolcsi Zsuzsa Judit A pragmatikai kompetencia fejlesztésének jelentősége az idegen nyelvek oktatásában.....	246
Tukacs Tamás „A Very Good Mouth”: gyarmati vágyfantáziák és a fordítás problémái Defoe Robinson Crusoe-jának egy jelenetében.....	252

ELŐSZÓ

Az Acta Academiae Nyiregyhaziensis tudományos periodika immár negyedik kötetét tartja kezében a kedves Olvasó. Néhány éve, amikor elindítottuk sorozatunkat, a névadás egyértelműnek tűnt, hiszen a Nyíregyházi Egyetem egyik jogelőd intézménye Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis néven már adott ki hasonló kötetet az 1965–1996 közötti időszakban. Az Acta Academiae Nyiregyhaziensis első kötete 2015-ben jelent meg „Az applikáció vonzerejében” alcímmel, 26 tudományos közleményt tartalmazva. Majd 2018-ban a második, „Elméleti és gyakorlati kutatások a Nyíregyházi Egyetemen” alcímet viselve, 17 tanulmányt foglalt magába. Sorozatkötetünk harmadik kötete 2019-ben látott napvilágot „Inter- és multidiszciplináris kutatások a Nyíregyházi Egyetemen” alcímmel, amely 20 publikációt tartalmazott, ebből kettő angol nyelven olvasható, ezzel is megerősítve azt a hagyományt és szándékot, hogy Egyetemünk kiadványaiban ne csak magyar nyelven jelenjenek meg közlemények. Az Acta Academiae Nyiregyhaziensis mostani, immár negyedik kötete a „Kutatások és látásmódok a Nyíregyházi Egyetemen” alcímmel jelenik meg. Minden értelemben találó a kiadvány alcíme, hiszen végiglapozva rögtön feltűnik az olvasónak, hogy milyen rendkívül sokszínű és változatos – több esetben inter- és multidiszciplináris – témában megírt tanulmányt tartalmaz, amelyek híven és egyértelműen visszatükrözik a Nyíregyházi Egyetem mint alkalmazott tudományok egyeteme státuszú felsőoktatási intézmény sokoldalú oktatási és kutatási tevékenységét. A tanulmányok között találunk agrár, agrárműszaki, élelmiszer-tudományi, gazdaság- és társadalomtudományi, informatikatudományi, nyelvtudományi, pedagógiai, politológiai, pszichológiai, sporttudományi témájú dolgozatokat mind az egyetemi, mind pedig az Egyetem által fenntartott Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium munkatársainak tollából. A jelen kötet tanulmányai megismertetik az olvasót kollégáink legújabb kutatási és fejlesztési eredményeivel. Mindez nem lehet meglepő annak tükrében, hogy Egyetemünkön hét tudományterülethez kapcsolódva mintegy huszonnyolc tudományágban folyik oktatási, kutatási és kutatásfejlesztési tevékenység.

A Nyíregyházi Egyetem mint a város és a megye meghatározó felsőoktatási intézménye, egyben egyik legfontosabb szellemi és tudásbázisa fontos feladatának és missziójának tekinti a minél szélesebb körű tudástranszfer megvalósítását. Ennek egyik eleme sorozatkötetünk jelen, sorrendben a negyedik számának megjelentetése is, hiszen az ebben a kötetben publikált tanulmányok mindenki számára hozzáférhetővé válnak azáltal, hogy a 21. század elvárásainak megfelelően online módon is elérhetővé tesszük azokat honlapunkon, így biztosítva a fentebb megfogalmazott nemes cél elérését. Az online megjelenésnek is köszönhetően minden kedves érdeklődő megismerheti az Egyetemünkön folyó kutatómunka sokszínűségét, valamint az intézményünkre jellemző látásmódokat. Reméljük, és bízunk benne, hogy minden olvasó talál a kötetben számára fontos, érdekes és – nem utolsósorban – a munkavégzésében is hasznosítható ismereteket, információkat. Egyben biztatjuk is kedves Olvasóinkat arra, hogy osszák meg másokkal is az ez alapján szerzett ismereteiket, és bátorítjuk őket arra is, hogy további érdeklődés esetén vegyék fel a kapcsolatot a szerzőkkel.

A kötet Szerkesztőbizottságának nevében ezúton is szeretnénk megköszönni minden szerzőnek, hogy beküldték tanulmányaikat, és az Acta Academiae Nyiregyhaziensis periodikát választották tudományos eredményeik bemutatására. Hálás szívvel köszönjük továbbá felkért lektoraink értékes, segítőkész és sok esetben jó szándékú iránymutatást is tartalmazó értékelő munkáját, és természetesen köszönettel tartozunk minden – a kötet előkészítésében, szerkesztésében és megjelentetésében – segítséget nyújtó munkatársunknak áldozatos munkájukért.

A kötet dr. Kovács Zoltán és dr. habil. Minya Károly gondos szerkesztésével készült, szakmai színvonalát 24 felkért lektorunk szakszerű bírálata emeli.

Prof. dr. habil. Simon László
az MTA doktora, a Tudományos Tanács elnöke

Dr. Kovács Zoltán PhD
általános rektorhelyettes

Nyiregyháza, 2021 áprilisa

ANTAL TAMÁS – TAREK MOHAMED – TAREKNÉ TILISTYÁK JUDIT

A BATÁTAGUMÓ (*Ipomoeabatatas L.*) SZÁRÍTÁSI TAPASZTALATAI A NYÍREGYHÁZI EGYETEMEN

ÖSSZEFOGLALÓ

Ma, a 21. században egyre nagyobb az igény az olyan élelmiszeripari termékek iránt, amelyek az egészséges táplálkozást preferálják, illetve a népbetegségek kialakulásának megelőzéséhez járulnak hozzá. Az édesburgonya-alapanyagból ezért olyan prototípustermékek előállítását vállaltuk egy feldolgozóipari vállalat számára, mint a sűrítvénykeverék, a juice és a gluténmentes lisztkeverék. A késztermékek előállításának egyik technológiai állomása vagy végállomása a szárítás. Laboratóriumi körülmények között többféle egy- és kétfokozatú szárítási eljárással dehidráltunk négyfajta batátagumót (fehér és narancshúsú). A szárítási kísérletek során meghatároztuk a szárítási időt, a szárítási kinetikát, a termék maghőmérsékletének lefutását és a berendezések villamosenergia-fogyasztását. Ezenkívül a hat szárítási módszerrel előállított batátagumó külső megjelenését és rehidrációsabilitását is vizsgáltuk. A szárítási és a minőségi vizsgálati eredményekre alapozva megállapítottuk, hogy a batáta vízelvonására legalkalmasabb módszerek sorrendben: a meleg levegős elő- és fagyasztva utószárítás, a fagyasztva és az infravörös szárítás.

ABSTRACT

Today, in the 21st century, there is a growing demand for food products that favour healthy eating and contribute to the prevention of the development of public disease. Therefore we undertook the task to produce prototype products from the sweet potato for a processing company, such as a mixture of puree, juice and gluten-free flour. One of the technological stages or end stages of the production of finished products is drying. Under laboratory conditions, four varieties of sweet potato tubers (white and orange flesh) were dehydrated by several single- and two-stage drying procedures. During the drying experiments, the drying time, the drying kinetics, the run temperature of the product and the power consumption of the equipment were determined. In addition, the external appearance and rehydration ability of the sweet potatoes produced by the six drying methods were examined. Based on the drying and quality test results, we found that the most suitable methods for the water removal of sweet potatoes are hot air pre- and freeze post drying, freeze - and infrared drying, respectively.

1. Bevezetés

A batáta vagy édesburgonya (*Ipomoeabatatas L.*) származását tekintve trópusi, szubtrópusi növénynek tekinthető, azonban a mérsékelt égövön történő termesztése is évszázados múltra tekint vissza. A batátát a gumójáért termesztik, amely a szár néhány cm-rel a földfelszín alatti részéből kiinduló különleges gyökerek megvastagodásával képződik. A gumóhéj színe fajtától függően fehér, krémszínű, narancssárga, barna, rózsaszín és lilás színezetű (Szarvas–Monostori, 2017).

A *Beauregard* édesburgonya az egyik legrégebbi édesburgonyának számító fajta, 1987-ben a Luisianai Egyetem kísérletezte ki. A *Beauregard* a legismertebb és egyben legédesebb édesburgonya-fajtának számít, amely halvány rózsaszín vagy rézsínű héjjal rendelkezik. A gumók alakja hosszúkas és vastag. Az élénk narancssárga színű húsa árulkodik a magas béta-karotin-tartalmáról, mely a zöldségnövények közül is a legmagasabbnak számít. Szárazanyag-tartalmát tekintve 21,3% körül mozog (La Bonte et al., 2015).

A *Bellevue* édesburgonya viszonylag új fajtának számít, mivel 2006-ban a Louisiana Mezőgazdasági Kísérleti Állomás fejlesztette ki (La Bonte et al., 2015). A bőr tónusa jól

megkülönböztethető a fentebb említett *Beauregard* fajtától világos, sima, rézhéjának köszönhetően, valamint a gumók alakja is inkább kerekesebb, tömzsibb, mintsem hosszúkás. A húsát tekintve a világosabb narancssárga szín jellemzi, mivel alacsonyabb a béta-karotin-tartalma is. Társaihoz hasonlóan magas C-vitamin-tartalommal bír, erősítve ezzel is az immunrendszert. A gumó szárazanyag-tartalma 20,5% körül mozog (La Bonte et al., 2011).

A *Bonita* egy fehér húsú édesburgonya-fajta, melyet szintén Luisianában fejlesztettek ki 2005-ben annak érdekében, hogy jobban ellenálljon a gyökérrothadásnak és a gyökérfonálféregnek, mint a fehér húsú O' Henry névre hallgató társa. A szárazanyag-tartalma 29% körül mozog, ez magasabb érték, mint a fent említett fajtáké. Ezen édesburgonya nemcsak színében, hanem textúrájában is eltér a társaitól, mivel sokkal szárazabb és pelyhesebb textúra jellemzi (La Bonte et al., 2011).

A *Burgundy* édesburgonyát szintén a Louisiana Mezőgazdasági Kísérleti Állomás fejlesztette ki 2004-ben, hogy narancssárga húsú, vörös bőrű fajtát biztosítson, emellett további cél volt, hogy kiváló tárolási tulajdonsággal rendelkezzen, magas szacharóztartalmu, és betegség-ellenálló legyen (La Bonte et al., 2014).

A vízelvonás az egyik legrégebbi módszer az élelmiszer-tartósításban, és egyben elengedhetetlen folyamat az élelmiszer-feldolgozásban.

Az ipari szinten leggyakrabban alkalmazott szárítási technika az ún. meleg levegős szárítás vagy konvekciós szárítási módszer (HAD). Ez a szárítási eljárás azonban negatívan befolyásolja az édesburgonya beltartalmi értékeit (például a karotinoid-, élelmirost- és C-vitamin-tartalom) (Singh–Pandey, 2012). Ezenfelül a magas szárítóközeg-hőmérséklet hozzájárul a termék zsugorodásához és az alacsony rehidrációs képességéhez.

Például az infravörös sugárzás (MIR) által történő mezőgazdasági anyagok intenzív melegítése növeli a vízszállítás sebességét a felület irányába, ezáltal növekszik a száradási ráta (Onwude et al., 2018).

A vákuumszárításra (VD) az alacsony működési hőmérséklet és a víz gyorsabb elpárolgása a jellemző, ez rövidebb szárítási időt és jobb minőségű szárított terméket produkál, összehasonlítva a vákuum nélküli szárítási módszerekkel (Sunjka et al., 2008).

A liofilizálás vagy fagyasztva szárítás (FD) az egyik legkíméletesebb szárítási módszernek mondható, és számos előnnyel rendelkezik, például minimalizálja az illó- és aromakomponensek távozását az anyagból, valamint a mikroszerkezetet is kevésbé roncsolja, azonban nagyon magas idő- és energiaigénnyel is bír. Az energiafogyasztás egy jelentős részét a vákuum és a hűtéstámogatása teszi ki, mely szükséges a szublimációhoz és a deszorpcióhoz. Ezen okok miatt kevésbé elterjedt az élelmiszeriparban való alkalmazása (Peng et al., 2012).

Az energiafogyasztás csökkentése érdekében egyre gyakrabban használnak olyan kombinált szárítási technikákat, amelyekkel a szárítási idő is csökkenthető. Egyik ilyen lehetséges módszer, amikor a meleg levegős szárítást kombinálják a fagyasztva szárítással (HAD–FD), ezzel 50%-kal alacsonyabb energiafogyasztás és szárítási idő érhető el, mintha csak a fagyasztva szárítást önmagában alkalmaznánk (Sagar–Suresh, 2009).

A kutatómunka célja, hogy egy újonnan felépülő feldolgozóüzem számára a laboratóriumi körülmények között végzett édesburgonya-alapanyaggal kapcsolatos szárítási kísérletek eredményeit ismertessünk. Ezért meghatároztuk a vizsgált hat dehidrációs módszer szárítási kinetikáját, a működési időt, a száradó anyag maghőmérséklet-változását, és a vízelvonáshoz szükséges villamosenergia-felhasználást. Emellett megvizsgáljuk a konvekciós szárítás, a liofilizálás, a vákuum-, az infravörös szárítás, valamint ezek kombinációinak (legalább két, önállóan szárításra alkalmas módszer összekapcsolása a költséghatékonyság és a veszteségek csökkentése érdekében) hatását a batátagumó minőségére (külső megjelenés és rehidráció).

2. Anyag- és módszertan

2.1. Az alapanyag

A kísérletekben felhasznált batátamintákat az alábbi módon készítettük elő a vízelvonásra: tisztítás bő vízben, hámozás, majd a szennyeződések és a hibás részek eltávolítása.

A kísérletek során felhasznált batáta megnevezését, formáját és nedvességtartalmát az 1. táblázat közli.

1. számú táblázat: A szárításhoz előkészített édesburgonya-gumók fontosabb paraméterei

Megnevezés	Szín	Forma és méret (cm)	Nedvességtartalom [%] (w.b.#)	Jelölés
Bonita	fehér hús	szelet; 0,5	75,1	M1
Bellevue	narancsszínű hús	szelet; 0,5	84,4	M2
Beauregard	narancsszínű hús	szelet; 0,5	78,8	M3
Burgundy	narancsszínű hús	szelet; 0,5	77,9	M4

nedves bázis; szárítószeletrényben meghatározott, gravimetriás módszerrel

Forrás: saját szerkesztés

A szárított gumótermékeket természetes úton történő hűtés után azonnal LDPE-zacskóba csomagoltuk abból a célból, hogy minél kevesebb nedvességet vegyen fel a levegőből. A tasakokba zárt mintákat 5 °C-on tároltuk a hűtőszeletrényben (Husqvarna QT4601, Elektrolux-Lehel KFT., Nyíregyháza) a további feldolgozásig.

2.2. A laboratóriumi szárítóberendezések

A növényi eredetű alapanyag szárítását hat különböző vízelvonási eljárással végeztük el, azaz egyfokozatú meleg levegős, fagyasztva, infravörös, vákuum- és ún. hibridszárítással (meleg levegős-fagyasztva szárítás és vákuumos elő- és fagyasztva utószárítás). A minták tömegét JKH-500 típusú (500g ± 0,1g) digitális mérleggel (Tajvan, New Taipei, JadeverScale Co.) mértük meg. A kísérletben felhasznált anyagok dehidrációját tömegállandóságig végeztük el. A nedvességrátát (MR) a következő képlet segítségével számoltuk ki (1):

$$MR = \frac{M - M_e}{M_0 - M_e}, \quad (1)$$

ahol: MR – a minta nedvességrátája (dimenzió nélküli), M_e – egyensúlyi nedvességtartalom (kg víz/kg szárazanyag), M_0 – az anyag nyers nedvességtartalma (kg víz/kg szárazanyag), M – a minta nedvességtartalma az adott pillanatban (kg víz/kg szárazanyag).

A konvekciós vagy meleg levegős szárítás (jelzése: HAD) végrehajtása LP306 típusú hengerszáritóban (Labor MIM, Budapest) történt (1. ábra). A szárító tálcáira (3 db) egy rétegben helyeztük el a mintákat. A szárítólevegő hőmérséklete és sebessége 60 °C és 1 m/s volt (a szakirodalom által javasolt, kíméletes és gazdaságos paraméter: Sharma–Prasad, 2001; Doymaz–Pala, 2002). A levegő relatív páratartalmára 15–21%-ot detektáltunk a Testo 4510 típusú mérőkészülék (Testo AG, Lenzkirch, Németország) segítségével. A mérőműszer érzékelőit (szélsebesség-, hőmérséklet- és páratartalom-mérő szondák) a szárítóberendezés szellőzőcsonkjához, illetve azon keresztül a termékbe szűrve helyeztük el.

A minta szárítása során bekövetkező tömegváltozást 1 óránként mértük a JKH-500 típusú digitális tömegmérő (JadeverScale Co., New Taipei City, Tajvan; $\pm 0,1$ g pontosságú) segítségével.

1. ábra: LP306 típusú hengersizító TESTO hőmérséklet- és páratartalom-mérő berendezéssel
Forrás: saját felvétel

Infravörös szárítás (jelzése: MIR). A szárítószekrény tetején található két darab kvarcüveg infravörös cső egyenként 300 W teljesítményű. Az emitterek által kibocsátott sugárzás hullámhossza 2,4–3,0 μm (közepes: MIR) tartományba esik. Az alkalmazott hőintenzitás vagy hőfluxus pedig 3–6 kW/m^2 (sugárzási teljesítmény és a szárítótálca alapterületének hányadosa), ami 40–80 °C-os szárítóközeg hőmérsékletnek felel meg (jelen esetben 60 °C-os beállítást alkalmaztunk). A szárítandó anyagot az infravörös csövek alatt 5 cm-re helyeztük el. Ezáltal egy intenzívebb száradás érhető el, az anyag megégése nélkül. A szárító tálcájára egy rétegben helyeztük el a mintákat. Szárítás során az anyag tömegét a tálca alá helyezett digitális mérleg segítségével folyamatosan mértük (Precisa, PrecisaGravimetrics AG, Dietikon, Svájc, $\pm 0,01$ g pontosságú) (2. ábra). A szárítószekrényben uralkodó hőmérsékletet, az anyag maghőmérsékletét és a relatív páratartalmat Testo 4510 típusú mérőkészülékkel (Testo AG, Lenzkirch, Németország) ellenőriztük.

2. ábra: Az infravörös szárítást (Precisa HA) megvalósító berendezés a Testo készülékkel
Forrás: saját felvétel

A fagyasztva szárítás (jelzése: FD) művelete Armfield FT33 (Armfield Ltd., Ringwood, Egyesült Királyság) típusú berendezéssel lett végrehajtva (3. ábra).

A minták szárítása az alábbi paraméterekkel jellemezhető:

- A minták fagyasztása: -22 – -24 °C (a kristályosodási pont -18 °C alá).
- A szárítókamra hőmérséklete (a művelet végén): 20 – 21 °C.
- A minták átlag-maghőmérséklete (a művelet végén): 17 – 18 °C.
- A kondenzátorkamra hőmérséklete (a művelet alatt folyamatosan): -47 – -55 °C.
- A munkakamra nyomása: 50 – 100 Pa.

A mintatálcára egy rétegben helyeztük el a szárítandó anyagot. A minták maghőmérsékletének változásai 4 db beszűrő hőelem által voltak meghatározva. A szárítás alatt lejátszódó folyamatok pontos elemzéséhez a laboratóriumi fagyasztva szárító berendezést elláttuk egy adatgyűjtő rendszerrel (tömegváltozás regisztrálása).

3. ábra: FT-33 típusú fagyasztva szárító a batátamintákkal

Forrás: saját felvétel

A vákuumszárítás (jelzése: VD) a Kambic VS–50C típusú (Szlovénia, Kambic) vákuumszárító szekrényben történt meg (4. ábra). Az alyomás előállítása V–710 típusú (Svájc, BüchiLabortechnik AG) vákuumpumpával történt. A szárítóberendezés két alumíniumpolccal van felszerelve, ezekre helyeztük a mintákat, szintén egy rétegben. Az anyag maghőmérsékletét beépített hőelem segítségével ellenőriztük.

Az alábbi szárítási paramétereket alkalmaztuk:

- A szárítókamra hőmérséklete: 60 °C.
- A kamra nyomása: 7 kPa.
- A nyersanyag és a száradó anyag tömege JKH–500 típusú digitális mérleggel volt meghatározva.

4. ábra: Vákuumszárító a batátamintákkal
 Forrás: saját felvétel

A kombinált meleg levegős, fagyasztva szárítás (jelzése: HAD–FD) kivitelezése két lépésben történt meg. A minták előszárítását hengerszárítóban (HAD) kezdtük el ugyanazon körülmények között, mint a hagyományos konvekciós szárításnál ($T=60\text{ °C}$, $v=1\text{ m/s}$ és $\rho=15\text{–}21\%$). A minták szárítása a konvekciós szárítóban 2 órán át tartott. Ezután a hűtés beiktatását követően átraktuk az előszárított mintákat a liofilizáló (FD-utószárítás) berendezésbe (hasonló paraméterek mellett, mint az egyfokozatú fagyasztva szárításnál). A szárítás folyamata a tömegállandóság beálltaig tartott.

Kombinált vákuum elő- és fagyasztva utószárítás (jelzése: VD–FD). A szárítási procedúrát vákuumszárítással kezdtük meg, majd bizonyos időtartam után (2 óra – tapasztalati érték) a mintákat kivettük a szárítóból, és a hűtést követően fagyasztva szárítottuk. A cél az volt, hogy a termékben található fizikai víz nagy részét – viszonylag könnyen, szövetek roncsolása nélkül – a gyors előszárítással eltávolítsuk, ezzel növelve a száradási rátát. Mivel a kötött víz eltávolításához kíméletesebb eljárás szükséges, ezért esett a választás a fagyasztva utószárításra. Az alkalmazott szárítási paraméterek megegyeznek a fent közölt adatokkal (lásd. vákuum- és fagyasztva szárítás).

A szárítási kísérleteket kétszeres ismétléssel végeztük el, és az átlagértékeket jelenítettük meg a tanulmányban.

2.3. A villamosenergia-fogyasztás mérése

A kísérletekben alkalmazott szárítóberendezések által felvett villamosenergiát az EKM 265 típusú energiafogyasztás-mérő (Conrad Electronic GmbH, Hirschau, Németország) segítségével határoztuk meg (5. ábra). A fogyasztásmérő használata egyszerű, a dugalj és a szárító csatlakozója közé helyezzük a mérőberendezést, mely a szárítási folyamat kezdetétől a befejezéséig méri a felvett villamos energiát kWh-ban kifejezve.

A szárítási kísérletek során felhasznált berendezések elektromosenergia-fogyasztását az alábbi képlet segítségével határoztuk meg (2):

$$E = P \cdot t, \quad (2)$$

ahol: E – villamosenergia-fogyasztás (kWh), P – a berendezés energiaigénye (kW), t – szárítási idő (min, h).

5. ábra: EKM 265 típusú energiafogyasztás-mérő
Forrás: saját felvétel

A laboratóriumi szárítóberendezések villamosenergia-felvételének mérését kétszeres ismétléssel végeztük el, és az átlagértékeket jelenítettük meg a tanulmányban.

3. A batátagumó vízelvonásának kutatási eredményei

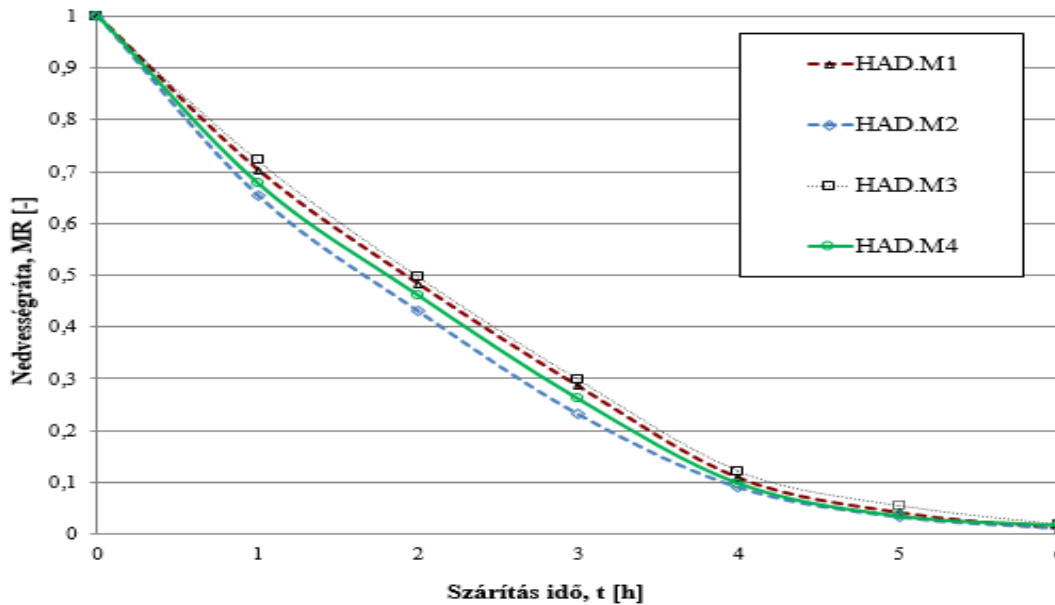
Ebben a fejezetben az édesburgonya-gumó szárítási kinetikáját, a maghőmérsékletének változását a szárítási folyamat során, a szárítási időt és a szárítóberendezések villamosenergia-fogyasztását közöljük.

3.1. A szárítási kinetika

A szárítási kísérletek során az egyik legfontosabb feladat a száradási görbék felvétele (az anyag nedvességráta-változása az idő függvényében).

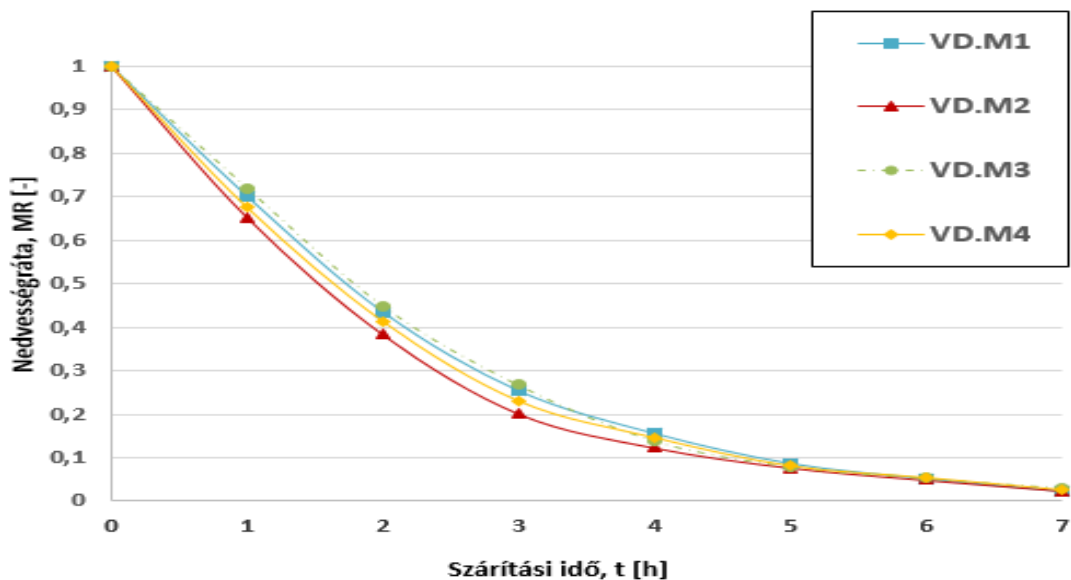
A 6. ábrán megfigyelhető a konvektív szárítással (HAD) dehidrált batátaszletek nedvességleadási görbéje. A diagramon található pontok prezentálják a kísérleti adatokat.

A konvekciós vízelvonás (HAD) száradási görbéje két szakaszra bontható, első az állandó száradási sebességű szakasz, ahol a nedvességleadás lineárisan csökken, itt a szabad víz elvonása játszódik le. A második szakasz az ún. csökkenő száradási sebességű szakasz, amikor az anyagban lévő maradék nedvességtartalom, a kötött víz eltávolítása történik meg. Ahol a száradási görbe inflexiós pontja található – azaz görbületet vált –, azt jelenti, hogy onnantól kezdve az anyag belsejéből nagyobb energiáfordítással távolítható el a maradék nedvességtartalom, mindez a termék minőségének hátrányára válik (zsugorodás, sejtösszeomlás és barnulás). A batátaszletek (M1–M4) vízelvonása a tömegkiegyenlítődéig tartott. Az „M1–M4” batátafajták szárítási idejét – egységesen 6 óra – tekintve eltérést nem tapasztaltunk.

6. ábra: Batátaminták (M1–M4) meleg levegős szárításának száradási görbéje
 Forrás: saját szerkesztés

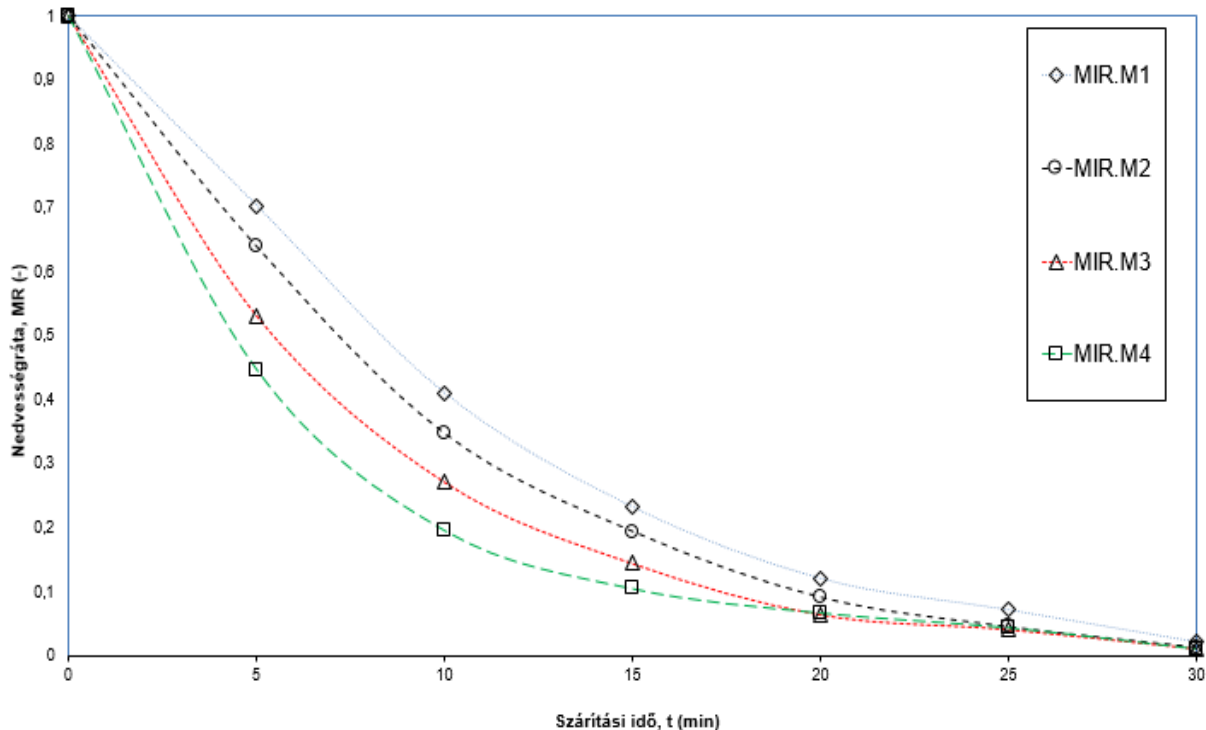
A 7. ábrán megfigyelhető a vákuumszárítással (VD) dehidrált batáta száradási görbéje, az anyag nedvességráta-változása a szárítási idő függvényében. A VD száradási görbe lefutása hasonló a HAD-görbéhez, szintén két szakaszra bontható. Az „M1–M4” batátafajták szárítási idejét tekintve eltérést nem tapasztaltunk, mindegyik 7 óra alatt száradt meg, a beállított alnyomás miatt a batáta kismértékben zsugorodott és barnult. A batátaszetelek (M1–M4) vízelvonása a tömegkiegyenlítődéig tartott.

7. ábra: Batátaminták (M1–M4) vákuumszárításának száradási görbéje
 Forrás: saját szerkesztés

A batátaminták (M1–M4) infravörös szárításának (MIR) száradási görbéje a 8. ábrán látható. Megfigyelhető a nedvességleadási görbén, hogy a MIR-szárítással tartósított batáta gyors, intenzív nedvességleadása – elsősorban a dehidrálnási folyamat elején (1–15 min) –

köszönhető az eljárás sugárzáson alapuló hőközlésének. A MIR-görbe a konvektív (HAD) és vákuumszárítási (VD) eljárásoknál megszokott exponenciálisan csökkenő tendenciájú. Az „M1–M4” batátafajták szárítási idejét tekintve eltérést nem tapasztaltunk, egységesen 30 perc alatt száradtak meg.

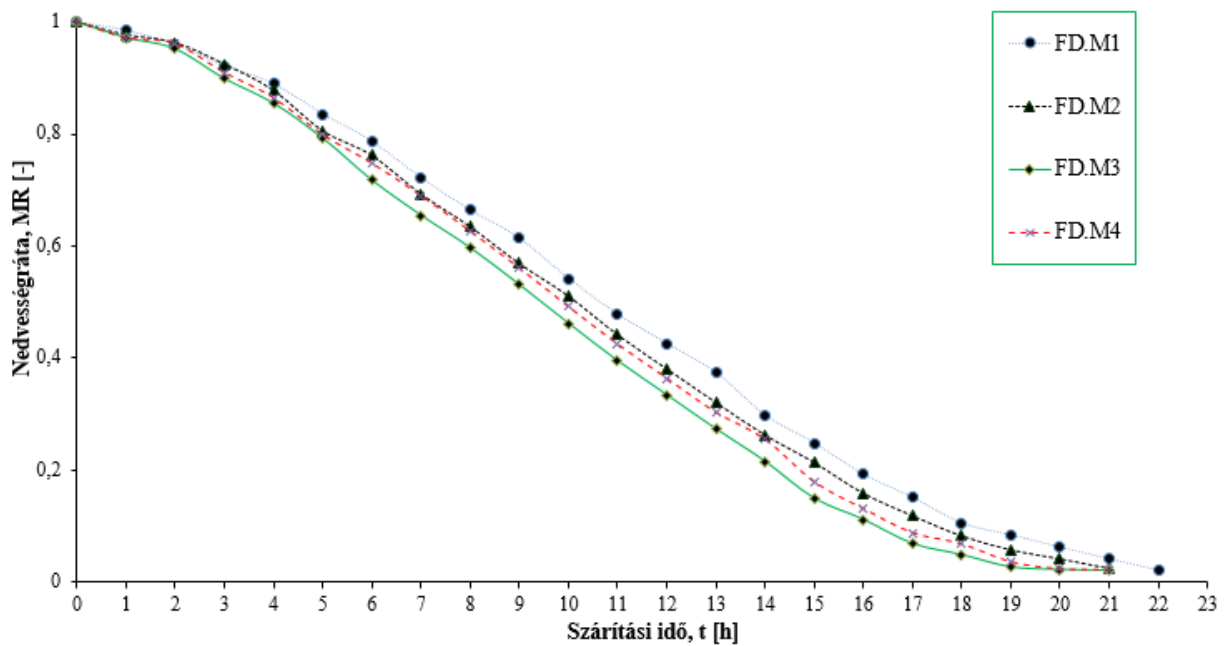

8. ábra: Batátaminták (M1–M4) infravörös szárításának száradási görbéje
Forrás: saját szerkesztés

A 9. ábra tájékoztat a fagyasztva szárított (FD) batátaszletek (M1–M4) száradási görbéjének lefutásáról.

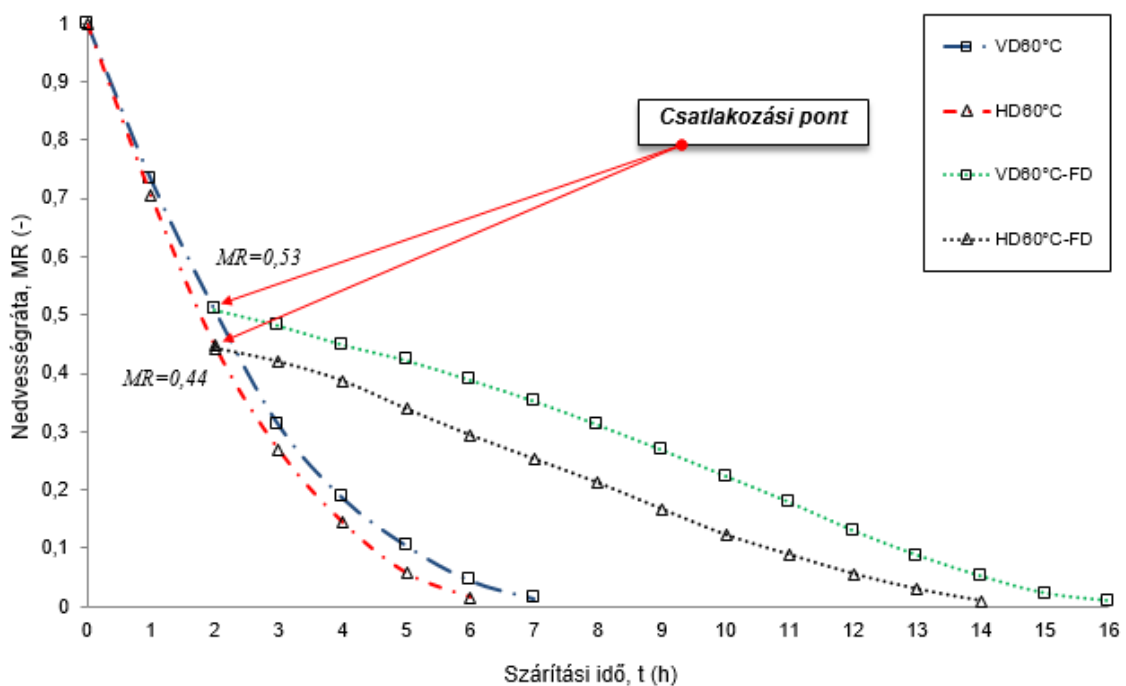
Az FD száradási görbéket három részre bonthatjuk: növekvő, állandó és csökkenő száradási sebességű szakaszra. Az FD vízelvonási görbéje elnyújtott „S” alakhoz hasonlít.

Az első, az ún. kezdeti szakasz, itt történik meg a fagyasztás és a nedvességáramlás megindulása. A második az állandó száradási sebességű szakasz a kritikus nedvességtartalomig, ahol egy lineárisan csökkenő jellegű görbe jellemzi a nedvességtartalom csökkenését. Itt meg kell jegyezni, hogy a görbe jobban elnyúlik, nem olyan meredek, mint a konvektív módszerrel szárított anyagokra jellemző száradási görbénél megszoktunk. A harmadik szakasz kezdetét az anyag száradási sebességének csökkenése jelenti, melynek megjelenését a görbében az inflexió átmenet jelzi. A nedvesség kellő mérvű eltávozása után az anyagban más nedvességvezetési formák jutnak szerephez, és a száradási sebesség az anyag szerkezeti felépítésétől függő módon csökken, és közeledik a konstans értékhez. A szárítási folyamat végét a végnedvesség elérése jelenti. A szárítási idő az „M1” mintánál 22 órát, a többi mintánál (M2–M4) pedig 21 órát vett igénybe.

9. ábra: Batátaminták (M1–M4) liofilizálásának száradási görbéje
 Forrás: saját szerkesztés

A hibrid vízelvonással (HAD–FD és VD–FD) szárított batátaszletek (M1–M4) száradási görbéjét a 10. ábrán láthatjuk.

10. ábra: Batátaminták (M1–M4) hibrid vízelvonásának száradási görbéje
 Forrás: saját szerkesztés

A 10. ábrán fel lettek tüntetve a kétfokozatú szárítás csatlakozási pontjai ($MR=0,44$, és $0,53$ nedvességtartalmi értékeknél) is, ez azt jelenti, hogy a batátaminták 2 órát száradtak a konvektív hengerszáritóban (HAD) és a vákuumszáritóban (VD), utána közvetlenül áthelyezték

azokat a fagyasztva szárító (FD) berendezésbe. A csatlakozási pont helyét igyekeztünk a HAD és VD száradási görbén még az inflexiós pont (görbületváltás) elérése előtt elhelyezni – még az állandó száradási sebességű szakaszban. Ennek oka, hogy a görbe inflexiós pontját követően csökkenő száradási sebességű szakasz következik, ahol már a kötött víz eltávolítása történik meg. Mivel ehhez kíméletesebb szárítási módszer szükséges, ezért ilyen esetben a liofilizálással észszerű folytatni a vízelvonást. A konvektív elő- és fagyasztva utószárítással (HAD–FD) dehidrált batátaszetelek egységesen 14 óra alatt, míg a vákuum előszárítással és fagyasztva utószárítással (VD–FD) dehidrált batátaminták egységesen 16 óra alatt száradtak meg. A batátaszetelek (M1–M4) vízelvonása a tömegkiegyenlítődéig tartott.

A batátaszárítványok nedvességtartalmát (w.b. – nedves bázisban kifejezve) a 2. táblázatban összegeztük. Megállapíthatjuk, hogy a szárított batáta nedvességtartalma az eljárástól függően 2,05% alatti.

2. számú táblázat: A batátaminták nedvességtartalma a szárítási folyamat végén

A módszer megnevezése	Nedvességtartalom, % (w.b. – nedves bázis)					
	VD	HAD	MIR	FD	VD-FD	HAD-FD
M1	1,19	1,36	2,01	1,74	0,77	0,72
M2	1,21	1,43	2,05	1,67	0,82	0,79
M3	1,32	1,51	1,98	1,42	0,71	0,80
M4	1,22	1,44	1,88	0,41	0,69	0,84

Forrás: saját szerkesztés

3.2. A szárítási módszerek működési idejének meghatározása

A 3. táblázatban foglaltuk össze a különböző szárítási eljárással dehidrált batátagumók szárítási idejét. A táblázat emellett tartalmazza a szárítási módszerek sorrendjét 1–6 között, a legkisebb érték jelenti a legkedvezőbb működési idővel rendelkező eljárást.

3. számú táblázat: A batátaminták szárítási idejének összefoglalása

A módszer megnevezése	VD	HAD	MIR	FD*	VD-FD ^x	HAD-FD ^x
Idő (h)	7	6	0,5	21 és 22	2+14=16	2+12=14
Rangsor	3	2	1	6	5	4

*M1 minta esetében a liofilizálás (FD) 22 órán át tartott, míg M2, M3 és M4 mintáknál 21 órás száradási idő a jellemző.

^xHibrideljárások esetében (VD-FD és HAD-FD) 2 órás előszárítás után az utószárítás következett 12 és 14 órás időtartamban.

Forrás: saját szerkesztés

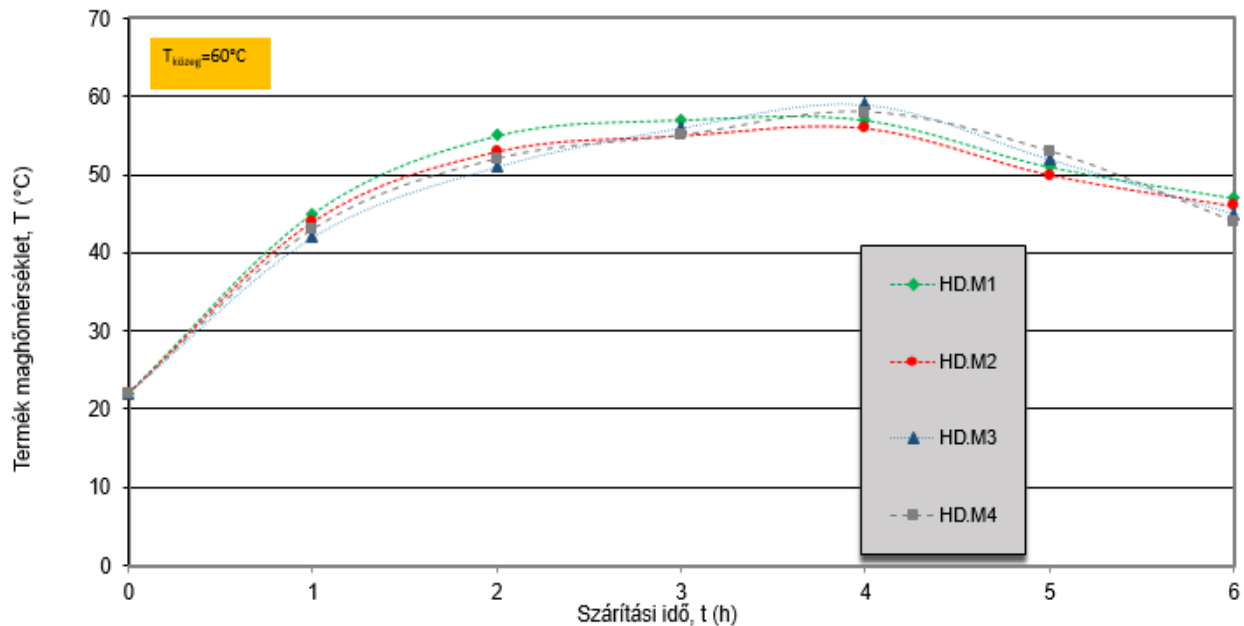
A legrövidebb szárítási idővel az infravörös szárítási mód (MIR: 1) jellemezhető, míg a leghosszabb kezelési idővel pedig a liofilizálás (FD: 6). Érdeemes itt megemlíteni, hogy a

kombinált/hibrid szárítási módszerek (VD–FD és HAD–FD) mintegy 27,3–36,4%-kal csökkentik a liofilizálás (FD) működési idejét.

3.3. A maghőmérséklet változása a szárítási folyamat alatt

A szárítási folyamat alatt a száradó anyag (batátaszélet) maghőmérséklet-változásának megfigyelése és regisztrálása lényeges információt ad a hő transzport- és a beltartalmi értékeinek elemzésekor.

A 11. ábrán a konvekciós (HAD) szárítóban száradó batátaminták maghőmérsékletének lefutását figyelhetjük meg.

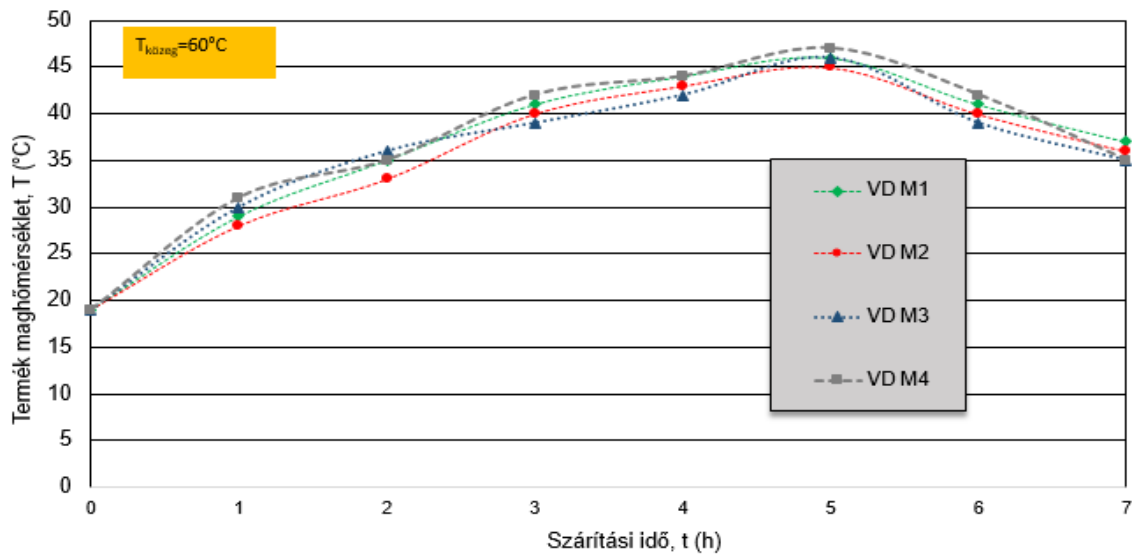
11. ábra: A konvekciós szárítóban száradó anyag maghőmérséklete

Forrás: saját szerkesztés

A batátaminták maghőmérsékletének emelkedését ($T=57\text{--}59\text{ }^{\circ}\text{C}$) figyelhetjük meg 4 órás szárítási időig (t). Mivel $t=4\text{ h}$ után a szárítóközeg hőmérsékletét csökkentettük – közeledve a szárítás végéhez – így a maghőmérséklet is csökkenő tendenciát mutat. Megállapíthatjuk, hogy a termék maghőmérséklete már $t=1\text{ h}$ szárítási időnél átlépte a $T=40\text{--}45\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os határt. Mindez azt jelenti, hogy a hőérzékeny kémiai alkotók sérülnek, hiszen a vitaminok, antioxidánsok és a színyanyagok $40\text{--}45\text{ }^{\circ}\text{C}$ felett bomlanak, és a zsugorodási faktor is felerősödik. A HAD-módszerrel dehidrált batátaszéletek a legnagyobb mértékű zsugorodáson mentek keresztül, felületük szilárdult, mind a narancs- és fehér húsu szárítmány elszíneződött, azaz erősen barnult (ún. Maillard-reakció).

A vákuumszáritás (VD) alatt történő termék maghőmérsékleti változását a 12. ábra szemlélteti. A batátaminták maghőmérsékletének emelkedését ($T=45\text{--}47\text{ }^{\circ}\text{C}$) figyelhetjük meg 5 órás szárítási időig (t). Mivel $t=5\text{ h}$ után a szárítóközeg hőmérsékletét csökkentettük – közeledve a szárítás végéhez – így a maghőmérséklet is csökkenő tendenciát mutat. Megállapíthatjuk, hogy a termék maghőmérséklete a $T=40\text{--}45\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os határt kis időintervallumban lépte át ($\sim 1\text{ h}$). Mindez azt jelenti, hogy az alkalmazott alnyomás (7 kPa) következtében a batáta maghőmérséklete még a károsodási zóna alatt és közelében maradt. Másféppen kifejezve az édesburgonya-minták beltartalmi és külső jellemzői (szín és forma)

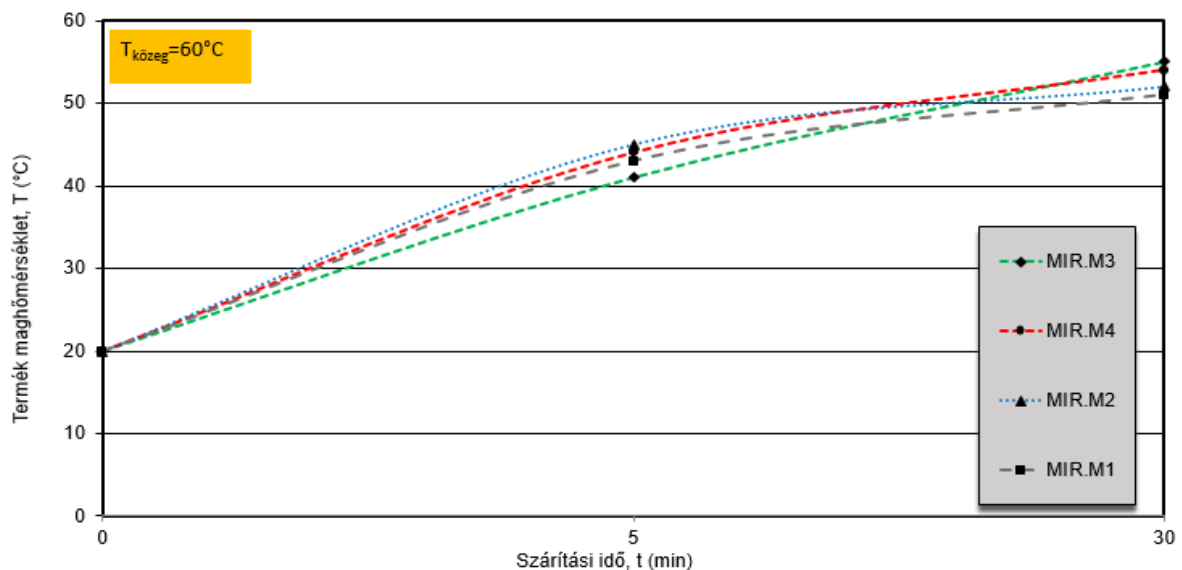
nagy átalakuláson nem mentek keresztül. A zsugorodás mértéke a MIR-módszerrel vetekszik, viszont a barnulás kevésbé észrevehető.

12. ábra: A vákuumszáritóban száradó anyag maghőmérséklete
Forrás: saját szerkesztés

A 13. ábrán az infravörös szárítóban (MIR) száradó anyag maghőmérsékletének lefutását figyelhetjük meg.

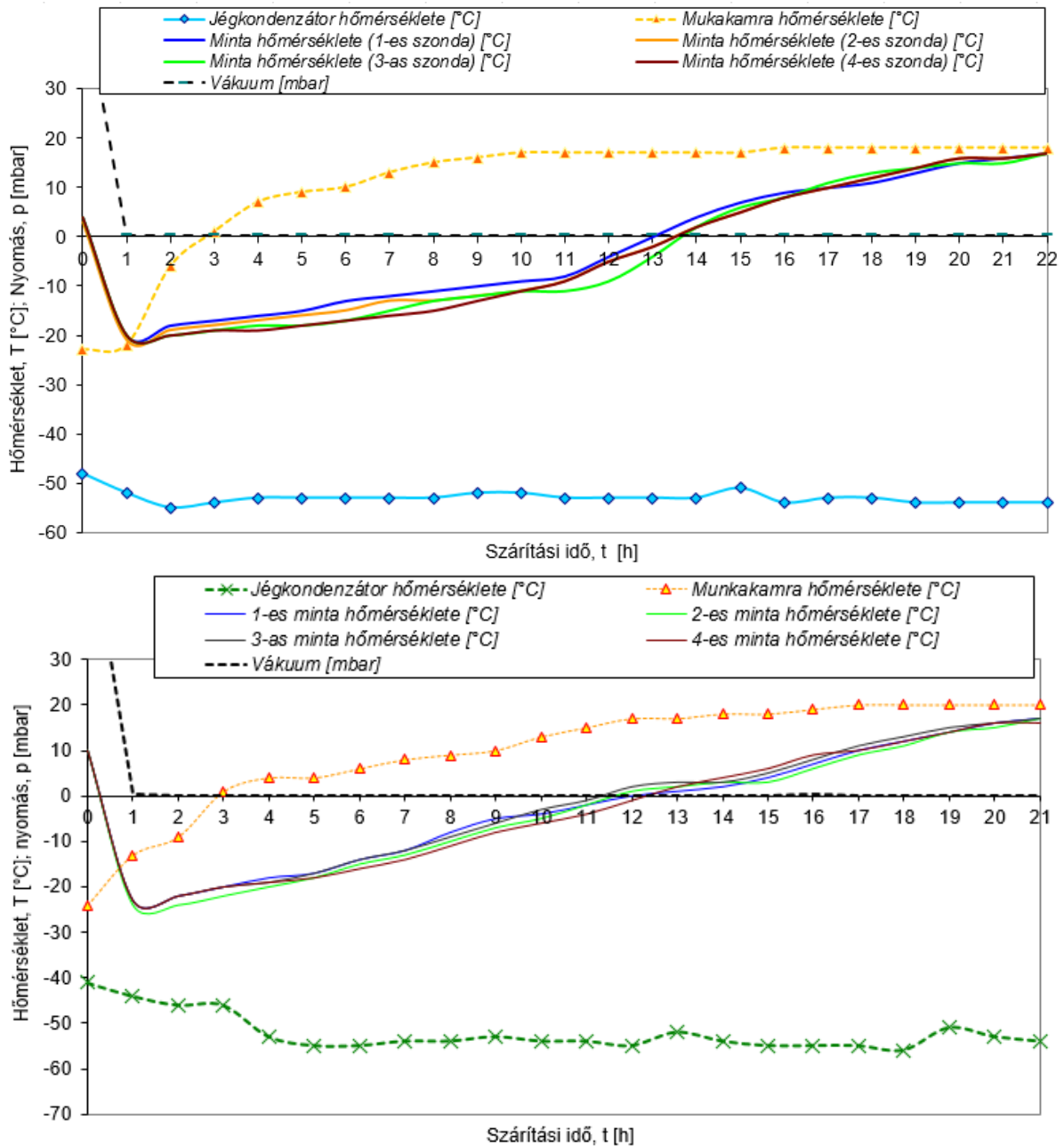
A hőmérsékletgörbék elemzése által megállapíthatjuk, hogy a batáta maghőmérséklete $t=5$ percnél átlépte a termékkárosodási határt ($T=40-45\text{ °C}$). A kísérleti anyag szárítása $t=30$ percnél befejeződött, eddig a pontig a maghőmérséklet folyamatosan emelkedett, $T=52-55\text{ °C}$ -ig. Mivel a batátaminta rövid ideig volt kitéve az intenzív hőátadási folyamatnak – a károsodási határ felett ~ 25 percet töltött – valószínűsíthető, hogy a batátaszárítmány kismértékben sérült (kémiai alkotók és külső megjelenés: forma és szín).

13. ábra: Az infravörös szárítóban száradó anyag maghőmérséklete
Forrás: saját szerkesztés

A színváltozás elsősorban a fehér húsú édesburgonyára jellemző (M1), a felületén barnulás látható (az infravörös sugarak kissé megpirítják az anyag felszínét, mindez a világos színű materián releváns). A narancshúsú batáta (M2–M4) minimális barnuláson ment keresztül, emberi szemmel alig látható mértékben.

A fagyasztva szárítóban (FD) dehidrált batátaanyag (M1–M4) maghőmérsékletének változásáról a 14. ábra tájékoztat.

14. ábra: A fagyasztva szárítóban száradó anyag maghőmérséklete (M1 és M2–M4)
 Forrás: saját szerkesztés

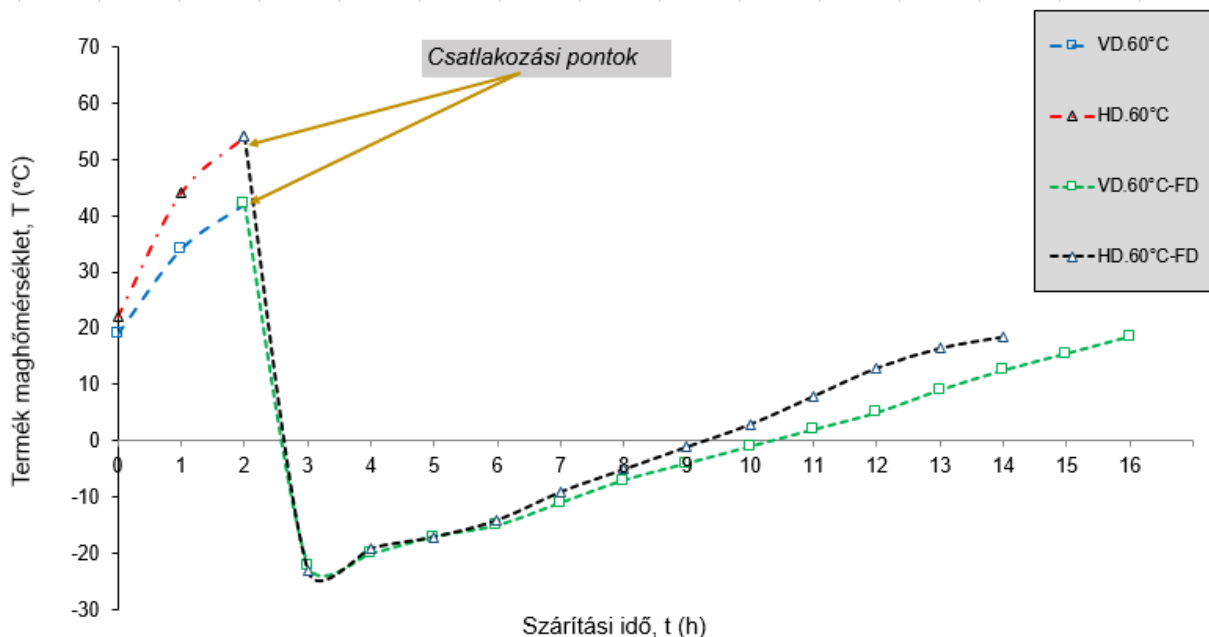
A batátaminták lehűtése az első művelet, az ún. fagyasztás. A termék maghőmérsékletének a kristályosodási pont alatt kell lennie, ami $-18\text{ }^{\circ}\text{C}$. Miután a batátaminták hőmérséklete pozitív értelemben túllépte a kristályosodási pontot ($t=2\text{ h}$), elkezdődött a minták melegítése és a vákuum hozzáadásával már a szublimáció folyamatáról beszélhetünk, ami

egyben a második művelet. Szublimáció alatt távozik el a nedvesség nagyobb része, és a jégkondenzátor (folyamatosan $T \sim -50$ °C-os) falára kerül fagyott állapotban. Természetesen a hőközlés intenzitása megválasztásának az élelmiszer felengedése határt szab. Az utószárítás (deszorpció), a harmadik művelet akkor veszi kezdetét, amikor már szabad víz nincs az anyagban, csak a kötött vizet kell eltávolítaniuk, ekkor a batátaminták termikus középpont-hőmérséklete 0 °C fölé emelkedett ($t=12-14$ h). A fagyasztva szárítás befejezését a termék maghőmérsékletének kiegyenlítődése, azaz állandósulása jelentette. A liofilizálás során a batátaszekletek hőmérséklete 18 °C fölé nem emelkedett. Mivel a batátaminták maghőmérséklete a szárítás alatt nem érte el az anyag károsodási határát ($T=40-45$ °C), a hőérzékeny beltartalmi alkotók a szárítmányban maradtak. A dehidráálás során alkalmazott alacsony nyomás ($p=50-100$ Pa) hozzájárulhatott a kismértékű zsugorodás kialakulásához. Megállapítható, hogy a fenti szárítási módszerekhez képest (HAD, VD és MIR) az FD-száritmány a legkedvezőbb formával és színnel rendelkezik. Úgy is mondhatjuk, hogy a nyersanyag külső megjelenéséhez legjobban hasonlít.

A 14. ábrán megfigyelhetjük továbbá a munkakamra hőmérsékletét (háromszög alakú szaggatott görbe) a szárítás során, mely hősugárzással adta át a hőt a száradó anyagnak. Ezenkívül a szárítókamrában uralkodó alnyomást is feltüntettük a diagramon (szaggatott vonal).

A 14. ábrához két diagramot is illesztettünk, ennek oka, hogy az „M1” (felső) és „M2–M4” (alsó) batátaminták szárítása kismértékben eltért egymástól, azaz $t=22$ h és 21 h vízelvonási idő jellemezte ezeket.

A 15. ábrán megfigyelhető a kombinált szárításra (HAD-FD és VD-FD) jellemző száradó anyag maghőmérsékletének lefutása.

15. ábra: A kombinált szárítás alatt száradó anyag maghőmérséklete
Forrás: saját szerkesztés

A VD–FD és HAD–FD maghőmérsékleti görbéit négy szakaszra oszthatjuk. Az első szakaszban a minták belső hőmérséklete a kezdeti hőmérsékletről (a labor léghőmérséklete $20-22$ °C) 42 °C és 54 °C-ra emelkedett a szárítószekrényben (VD és HAD). A második szakaszban a termék maghőmérséklete (a csatlakozási ponttól) egy óra alatt -23 °C-ra csökkent a fagyasztva szárítóban (FD). A harmadik szakaszban az anyag belső hőmérséklete lassan elérte a 0 °C-ot

(HAD–FD-nél $t=9$ h-nál, VD–FD-nél pedig $t=10$ h-nál) és intenzíven emelkedett a hőmérsékletgörbe a szárítási folyamat végéig (konstans állapotig) – ez a hibrid szárítás negyedik szakasza. A HAD–FD és VD–FD eljárás harmadik szakaszában a szublimációs szakasz rövid volt ($t=6$ és 7 h), és a maghőmérséklet intenzíven emelkedett, hasonlítva az FD-szárításhoz (kb. 10 – 11 h). Emiatt a HAD–FD és VD–FD szárítási ideje szignifikánsan csökkent az FD-módszerhez képest. A meleg levegős (HAD) és vákuum (VD) előszárításra jellemző magasabb szárítóközeg-hőmérséklet ($T=60$ °C) hatására a batátaanyagban lévő szabad víz bizonyos része távozott, ez lényegesen megnövelte a száradás sebességét. A meleg levegős elő- és fagyasztva utószárítás (HAD–FD) $t=2$ h-val hamarabb befejeződött, a vákuum előszárításhoz és fagyasztva utószárításhoz (VD–FD) képest. Mindezért a HAD-előszárításra jellemző magas szárítóközeg-hőmérséklet a felelős – légköri nyomáson. A minták külső megjelenése alapján megállapíthatjuk, hogy a forma nagyon hasonló a liofilizált (FD) mintákhoz, azaz minimális zsugorodás tapasztalható a szeleteken. A fehér- és a narancshúsú batáták felülete ebben az esetben – hibrid szárítás – viszont minimálisan barnult (halvány barna foltok a szelet szélén és pöttyök a szelet felületén).

3.4. A szárítási eljárások villamosenergia-fogyasztása

A 4. táblázatban közöltük az egyes szárítási eljárásoknál használt laboratóriumi berendezések villamosenergia-felvételét a batátagumók szárítása során. A táblázat emellett tartalmazza a szárítási módszerek sorrendjét 1 – 6 között, a legkisebb érték jelenti a legkedvezőbb energiafelvétellel rendelkező eljárást.

4. számú táblázat: A laboratóriumi méretű szárítóberendezések villamosenergia-felvétele a batátaminták szárítása alatt

A módszer megnevezése	VD	HAD	MIR	FD*	VD–FD [×]	HAD–FD [×]
Villamosenergia-felvétel (kWh)	5,88	4,26	0,39	10,92 és 11,44	1,68+7,28= 8,96	1,42+6,24= 7,66
Rangsor	3	2	1	6	5	4

* A megadott két érték oka: M1 minta esetében a liofilizálás (FD) 22 órán át tartott, míg M2, M3 és M4 mintáknál 21 órás száradási idő a jellemző.

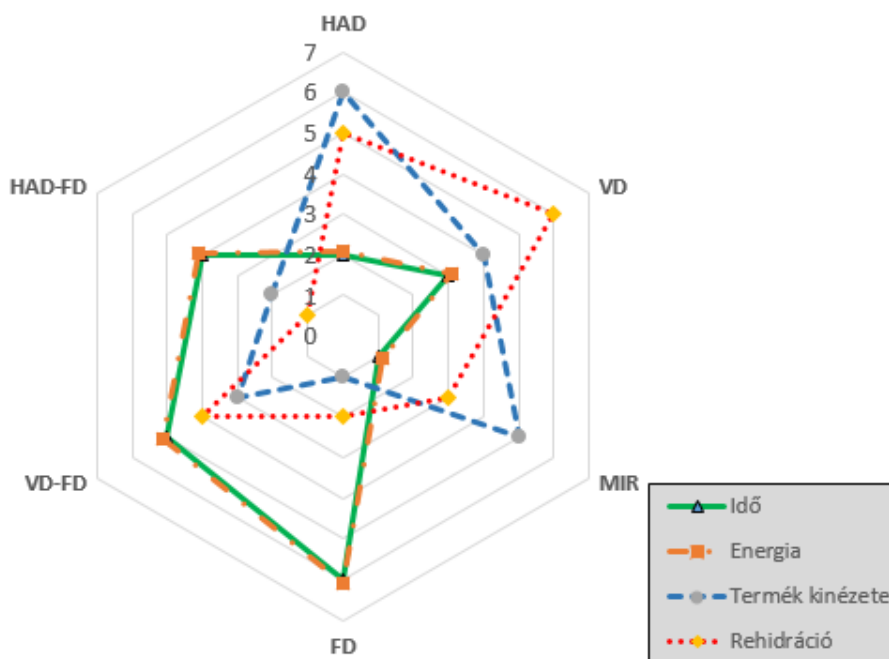
[×] Hibrid eljárások esetében (VD–FD és HAD–FD) 2 órás előszárítás után az utószárítás következett, 12 és 14 órás időtartamban. Ezek villamosenergia-felvételeit külön adtuk meg.

Forrás: saját szerkesztés

A legkedvezőbb villamosenergia-felvétellel az infravörös szárítási mód (MIR: 1) jellemezhető, míg a legmagasabbal a liofilizálás (FD: 6). Érdeemes megemlíteni, hogy a kombinált/hibrid szárítási módszerek (VD–FD és HAD–FD) villamosenergia-fogyasztása mintegy $21,7$ – 33% -kal csökkenti a liofilizálás (FD) villamosenergia-igényét. A Saga–Suresh (2009) által mért 50% -kal alacsonyabb energiafogyasztás a meleg levegős fagyasztva szárításnál az egyfokozatú fagyasztva szárításhoz képest kedvezőbbnek bizonyult az általunk tapasztalt értékhez képest (33%).

4. Következtetések és javaslatok

A gumó szárításával kapcsolatos eredményeket az ún. sugárdiagrammal szemléltetjük/összefoglaljuk (16. ábra). A diagram csúcsain feltüntettük a hat szárítási módszert (HAD, VD, MIR, FD, VD–FD és HAD–FD). A vizsgálati paramétereket/jellemzőket, azaz a szárítási időt, a villamosenergia-fogyasztást, a külső megjelenést és a rehidrációt pontosztuk (1–6) az adott szárítási módszernél. Amelyik szárítási módszer 1-es pontot kapott, az a legkedvezőbb; amelyik pedig 6-ost, az a legrosszabb eredményt abszolválta az adott jellemzőnél – a mérések alapján.

16. ábra: A gumó szárítási és minőségi vizsgálatainak összegzése

Forrás: saját szerkesztés

Amennyiben csak a szárítási eredményeket (szárítási idő és a villamosenergia-fogyasztás) vesszük figyelembe, akkor az infravörös (MIR: 1), meleg levegős (HAD: 2) és vákuumszárítást (VD: 3) javasoljuk a vizsgált batátagumó gazdaságos szárítására. De nem tekinthetünk el a végtermék minőségétől (a késztermék külső megjelenése és visszanedvesítése).

Minden vizsgálati jellemző figyelembevételével az édesburgonya-gumó (M1–M4) vízelvonására a hibrid eljárások közül a HAD–FD (1. helyezés), azaz meleg levegős elő- és fagyasztva utószárítást, a liofilizálást (FD: 2. helyezés) és az infravörös szárítást (MIR: 3. helyezés) javasoljuk a szárnyát bontogató tartósítóipari cég számára.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy ebben a tanulmányban nem volt lehetőség elemezni a terjedelmi korlátok miatt a szárított édesburgonya rehidrációját (visszanedvesítést 30 °C-os desztillált vízben), csak a kísérlet eredményét közöltük (16. ábra).

Köszönetnyilvánítás

A publikáció megjelenését a GINOP-2.1.2-8-1-4-16-2017-00175 azonosítójú, „Édesburgonya komplex hasznosítása és egészségmegőrző élelmiszerek előállítása – technológia és termék know-how, élettani hatásvizsgálatok” című projekt támogatta.

Felhasznált szakirodalom

- Doymaz Ibrahim, Pala Mehmet (2002): The effects of dipping pretreatments on air-drying rates of the seedless grapes. *Journal of Food Engineering*. 2002/52 (4). szám. 413 – 417. old.
- La Bonte Don R., Clark Christopher A., Smith Tara P., Villordon Arthur Q., Stoddard C. Scott (2011): ‘Bonita’ Sweetpotato. *HortScience*. 2011/46 (6). szám. 948 – 949. old.
- La Bonte Don R., Clark Christopher A., Smith Tara P., Villordon Arthur Q., Stoddard C. Scott (2014): ‘Burgundy’ Sweetpotato. *HortScience*. 2014/49 (5). szám. 669 – 671. old.
- La Bonte Don R., Clark Christopher A., Smith Tara P., Villordon Arthur Q., Stoddard C. Scott (2015): ‘Bellevue’ Sweetpotato. *HortScience*. 2015/50 (6). szám. 930 – 931. old.
- Onwude Daniel, Hashim Norhashila, Abdan Khalina, Janius Ramfiel, Chen Guangnan, Kumar Chandan (2018): Modelling of coupled heat and mass transfer for combined infrared and hot-air drying of sweet potato. *Journal of Food Engineering*. 2018/228. szám. 12 – 24. old.
- Peng Liu, Min Zhang, Arun Sadashiv Mujumdar (2012): Comparison of three microwave-assisted drying methods on the physiochemical, nutritional and sensory qualities of restructured purple-fleshed sweet potato granules. *International Journal of Food Science and Technology*. 2012/47. szám. 141 – 147. old.
- Sagar V. R., Suresh Kumar Param (2010): Recent advances in drying and dehydration of fruits and vegetables: a review. *Journal of Food Science and Technology*. 2010/47 (1). szám. 15–26. old.
- Sharma G. P., Prasad Suresh (2001): Drying of garlic (*Allium sativum*) cloves by microwave–hot air combination. *Journal of Food Engineering*. 2001/50 (2). szám. 99 – 105. old.
- Singh Joykumar N., Pandey Ram K. (2012): Convective air drying characteristics of sweet potato cube (*Ipomoea batatas* L.). *Food and Bioproducts Processing*. 2012/90. szám. 317 – 322 old.
- Sunjka Predrag, Orsat Valérie, Raghavan G. S. Vijaya (2008): Microwave/vacuum drying of cranberries (*Vaccinium macrocarpon*). *American Journal of Food Technology*. 2008/3. szám. 100 – 108. old.
- Szarvas Adrienn, Monostori Tamás (2017): Édesburgonya termesztéstechnológia kísérletek a Dél-Alföldön. *Agrártudományi Közlemények*. 2017/72. szám. 161 – 165. old.

Szerzői adatok

Dr. habil. Antal Tamás PhD egyetemi docens
Nyíregyházi Egyetem
antal.tamas@nye.hu

Tarek Mohamed MSc. ügyvivő szakértő
Nyíregyházi Egyetem
tarek.mohamed@nye.hu

Tarekné dr. Tilistyak Judit PhD tudományos munkatárs
Nyíregyházi Egyetem
tilistyak.judit@nye.hu

BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA

A KOMPETENCIÁK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A NYÍREGYHÁZI EGYETEM KÖZGAZDÁSZTANÁR-KÉPZÉSÉBEN – AVAGY EGY KUTATÁS EREDMÉNYEI

ÖSSZEFOGLALÓ

Változó világunkban a felsőoktatási intézmények számára egyre jelentősebb és folyamatosan felmerülő kihívást jelent, mire készítsék fel hallgatóikat, milyen kompetenciákkal vétezzék fel őket, hogy helytálljanak a munka világában. Elsősorban nem a tudáselemek felsorolásáról van szó, hanem azoknak a kompetenciáknak a meghatározásáról, amellyel egy adott végzettséget szerző hallgatónak rendelkeznie kell.

A kutatás megerősítette azt a feltételezést, hogy a hagyományos és horizontális készségek, képességek fejlesztése egyaránt fontos a képzés során. Szükség lenne az idegen nyelvi kommunikáció és az oktatás gyakorlati oldalának további erősítésére. Továbbá fontos, hogy a hallgatók a szakmai és módszertani ismereteken túl szociális készségüket (konfliktuskezelés, problémamegoldó képesség, másokkal való bánásmód, empátia, szociális érzékenység, együttműködési készség) és személyes képességeiket, készségüket (önismeret, kontroll, motiváció, elkötelezettség, hivatástudat, megbízhatóság, kitartás, pontosság, precizitás, felelősségtudat) is erősítsék.

ABSTRACT

In our changing world, higher education institutions are facing a constantly present and growing challenge about how to educate their students, which competencies to develop in order that their graduates become successful in the world of work. My research is not about listing elements of knowledge, but about defining competencies that a student with a particular degree must have.

This research confirmed the assumption that the development of traditional and wider skills and abilities is important during the training. It is necessary to strengthen the practical side of foreign language communication and education. It is also important that, in addition to strengthen professional and methodological knowledge, students acquire their social skills (conflict management, problem-solving ability, treatment of others, empathy, social sensitivity, cooperation skills) and personal abilities skills (self-knowledge, control, motivation, commitment, professionalism, reliability, perseverance, accuracy, precision, responsibility).

1. Bevezetés: kompetenciák az oktatásban

A kompetencia kifejezés a latin *competentia* 'illetékesség', 'jogosultság', 'szakértelem' és a *compeo* 'valamire való képesség' szóból származik. Egyszerre utal hozzáértő magatartásra, viselkedésre, és az ahhoz szükséges képességekre, motívumokra, ismeretekre (Bakos, 2006).

Olyan készségek és képességek együttesét jelenti, amelyek támogatják az egyént a problémák megoldásában, a problémamegoldó hajlandóságban. A kompetencia magában foglalja az egyének tudását, tapasztalatait, személyes adottságait.

A kompetencia fogalmát az Európai Unió szervezetei is használják; szerintük az „a tudás, készségek és személyes, szociális és/vagy módszertani képességek használatának bizonyított képessége munkahelyi vagy tanulási helyzetekben a szakmai és személyes fejlődés érdekében” (EU 2008/C 111/01. sz. ajánlás).

A kompetenciák az egyén és a környezete közötti hatékony együttműködés feltételeiként segítik az embert. Ennek az együttműködésnek mindig valamiféle problémamegoldás a feltétele, ami szinte mindig kommunikatív folyamat.

A kommunikációs kompetencia a motivációs hajlam, a képesség, készség és az ismeretbeli tudás összetevőiből szerveződik. Olyan komplex kompetencia, amely alapjául szolgál az ember kognitív, személyes és speciális kompetenciáinak.

A kompetenciamérés viszonylag új területnek számít a hazai felsőoktatásban, még számos megválaszolendő kérdéssel. Az első mérés a felnőttírásbeliség-vizsgálat volt, amely először mutatta ki, hogy az emberek formális iskolázottsági szintje nem feltétlenül felel meg tényleges képességszintjüknek. A felnőttek körében alkalmazott tesztek kezdettől fogva az általános képességeket, nem az iskolai tananyag ismeretét mérték. Felsőoktatási hallgatói kompetenciateljesítésvizsgálatra történtek már kezdeményezések, ilyen például az OECD AHELO programja (Halász, 2006). A kompetenciamérés célja, hogy felmérje, mennyit fejlődtek a hallgatók a képzés során. A kompetenciamérés segítséget nyújt, hogy milyen képességeket, kompetenciákat kell fejleszteni a fiataloknál.

Mindezek ismerete lehetővé teszi, hogy a pedagógus olyan oktatási tartalmakat, stratégiákat, módszereket és eszközöket válasszon, amelyek leginkább segítik a személyiség fejlesztését. A kompetenciamodellel segíti a pedagógus tevékenységét, tudatosabb fejlesztést és módszertani igényességet biztosít.

1.1. Szakmai és általános kompetenciák

Az általános kompetenciák azok, amelyek megalapozzák, illetve támogatják a szakmai kompetenciák fejlesztését, valamint jelzik, hogy a képesítést megszerző személy nem csupán egy szakma művelője, hanem társadalmi szerepeket felvállaló állampolgár és közösségi lény. Ezeken a kompetenciákon kívül olyan személyiségjellemzők is megjelennek az elvárások között, amelyek joggal várhatók el egy diplomával rendelkező szakembertől.

1. táblázat: A kompetenciák típusai

Általános kompetenciák	Személyiségjellemzők
1. az anyanyelv értő használata (szóban és írásban)	1. a problémamegoldásra való képesség
2. a kommunikációs képességek,	2. a kreativitás
3. idegen nyelv(ek) ismerete, amely a nemzetközi érintkezéshez, a szakirodalom olvasásához szükséges	3. a szakmai etikai normák elfogadása, képviselése és közvetítése
4. az infokommunikációs eszközök rutinszerű használata	4. a környezet- és egészségtudatos magatartás
5. a kritikus gondolkodásra és a szakmai együttműködésre	5. az aktív állampolgári létezéshez szükséges műveltség megszerzése
6. a folyamatos tanulásra való készség	6. a nemzeti kultúra és az európaiság értékeihez való viszony kialakítása

Forrás: Tót Éva: (2015) A felsőoktatási képzési követelmények újrafogalmazása

1.2. A NAT által meghatározott kulcskompetenciák

A kulcskompetenciák azok a kompetenciák, amelyekre minden egyénnek szüksége van a személyes boldogulásához s fejlődéséhez, valamint a társadalmi beilleszkedéshez.

Mindegyik egyformán fontos, mivel mindegyik hozzájárulhat a sikeres élethez egy tudásalapú társadalomban. Felértékelődik az egyén tanulási kompetenciájának a fejlesztése, mely az egész életen át tartó tanulás folyamatában formálódik. Az EU (2006) által ajánlott

kulcskompetencia-lista legtöbb elemének helye tartalmi szempontból megtalálható a Nagy József (2000) által kidolgozott rendszerben:

- Anyanyelvi kommunikáció
- Idegen nyelvi kommunikáció
- Matematikai kompetencia
- Természettudományi és technológiai kompetenciák
- Digitális kompetencia
- A tanulás tanulása
- Személyközi és állampolgári kompetenciák
- Vállalkozói kompetencia
- Kulturális kompetencia

Sok kompetencia részben fedi egymást. Az egyikhez szükséges elemek támogatják a másik terület kompetenciáit. Számos olyan fejlesztési terület van, amelyik mindegyik kompetencia részét képezi: pl. a kritikus gondolkodás, a kreativitás, a kezdeményezőképeség, a problémamegoldás, a kockázatértékelés, a döntéshozatal, az érzelmek kezelése. Mindez azt a célt szolgálja, hogy a tanulók minél jobban ki tudják bontakoztatni a személyiségüket (EU, 2006).

1.3. A tanárképzésben megszerezhető tanári tudás, készségek, képességek szempontjai

A képzés során szakmai tárgyakat (szakiránynak megfelelően) és a tanári mesterségre felkészítő tárgyakat sajátítanak el a hallgatók. A tanári szak képzési és kimeneti követelményei nyolc tanári kompetenciát jelölnek meg. Ezek fő területei a következők:

2. táblázat: Szempontok a tanárképzésben

Szempontok:
● a tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesítése területén
● a tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése területén
● a szakmódszertani és a szaktárgyi tudás területén
● a pedagógiai folyamat tervezése területén
● a tanulás támogatása, szervezése és irányítása területén
● a pedagógiai folyamatok és a tanulók értékelése területén
● a kommunikáció, a szakmai együttműködés és a pályaidentitás területén
● az autonómia és a felelősségvállalás területén.

Forrás: 8/2013. (I. 30.) EMMI-rendelet

A tanárképzés során a hallgatók felkészítését ezen kompetenciák kialakítása érdekében kell megszervezni, ez szükségessé tette a klasszikus tanári elméleti és gyakorlati tárgyak tartalmának és kapcsolódási pontjainak áttekintését és integrálását.

A tanárképzéshez kötődő képesítési követelményeket vizsgálva megfigyelhető, hogy a személyiségkompetenciák háttérbe szorulnak, mivel a dokumentum jórészt a szakmai felkészültség komponenseinek, a tudásnak, az attitűdöknek/nézeteknek és a képességeknek szentel nagyobb figyelmet.

Goleman rendszerében két alapvető csoportba sorolhatók a kompetencia elemei, mégpedig a személyes kompetencia és a szociálisközösségi-kompetencia csoportjába. Személyes kompetenciákon a saját, belső állapotunkat, potenciális erőforrásainkat érti, és kiemeli az önismeretet, kontrollt és a motivációt, amelyek irányítják, szabályozzák a

viselkedésünket (Goleman, 2008). A személyes kompetenciák határozzák meg, hogyan tudunk saját magunkkal bánni, míg a szociális kompetenciák a társas kapcsolataink kezelésében nyújtanak segítséget (Goleman, 2008).

A tanári pályán használt kompetenciák megszerzési módjáról tehát különböző megállapításokat találunk a szakirodalomban. A kutatók egy része inkább a gyakorlati pedagógiai tevékenységet (Falus, 2006a; Halász, 2006), mások az elméleti tudást tekintik a kompetencia alapjának (Berner, 2004). Falus Iván (2006a) a tanári hivatáshoz alapvetően szükséges pedagógiai kompetenciát a tudás, a készségek és a hozzáállás ötvözeteként határozza meg.

A Nyíregyházi Egyetemen 2018-ban indult közgazdász-tanár-képzésben használható kompetenciamérési modellt dolgoztunk ki, amely komplex módon összegezte a közgazdász-tanár-képzés során vizsgálni kívánt kompetenciákat. Ez a modell a következő 3 fő kompetenciatérület fejlődésének mérésére fókuszált: szakmaspecifikus ismeretek, szakterület-független ismeretek, személyiségkompetenciák (Barabásné–Csákné, 2019).

2. Anyag és módszer

Vizsgálatom alapját a Nyíregyházi Egyetemen felvett kérdőíves kutatás képezi. A minta nagysága 18 fő (N=18). A mintába bekerülő személyek kiválasztása nem véletlenszerűen történt. A megkérdezettek mindegyike levelező tagozatos közgazdász-tanár szakos egyetemi hallgató volt.

A kutatás papíralapú önkitöltéses kérdőív segítségével történt. A saját összeállítású kérdőív kitöltése kb. 20-25 percet vett igénybe.

A kérdőív zárt kérdéseket tartalmazott. A zárt típusú kérdések közül a leggyakoribb a skála típusú kérdés volt.

A skála ordinális mérőeszköz, amely rangsorolja az egyéneket vagy más elemzési egységeket. A Likert-skála esetében az egy-egy kijelentéssel való egyetértést vagy egyet nem értést 5 vagy 7 fokozatú skálán fejezik ki, a „teljesen egyetértek” választól az „egyáltalán nem értek egyet” válaszig.

A szakmatanár hallgatói kérdőív négy részre bontható: általános kérdések, képzéssel kapcsolatos kérdések, kompetenciák fejlesztése a tanári képzés során, szakmai ismeretekkel kapcsolatos kérdések.

Az általános kérdések itemei azt vizsgálták, hogy milyen demográfiai jellemzőkkel (életkor/nem), foglalkozással, munkatapasztalattal rendelkeznek a megkérdezettek.

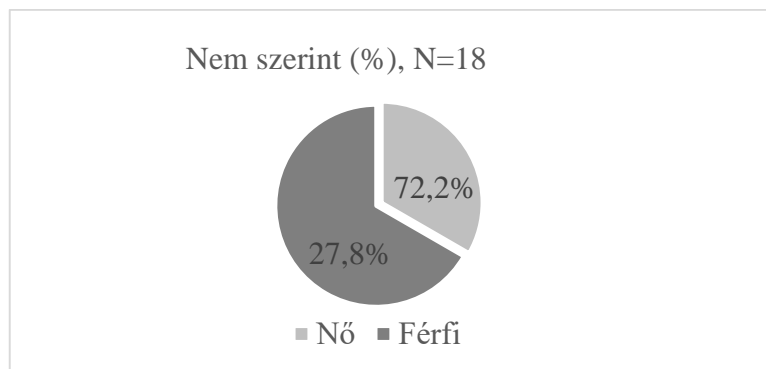
A képzéssel kapcsolatos kérdések elsősorban az elvárásokra, illetve a képzéssel kapcsolatos elégedettségre irányultak. A kompetenciák fejlesztése a tanári képzés során az alapvető kulcskompetenciákat, valamint a készségek, képességek meglétét, fejlesztését vizsgálja. A szakmai ismeretek elsősorban a képzés során megjelenő elméleti tárgyak fontosságát vizsgálták.

Jelen kutatás a kompetenciák fontosságát vizsgálja. Arra kerestem a választ, hogy milyen kompetenciák, készségek, képességek fejlődtek leginkább a Nyíregyházi Egyetem közgazdász-tanár-képzésében részt vevő hallgatók körében.

3. A kutatás eredményei

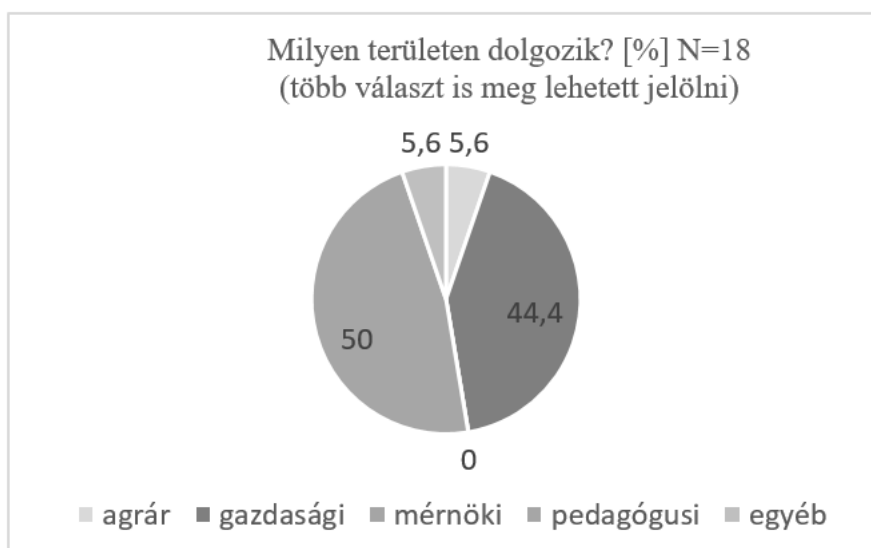
3.1. Általános kérdések

A megkérdezettek háromnegyede (72,2%) nő, ebből is látszik, hogy a pedagóguspálya elsősorban a nők számára vonzó.

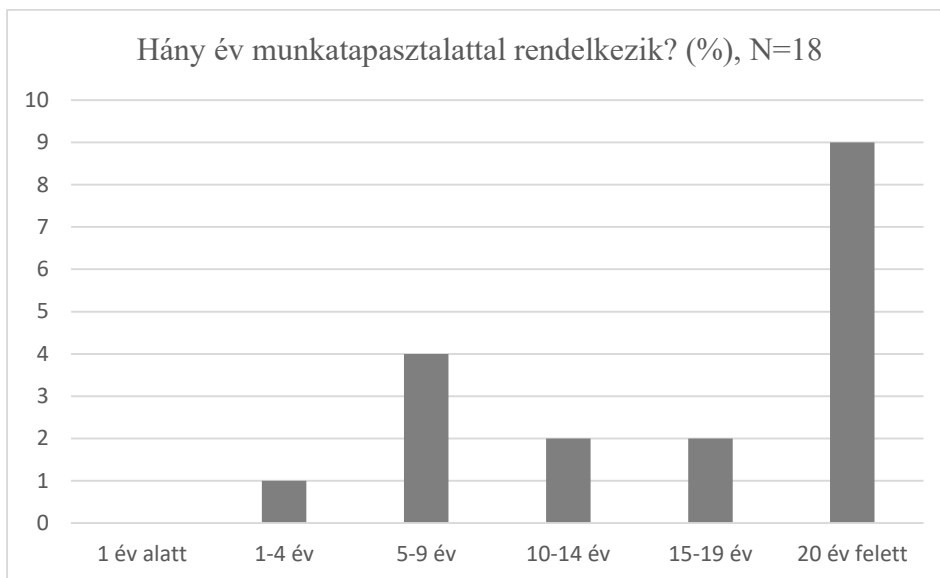
1. ábra: Nem szerinti megoszlás

Az életkori megoszlást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legtöbben a harmincas vagy ötvenes (5 fő) és a negyvenes korcsoportból (7 fő) kerülnek ki. Egy fő jelentkezett a 30 év alatti korcsoportból. A legfiatalabb jelentkezőnk 27, a legidősebb 54 éves volt.

2. ábra: Munkaterület

A közgazdásztanárok fele pedagógusterületen (50%), másik fele gazdasági vagy agrárterületen dolgozik. A munkatapasztalat tekintetében a leggyakoribb a 20 év feletti (50%). Ezt követően az 5–9 év közötti (22,2%), míg a 10–14 év és a 15–19 év megemlézése 11,1%-ot képvisel.

3. ábra: Munkatapasztalat

3.2. Kompetenciák fejlesztése a tanári képzés során

A kérdőív vizsgálja a kulcskompetenciákat. A kulcskompetenciák közé egyfelől a hagyományos készségek tartoznak, pl. az anyanyelven, idegen nyelven folytatott kommunikáció képessége, a digitális készségek, az írni és olvasni tudás képessége, valamint az alapvető matematikai és természettudományos/műszaki készségek.

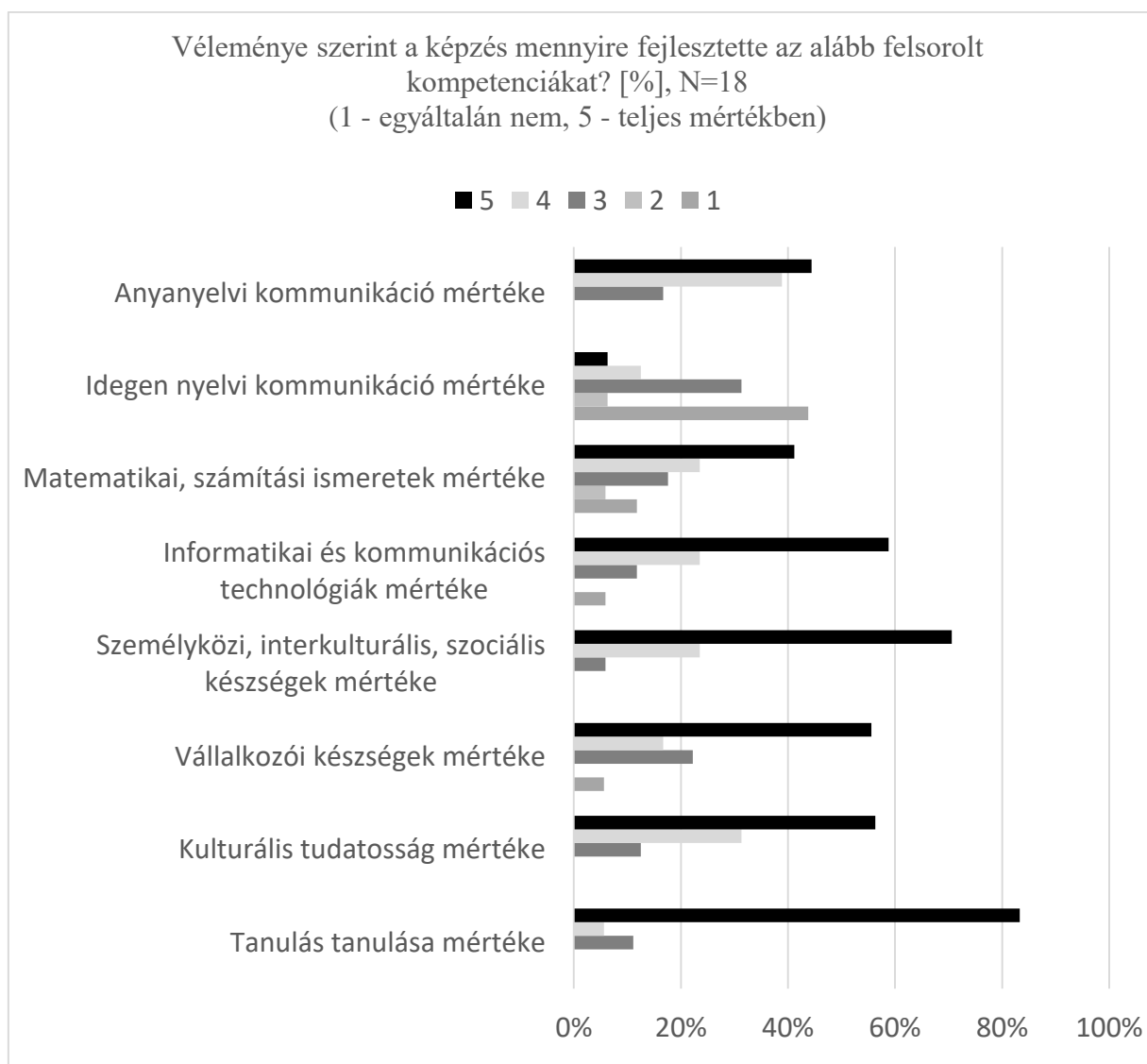
Másfelől pedig az ún. horizontális képességek: a tanulni tudás képessége, a társadalmi és állampolgári felelősségvállalás, a kezdeményező- és vállalkozóképesség, a kulturális tudatosság, valamint a kreativitás.

A kompetenciák egy részét a különböző kognitív ismeretek teszik ki, a mélyben azonban a kevésbé tudatos, emocionális, szociális kompetenciák állnak.

A kérdőív kérdései arra irányultak, hogy mennyire fejlesztette a képzés a kompetenciákat. A válaszokat egy ötfokozatú skálán értékelték a hallgatók, ahol az 1 = az egyáltalán nem fejlesztette, míg az 5 = teljes mértékben fejlesztette.

A 8 vizsgált kulcskompetencia közül az idegen nyelvi kommunikáció fejlesztésére törekedtek a legkevésbé a képzés során. Az idegen nyelvi kommunikáció nagyjából ugyanazokat a fő területeket öleli fel, mint az anyanyelvi kommunikáció: a gondolatok, érzések és tények szóban és írásban történő megértésének, kifejezésének és értelmezésének alapja (szövegértés, beszéd, olvasás és írás) a társadalmi kontextusok megfelelő skáláján – a munkahelyen, otthon, a szabadidőben, az oktatásban és képzésben – az egyén igényei vagy szükségletei szerint. Olyan készségeket is igényel, mint a közvetítéshez és a kultúrák közötti megértéshez kapcsolódó készségek. A nyelvtudás foka a négy dimenzióban, a különböző nyelveken, valamint az egyén nyelvi környezetétől és örökségétől függően eltérő lehet. A tanulók 81,4%-a 1-3-ig értékelték az idegen nyelvű képzéseket, tehát a képzés egyáltalán nem, vagy csak kismértékben, esetleg közepesen fejleszti az idegen nyelvi kompetenciákat.

A hallgatók több mint háromnegyede szerint a képzés kellően fejlesztette az anyanyelvi kommunikációt (83,3%), ami igazságszerűen fontos a tanári pálya során.

4. ábra: Kulcskompetenciák

A digitális kompetencia a logikus és kritikus gondolkodáshoz, a magas szintű információkezelési készségekhez és a fejlett kommunikációs készségekhez kapcsolódik. Az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásával kapcsolatos készségek a legalapvetőbb szinten a multimédiás technológiájú információk keresését, értékelését, tárolását, létrehozását, bemutatását és átadását, valamint az internetes kommunikációt és a hálózatokban való részvétel képességét foglalják magukban. Az informatika és kommunikációs technológiák mértéke szintén jelentős mértékben fejlődött a képzés során. A megkérdezettek 82,3%-a a nagyon vagy a teljes mértékben választ jelölte meg.

A matematikai, számítási ismeretek ennél valamivel kisebb mértékben jelentek meg a képzés során. Minden 2. hallgató volt megelégedve ezen készségek, képességek fejlesztésével a képzés során.

A személyközi kompetenciákhoz tartoznak mindazok a viselkedésformák, amelyeket az egyénnek el kell sajátítania ahhoz, hogy képes legyen hatékony és konstruktív módon részt venni a társadalmi életben, és szükség esetén meg tudja oldani a konfliktusokat. A személyközi készségek nélkülözhetetlenek a hatékony személyes és csoportos érintkezéshez, és mind a köz-, mind a magánéletben alkalmazhatók. Ezen készség megfelelő elsajátítása

nélkülözhetetlen a tanári pálya során. Szinte mindenki (94,1%) egyetértett abban, hogy a képzés ezen kompetenciákat teljes mértékben fejlesztette.

A vállalkozói kompetenciának egy aktív és egy passzív összetevője van. Magában foglalja egyrészt a változás kiváltására való törekvést, másrészt a külső tényezők által kiváltott újítások elfogadásának, támogatásának és alkalmazásának a képességét. A vállalkozói kompetencia része az egyén felelőssége saját – pozitív és negatív – cselekedetei iránt, a stratégiai szemléletmód kialakítása, a célok kitűzése és elérése, valamint a sikerorientáltság. Ebben az esetben is a skálához tartozó átlagérték 4,2 volt, ami azt jelenti, hogy a hallgatók jelentős része szerint ezen kompetenciák is fejlődtek a képzés során.

A „kulturális kompetencia” a gondolatok, élmények és érzések különféle módon történő kreatív kifejezésének fontosságát foglalja magában. Az átlagérték 4,4. Ebben az esetben is a legtöbben a 4-es vagy 5-ös választ jelölték meg.

A „tanulás tanulása” a saját tanulás önállóan és csoportban történő szervezésének és szabályozásának a képességét foglalja magában. Részét képezi a hatékony időbeosztás, a problémamegoldás, az új tudás elsajátításának, feldolgozásának, értékelésének és beépítésének, valamint az új ismeretek és készségek különböző kontextusokban – otthon, a munkahelyen, oktatásban és képzésben – történő alkalmazásának a képessége. Általánosabban fogalmazva a tanulás tanulása erőteljesen befolyásolja, hogy az egyén mennyire képes saját szakmai pályafutásának irányítására. A legmagasabb átlagérték ezen kompetencia fejlesztésében mutatkozott (átlag = 4,7).

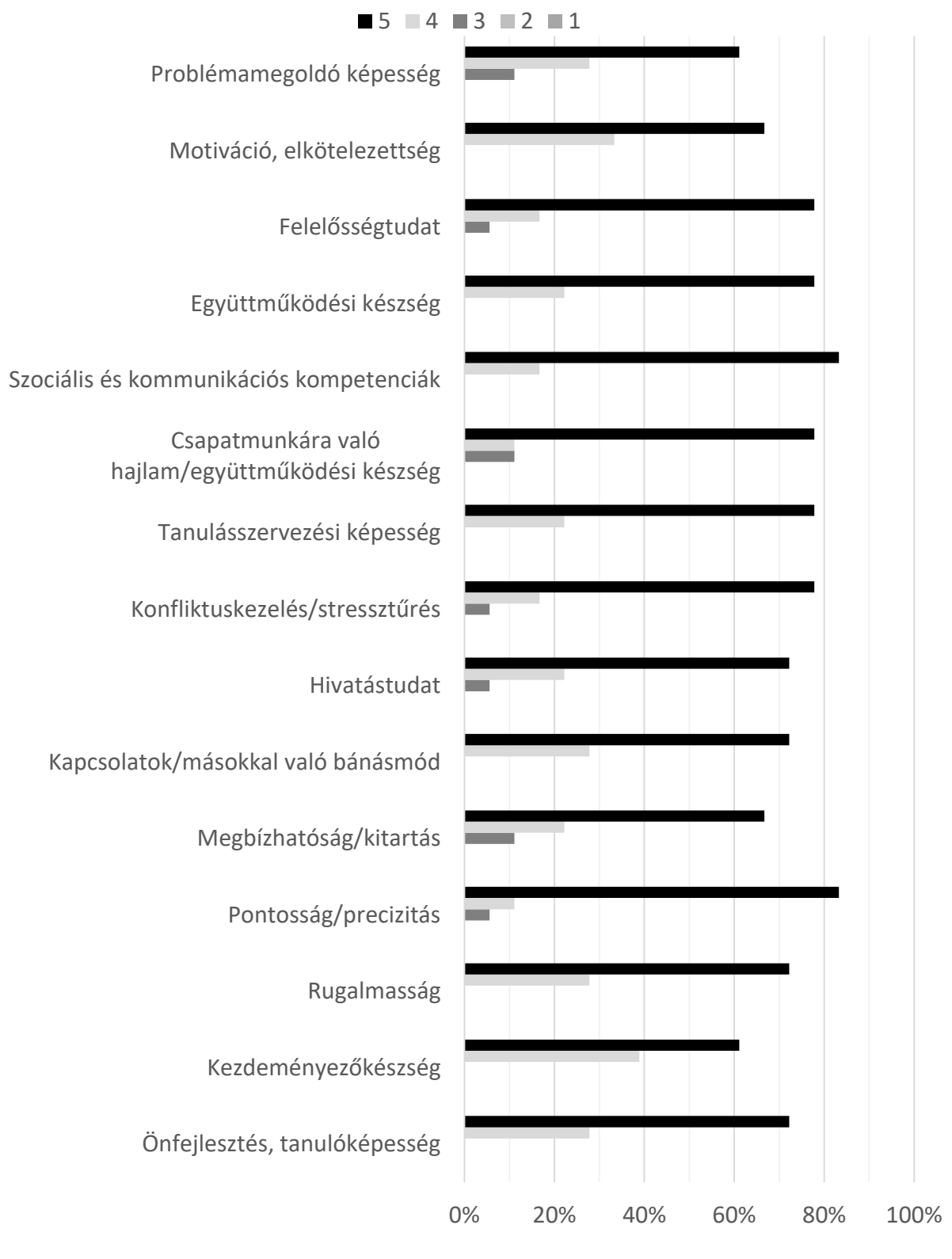
3.3. Készségek fejlesztése a képzés során

A kérdőív 15 készség, képesség fejlesztésére kérdezett rá. A leggyakrabban előforduló érték minden esetben a „teljes mértékben fejlesztette” volt. A hallgatók úgy gondolták, hogy a képzés teljes mértékben fejlesztette ezen készségeket.

A képzés során tehát egyrészt fontos volt, hogy a hallgatók a szakmai és módszertani ismereteken túl szociális készségüket is erősítsék, különösen fontos ez a tanári pályára készülők esetében. Fontos, hogy képesek legyenek a konfliktus kezelésére, a problémamegoldó képességre. Különösen fontos a másokkal való bánásmód, az empátia és szociális érzékenység és az együttműködési készség. Az is fontos, hogy a tanárjelöltek tisztában legyenek a meglévő képességeikkel, azok erős és gyenge pontjaival.

Másrészt fontosak azok a személyes képességek, készségek, amelyeken saját, belső állapotunkat, potenciális erőforrásainkat értjük. Érdemes kiemelni az önismeretet, a kontrollt és a motivációt, az elkötelezettséget, a hivatástudatot, a megbízhatóságot, a kitartást, a pontosságot, a precizitást és a felelősségtudatot, amelyek irányítják, szabályozzák a viselkedésünket.

Véleménye szerint a képzés mennyire fejlesztette az alább felsorolt készségeket? [%], N=18
(1 - egyáltalán nem, 5 - teljes mértékben)

5. ábra: Készségek fejlesztése a képzés során

4. Összegzés

A technikai változások, a globalizálódó verseny és a még stratégiai, emberierőforrás-menedzsment iránti igény a kompetenciák szerepének erősödéséhez vezetett. A globalizálódó gazdaságban a versenyképesség és sikeresség (a szellemi tőke hasznosítása a szervezeti célok elérése érdekében) kulcsa a tudás, amely a 21. század szervezeteinek legfontosabb vagyontárgya, a hosszú távú siker megalapozója. A kompetencia az egyén szellemi vagyona, olyan hatalomforrás, amely a kívánatos pozíciók elnyerését garantálja (Szárász et al. 2006).

A kompetenciaalapú oktatás lényege tehát az alkalmazható tudás kialakítása (Havas, 2003). Párbeszéd létrehozása szükséges a felhasználói szférával és rendszeres kapcsolat a gyakorlóhelyekkel. A tőlük kapott információk elemzése után a tananyagot szelektálják és súlyozzák. Új módszerek alkalmazásával a hallgatóknál fejleszthetők a szükséges jártasságok és készségek. Az is fontos, hogy tisztában legyenek a meglévő képességeikkel, azok erős és gyenge pontjaival. A gyakorlati képzést szervezesebben kell beépíteni a tanulmányokba.

A legtöbb OECD-jelentés annak fontosságát hangsúlyozza, hogy segítsük a diákokat az olyan XXI. századi készségek elsajátításában, mint az önálló tanulás, a problémamegoldás, a csapatmunka vagy a kreatív gondolkodás. Ehhez egyrészt az alapkészségek elsajátítására, másrészt további készségek (például informatikai jártasság, nyelvtudás, érvelési készség, összefüggésekben való gondolkodás) állandó fejlesztésére van szükség. A jelenkori piaci igényeknek megfelelően a közgazdásztanárok számára szükséges gazdasági, pénzügyi, számviteli ismeretek átadásán túl az értékek közvetítésére, a készségek fejlesztésére és a cselekvőképes tudás átadására kell helyezni a hangsúlyt (Havay–Csákné–Barabásné, 2019)

A hallgatói teljesítménymérések szerepének fokozott felértékelődése is hozzájárul ahhoz, hogy olyan kompetenciákat sajátítsanak el a hallgatók a képzés során, amelyet a későbbiekben hasznosítani tudnak. Mindehhez a módszerek széles körét kell alkalmazni, meghatározva a felsőoktatásban elsajátítandó kompetenciákat.

Felhasznált szakirodalom

- Barabásné Kárpáti Dóra – Csákné Filep Judit (2019): A tanári kompetenciamérés lehetőségei a Nyíregyházi Egyetem közgazdásztanár-képzésében. In: Kovács Zoltán – Minya Károly (szerk.): Inter- és multidiszciplináris kutatások a Nyíregyházi Egyetemen, Nyíregyháza, Magyarország, Nyíregyházi Egyetem. pp. 33–45. 13. p.
- Berner, H. (2004): Az oktatás kompetenciái. Aula, Budapest.
- Bakos Ferenc (2006): Idegen szavak és kifejezések. Diákszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Falus Iván (2006): Tanári képesítési követelmények – kompetenciák – sztenderdek. In: Demeter Kinga (szerk.): A kompetencia. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Goleman, D. (2008): Érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó Kft, Budapest. 454 p.
- Halász Gábor (2006): Előszó. In: Demeter Kinga (szerk.): A kompetencia. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 7–13.
- Havas Péter (2003): A pedagógiai rendszerek fejlesztése. Új Pedagógiai Szemle, 53. évf. 9.szám. 3–13.o.
- Havay Dóra – Csákné Filep Judit – Barabásné Kárpáti Dóra (2019): A közgazdásztanárképzésre jelentkezők motivációi – Tapasztalatok a Nyíregyházi Egyetemről. In: Kőszegi, Irén Rita (szerk.): III. Gazdálkodási és Menedzsment Tudományos Konferencia: Versenyképesség és innováció, Kecskemét, Magyarország: Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar. pp. 1015–1021., 7. p.
- Nagy József (2000): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szárász Péter – Halász Gábor – Havas Péter – Falus Iván – Varga Attila – Pála Károly – Horváth Zsuzsanna (2006): A kompetencia. Kihívások és értelmezések. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

Tót Éva (2015): A felsőoktatási képzési követelmények újrafogalmazása. Segédlet a tanulási eredmények írásához. Budapest.

További források

EMMI-rendelet 8/2013. (I. 30.) a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről.

(EU, 2006) Európai Parlament és a Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2006, 962, L394/10–18.

<http://ofi.hu/tudastar/nemzetkozi-kitekintes/egesz-eleten-at-tarto>

Európai Parlament és a Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanulás Európai Képesítési Keretrendszerének létrehozásáról (2008/C 111/01)

18/2016. (VIII. 5.) EMMI-rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI-rendelet módosításáról.

Szerzői adatok

Barabásné dr. Kárpáti Dóra PhD főiskolai docens

Nyíregyházi Egyetem

karpati.dora@nye.hu

BÍRÓ ISTVÁN FERENC

NÉPZENEOKTATÁS A HIVATALOS OKTATÁSI RENDSZEREN KÍVÜL

ÖSSZEFOGLALÓ

A magyarországi népzeneoktatásra egyáltalán nem jellemző, hogy a hivatalos oktatási rendszeren kívül szerveződne meg. Előzetes vizsgálódásaink során mindössze az Ördögös NépzeneTanodát találtuk olyan aktornak, amelynek tevékenysége, elért eredményei olyan jelentőségűek, hogy a hivatalos oktatási rendszer keretein belül működő iskolák számára is fontos lehet. A tanoda nem csupán a közvetített tudástartalom tekintetében törekszik az autenticitásra, hanem az átadás folyamatában is a hagyományból megismert metódust alkalmazza. A megközelítés nem számít új keletűnek, hiszen Karácsony Sándor már évtizedekkel ezelőtt felhívta rá a figyelmet, azonban a megvalósulás tekintetében jelentős elmaradás figyelhető meg az intézményes népzeneoktatás területén.

Dolgozatunk első részében éppen emiatt szükségesnek tartottuk a természetes tudásátadás néhány elemének feltárását, amelyeket a meglehetősen kevés szakirodalmon, valamint más szerzők által közölt interjúszövegek elemzésén keresztül mutattunk be.

Feltárt eredményeink értékes adalékkal szolgálhatnak az iskolarendszerű népzenei képzés számára is, amelynek metodikai megújításának szükségességére korábban többen is felhívták a figyelmet.

1. Bevezetés

Az Ördögös NépzeneTanoda egyik legnagyobb jelentőségét abban látjuk, hogy nemcsak az átadandó tudásanyagot tekintve törekszik az autenticitásra, hanem az átadás-átvétel folyamatában is a hagyományból megismerhető modellt követi. Az iskolai szervezeti forma ilyen mértékben nem teszi lehetővé a hagyományos modell iskolai keretek közé való átültetését, amelynek legfőbb oka abban keresendő, hogy az intézményes népzeneoktatás a kialakulásának kezdeti időszakában a klasszikus zeneművészeti ág sajátosságait vette alapul. Az említett műfajtól való távolságát csak a rendszerváltást követő időszakban jelölte ki egyértelműen.

Az általános zenei műveltség (zenei olvasás és írás, zeneelméleti ismeretek stb.) elsajátítása alapvető követelmény ahhoz, hogy a tanuló magasabb iskolai szinten folytathassa tanulmányait (Bíró, 2015). Ez a megállapítás önmagában hordozza azt, hogy a hagyományból megismert átadás-átvételi formák¹ teljes mértékű adaptációjáról iskolai környezetben annak ellenére sem beszélhetünk, hogy egyre nagyobb mértékben figyelhető meg az a tendencia, amire már többek között Karácsony Sándor is felhívta a figyelmet. Karácsony emlékeztet rá, hogy ha egy kultúrát igazán mélyen meg akarunk ismerni, akkor annak átadás-átvételi folyamatát is el kell sajátítanunk (Karácsony, 1985). Ugyanerre a megállapításra jutottak a táncházmozgalom első képviselői is az 1970-es években, akiknek hatására az intézményes népzeneoktatás átadás-átvételi formái is egyre inkább ebbe az irányba mutattak.

A továbbiakban elsőként bemutatjuk a széki zenészek tanulási folyamatát, amely gyakorlatot a tanoda alapítója is magáénak vallja, majd röviden ismertetjük a tanoda diákjainak tanulási sajátosságait. A leírtaknak köszönhetően árnyaltabb képet kaphatunk az iskolarendszerű, valamint az azon kívül elhelyezkedő népzenei képzések előnyeiről és hátrányairól.

¹ A hagyományból megismert átadás-átvételi folyamatok mellőzik az írásbeliséget.

1.1. Hagományos átadás-átvételi formák a széki zenészek körében

A falusi társadalom zenészeinek a hagyományos hangszeres játéktechnikájának és stílusának kérdéseivel foglalkozó tanulmányok – néhányat leszámítva² – viszonylag későn, csak az 1980-as éveket követően jelentek meg „nagyobb” számban, melyek ha csupán mellékesen is, de foglalkoztak a hagyományos tudásátadás, -átvétel folyamatának kérdéskörével (Agócs, 2001). Tanulmányunk e fejezetének megírásához ezekre a munkákra támaszkodhatunk mi is, így a Halmos Béla és Virágvölgyi Márta által készített interjúk szövegeit vizsgáltuk meg.

Halmos Béla (1980) Adám István széki primás (részletek egy készülő személyi monográfiából) című tanulmányában felsorolja azokat a kutatási területeket, ahol olyan kérdések merültek fel, melyek megválaszolására mindaddig nem rendelkeztek elegendő adattal. Halmos a népi tánczenei ismereteknek a megszerzését, gyakorlati alkalmazását, megőrzését, továbbfejlesztését, bővítését és továbbadását határozza meg fő kutatási irányokként, ugyanis ezek a területek vagy teljesen elkerülték a kutatók figyelmét, vagy ha meg is jelent valamelyik téma egy-egy vizsgálatban, csupán periférikusan kezelték azt (Halmos, 1980: 90). Halmos munkája úttörőnek számít ebből a szempontból, ugyanis a tanulmányhoz csatolt interjúszövegek igazolják témafelvetéseit, valóban értékes szövegrészletekre találhatunk bennük. Dolgozatunkban kizárólag az utolsó kérdéskörre koncentráltunk, amikor a szövegeket megvizsgáltuk. A részletek értelmezésének első szakaszában felfigyeltünk arra, hogy a széki cigányzenészek gyakorlatát követve Adám István már gyermekkorában megkezdte tanulmányait. A tanulás utánzason alapult, és egy időben tanulta a vonósbandát³ alkotó hangszerek mindegyikét (Halmos, 1980). A hegedűtanulás folyamatára így emlékszik vissza:

„(...) szépen leültünk, elővette a hegedűt és elővettem én is. (...) Vette a hegedűt, megmutatta nekem É-től egész Á-ig, egész mindent. Megmutatta: ide tedd az ujjad, így csináld – úgy csináld. Aztán úgy, hogy fejbe vettem én ügyesen és aztán úgy ügyesen megtanultam” (Halmos, 1980: 90).

Az apa szóbeli instrukciókkal egészítette ki az utánzás folyamatát. Minden eszközt felhasznált, ha fia nem követte utasításait, hiszen pontosan tudta, hogy a hangszerkezelést csak gyermekkorban lehet megfelelően megalapozni, valamint azt, hogy a zenészek a falusi társadalom megbecsült tagjai, tehát gyermekeinek zenei nevelése több szempontból is központi kérdés volt.

„Ha nem csináltam, olyat ütött a nyirettyűvel – a vonóval – ide a szememre, hogy megdagadtam. (...) Megdagadt a szemem... én megszenvedtem érte” (Halmos, 1980: 90).

A gyermeknek természetesen önállóan is kellett gyakorolnia, tehát a hangszerkezeléssel kapcsolatban magától is rájöhett bizonyos fogásokra.

„Aztán úgy, hogy fejbe vettem én ügyesen és aztán úgy ügyesen megtanultam” (Halmos, 1980: 90).

Amint lehetőség adódott rá, az apa vitte magával a gyermekét vagy gyermekeit a zenélési alkalmakra. Ez több szempontból is fontos. Rövid távon, ami témánkat is érinti, főként nevelési szempontból, hiszen a zenélési alkalmakon lehetőség adódott a viselkedési normák

² Például Avasi Béla *A széki banda harmonizálása* című, 1954-es munkája, amely azonban a hagyomány átadás-átvételéről nem ejt szót.

³ A széki vonós banda hegedű – háromhúros brácsa – bőgő/cselló hangszerekből áll.

elsajátítására, a hangszerkezelés további fejlesztésére, a zenekari játék megtapasztalására. Hosszabb távon az apa gondoskodhatott zenekarának utánpótlás-neveléséről, továbbá fontos azt is kiemelni, hogy minél több tagot tudott családtagjaiból kiállítani, annál több javadalom maradt a családban.

„Aztán elmentem muzsikálásokba bőgőzni, aztán kontrázni és aztán beléverte, belé az ember fejit a primába. Úgy, hogy aztán megtanultam mind a hármat. (...) Aztán apám is elővett engemet – mer' a nagyobbik bátyám elment katonának – elővett bőgősnek. Én is voltam apámnak bőgőse vagy 6 évig. Azután megint hazajött ez a fiuk a katonaságtól, elment a másik: akkor lettem kontrás” (Halmos, 1980: 90).

A szövegrészletből kiderül, hogy a gyermek elsajátította mindhárom hangszer kezelését, aminek azért volt jelentősége, mert bármelyik zenekari posztot betölthette mindegyik zenész. Ennek további jelentősége az említettekén kívül, hogy a zenekar eleget tudott tenni vállalásainak, hosszú távon viszont azt is jelentette, hogy a következő generáció számára is biztosított volt a tudás hagyományozódása valamennyi hangszer esetében. Ádám István 7-8 éves korától már zenekarban játszott, tehát már a tanulás kezdeti szakaszában viszonylag kevés tapasztalattal és hangszeres tudással megtapasztalhatta élő szituációban az együtt zenélést.

„Volt egy Laci bácsi nevezetű zenész. Zománc Laci, mit tudom én, hogy hívták; mink Horgos Lacinak hívtuk. De az már ki volt menve a divatból, már csak az apró fiúknak kezdett muzsikálni. Először mondta, hogy én tudok kicsit kontrázni, jobban mint a többi gyerek. Azt mondta egyszer az öregnek (az apjának); engedd el a kicsi fiút, gyűjjön velem. Úgy, hogy aztán elmentem a Laci bácsival úgy 7-8... 8-9 éves koromba” (Halmos, 1980: 91).

Nagyjából tizenhat éves koráig nagybőgősként és kontrásként, édesapja halálát követően pedig primásként funkcionált. Az egyes kísérő hangszerekre kerülés leginkább szükség kérdése volt, azonban a szűken értelmezett közösség, a család felismerte, ha valamely tagja kiemelkedett közülük.

„(...) azt mondja az egyik bátyám — amelyik most is él (id. Ádám Sándor): Te öcsém, te jobb primás lehetsz, mint mindenki. Kapjál magadnak egy utcát” (Halmos, 1980: 91).

Halmos leírja, hogy Ádám István első önálló bandája a testvéreiből állt össze, azonban amikor lehetővé vált, hogy gyermekei is muzsikáljanak, attól kezdve őket vitte magával (Halmos, 1980).

„(...) már megszületett a fiunk, amelyik van most, ez a Pityu, aztán mikor már 9 éves volt én is befogtam őt bőgőre... Aztán jött a másik. Na, akkor már volt bőgősöm is, kontrásom is. Ez kitanult aztán jól brácsozni, ez a Pityu. Úgy, hogy azóta a mai napig is így együtt zenélünk, (...) meg voltam elégedve s ők is velem, ippeg jól ment a dolog” (Halmos, 1980: 91).

A szövegrészleteken nyomon követhetjük a hagyomány folytonosságán kívül a hagyományozódás folyamatának állandóságát is.

Ádám István más szempontból is fontos példa lehet, ugyanis a családtagjai tanításán kívül is vállalt oktatást. Sajnos megfelelő mennyiségű leírás nem áll a rendelkezésünkre, amiből

részletesen kiderülhetne, hogyan történt a folyamat, de a következő szövegrészletből rekonstruálható néhány mozzanat.

„Hát aztán úgy tanítottam, hogy eljött a fiú hozzám – vagy én elmentem esetleg hozzá hogyha olyan nagy úr volt. Elmentem hozzá és megtanítottam egy könnyű lassúra (mutatja hegedűn). Aztán úgy tanítottam ötét: na, fogd meg így (el a dallam első hangja) – akkor ő is úgy csinált; na, most a másikat (al) s belejött akkor szépen. (A balkéz ujjait nem nevezte meg.) Há', nem mondtam meg nekik! Látod, hogy csináltam én? Azt mondja: igen. Akkor te is úgy csináld! És megtanulta... Muzsikáltam kétszer-háromszor neki még másokat is – nem csak ippegeztet –, muzsikáltam kétszer-háromszor, s már megtanult magától már többet. Ő maga magától... Otthon gyakorolta és megtanulta. S úgy, hogy éppen jól muzsikál, most van, aki éppen jól muzsikál” (Halmos, 1980: 91).

Az Agócs Gergely (2001) által felvázolt, területileg jól elkülöníthető felföldi tudáshagyományozódáshoz képest fontos eltérés lehet, hogy általában a tanítvány ment a mesterhez, ettől csak kivételes esetben tért el (vö. Agócs, 2001). A szóbeli magyarázat minimálisan van jelen az oktatási helyzetben, leginkább a vizualításra és az auditív folyamatokra helyeződik a hangsúly. Ez azt is jelenti, hogy a zenetanulás nem mutat lényeges eltérést bármilyen másfajta tevékenység átörökítéséhez képest, ugyanúgy az utánzásban van a fő hangsúly. Elemzésünk során tehát hasonló eredményre jutottunk, mint Halmos Béla, aki röviden a következőképpen foglalta össze a széki cigányzenészek tanulási mechanizmusát: „A hangszertanulás is tehát egy, az utánzásra, tapasztalatszerzésre épülő, mindenféle előkészítő elméleti oktatást nélkülöző természetes folyamat, amely időben nem osztható felkészülési és alkalmazási-bizonyítási szakaszokra. Ebben a folyamatban a hangszerek, a zenekarban betöltött funkció szerinti szakosodás is a szükség és a lehetőség függvénye inkább, mint az egyéni döntés” (Halmos, 1980: 92). Egyetlen kiegészítést tennénk csupán Halmos megállapításához, miszerint a zenetanulás, ha családon belül nem volt lehetőség a belenevelődésre, olyan folyamat, amelyhez az igényeken belül, a tanulni vágyó gyermekben kellett megszületnie.

Virágvölgyi Márta (1981) az Egy magyar parasztprimás Széken című tanulmányában is található utalást arra, hogy a cigányzenészek a gyerekeket már kicsi koruktól zenetanulásra fogták. Megállapításaiban Halmos tanulmányára támaszkodik, miszerint először minden gyermek bőgözni és kontrázni tanult meg, csak ezután dőlt el, hogy kiből lesz primás (Virágvölgyi, 1981). A tanulmány Szabó István parasztprimás játékaról nyújt átfogó képet. Témánk szempontjából azért fontos hangsúlyozni, hogy parasztprimásról van szó, mert a társadalmi hovatartozás fontos kérdés a tudás hagyományozódását illetően (Agócs, 2001). Virágvölgyi rámutat, hogy nemcsak származását tekintve volt kivétel Szabó István a széki primások között, hanem ennek megfelelően tanulási módja is eltérő képet mutatott a cigányzenészekétől. Mivel szülei nem voltak muzsikások, és a családjában sem lehetett találni senkit, akitől tanulhatott volna, hegedűtudását a cigányzenészek segítségével fejlesztette. Mestereit, többek között a korábban idézett Ádám Istvánt, és a tőlük tanult dallamokat meg tudta nevezni, és tanítóinak eljárásairól is pontos képet tudott festeni.

„De azért' inkább, azért' szerette, hogy valahogy úgy szavakkal ott állott, hogy csináltam annyit a szókkal, hogy mintha nem tudom mit adtam volna nekije, meghallgatott, s akkor leakasztotta a szegriül a muzsikát, s olyan szípen kihoztam a dolgot, hogy észre se vette, s már muzsikáltunk. Na aztán megtanultam az Icsán Pista bácsitul, hogy hogy kell, megtanított előbb, azt tanultam leghamarább a lakodalmast, hogy »A kapuba a szekér«. Ez volt az első tanulásom. Az Icsán Pista bácsitul” (Virágvölgyi, 1981: 225).

A szöveg arról tanúskodik, hogy a tanító megmutatta tanítványának a dallamok megformálásának mikéntjét, tehát a korábban említett utánzáson alapuló tanulási formát erősíti meg. Az interjú szövegét tovább olvasva azt láthatjuk, hogy más zenészekhez is eljárt tudását és repertoárját fejleszteni, bővíteni.

„Gondoltam magamba, hogy lássuk, az mint mond, a Gyurica? (...) S akkor ezen keresztül kezdett, leakasztotta a muzsikát, mer' rendesen a cigányok így tartják, nem tokba, így felakasztva a hegedűt. Na akkor leakasztotta, s akkor kezdte mondani, a muzsikával hogy kell járni legelőbb, hogy hogy kell megfogni, hogy kell felstímolni, hogy hunnét van a kiindulási pont” (Virágvölgyi, 1981: 225).

Második mestere a hangszer tartását, hangolását, valamint a zenekar vezetésének módját tartotta fontosnak hangsúlyozni. A zenekarban betöltött funkció tudatosítása a társas zenélés alapja, amelyet – láthattuk, hogy – már a hangszertanulás kezdeti szakaszában kiemeltek. A következő terjedelmesebb szakaszt több szempontból is fontosnak tartottuk rövidítés nélkül közölni. Elsőként mert a széki cigányzenészekre tett megállapítást erősíti, hogy a gyermekek zenei nevelése nem a hegedüléssel kezdődött. Tatár György primás kísérő hangszeren kezdte a tanulást, s csak miután primása, Ferenczi Márton meghalt, azt követően alakított zenekart hegedűsként.

„Még Mákó Gyuritul is tanultam. Ű úgy kezdte meg, ő gordonos volt legelőbb, a Zsuki gordonosa. S ott azon keresztül, hogy a Zsukival muzsikált, megtanult egy kicsit primálni. S mikor Zsuki kihalt, akkor alakított bandát, s így lett ő primás jó pár évig. Hát az meghallotta, hogy már, már valamit tudok, akkor ő muzsikálgatott, volt egy kis bandája nekije. És ahogy meglátta, hogy ott vagyok a táncon, azonnal, mer' szerette így, ha van olyan aki a táncba, hogy valamennyibe is egy cseppet konyít a muzsikához, adta oda neki, s ő ment, lógott, viccelődött. Á, én úgy örvendtem! Hát én úgy örvendtem, hogy ideadta a muzsikát, elkezdtem muzsikálgatni úgy, amit tudtam, könnyebb csárdást, segítséggel úgy ippeg ment. Ipppeg ment. S közbe meg bíztattak is, a fiúk is, a cigányok is, hogy »hát ez jó volt Pista«, na, még olyan hevülést kaptam ettől, hogy erőt, hogy na, alig vártam, hogy jöjjön a vasárnap, hogy legyen tánc, hogy megint menjek, hogy hijjanak muzsikálni, hogy megint adják a kezembe a muzsikát. Úgyhogy ez megtörtént háromszor-négyszer. De közben otthon is gyakoroltam, úgyhogy már tudtam csárdást is egy kicsit, s mindenből egy-egy kicsit tudtam. Tudtam a magyart is, porkát is, hanem a tempó, az nehezen ment. A tempó, s a lassú. Ez nehezen ment nekem. Ez a kettő” (Virágvölgyi, 1981: 225–226).

Másfelől pedig azért, mert jól érezhetően ábrázolja, hogy mit jelent a zenekarban való játék megtapasztalása, és milyen további motivációt jelentett a közösség visszajelzése az otthoni gyakorlást illetően.

Amikor a mesterek úgy ítélték, hogy tanítványuk a megszerzett tudásból megél, a továbbiakban nem segítették, önállóan kellett fejlődnie.

„Utoljára azt vettem észre, mikor már egy cseppet tudtam valamennyibe, hogy mintha már felvettem volna vélek a harcot, azután azt vettem észre, egyáltalán nem is akartak többet mutogatni nekem. Nem, ott többé nem volt, hogy na, most már így, vagy úgy. Hanem űk már azt mondták, hogy hát Pista már tud eleget, már

amennyit tud ebből is, abbul is, ű már megél. Úgyhogy már nem is volt merszem többet, mer' láttam, hogy már itt baj van. Itt már irigyelik a kicsi tudományt" (Virágvölgyi, 1981: 226).

A tanítók nem mondták ki a tanítás végét, ami szintén területi eltérésként jelentkezik az Agócs által felállított modellhez képest, de viselkedésükkel éreztették, hogy elérkezett az idő az önálló fejlődésre. Ahogy a szövegből kiderül, a zenészek a családon kívülről érkezőknek nem adtak át minden tudást, hiszen elsődlegesen nem nevelők, hanem a saját megélhetésüket biztosító területet féltő muzsikusok.

Virágvölgyi Márta (2014) Széki népzene I. című munkájában Dobos Károly széki primás tanulási folyamatáról találhatunk rövid leírást.

„Zenélni legelébb a bapóm tanított meg, én olyan nyolc éves voltam. Aztán ütötte az egyszer-egyszer vonóval az ujjaimat. Úgy sírtam, hogy... Ezt a lassút tanultam meg legelébb (Gyötör engem a szerelem). Aztán tanultam a csárdást reája, aztán mentem is kántáli. Voltak lassúk, több lassúk, mind, mind tanultam meg, mentem a libák után, mert kicsi voltam, aztán mind elvittem a muzsikát. Bapóm muzsikált a fiúknak, aztán mikor muzsikált a fiúknak, akkor én hallgattam, ahogy muzsikált, én is mind kürtöltem (énekeltem) utána ott künn. Aztán úgy tanultam meg. Én nem mondhatom, hogy voltam tanulni, már mikor mentem bapóhoz, ha nem vittem neki egy kettos dohánt akkor azt mondta, menjek haza. Hozzak egy kettos dohánt, s csak akkor, csak akkor tanít muzsikálni. Másképp nem tanít. Mentem haza, s jöttem haza sírva, na, mondom anyámnak, s adott két tojást, elmentem s vettem egy ötös dohánt és elvittem. S akkor aztán tanított tovább. Másképp nem akart. Semmiféleképp. Nyolcéves koromban már muzsikáltam az aprók táncán kisebb gyermekeknek. De azért pénzt kaptam. Édesapám kontrált nekem, ahogy tudott. Nem tudott olyan jól kontrázni, de csinálta. Aztán csak kettöbe mentünk a kicsiknek. Már reája két esztendőre, már muzsikáltam a rományoknál itt. Aztán megfogadtak a magyarok...”(Virágvölgyi, 2014: 11).

Az eddig bemutatott szövegrészekben hasonlóságként mutatkozik, hogy a cigányzenészek családon belül hagyományozták a zenélés mesterfogásait. Dobos Károly azonban nem az édesapját nevezi meg elsődleges forrásnak, hanem a nagyapját, akihez el kellett járnia, ha tanulni akart tőle. Ezt fontos momentumnak tartjuk, hiszen annak ellenére, hogy az édesapja is zenész volt, nem tőle tanult hegedülni. Magyarázat lehet rá, hogy Dobos Károly édesapja kontrás volt, de akkor az az általánosítás, hogy a széki cigányzenészek a bandát alkotó valamennyi hangszeren tudtak volna játszani, gyengülni látszik. Az eddig bemutatott interjúrészletek alapján általánosíthatónak tűnik azonban, hogy amint minimális tudással rendelkezett egy zenész, már vállalt alkalmakat, és számára díjazás is járt érte. A gyakorlás leginkább önállóan történt, de láthattunk példát a közös gyakorlásra is. Fontos kiemelni, hogy szinte valamennyi adatközlő beszámolt arról, hogy csak figyelte a zenészeket, és amit megfigyelt, otthon önállóan is megpróbálta eljátszani.

2. Ördögös NépzeneTanoda

Az Ördögös NépzeneTanoda megalakulásának körülményeit a Horsa Istvánnal 2019. augusztus 8-án Komáromban készített interjú, valamint a nepzetenoda.hu honlapon található információk alapján mutatjuk be. Interjúkérdéseink főként az oktatásfilozófia és oktatásmódszertan területére koncentráltak.

2.1. Néhány gondolat az alapítóról

Horsa István 1988-tól járt az Óbudai Népzeneiskola jogelőd intézményébe, ahol mélyebben is megismerkedhetett a vonós népzenevel. Mesterei a táncházmozgalomból jól ismert zenészek voltak, akik közül kettőt emel ki. Lányi Györgytől és ifj. Csoóri Sándortól tanult, akik mint az Óbudai Népzeneiskola jogelőd intézményének tanárai és a táncházmozgalom zenészei ismerték mind az iskolai, mind a hagyományos tudás átadás-átvétel sajátosságait. Oktatási módszereikről jelenlegi és korábbi interjúinkból tájékozódhatunk. Béres János, aki ebben az időszakban a népzene tanszak szakmai munkáját irányította, úgy emlékszik vissza, hogy ifj. Csoóri Sándor módszerei nem voltak általánosak. Béres az irodájának ablakából kitekintve azt látta, hogy az iskola udvarán a gyerekek az óra keretein belül közösen főztek tanárukkal, aki ételkészítés közben hallgatta diákjai zenélését (Béres, személyes beszélgetés, 2016). Hasonló élményről számolt be Horsa István is, akinek elmondása szerint a mai értelemben vett hangszeres órája nem volt. Minden alkalommal, amikor megérkezett az iskolába, bemehetett a tanterembe, ahol éppen közös zenélés folyt, amelybe ő is becsatlakozhatott.

„(...) én ugye így tanultam zenélni Óbudán. Abban az időben úgy nézett ki egy óra – nem is volt óra, beérkeztünk, beesetünk, édesanyám hordott mindig a 14:10-es vonattal, és legjobb esetben fél ötre, az tényleg a rekord volt, hogy beértünk fél ötre, akkor én ott belezuhantam valamibe. Nem volt, hogy engem várnak, hogy fél ötkor jön a Pistike, hanem az volt, hogy ott csomóan voltak, lehet, hogy felnőttek is, lehet, hogy profi zenészek éppen, mert akkor a népzenei életnek az volt a központja. És akkor én oda beleestem valamilyen helyzetbe” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A tanórának nem volt rögzített vége, mindenki addig maradhatott, ameddig tudott.

2.2. Az ötlettől a megvalósításig

A tanoda ötlete már a 2010-es megalakulása előtt néhány évvel felmerült az alapítóban, de munkája miatt nem foglalkozott vele komolyabban, csak egy elérhetetlen álmoknak gondolta.

„2010-ben alapítottam meg [a tanodát], és az ötlet az szerintem már azért úgy évek óta, sőt lehet, hogy évtizedek óta, ma már talán azt is mondhatom, hogy a fejemben volt, hogy úgy álmodoztam róla, hogy egyszer majd lesz egy saját zeneiskolám, de igazából komolytalanság, vagy ilyen álm szintjén volt csak. Nem is nagyon gondolkoztam részleteken, csak ez olyan, egy olyan álm volt talán” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Évekig végzettségének megfelelően, közgazdászként dolgozott. A jól jövedelmező tevékenység helyett választotta a tanítást, amellyel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy üzleti vállalkozásként felfogva szintén jelenthet biztos egzisztenciát. Az interjú során Horsa István kiemelte, hogy először az értékteremtés gondolata foglalkoztatta, az üzleti szempontból lényeges keretek kialakítása csak ezt követően vált kérdéssé.

„És aztán a saját életemben úgy alakultak a dolgok – én közgazdász vagyok – és sok évig benne voltam a menedzser világban, és elérkezett annak a vége, amikor úgy gondoltam, hogy már igazából semmi értelme nincs, hogy ezt folytassam. És akkor elkezdtem gondolkodni azon, hogy mi az, amivel valamilyen értéket

tudnék teremteni. Sok minden eszembe jutott egyébként, ilyen természetközeli dolgok, hogy méhészkedés vagy manapság ugye divatosak, vagy lehet ilyen cikkeket olvasni, »hogya vidékre költöztem, kecskéket tartok és boldog vagyok«. Persze ez nem így működik” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Zenészként mindvégig tevékenykedett, ezért tulajdonképpen kézenfekvő megoldásnak mutatkozott a zenetanítás.

„És akkor így elkezdtem kicsiben. Először csináltam egy honlapot, tehát elkezdtem az üzleti életből tanult dolgokat alkalmazni. Hogy hogyan lehetne reklámozni, szórólap, nem is tudom már, miket csináltam még, de az a lényeg, hogy elkezdtem ezt reklámozni persze” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Kezdetben mindössze egy-két tanítvány jelentkezett, de hamarosan növekedni kezdett a tanulói létszám. Mára a reklámozás mértékét a minimálisra csökkentette, amivel az volt a szándéka, hogy csak olyan tanítványok keressék fel, akik ezzel a műfajjal komolyan szeretnének foglalkozni, és tőle szeretnének tanulni. Jelenleg nagyjából 60 fő jár a tanodába. A diákokról elmondható, hogy leginkább az értelmiség gyermekeinek köréből kerülnek ki, és szinte valamennyiük szülője jelenleg is valamilyen kapcsolatban van, vagy egykor volt a táncházmozgalommal. Egykori táncosok, zenészek gyermekei, akiknek objektív anyagi állapota jónak mondható. A legfiatalabb tanuló a 6-7 évesek korosztályából kerül ki, a legidősebb jelenleg 55 éves.

Már az interjú korai szakaszában szóba került a hagyományos tudásátörökítés kérdése, ugyanis saját tanulási emlékei között ez a forma szerepelt. Az ötlet gondolatának érlelése során tehát nemcsak a tudástartalom továbbadását tűzte ki célul, hanem azt a módot is, amellyel a falusi zenészek átörökítették a zenészmesterséget.

„Arra jöttem rá, hogy most miért a méhészkedésen gondolkozok, amikor nekem itt van a zene, ami egy különleges tudás, de igazából azért különleges, ahogyan zenélni tanultam, mert arra jöttem rá, hogy igazából én ugyanúgy tanultam zenélni, ahogy régen a zene átöröklődött a falukban. Tehát én nem úgy tanultam, hogy akkor elkezdtem volna hegedülni tanulni, hanem pontosan ugyanúgy, hogy a kísérőhangszerekkel ismerkedtem meg kiskoromba, és addig-addig kontráztam, meg csellóztam, meg bőgőztem, amíg egyszer csak a kezembe vettem a hegedűt, és gyakorlatilag egy kis túlzással ott volt, tehát le tudtam játszani a dolgokat mert annyit hallottam, hogy tényleg csak elő kellett szedegetni, ami már a fejemben volt, azt a tudást” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Saját gyermekkori hangszertanulása nem tekinthető általánosnak a revival zenészek körében, több ponton is leginkább néhány erdélyi cigányzenész tanulási folyamatával mutat hasonlóságot. Több vonós hangszeren is megtanult játszani, először a kísérő hangszereket sajátította el, és saját elhatározásból lépett elő primásnak. A folyamat – függetlenül a szocializációs környezettől, melynek jelentőségéről nem feledkezhetünk meg – leginkább Ádám István és még néhány széki cigányzenész tanulási fázisaira emlékeztet.

„És erre döbbsentem rá szép lassan, hogy ez egy különleges dolog, és nem így tanultak az emberek általában zenélni. De ez egy véletlen igazából, hogy én így tanultam, szóval ebben nem volt semmi tudatosság. De az, hogy én primás lettem, az egy belső indíttatás volt” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A saját igény felmerülése, a primássá válás pillanata is a széki cigányzenészek körében megismert módhoz hasonlóan jelentkezett.

A képzőhely tanoda elnevezése tudatos választás eredménye volt, szándékosan került az „iskola” szó használatát.

„És akkor kitaláltam, hogy én megpróbálom ezt a tudást egy népzenei műhely formájában továbbadni. Direkt nem is iskolának neveztem, persze valószínű, nem is nevezhettem volna iskolának, hanem akkor azt találtam ki, hogy legyen népzeneitanoda” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

2.3. Az intézményi milió és annak szerepe

Fontos, hogy a tanoda berendezési tárgyai (néhány kivételével) mind a falusi környezetet idézik. Ez is központi része a gondolatiságnak, hiszen a gyermek, amikor belép a tanodába, azonnal olyan környezetben találja magát, amely észrevétlenül alakítja ki a népi kultúrával kapcsolatos komplex látásmódot, ugyanis a népzene önmagában csupán az egészből kiragadott részterület (Lajtha, 1992). A paraszti gondolkodásmód ugyanúgy tetten érhető mind a táncban, a zenében, mind a tárgyi alkotásokban, amelyeket a tanuló így indirekt módon önmaga fedezhet fel. Horsa István szerint mindezt az iskolai környezet általánosságban nem képes biztosítani.

„De amikor oda beléptem [egykori munkahelyére, egy zeneiskolába], és rögtön iskolai érzésem támadt, és onnantól kezdve már el volt rontva az egész, vagy hogy mondjam” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Érdeemes megfigyelnünk, hogy a kultúrataralom beágyazása mellett kiemelendőnek tartja az oktató- és a tanítási környezet viszonyát is. A saját kapcsolatát az oktatási környezettel annyira fontosnak ítéli, hogy egy korábbi munkaviszonyának megszüntetésében jelentős szerepet játszott ez a kérdés.

„Úgyhogy egy másfél évet csináltam, és mondtam a Katinak [az intézmény vezetőjének], hogy ne haragudjon, de én egyszerűen a saját közegemben érzem jól magam, és ott működik ez jól” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Egyetlen olyan eszközt láttunk a helyszíni látogatásunk során, amely első látásra összeegyeztethetetlen volt azzal a szemlélettel, amelyet mindeddig felvázoltunk. A szobában elhelyezett televízió szemléltető funkciót tölt be, amelynek a tanulószobába való bekerülését hosszas gondolkodás és mérlegelés előzte meg.

A tanodának nincsenek az iskolai rendszerből megismert szabályozó dokumentumai. Mindez azt sugallhatja, mintha a haladás iránya és üteme nem lenne kellően átgondolt vagy előre megtervezett. A továbbiakban ezért igyekszünk bemutatni, hogy milyen részletességgel dolgozta ki Horsa István a tanítás menetét, valamint a digitális eszközök tanításban betöltött szerepét.

A televízió egy háttértárolóhoz van csatlakoztatva, amely a népzenei gyűjtések mellett, melyeket közösen néznek a diákokkal, egy nagyjából 160 dallamot tartalmazó videóanyagot foglal magában, amelyet Horsa István rögzített a tanítványjaiból alakított zenekarával. A videóanyagot tekinthetjük egyfajta tanmenetnek, amelynek sorrendiségét az elmúlt évek tapasztalatai alakították, formálták, finomították. A videófilmek a vizualizáció miatt lehetőséget nyújtanak a dallamok, valamint egy-egy technikai probléma otthoni felidézésére is.

„És úgy van mutatva az ujjam, a fekete ujjaim végei látszanak mindig, az alumínium húr megfogja, tehát hogy annyira közel van a kamera, hogy ott mindent lát az ujjaimról, tehát gyakorlatilag otthon, ha elfelejti a dallamot, akkor otthon olyan, mintha én ott lennék vele, és meg tudja tanulni” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A zenei szemelvényekhez kapcsolódó lejegyzések, amelyeknek mindegyikét Horsa készítette, kézzel írottak. Szándékosan kerül az azoknak a számítógéppel írt kottáknak a használatát, amelyek a klasszikus zene írásmódjával készültek. A kíséret lejegyzéséhez úgynevezett betűkottát használ, melyeket azért ír kézzel, hogy megmaradjon minden kottának a csak rá jellemző képe. A lejegyzés csak segítségként van jelen a tanulás folyamatában, a tudás átadása alapvetően hallásalapú, amely természetesen nem mellőzi a vizualitást, amelyet kezdetben a nevelő játéka, a későbbiekben az archív felvételeken látható zenészek jelentenek. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a tudásátadás szinte kizárólagosan az utánzáson alapul.

2.4. A tanulás struktúrája

A foglalkozások időtartama életkorhoz kötött. Kezdetben a diákok heti 30 percet töltenek el a tanodában. Az első évben minden diák megtanul ütőgardonon játszani, amelynek funkciója összetett. A hangszer egyszerűsége lehetővé teszi, hogy a gyermekek korán sikerélményhez juthassanak, valamint mivel ritmushangszerről van szó, nem kell hangokat fogniuk, csupán ritmusokkal, ritmusképletekkel ismerkednek meg a tanulók. A hangszertanulás alapja a gyimesi zene. Ezen a vidéken használatos az ütőgardon, amely a zenekarban betöltött funkciója szerint kísérő hangszer. A gyermek tehát 6-7 éves korában megismeri, megtapasztalja a zenekarban betöltött szerepeket, és az együtt zenéléssel járó feladatokat. Fontos megemlítenünk továbbá, hogy az első év egyfajta próbatételként is felfogható, hiszen a tanulók mire az általuk választandó vonós hangszercsaládhoz ténylegesen közel kerülhetnek, egy évet kell várakozniuk. Ezzel a kitartásukat és az elszántságukat is bizonyítják.

„Mivel a gyimesi zene is közel állt a szívemhez, ezért azt találtam ki, hogy egy évig gardonozunk, és azzal ugye a ritmusérzékét fejlesztjük, meg kiderül, hogy kinek van egyáltalán. És az is már fizikailag egy olyan hangszer, hogy egy-két óra után már kilyukad az ujjuk a csípéstől, föltöri az ütő, tehát ott ez már egy ilyen vízválasztó, hogy ki tud végigcsinálni egy évet. Hozzáteszem, hogy nem is csak a zenéről szól az első év, hanem hogy ki tud egy éven keresztül heti egy alkalommal eljárni valahova. Már a mai világban azt kell hogy mondjam, hogy ez is egy ilyen próbatétel. Mindegy hogy zene, mondhatnám azt is, hogy egy évig csak jöjjön el beszélgetni. Itt már kiderül az, hogy kiben van akkora akarat” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Minden foglalkozáson fontos szerepe van az együtt zenélésnek. A dallamot a nevelő szövegezteti meg, a diákok pedig gardonjátékkal kísérik. Kezdetben egyszerű ritmusokat játszanak hangszerükön, az év végére azonban eljutnak összetett ritmusokhoz, valamint az ügyesebbek megtanulják az aszimmetrikus ritmusképleteket is.

A második évtől kezdődően egyórás foglalkozáson vesznek részt heti rendszerességgel a diákok, amelyeken mindenki csellózni tanul.

„Mindig szokták kérdezni, hogy a csellózás mennyivel nehezebb, mint a gardonozás? Azt szoktam mondani, hogy százszor. Tehát az már egy akkora ugrás, ugye. (...) Csellónál meg kell érteni, hogy nem dallamot játszunk, hanem

a ritmust, és nagyon nehéz tisztán játszani. (...) És fizikailag nagyon nehéz a gyerekeknek szorongatni a fémhúrokat. (...) És azt kell ott megérezni, hogy csak előre van út és nincs hátra, tehát hogy akkor lesz jobb, hogyha beleteszem magamat és megszorítom a húrokat, és akkor majd megkeményedik a kezem” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A hangszerstanulás alapja a széki zene, a hangszeren két húrt összehúzva, hangzatokat megszólaltatva tanulnak játszani, amely egyértelműen a hangszernek a népzene műfajában betöltött szerepére utal.

„Csellót, azt a széki mintára. Három húr van a csellón, tehát „A” húr nincs rajta, és kettős fogásokkal, kvintekkel játszunk” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy meddig tart ez a tanulási szakasz, a tanulók ügyességétől függően 2-3 év lehet, de volt már, hogy egy diák annyira gyorsan fejlődött, hogy egy év után a következő szintre léphetett.

„Az első év [a csellózásból] a düvő vonás, és akkor a második évben, tehát mondjuk a széki magyarnak a vonása, meg a sűrű tempó, meg a ritka, tehát két különböző mozdulat. Amikor laza a kezem és úgy indulok a vonóval, vagy pedig pont az ellenkezője, amikor rögtön meg kell szólaltatni a húrt” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Az elmúlt évek tanodai tapasztalata azt mutatta, hogy a két vonástípust érdemes elkülönítve tanítani, mert gyakran összekeverednek.

„Tehát én úgy vettem észre, hogy ezt nem szabad keverni. Tehát én egy évet csak düvő vonást, lassút meg csárdást, és akkor utána jön az, hogy csak négyest játszunk, meg sűrű tempót, és akkor utána jön egy pont, amikor úgy érzem, hogy na, most megpróbálhatjuk keverni. És akkor mindig, az esetek többségében ott egy nagy zűrzavar van hónapokig, és akkor azon túl kell jutni” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Az órákon jelenlévő csoportok összetétele ettől kezdve változó, azokon a diákokon kívül, akiknek az órarend szerint órájuk van, kiegészülhetnek olyan kontrásokkal vagy hegedűsökkel, akik szeretnének a saját órájukon kívül is foglalkozásokon részt venni. Ezzel valamennyi diák jól jár, hiszen a zenekarban való muzsikálást gyakorolhatja. Ha valamelyik hangszer hiányzik a foglalkozáson, akkor azt a nevelő szólaltatja meg a teljes zenekari hangzás elérésének céljából. (A több hangszer magas szintű kezelése nagy szakmai felkészültséget igényel, amire kevés nevelő képes az iskolai rendszerben, hiszen ott leginkább hangszerspecifikus képzés zajlik.)

„(...) akkor mindig próbálok úgy, hogy mondom, ilyen plusz alkalmakkal, hogy aki már fejlődik a kontrában, na gyere el a csellósok órájára pluszba, és akkor lehetőség van játszani. Vagy egy hegedűst hívok oda, akkor én kontrázok. Tehát az a jó, hogy én végül is mind a három hangszerbe be tudok szállni, és mindig azt egészítem ki, amelyekre szükség van. És akkor tanítás közben mindig kiabálok és mondom, hogy mit kell csinálni. Vagy hát nem, hogy mit kell csinálni,

tehát hogy éppen mire van szükség a zenében” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A kontrára való továbblépés feltétele, hogy a diák testi és szellemi értelemben is érett legyen egy „bonyolultabb” hangszer elsajátítására.

„Tehát, ha látom, hogy nincs értelme, még nem megy úgy a csellózás, nem tud annyira tisztán játszani, lehet, hogy fizikailag nem érkezett el az az idő, van olyan is. Van olyan gyerek, hogy elalszik zene közben, szó szerint el kellett kapnom a levegőben. (...) Mondhatjuk azt, hogy végül is a kritérium az, hogy alkalmas-e arra, hogy egy bonyolultabb hangszert megtanuljon. De az látszik, hogy a csellóban nem tudja megcsinálni, nem tud tisztán játszani, vagy nem tud ritmusosan, vagy ha még mind a kettő összejön, de még nincs benne az a hangzás, akkor nincs értelme” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Mivel az idő mint tényező nem fontos a felépített rendszerben, ezért nincs a nevelő számára kényszer, hogy mindenképpen el kell juttatnia a diákot a következő szintre. Minden tanuló számára hagy elegendő időt arra, hogy a saját ütemében fejlődhessen. Van arra is példa, hogy egy gyermek megáll a csellónál, és nem tanulja tovább a következő hangszert.

„És lehet, hogy aztán abba fogja hagyni, lehet, hogy ez addig fog húzódni ez a dolog, akkor azt mondom, hogy kijárta a cselló tanszakot, ezt a széki csellózást, és ennyivel lett több. Akkor sincs semmi, akkor is jó lehet, hogy később fog ez az életében hasznosulni” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A kontrások többféle zenei anyagot sajátítanak el. Leginkább az erdélyi Mezőség területére koncentrálnak, pontosabban Szék, Magyarpalatka és Ördöngösfüzes zenei hagyományát sajátítják el. A hangszerrel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a hegedű van átalakítva kontrává. A hegedű kisebb, mint a kontra, ezért könnyebben tudják kezelni a gyerekek. Az új zenekari funkció elsajátítása nem okoz problémát a tanulóknak, mert a csellózás közben megszokták, hogy a kontra az esztamot szólaltatja meg.

„Ott [a kontrán] meg kell szokni, hogy pont az ellenkezőjét csinálja, de egyébként megmondom őszintén, hogy abból se szokott [gond lenni]. Tehát nem, eddig nem volt egy olyan, hogy notóriusan nem tudja, tehát húzza végig a csellót. Mert annyira a fülében van ott is, hogy a kontrát hallja, hogy az esztamot húzza, hogy ő is az esztamot húzza” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Nagyjából fél év elteltével a 3-4 fős csoportokat alkotó tanulókat az alábbi módon alakítja zenekarrá. A háromfős csoportból ketten kontráznak, egy tanuló pedig a tanóra bizonyos ideje alatt visszatér a csellóhoz. A hiányzó hegedűszólamot a tanár szólaltatja meg.

„(...) mondjuk már nem csellóztunk fél éve, mert kontráztunk fél éve. Fél év után megint a kezébe jön a cselló, sokkal szebben szól a cselló a kezében, mert akkor már érik, fizikailag erősödik, és rájön a kontra után, hogy az egy pofonegyszerű dolog volt csellózni, ahhoz képest, hogy most három húrt kell összehúzni” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Jelenleg a tanodának nincs olyan hegedűse, aki a vázolt rendszerben kezdte volna el a tanulmányait. Összevetve a tanoda alapításától eltelt időt az egyes tanulási szakaszokkal azt

láthatjuk, hogy azok a diákok, akik az intézmény megalapításától kezdve járnak, közel vannak ahhoz, hogy megkezdhessék a hegedűtanulást.

„Tehát most itt van ez az első generáció, akik végigjárták a gardont, végigjárták a csellót, most a kontrát csinálgatjuk. (...) Ebben a lépcsőzetes rendszerben, most nem beszélhetek olyanról, hogy ezt valaki végigjárta és most primás” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A vázoltak alapján nagyjából egy középiskolás korú tanuló juthat el az ismertetett rendszerben addig a pontig, hogy hegedülni tanuljon.

„Tehát hatéves korában elkezd, mondjuk hét év, tízéves korában megcsinálja a csellót, és mondjuk egy négy évet, ha kontrázik, akkor középiskolás korába elő kell vegye a hegedűt, ha ő arra van teremtve, akkor elő fogja venni a hegedűt” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A hegedűtanulás szintjére lépni tehát nem kötelező, hasonlóan a széki zenei hagyományból felidézett példákhoz, a tanuló belső készítetésén múlik, valamint a közösség, főként a nevelő biztatásán.

Az elképzelés szerint a hegedűtanulás mellett párhuzamosan fenntartandó a kontra tanulása is.

„Én biztos, hogy ha valaki ügyes lesz, akkor föl fogom ajánlani, hogy közben hegedüljünk is, de nem úgy, hogy abbahagyni, tehát a kontrát, azt nem úgy abbahagyni, mint a csellót, hanem kontrázni meg hegedülni azt együtt kell” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Az ismertetett rendszerben tehát még nincs hegedűs tanuló, azonban ez nem jelenti azt, hogy a tanodának ne lennének az említett hangszeres növendékei, tehát a tanítandó dallamok sorrendiségéről Horsa István már rendelkezik tapasztalattal. Elmondása szerint a kezdeti közös haladást nagyjából négy dallam elsajátítása után teljesen személyre szabottan alakítja a diák érdeklődésének és képességeinek megfelelően.

„Van négy csárdás, ezeket nagyjából ugyanabban a sorrendben. Aztán viszont utána mindenkinél látom, például ennél a Jánoskánál, ennél a kisfiúnál, aki egy év alatt megtanulta az egészet, ennél rögtön a második órán egy sűrű tempót megtanítottam. Láttam azt, hogy egyszerűen annyira jó és annyira minden megvan, hogy ha én most megtanítok neki egy sűrű tempót, az technikailag akkorát fog rajta dobni, hogy ott minden, megnyílik egy újabb lehetőség” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A fentebb idézett részletből kiolvasható, hogy a kiemelkedő képességekkel rendelkező tanulók tanítására is válaszokat tud adni a tanoda által biztosított rugalmas rendszer.

A tanoda mellőzi a számonkérés minden formáját, nem használ osztályzatokat az értékelés során. Minden évben egy alkalommal közös koncert formájában közönség elé lépnek a gyerekek, ahol bemutatathatják a szülők és a közönség számára, hogy mit tanultak abban a tanévben.

„És akkor ott megadjuk a módját, hogy tényleg legyen olyan, hogy mintha egy színpadi műsor lenne. Mindenki olyan összeállításban játszik, ahogy itt az órán,

tehát gyakorlatilag mindenki előad egy számot. Hogyha esetleg össze tudok vonni, hogy több csoport ugyanazt tanulta, akkor lehet, hogy együtt fognak játszani, lehet, hogy életükbe először fognak együtt játszani ott” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Az alkalomra nem tanulnak új összeállítást, hanem mindig azt adják elő, amit a foglalkozásokon közösen megtanultak. Ez lehetővé teszi, hogy csupán a környezet változzon, minden más az órai környezet állandóságát idézi. Közös zenélési alkalmat biztosít a diákjai számára minden hónapban egy alkalommal az ún. „Folksuli” keretében. A rendezvény nem kötelező, de minden alkalommal 20-25 diákja jelen van. Mivel mindenki ugyanazon a repertoáron nevelkedik, ezért az egészen kezdő gyerekek is be tudnak állni. Mindenki addig muzsikál az alkalmon, amíg ismeri a repertoárt, amint ismeretlen dallam következik az összeállításban, kiszállhat és figyelheti az idősebb társait.

„Lehet, hogy valaki éppen most csak még annyit tud, de akkor gyere el, és akkor eljátszom éppen ötször, és akkor intek neki, hogy most ezzel tők jó volt, ügyes volt, és akkor majd megyünk tovább. És ott játszunk két órát megállás nélkül. Ez egy ilyen, ez egy ilyen bodybuilding. Tehát az, hogy nem mindenkinek van lehetősége erre, mert zenekar, nem mindenkinek tudok összehozni zenekari órát rendszeresen. Nem mindenki veszi elő otthon a hangszerét. Tehát ez egy olyan rendszeresség, ami jót tesz mindenféle szempontból, és már azért itt el is válik, hogy ki gondolja komolyan. Tehát hogy aki nem jár el a Folksuliba, az, abból nem lesz semmi. Ezek a tapasztalataim. Aki oda is elviszi a gyereket, és vannak olyanok, akik szinte nem hiányoztak, tehát úgy el tudnám mondani, hogy ki hol áll ott a Folksuliban, mert aki jön, az mindig jön” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A program több szempontból is érdekes. Egyrészt lehetőséget nyújt azok számára a zenekari játék megtapasztalására, akiknek nem tud a tanoda zenekari órát biztosítani. Másrészt azért, mert figyelemmel kísérheti a nevelő, hogy kiknek vannak komoly szándékai a zenetanulással kapcsolatosan.

2.5. A hivatalos oktatási rendszerrel való kapcsolatáról

Mint láthattuk, egy nagyon részletesen kidolgozott elméletről van szó, amit az eltelt tíz év gyakorlata folyamatosan finomított, érlelt. Ha összevetjük a jelenlegi leírásunkat az iskolai rendszerű tanítással, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy jelentős eltérések mutatkoznak az oktatásfilozófiai kérdésekben. Ez a megállapítás azonban felveti a kérdést, hogy van-e, beszélhetünk-e átjárhatóságról a két rendszer között. A kérdést indokolt részletesen tárgyalni, erre törekszünk is, azonban az interjú során felvetett kérdéseinkre rövid, egyértelmű választ kaptunk, miszerint nincs, és nem is cél a két rendszer közötti átjárhatóság.

Ha a kérdést árnyaljuk, akkor lehetőségünk nyílik megérteni, hogy a tanoda nem az iskolai rendszer által előírt tananyagokban gondolkodik, hanem azt leszűkítve, egyetlen (érintőlegesen lehet kettő) aldialektusra koncentrálna közelít a zenéléshez, a népzenehez. Mindez azt is jelenti, hogy az adott zenei nyelvet lényegesen részletesebben és magasabb szinten képes tárgyalni. A nevelés súlypontjait tehát a minőségre, és nem a szélesebb, de értelemszerűen felszínesebb látókörre helyezi.

A kérdést érdemes megválaszolni a tanuló szempontjából is. Milyen lehetőségei vannak a gyermeknek az iskolai rendszerben való továbbtanulásra? Biztosít-e a tanoda olyan elméleti felkészítést, mellyel megfelelő általános zenei műveltségre tehet szert a tanuló? A tanoda a

népzenét saját értelmezési kereteiben képzele el, nem viszonyítja más műfajokhoz. Ez azt jelenti, hogy az iskolarendszerben elvárt zenei általános műveltségre, melyet elsődlegesen az írásbeliséggel jellemezhetnénk a legérzékletesebben, nem készít fel. Horsa szavait idézzük a kérdéssel kapcsolatban.

„Tehát hogy nem is tudnék, én magam sem ismerem a kottát. Mondjuk, ha nagyon ki kéne silabizálni, de nem tudok kottából játszani, tehát hogy nem is vagyok erre képes, és egy teljesen más elképzelésem van a zenéről” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

Az utolsó mondat utalás a zene átadás-átvételének hagyományból megismert formájára, ami mellőzi az írásbeliséget, az alapja a szóbeliség. Ha a gyermek arra az elhatározásra jut, hogy zenei területen tanul tovább, akkor magának kell gondoskodnia az elméleti fölkészülésről, melyhez a tanoda nem biztosít szakmai partnereket. (Horsa István kapcsolati hálójá egyébként lehetővé tenné, hogy az elméleti felkészítést végző pedagógushoz eljuttassa a diákot, azonban az már a tanoda keretein kívül folyana.) A tanítványokat és a szülőket a képzés megkezdése előtt részletesen tájékoztatja, hogy mennyi idő és munka szükséges ahhoz, hogy a gyermek önállóan is képes legyen zenélni. Ha a diák a korábban említett Mezőségen kívül más dialektus zenéjét is szeretné megtanulni, akkor más nevelőhöz irányítja, mert fontosnak tartja azt, hogy a pedagógus csak azt a tudást adja tovább, amit hitelesen tud képviselni.

„Vagy inkább akkor úgy fogalmazok, hogy azzal a tudással, amit tőlem megtanul, önmagában nem fogják fölvenni. Hogy ha ő nagyon szeretne, akkor meg fog tanulni, ha már elér arra a technikai szintre, akkor fog tanulni másféle zenéket is. (...) Ez megint ugyanaz, hogy legyünk önmagunk, tehát hogy én nem, én ezt tudom adni a gyerekeknek, én ezt tudom velük megszerettetni. Az nem én lennék, most elkezdek neki tanítani dunántúlit, vagy mit tudom én. Az nem én, nem tudom jól megtanítani, miért tanítsam? Tanítsa meg más!” (Horsa, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.).

A szövegrészlet második mondatát érdemes kiemelni. Gyakran tapasztaljuk a népzenetanítás során, hogy ha egy tanítvány elér egy bizonyos érdeklődési és technikai szintet, akkor néhány év tanulás után gyakran jelentkezik az önfejlesztés igénye.

3. Összegzés

Tanulmányunkban a hivatalos oktatási rendszeren kívül elhelyezkedő Ördögös Népzene-tanoda sajátosságait mutattuk be. Feltételezésünk, miszerint a tanoda oktatásmódszertani és oktatásfilozófiai kérdéseire a hagyományból kaphatunk választ beigazolódni látszik, ugyanis mind célkitűzései, mind eszközei tekintetében sikerült azonosítani azokat a pontokat, amelyek a falusi társadalom zenészeinek tanulási folyamatából voltak megismerhetőek.

Korábbi eredményeink azt mutatták, hogy az intézményes népzeneoktatás kezdetben a klasszikus zene műfajából megismert átadás-átvételi formát tekintette követendő példának. Az 1970-es, 1980-as években rejtett módon, a későbbiek során, a rendszerváltást követően egyre nyíltabban jelölte ki a tudásátadás területén is a műfaji határait. Annak ellenére, hogy egyre több kutató vetette fel a kérdést (Agócs Gergely, Juhász Zoltán), miszerint a népi kultúra mélységében csak akkor érthető meg, ha a hagyományozódásának folyamatát is megértjük és elsajátítjuk, az iskolarendszerben való továbbhaladás feltétele továbbra is a műfajra egyáltalán nem jellemző írásbeliségen alapul. Mindezzel természetesen nem kívánjuk azt az érzést kelteni,

hogy nincs szükség az írásbeli hagyományozódáson alapuló zenei általános műveltségre, csupán arra kívántunk rávilágítani, hogy létezik más út is a népzene magas szintű műveléséhez.

Felhasznált szakirodalom

- Agócs Gergely (2001): A mesterség elsajátításának társadalmi intézménye a cigányzenészek körében (Szlovákiai Magyar példák). In: Csanda Gábor (szerk.): Fórum Társadalomtudományi Szemle 2. évfolyam.
- Bíró István Ferenc (2015): Egyszer volt, hol nem volt, még a tantervi programon is túl... In: Maticsák Sándor (szerk.): Tanulmányok a levelező és részismereti tanárképzés tantárgypedagógiai tartalmi megújításáért. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen.
- Halmos Béla (1980): Ádám István széki primás (részletek egy készülő személyi monográfiából). In: Berlász Melinda – Domokos Mária (szerk.): Zenetudományi Dolgozatok. MTA Zenetudományi Intézete, Budapest.
- Karácsony Sándor (1985): A Magyar észjárás. Magvető Kiadó, Budapest.
- Lajtha László (1992): Gondolatok a népzene gyűjtésének, lejegyzésének és rendszerezésének módszeréről. In: Berlász Melinda (szerk.): Lajtha László összegyűjtött írásai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Virágvölgyi Márta (1981): Egy magyar parasztprimás Széken. In: In: Berlász Melinda – Domokos Mária (szerk.): Zenetudományi Dolgozatok. MTA Zenetudományi Intézete, Budapest.
- Virágvölgyi Márta (2014) Széki népzene I. Dialekton Népzenei Kiadó, Budapest.
- Virágvölgyi Márta (2019): Vajdaszentiványi népzene I. Magyar Hangszermíves Céh, Budapest.

Interjú

- Béres János, személyes beszélgetés, 2016.
- Horsa István, személyes beszélgetés, 2019. 08. 08.

Szerzői adatok

Bíró István Ferenc főiskolai tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
biro.istvan@nye.hu

DÁVID OLÁH – SZILVIA BORBÉLY – EDINA PÓLYÁN – RÓBERT KARDOS

FACTORS AFFECTING THE FOOTBALL PLAYER CAREER, I.E. STUDYING PERFORMANCE ANXIETY AMONG THE STUDENTS OF A FOOTBALL ACADEMY

Abstract

Practicing sports professionals probably meet the issue of performance anxiety in their work most often. Why does stress increase a player's performance and why does it inhibit the performance of another, and how does it affect a sports person's career? Material and methods: The applied meter is the Competitive State Anxiety Inventory (CSAI-2) questionnaire elaborated by Martens et al. (1990) and the Athletic Coping Skills Inventory-28 test. Our sample size is 95 persons with an even age distribution (U13-U19). We used the program SPSS16 for data entry and processing and made basic statistical and interrelation calculations. Results: On the scale of self-confidence related to competition anxiety the age group of U13 has the highest rates. During the examination of coping strategies significant differences can be found in the cases of posts, nationality and age. In case of coping with defeats ($F=3,569$, $p=0,017$) the lowest average rate is among strikers. In examinations of nationalities the Ukrainian athletes' average rates are significantly higher relating to self-confidence, performance motivation, maneuverability by the coach, objective and mental preparation. Conclusion: According to Bejek and Hagyet (1996) the proficient athletes have significantly lower cognitive anxiety and higher self-confidence, the opposite to beginner athletes. The results of the examinations certified the exact opposite of this; although linearity appeared during the examination of comprising age groups it was in the opposite direction. So, the conclusion is that as the athletes get older, they have stronger anxiety. Practiced athletes have low cognitive anxiety level and high self-confidence compared to beginner athletes and their high self-confidence functions as a self-protection factor against the debilitating effect of anxiety. The confidence and self-effectiveness of a good athlete affect the intensity of doing sports so their cognition and examination of them is necessary in any case among young academic footballers too.

1. Introduction

Practicing sports professionals probably meet the issue of performance anxiety in their work most often. Why does stress increase a player's performance and why does it inhibit the performance of another, and how does it affect a sports person's career? The most common reason for involuntary retirement is the selection process within the team. Performance anxiety and coping strategies play a prominent role in the selection processes. Martens (1977) studied the effect of anxiety on sports performance and identified the issues that continue to have an emphasis in science today, the question why one sportsperson can maximize their performance under pressure, and while another sportsperson collapses under the load (Hajduné, 2009). According to Smith et al. (1995), the greatest threat to a sports person's self-image and sports performance is the negative social judgment connected to the failure to perform as expected.

How does anxiety affect the junior sportsperson? When does age become a protective factor, and when does it provoke performance anxiety? Do the individual players and the connected responsibility, or the team sports and the shared responsibility affect performance anxiety? How does the appearance of performance anxiety affect the career? This topic could be examined from many aspects. We will mainly focus on the presence of the topic and on the issue of what provocative factors intensity can have, and to what extent they can influence a sports person's career.

2. Theoretical background

2.1. Career and success in sports

The sportsperson's career, the selection process that starts it, is a very complex performance study which often lasts for several years (Géczi et al., 2009). The selecting persons, mostly the coaches of junior players, who work at the academies, and the professionals who cooperate with them (psychologist, fitness coach), play a big role in guiding this process. During the selection, the examination of the relative age should be properly considered, which may be a determining factor (Nagy et al., 2018). Successful selection, however, does not lead to a clearly high-level sports career. The profession of a sportsperson is a very risky, unpredictable career, and it may end in many ways, even in an instant. The main reasons for this may be injury, age, selection, as well as various psychological factors or even voluntary retirement (Tóth, 2010).

Therefore, we would like to examine the role, the acceptance and the perception of success among the students of the football academy. We are aware that certain personality characteristics play a distinct role in terms of creativity. These include self-confidence, motivation and self-control, as well as cognitive skills such as creativity and general intelligence (Reilly and Williams, 2003). These components may also be factors in the success, and in the development of a sports person's career. A high level of intrinsic motivation, i.e. a high level of internal urge in the performance of a task, will be the key to success (Csáki et al., 2016). This fact is supported by the results of Garcia-Mas et al. (2010). Junior elite football players were studied and it was found that intrinsic motivation is more important for the success than the extrinsic motivation (Csáki et al., 2016). According to Reilly and Gilbourne (2003), there is no consensus on the definition of football talent among the professionals. Usually, the professional clubs rely on the experience and knowledge of the experienced coaches and player observers.

2.2. The relationship between anxiety and performance

Anxiety should be considered as fear without object, which, however, does not necessarily function abnormally in certain situations. The relation between anxiety and performance can influence a sports person's coping strategies, solving of task situations, and development of final career. Anxiety can be a symptom connected to internal development when an athlete sets high goals. In contrast, pathological anxiety is linked to past situations, and it is prone to recurrence (Hajdúné, 2009), and may cause functional disorders that can be emotional, i.e. the sportsperson experiences lack of security; and may be dynamic, when the sportsperson experiences inability of decision, or when their coordination of movement is disturbed; or intellectual, e.g. they experience uncertainty in the judgment of a situation (Gyömbér, 2017).

According to Martens et al. (1990), somatic anxiety will mean the individual's perception with physiological arousal, and self-confidence will mean faith in themselves, in the achievement of the goal. This internal tension causes loss of balance and causes malfunctions at emotional, dynamic and intellectual levels (Hajdúné, 2009). However, anxiety can also have a positive effect. The components of cognitive anxiety are present in the individual's negative thoughts about their own ability, which is permeated by fear of a potential failure. Somatic anxiety includes the physiological effects of the experience itself, that is, the arousal level is elevated, accompanied by negative physical symptoms (Gyömbér, 2017). It is a well-known fact that the players' peak performance is closely related to their psychic and mental abilities (Williams and Krane, 2001); the controllability by the coach, the team's cohesion, the coping strategies, and the level of motivation significantly influence their performance, and thus the development of their career (Csáki et al., 2013). The relationship between performance and

anxiety stems from the fact that the sportsperson, the individual, is confident that he or she can control the stress caused by the situation, and that their performance will increase (Csáki, 2017). The tests of competition anxiety showed that for the sports persons whose level of anxiety, connected to the competition, was higher, the competition itself caused more intense fear than for the competitors with a lower anxiety level (Hajdúné, 2009).

The effect of anxiety on performance has been examined by numerous studies. Martens et al. (1990) found during their studies that the level of somatic anxiety increases when the time of the competition approaches and that the cognitive anxiety remains stable. It is also important that anxiety only affects a sports person's performance when it triggers an intense bodily reaction that causes concern or distracts their attention. Mahoney et al. (1987) found that the gymnasts who succeeded to qualify for the 1976 Olympics tended to consider their anxiety as a stimulant to achieve better performance than the gymnasts who did not qualify, and in their case, anxiety could even trigger a panic-like state. According to the author, the degree of the sense of control depends on specific individual factors, e.g. upbringing, experience. These individual differences play a mediating role between the sense of control and the stressor. The most common causes of the sportspersons' anxiety may be injuries, the recurrence of previous injuries, the real or supposed lack of preparedness, a sense of vulnerability in team sports, the possibility of failure, the loss of control, the importance of the situation at stake, and the termination of the sporting career (Harasztiné, 2003).

3. Empirical research

3.1. Sample and method

We have conducted our research at one of the football academies of Eastern Hungary, in the U13, U14, U15, U17 and U19 age groups (U = junior). Of the 95 students of the academy, 63.15% (60 people) are Hungarian and 36.85% (35 people) are Ukrainian citizens. Regarding the positions, 10.50% (10 people) in the sample are goalkeepers, and 28.50% (27 people) are offensive players. The proportion of the defensive players and the midfielders is the same; it is 30.50% (29). The headcount per age group was between 15 and 24 persons (Table 1).

Table 1: the sample's distribution per nationality, position, and age group (N=95)

Sample's distribution(N=95)											
	Hungarian	Ukrainian	Goal-keeper	Defender	Mid-fielder	Forward	U 13	U 14	U 15	U 17	U 19
Person	60	35	10	29	29	27	18	17	21	24	15

During our research, we have used the method of questionnaires, and we had the players complete the CSAI-2 and the ACSI-28 tests. The test was translated into Ukrainian so that the players who speak no Hungarian could also participate in the survey. The resulting data were processed using the SPSS 21.0 program. In addition to the descriptive statistical calculations, we also used the ANOVA test and the two-sample T-test.

3.2. Competitive State Anxiety Inventory-2 (CSAI-2)

Martens et al. (1990) measure cognitive and somatic anxiety independently, which also includes a self-confidence scale based on the principle of a three-dimensional model. The test scores from the three scales can reveal the psychological factors for a given sportsperson that are closely related to each other. The Hungarian adaptation and standardization of the CSAI-2 can be linked to Toth, Sipos, Geczi and Bognar (1999). The scales of the Hungarian CSAI-2, based on homogeneity, validity and reliability, is appropriate in terms of age and athletic experience. Scores from 1-4 can be given for the 27 items in the test. Each scale has 9 items, so a minimum of 9 and a maximum of 36 scores can be achieved. The higher score indicates more intense cognitive and somatic anxiety, and indicates a higher level of self-confidence regarding competing.

3.3. Athletic Coping Skills Inventory-28, (ACSI-28)

The test was originally developed as part of a research project in which the coping abilities were tested in the case of injuries (Smith et al., 1995). The Hungarian adaptation of the Athletic Coping Skills Inventory-28 (ACSI-28) came from Jeli (2000). During the Hungarian investigation, the faculty of physical education and sports science of the Semmelweis University and the University of Physical Education helped with the results. The Hungarian participants reached higher numbers, on some of the scales, as the numbers on the English model. The similarity between the two pieces of research was that, except the Scale of the Anxiety and the Scale of the Controllability of the Coaches, men reached at all of the other scales higher numbers. The higher scores the sportsperson has achieved on the scales, the more effective their coping strategy can be considered.

4. Results

The results obtained during the CSAI-2 tests for our entire sample are as follows. The average value of the somatic factor was 15.80, and it was 20.25 for the cognitive factor and 26.25 for the self-confidence factor. Examining the somatic factor, we can see that the scores of the Hungarians, the defenders, the midfielders and the results of the U15, U17, U19 age groups are higher than the total average. For the cognitive factor, the scores of the Ukrainians, the defensive players, the midfielders and the U19 age group are higher than the sample's average. If we examine the same thing for the self-confidence factor, we can see that the results of the Hungarians, the offensive players and the U13 team are above the average. In terms of the nationalities, the results of the Hungarians were higher for the somatic and the self-confidence factors and the Ukrainians had higher scores for the cognitive factor. Looking at the positions, we can see that the results of the goalkeepers are the lowest in all three factors. The highest results were obtained by the midfielders in two cases, for the somatic factor and the cognitive factor, and the offensive players produced the highest scores for the self-confidence factor. For the age groups, we have found that the results of the U15 and U17 were the best for the somatic factor, the results of the U19 for the cognitive factor, while the U13 had the best results for the self-confidence factor. It can be observed that the U15 and the U17 age groups achieved the same results in two factors, and the U13 team achieved the best results for one factor and the lowest results for the other two factors.

Table 2: Results of the CSAI-2 test

CSAI-2											
	Hungarian	Ukrainian	Goal-keeper	Defender	Mid-fielder	Forward	U 13	U 14	U 15	U 17	U 19
Somatic (15,8)	16.15	15.45	15.70	15.85	15.90	15.75	15.10	15.70	15.90	15.90	16.30
Cognitive (20,25)	20.05	20.45	20.05	20.30	20.40	20.20	19.85	20.20	20.25	20.25	20.55
Self-confidence (26,25)	26.30	26.20	26.25	26.20	26.25	26.30	27.10	26.20	25.80	26.10	26.00

However, based on the results of the significance test, connection could only be observed in terms of age. For this background variable, as the player gets older, the lower level of self-confidence is present with significantly higher values ($F = 3.379$, $p = 0.013$). The largest difference can be observed between the U13 (27.1) and the U15 (25.80) groups.

The other test we have used in our research was the ACSI-28 questionnaire. The first factor, the "coping with disasters" showed an average value of 11.02, for the second factor, the "peak performance in situations at stake" it was 12.40, for the third factor, the "setting of objective, mental preparedness" it was 12.25, for the fourth factor, the "concentration" it was 12.10, for the fifth factor, "lack of anxiety" it was 10.90, for the sixth factor, the "self-confidence, performance motivation" it was 12.90, and the seventh factor, the "controllability by coach" showed an average value of 11.80. For the first factor, there was no significant difference between the nationalities and the positions, the values of U13 were significantly above the average among the age groups, and a steady decline can be observed with the increase of the age groups. For the second factor, the values of the Hungarians, the defensive players, the midfielders, the U13, the U17 and the U19 were higher than the average. Examining the values of the third factor, we will find that the Ukrainians, the goalkeepers, the U13 and the U14 achieved results above the average. For the fourth factor, the Hungarians, the goalkeepers, the U13 and the U17 performed above the average. The results of the fifth factor show that the Ukrainians, the goalkeepers, the offensive players, the U13 and the U14 had higher values than the average. Examining the values of the sixth and seventh factors, we can see that the Ukrainians, the goalkeepers, the U13, the U14 and the U15 achieved higher results than the total average. Examining the nationalities, we find that out of the seven factors, the Ukrainians had higher values at four factors and the Hungarians had higher values at three factors. Considering the positions, we can see that the goalkeepers achieved the highest scores in 6 factors, the midfielders in 2 factors and the defensive players in 1 factor. The examination of the age groups shows a decrease in scores as the age groups increase. The youngest U13 team achieved the highest scores in 5 factors. Apart from them, the U14 and U17 teams had the best scores at 1+1 occasions.

Table 3: results of the ACSI-28 test

ACSI-28											
	Hungarian	Ukrainian	Goal-keeper	Defender	Mid-fielder	Forward	U 13	U 14	U 15	U 17	U 19
Coping with disasters	11.05	11.00	11.20	11.17	11.93	9.85	11.50	11.10	11.05	10.90	10.65
Peak performance in situations at stake	12.80	12.00	12.30	12.50	12.50	12.40	12.45	12.10	12.30	12.55	12.75
Setting of objective, mental preparedness	11.05	12.80	12.30	12.20	12.25	12.10	12.65	12.40	12.20	12.00	11.90
Concentration	12.55	11.65	11.70	12.48	13.00	11.22	12.30	11.85	11.95	12.30	12.10
Lack of anxiety	10.80	11.00	11.00	10.85	10.90	10.95	11.45	10.95	10.85	10.80	10.45
Self-confidence, performance motivation	12.40	13.49	13.00	12.85	12.80	12.85	13.55	13.10	13.00	12.60	12.25
Controllability by coach	10.53	13.03	11.85	11.80	11.80	11.75	12.25	12.35	12.15	11.05	11.10

The results of the significance tests emphasized the role of the coach both in terms of age and nationality. The Ukrainian football players showed significantly ($F = 2.881$ $p = 0.000$) higher scores for controllability by coaches (Average_{Ukrainian} = 13.03 Deviation_{Ukrainian} = 2.792; Average_{Hungarian} = 10.53 Deviation_{Hungarian} = 2.390). Also the age determines ($F = 3.379$ $p = 0.033$) the strength of this factor. The older the player, the greater this value decreases (Average_{U13} = 11.39 Deviation_{U13} = 1.883; Average_{U19} = 10.25 Deviation_{U19} = 3.542). During the examination per position, significant correlation was found for the coping with disasters ($F = 3.596$, $p = 0.017$) and concentration ($F = 2.631$, $p = 0.050$). In both cases, the higher values of the strikers appear against the players who play football in the other positions. In the case of the examination of nationalities, we can observe higher values for the Ukrainian footballers both in terms of performance orientation and the setting of objective (Table 4).

Table 4: Significant results of the ACSI-28 test by nationality

	NATIONALITY	AVERAGE	DEVIATION	F	p
Setting of objective	HUNGARIAN	11.05	2.724	8.329	0.017
	UKRAINIAN	12.80	1.556		
Performance motivation	HUNGARIAN	12.40	2.572	0.432	0.022
	UKRAINIAN	13.49	1.931		
Controllability by coach	HUNGARIAN	10.53	2.390	2.881	0.000
	UKRAINIAN	13.03	2.792		

5. Summary, conclusions

The results of the study show a decrease in self-confidence as the players become older, whereas the references in the literature show that the experienced sportspersons have significantly lower cognitive anxiety and higher self-confidence compared to the beginners. Examining the existing situation from a developmental-psychological perspective, the increase of anxiety and the decrease of self-confidence may be a realistic option as the age advances. Adolescence is the period of transformation, the result of how the individual impressions of coping with physical, cognitive, and social changes are created. These changes, due to their stress-provoking nature, may lead to a decline in self-esteem.

There were significant differences in terms of the controllability by the coach, i.e. the older the players, the less they can accept the things the coach represents without criticism. They may question the coach's guidelines and suggestions and may perceive the received criticisms as an attack on their person, which may affect their emotions negatively.

Based on the obtained results, we can conclude that in addition to the physical abilities and the technical factors, also the psychological factors play an important role in a sports person's career, even during the phase of selection and during the preparatory periods within the framework of individual and team training. We also confirm that the self-confidence and the self-efficacy of a sportsperson influence both the intensity of sport and the successes achieved in the sport.

References

- Csáki I. (2017): A magyar elitképzésben résztvevő utánpótlás korú labdarúgók poszt- és korosztály-specifikus vizsgálata, Doktori értekezés, Testnevelés Egyetem Sporttudományi Doktori Iskola, 2017.
- Csáki I., Bognár J., Trzaskoma-Bicsérdy G., Zalai D., Mór O., Révész L., Géczi G. (2013): A sportágválasztás, a tehetséggondozás és az edző-sportoló kapcsolat vizsgálata elit utánpótlás korú labdarúgók körében, MLSZ Edzőképző Központ
- Csáki I., Fózér– Selmeci B., Bognár J., Szájer P., Zalai D., Géczi G, Tóth L. (2016): Új mérési módszer: pszichés tényezők vizsgálata a Vienna Test System segítségével labdarúgók körében, Testnevelés, Sport, Tudomány, 2016, 1. évf., 1. sz.
- Garcia-Mas A., Palou P., Gili M., Ponseti X., Borrás P. A., Vidal J., Cruz Torregrosa M., Villamarín F., Sousa C. (2010): Commitment, Enjoyment and Motivation in Young Soccer Competitive Players. *Spanish Journal Psychology*, 2012, 13(2): 609–616.
- Géczi G., Tóth L., Sipos K., Fügedi B., Dancs H., Bognár J. (2009): Psychological Profile of Hungarian National Young Ice Hockey Players, *Kinesiology*, 41 (1), 88-96.
- Gyömbér N. (2017): A sportpszichológiai felkészítés szerepe a sportolói személyiség formál(ód)ásában, Doktori értekezés, Testnevelési Egyetem Sporttudományi Doktori Iskola.
- Hajduné László Z. (2009): A futó atléták versenyszorongás és versenyteljesítmény kapcsolatának vizsgálata, Doktori értekezés, Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Mahoney M., Gabriel T., Perkins S. (1987): Psychological skills and exceptional athletic performance. *The Sport Psychologist*, 3 (3), 181–199.
- Martens R., Burton D., Vealey R., Bump L., Smith D. (1990): The development of the Competitive State Anxiety Inventory-11. In R. Martens, R.S. Vealey, & D. Burton (Eds.): *Competitive anxiety in sport* (pp. 117–190). Champaign, IL: Human Kinetics Publisher.
- Nagy M., Oláh D., Sterbenz T. (2018): A relatív életkor hatásvizsgálata a hazai labdarúgó-akadémiai játékosok karrierjének tekintetében. *Magyar Sporttudományi Szemle*. 19:77. 28–31.
- Reilly T, Williams M. (2003): *Science and soccer*. Routledge, New York, USA, 124–135.

- Reilly T., Gilbourne D. (2003): Science and football: A review of applied research in the football codes. *Journal of Sport Sciences*, 21(9), 693–705.
- Smith R. E., Schutz R. W., Smoll F. L., Ptacek J. T. (1995): Development and validation of a multidimensional measure of sport-specific psychological skills: The Athletic Coping Skill Inventory-28. *Journal of Sport Exercise Psychology*, 17: 379–398.
- Tóth L. (2010): Lélektani és sportlélektani ismerek. Jegyzet az OKJ-s sporszakemberképzés számára. Budapest.
- Williams J. M., Krane V. (2001): Psychological Characteristic of Peak Performance. In: Williams J. M. (edd), *Applied Sport Psychology, Personal Growth to Peak 146 Performance*. Mayfield Publishing Company, Mountain View, California, 162–178.

Szerzői adatok

Oláh Dávid tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Intézet
olah.david@nye.hu

Urbinné dr. Borbély Szilvia főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Intézet
borbely.szilvia@nye.hu

Pólyán Edina sportszakpszichológus
Állami Egészségügyi Ellátó Központ
polyanedina82@gmail.com

Kardos Róbert óraadó tanár
Nyíregyházi Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Intézet
kardosrobert75@gmail.com

VITÁK A KŐSÓ ÉS A VASÚT SZEREPÉRŐL A FELSŐ-TISZA-VIDÉK MODERNIZÁCIÓJÁBAN

ÖSSZEFOGLALÓ

A modernizáció Magyarországon is alapjaiban változtatta meg a közösségek életét. A történeti időkben kialakult hagyományos gazdasági és társadalmi kapcsolatok meggyengültek, helyettük egy dinamikusabb rendszer elemei épültek ki. Tanulmányunkban a Felső-Tisza-vidék modernizációjában fontos szerepet játszó vasúti közlekedéssel, valamint a kősbányászatára tett hatásával foglalkozunk. A térségben meghatározó szerepe volt a kőso bányászatának és szállításának, amely évszázadok óta adott megélhetést a terület lakosságának. A vitáknak két eleme vált meghatározóvá, egyrészt milyen irányba haladjon a vasúti pálya, másrészt az is kérdés volt, hogy az új szállítási forma milyen hatással lesz a térség lakosaira. Munkánkban bemutatjuk a legfontosabb álláspontokat a korszak sajtóvilágosságában megjelent írások segítségével. Ütköztetjük a véleményeket, amelyek alapján jól láthatóvá válik a vizsgált folyamat összetettsége.

Abstract

Modernisation has changed the life of communities radically in Hungary as well. The traditional economic and social relationships, formed historically, have weakened and instead of them the elements of a more dynamic system have come to life. In our study we deal with the railway transport, having an important role in the modernisation of the Upper Tisza region and its effects on rock-salt mining. Mining and delivery of rock-salt, giving subsistence to the region's population for centuries, had a determinative role in the region. Two elements of the argument have become determinative, firstly, which direction should the railway track go and, secondly, it also was a question of what an effect the new form of transportation has on the region's habitants. In our piece we present the most important points of view on the basis of the articles published in the era's press publicity. We confront the opinions, on the basis of which the complexity of the examined process becomes distinctly visible.

1. Bevezetés

A kiegyezés létrehozói nagy reményekkel tekintettek Magyarország anyagi jövője elé, s az új rendszertől a gazdasági növekedés gyors ütemű kibontakozását várták. *„1867-ben nyílt meg előttünk az alkotás és a cselekvés korszaka, [...] a szellemi fejlődés és az anyagi felvirágzás”* lehetősége – írta Lónyay Menyhért, a dualizmus korszakának első pénzügyminisztere (Lónyay, 1873: 1). Az új rendszer irányítói hamar megtapasztalhatták, hogy a korszerű tőkés gazdaság kifejlesztéséhez, a fejlett ipari államok utoléréséhez nem elég a szándék és a lelkesedés, ha a gazdasági növekedés bizonyos nélkülözhetetlen előfeltételei még hiányoznak, vagy legalábbis nem állnak a kívánatos szinten. *„Az államnak kötelessége megtenni azt, ami a magántevékenység határain túlmege...”* – foglalta össze Lónyay a korszak gazdaságpolitikai alapvetését (Lónyay, 1973: 49). Az állam tehát elsősorban a nagy összegű és lassan megtérülő infrastrukturális beruházásokat vállalta magára. Ezen a téren jelentős állami támogatásokat kapott a vasúti hálózat kiépítése is. Tanulmányunkban a Felső-Tisza-vidék modernizációjában fontos szerepet játszó vasúti közlekedés kiépüléséhez köthető koncepciók körül kialakult vitákat mutatjuk be. A vita egyik eleme a bányászat kérdésével foglalkozott, hiszen a térségben meghatározó szerepe volt a kőso bányászatának és szállításának, amely évszázadok óta adott megélhetést a terület lakosságának. Másrészt fontos kiemelni azt is, hogy a vasúti hálózat útvonalának kijelölése meghatározta az egyes települések helyét a modernizáció folyamatában.

A vizsgált téma kibontásához kiterjedt szakirodalom és a korszak gazdag sajtóanyaga áll rendelkezésre. A magyarországi vasúthálózat általános jellemzőinek megismeréséhez

alapvetően három összefoglalást használtunk fel. Ezek közül a legkorábbi Újhelyi Géza munkája, amely főképpen a magánvasúti társaságok feltérképezésében bizonyult hasznosnak.⁴ Majdán János közlekedéstörténete az általános folyamatok mellett az egyes pályaszakaszok kiépítéséhez nyújtott hasznos információkat.⁵ Az előbbieket igazak Frisnyák Zsuzsa közlekedéskronikájára is, amely munka alapvetően kronológiai rendben dolgozza fel a témát.⁶ Ugyanakkor a bevezető tanulmány témánk szempontjából lényeges összefüggésekre mutat rá. Így a szerző bemutatja a magyar közlekedésügy rendszerének 1890 előtti változékonyságát, illetve ugyanekkor a vasúti fejlesztésben a hosszú távú tervezés hiányát. Ez utóbbi gondolatok már átvezetnek bennünket Barkóczi Jolán tanulmányára, amely a máramarosi vasút megépítéséhez készült különböző tervezeteket vonja vizsgálat alá.⁷ A munka nagy érdeme, hogy differenciáltan láttatja a különböző koncepciókat, korabeli források felhasználásával megmutatja a történések mozgatórugóit, illetve felvillantja az egyes lobbicsoportok szerveződését. Részben az ő általa kijelölt úton haladva kiterjesztettük a téma vizsgálatát az ötvenes és hatvanas évek sajtóanyagára, remélve azt, hogy a különböző vélemények ütköztetése az így megalkotott kép felbontását növelni fogja. Ily módon talán sikerült megragadni az egyediben az általánost, amennyiben a máramarosi vasút ügyének bemutatása elvezethet bennünket a korszak vasútfejlesztési légkörének pontosabb megértéséhez.

2. Viták a vasúthálózat gazdasági és társadalmi hasznáról

A kiegyezés utáni új kormányzat ragaszkodott ahhoz, hogy a magyarországi közlekedésügy a honi kormányzat kezébe kerüljön. Mindezzel együtt az eddig jellemző, különböző koncepciókat ütköztető viták nem szűntek meg. Ebben az időben két nagy, átfogó, vasúti fejlesztési terv került kidolgozásra, az egyik Mikó Imre (1867), a másik Tisza Lajos (1873) nevéhez fűződik. Ugyanakkor nagyon fontos azt megjegyezni, hogy a közlekedéspolitikában írásos kormányprogramok nem kerültek megfogalmazásra, egyes konkrét ügyekben döntöttek a költségvetési viták során. Rontja a helyzetet, hogy a lobbizás, a nyomásgyakorlás, a korrupció gyanúja akadályozta a racionális döntések meghozatalát. Magának a közlekedésügynek az irányítási rendszere gyakorta változott, a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot 22 év alatt nyolc alkalommal szervezték át. Mindezt azért fontos kihangsúlyozni, mert a következő oldalakon leírt, egymásnak feszülő vonalépítési tervek közlekedéspolitikai háttere így válik érthetővé (Frisnyák, 2001: 43).

Mindenesetre folyamatosan bővült a vasúti hálózat, a gazdasági, adminisztrációs központokat összekötő fővonalak kiépítése mellett a nyolcvanas években felfutott a helyi érdekű vasutak fejlesztése. Ezek révén bekapcsolódhattak az ország kötöttpályás vérkeringésébe a kistérségek is. Az ezekhez fűződő, remélt gazdasági fejlesztő hatás azonban – kivéve a bányavidékeket – jórészt elmaradt. A magántőke szerepe visszaszorulóban volt, a MÁV megerősödésével és az állami szerepvállalás növekedésével együtt a kormányzat visszavásárolta a magánvasutakat.

A politika mellett a sajtó is derekasan kivette a részét a vasutat övező vitákból. Többségében voltak a támogatók, akik érdekeiknek megfelelően foglaltak állást abban, hogy Máramarost milyen módon kell elérni vasúton. A két lehetséges útvonal közül egyértelműen a debrecenit támogatták többen, de természetesen a rövidebb pályahosszú nyíregyházi is számosan előnyben részesítették. Az állítás igazolására lássunk három példát!

Már hivatalból is igen aktívnak mutatkozott a kérdésben Máramaros alispánja, Szöllösi Balázs, aki természetszerűleg elsősorban szűkebb hazájának az érdekeit tartotta szem előtt.

⁴ Újhelyi, 1910.

⁵ Majdán, 2014.

⁶ Frisnyák, 2001.

⁷ Barkóczi, 1985.

Aktív publicisztikai tevékenysége mellett könyv alakban megjelentette Máramaros megye viszonyainak leírását. Itt – a szűk terjedelemez mérten – alaposan foglalkozik a kőszó kereskedelmével, amely a terület legfontosabb bevételi forrása volt. Statisztikai adatokkal igazolta azt, hogy a kérdés súlyánál fogva mintegy a térség húzóágazataként működik. Leírásában azt igyekszik megláttatni, hogy a kereskedelemben igen zavaros viszonyok vannak, és annak hasznából nem a helyi lakosság gyarapodik. A szállításban részt vevőket kihasználják, azok szemét kiszúrják a természetbeni fizetéssel, pénzt alig látnak. A kisemmizettek pedig szorult helyzetükben lopással próbálnak boldogulni. Ezért írta még a fenti gondolatmenetet megelőzően Szöllösi: „*A sófuvarozás e megyének rákfenéje, haszon nélküli, s csak a bűnök szaporítására vezet*” (Szöllösi, 1856: 9). Az alispán tehát a kőszó szállításának korabeli állapotát úgy ábrázolta, hogy az nemcsak anyagi kérdés, de az erkölcsi züllés előidézője. Ezért mondta végső következtetésként a szerző: „*A fentebbi előadás meggyőz tehát mindenkit arról, miképp a megyének a sószállítás kevés hasznot ad – a vállalkozók a szállításnál sok kárt szenvednek – a só levitel nem minden évben biztos – s itt a bajon egyéb a vasútnál nem segíthet, s ennek létrejötte – a földművelést – jólétet – erkölcsiséget előmozdítja*” (Szöllösi, 1859: 46).

Szöllösi több újságban is megjelentette nézeteit a vasút – szerinte helyesnek tartott – nyomvonalát illetően. Hangsúlyozni kell, hogy ebbeli szándékában szülőföldje azon érdeke vezette, hogy az mindenáron bekapcsolódjon a vasút országos vérkeringésébe. Többször nyilvánult meg a Debrecen–Szatmárnémeti vonalvezetés érdekében, de a nyíregyházi–vásárosnaményi megoldást is elfogadhatónak tartotta. Érvelése szerint előbbi koncepció azért előnyös, mert azáltal gazdaságilag fejlettebb, nagyobb népességű területek kapcsolódhatnak össze, nagyobb forgalmat biztosítva a vasútnak. Másrészt a szerző úgy látta, hogy Nyíregyháza, Kálló, Vásárosnamény kötődései más irányúak, mivel azok terményeinek felvevője mostanáig Munkács és Ungvár térsége volt. Ezzel szemben pedig Szatmár térsége hagyományosan Máramarost látta el gabonával, és azontúl kereskedett Galíciával. Ugyanakkor – bizonyítván azt, hogy az alispán számára elsődlegesen a vasút fontos és nem annak mikéntje – más máramarosi birtokosokkal együtt 1864-ben előmunkálati engedélyt kért a Nyíregyháza–Máramarossziget közötti vasút megépítésére. Ezt a kérést azzal utasította el a kormányzat, hogy egy ilyen hozzájárulást a Debrecen és Máramarossziget közötti nyomvonalra már kiadtak más vállalkozóknak. Szöllösi az ország érdekeire próbált hivatkozni – ezzel inspirálva a kormányzatot a máramarosi vasút megépítésére –, amikor azt mondta, hogy a központi vasút, amely Pozsonytól szeli át az országot, a Máramarosig való kiépítésével válik teljessé. Arra sem egyedül hivatkozott, hogy ezáltal az eddig elszigetelt Galícia, Bukovina, Moldva, Besszarábia, valamint a délorosz területek elérhetővé válnak, ami komoly gazdasági előnyökkel járhat Magyarországra nézve.

A máramarosi alispán álláspontjával hasonló megnyilvánulást találunk a Pesti Napló 1865-ben megjelent egyik számában. A lap hasábjain a következő névtelenül leírt véleménynek adott helyet: „*A hazai viszonyok, a termelés és a forgalmi érdekek némi ismerete, s egy tekintet az illető vidék térképére, okvetlenül mindenkit meggyőzend, mennyivel fontosabb közlekedési igények szolgálatára van hivatva a jelentékeny üzleti piacokat összekötő Debrecen–Szatmár–Szigeti vaspálya, a csekély népességet érintő Nyíregyháza–Sziget vonalnál. [...] A Nyíregyházánál kiinduló tervezet hazánk egyik, nyers terményekben gazdag, de forgalmi eszközökben szerfölött szegény vidékét, a termékeny Szatmár megyét fosztaná meg tán örökre a modern társadalom egyik fő vívmányának, a vasútnak jótéteményeitől*” (Pesti Napló, 1865. december 28.). Ebben az állásfoglalásban a vasút fejlesztő hatásának fontosságát hangsúlyozta a szerző, amely a szatmári térséget bekapcsolná a modern gazdaság vérkeringésébe. Itt is megjelent az az álláspont, mely szerint a debreceni vonal által sokkal nagyobb népesség részesülne a vasúti közlekedés előnyeiből.

A Bereg vármegyei kötődésű Janka Károly ezzel szemben a Pesti Napló hasábjain a nyíregyházi tervezetet támogatta. A szerző így indokolta meg álláspontját: „*Nyíregyháza–*

Namény vonal Gergelyinél a Tiszán átmenve, s a Tiszával párvonalban a Tisza-szabályozási társulat által árvíz ellen már teljesen biztosított területen halad,[...] míg ellenben Debrecentől Szatmár felé Veréczébe vezetve, a vízszabályozás által nem korlátozható Szamos, Kraszna, Túr sebes folyók áradásának és azok rombolásainak lesz folyvást kitéve” (Janka, 1865: 56). Janka az állásfoglalásában elsődlegesen a vasútépítés költségeire, gazdaságosságára koncentrált. Ugyanakkor elvetette azt a felvetést, amely szerint a nyíregyházi nyomvonalat úgy kellene módosítani, hogy az Vásárosnamény helyett Szatmárhoz tartson.

A lehetséges szárnyvonalakkal kapcsolatban elutasító álláspontok is megjelentek a sajtónyilvánosságban. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni azt, hogy voltak olyan vélemények, amelyek szerint a vasút Tisza menti kiépítése tönkretenné a folyami hajózás virágzó rendszerét, így a kősó szállításának az útvonalát is. A Pesti Naplóban 1866. augusztusában megjelent cikkben Farkas Ferenc így foglalta össze a nézeteit a máramarosi vasút megépítésével kapcsolatban: *„Legyen vasút Máramarosba, mert ezen a só minden időben szállítható lesz az ország belsejébe*” (Farkas 1866: 1). Másrészt fontosnak tartja a cikk írója megjegyezni, hogy a vasúti hálózat kiépítése olcsóbbá és veszélytelenebbé tenné a kősó szállítását, illetve a máramarosi fa eljuttatását az alföldi részekre. Ezt követően egy meglepő fordulattal a cikk további részében a szerző végigveszi az egyes pontokat, és sorra igyekszik megcáfolni az eddigi tényeket. Így az első ponttal kapcsolatban kifejtette azon nézetét, hogy az egy hónapos vízi úsztatás – ennyi a menetidő Máramarosból Szolnokra – lényegtelen késedelem. Szerinte a legfontosabb az, hogy ne legyen a só drága, és abból ne álljon elő hiány. Az újságíró láthatóan kitért a felvetett probléma konkrét megválaszolása elől. Végző soron a szerző kijelentette: *„...állítom, hogy a százados nép-gyakorlat igényli az államtól e tekintetben az eddigi szokás fenntartását, azaz, hogy őszkor a télre szükséges sókészlet helyén legyen*” (Farkas 1866: 1).

A második pontot illetően még nyilvánvalóbb a cikk írójának álláspontja. Határozottan cáfolta azt, hogy a vasúti szállítás olcsóbb lenne. Álláspontja igazolására több példát is felhozott, így az aktuális vasúti tarifákkal, illetve egy csongrádi hajós vízi szállításban érvényes ár kalkulációjával indokolta álláspontját. Végző soron az újságíró úgy véli, hogy a vasúton való kősószállítás költsége ötszöröse a Tiszán történő forgalmazásnak. Más források is azt támasztották alá, hogy a kötöttpályás szállítás jóval drágább, mint a hagyományos forma. A Tiszán ugyanis a tutajok különösen gazdaságosan voltak szállításra használhatóak. Egyrészt azokat a végállomásról nem kellett visszavinni a kiindulási helyre, mert a faanyagot a nyersanyag-szegény alföldi részeken felhasználták. Másrészt, míg a Dunán a forgalmat alapvetően árral szemben kellett lebonyolítani, addig a Tiszán a só esetében a víz áramlási energiáját kihasználva nem volt szükség emberi vagy állati, illetve gépi erőre. A szerző úgy látta, hogy a só szabad kereskedelme nem indokolt, mivel az nem jelentene garanciát az árcsökkenésre. Márpedig ez egy igen fontos probléma, ugyanis folyton-folyvást találkozunk olyan véleményekkel, amelyek ezt a problémát feszegették. Mindenesetre a mindennapok gyakorlata azt mutatta, hogy a szegény lakosság számára a szükséges só mennyiség megvásárlása komoly terhet jelentett.

Farkas Ferenc a Pesti Napló következő számában foglalkozott azzal a kérdéssel, amely szerint sok a szerencsétlenség a tiszai szállításnál, és ennek következtében jelentős mennyiségű só veszendőbe menne. Úgy gondolta, ha ezek mégis megtörténnek, akkor az elsődlegesen az emberi mulasztásokra vezethető vissza. Az előforduló balesetek főként a folyó kanyarulatainál történnek meg, illetve a hidak lábainál, hídpilléreknél. Kellő odafigyeléssel és hozzáértéssel tehát ezek az esetek jórészt elkerülhetőek. A cikk további részében szintén érdekes információkat szerezhetünk a kősó szállításának mindennapi gyakorlatáról. Amikor a tervezett vasúti szállítás kritikáját fogalmazta meg, kiemelte a vasúti kirakóhelytől a raktárig terjedő szekeres szállítás szerinte nagy tételt jelentő veszteségét. Ezzel szembeállította a szerző a vízi szállítás gyakorlatát: *„A vízen szállításnál ez az eset soha elő nem kerül, mert a sóraktáraknak*

célszerű kezelés mellett közvetlenül a vízparton kell lenni, mint voltak sok századok óta és vannak jelenleg is. [...] A vízi-szállításnál a hajó, dereglye vagy szálfák oda állnak a raktár mellé, amennyire csak lehet közel a vízzen, a vízről a sőt gyalog emberek hordják kézen vagy háton be a raktárba, és ebből mákszemnyi sem pórlódik el útközben, s ha eső jön munka közben, a dereglyén vagy szálakon lévő só gondosan letakartatik” (Farkas 1866: 1). Az írása végén a szerző feltette a kérdést, hogy mi lesz azokkal, akik eddig a kősó szállításának hagyományos formáiból éltek. Ugyanígy aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy az államnak jelentős hasznot hozó faáru szállítása – ami eddig gyakorlatilag költségek nélkül került leúsztatásra a Tiszán – hogyan lesz megoldva.

Bár számtalan támogatója van a máramarosi vasút építésének, de Farkas Ferenc a véleményével nincs egyedül. Hunfalvy János – a földrajztudomány elismert képviselője – a közlekedésügyről kifejtve nézeteit csatlakozott a hírlapíró nézeteihez: *„Legújabb időben kivált a Nyíregyháza–Munkács–Vereczke s a máramarosi, vagyis Kisvárdá–Namény–Szigetvonalok mellett szólaltak fel többen. A máramarosi vasútról már régebben is volt szó, s kivált a sószállítás érdekében vitatták szükségességét” (Hunfalvy 1867: 47). Hunfalvy a továbbiakban végigvette a hírlapíró korábban bemutatott érveit, és egyetértett azokkal. Végül így összegezte véleményét a kérdéssel kapcsolatban: „Ezek bizonyára oly gyakorlati nézetek és kérdések, melyek nagyon is megérdemlik a figyelmet! S hasonló gyakorlati nézeteket nem csak a máramarosi, hanem más vasútervezetek ellen is felhozhatnánk. Annyi bizonyos, hogy a máramarosi vasúttal fel kell hagyni, ha csak azért tervezzük, hogy rajta a só szállíttassék. Ennek szállítására maga a természet készítette az utakat, a Tiszát a máramarosi, a Marost az erdélyi só szállítására. Valóságos esztelenség volna a természet ezen intézkedését elmellőzni” (Hunfalvy 1867: 47–48). A gondolatmenetet továbbfűzve a szerző elutasította a természeti adottságok előnyeit háttérbe szorító vasútfejlesztést. Azt állítja a neves földrajztudós, hogy a Tisza völgyében értelmetlen a vasútépítés, ehelyett a pályát Nyíregyháza és Csap és Munkács között kell megépíteni. Hasonló elvek alapján nem támogatta a Bodrog folyása mentén tervezett pályaépítést sem. A szerző Máramarossziget elérését Szatmárnémeti irányából javasolja új vasúti pálya építése révén. Ily módon a Nyíregyháza–Máramarossziget-vonal helyett közvetlenül a konkurens tervezet mellett foglal állást, megfogalmazása szerint *„[...] nagy tekintetet érdemel a Debreczen felől Szatmár-Németiig javasolt vasút, mint mely a Szamos és Felső-Tisza környékeit juttatná közelebb az ország szívéhez” (Hunfalvy 1867: 49).**

3. A vasúthálózat kiépülése

A kárpátaljai vasútvonal teljes hálózata 1872 és 1919 között épült ki. Mint láttuk, két fő rivalizáló terv született arra, hogy nyugat felől elérhetővé váljon vasúton a terület. A Nyíregyházáról, illetve a Debrecenből kiinduló vonalak közül utóbbi valósult meg oly módon, hogy Szatmáron keresztül érte el Máramarosszigetet. Ugyanakkor Nyíregyházáról kiépült egy másik pálya is, amely Csapnál lépte át a mai országhatárt. Ha a szűken vett Kárpátalját nézzük, akkor az ottani hálózat gerincét egy alapvonal és három haránt irányú pálya alkotta. A vasútépítések következtében nagyot változott a világ a térségben, hiszen az árucikkek most már nem közúton, illetve a Tiszán érték el a Magyar Királyság távolabbi területeit. Az olcsó folyami útvonal forgalma lecsökkent, még leginkább a tutajos faúsztatás meglétéről szóltak a korabeli tudósítások. A kősószállításának lebonyolítója egyre inkább a vasút lett, ez a szállítási forma azonban nem mindenben váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Kezdjük azzal, hogy azok az emberek, akik a kősószállításból és egyéb árucikkek fuvarozásából éltek, elveszítették a munkájukat. Ezt a helyzetet vázolta fel az Ellenőr 1881. évi végi száma, amely a közlemények rovatban arról tudósított, hogy Máramaroson mozgalom indult a vasútépítés ellen. *„A máramarosi köznép az elmúlt két évtizedben sok jövedelemtől lett megfosztva, és pedig létesülvén a szigeti vasút, a vízen való sószállítás megszűnt, ezen*

körülmény következtében több százezer forinttal csökkent a nép jövedelme” (Ellenőr 1881. december 16). A válaszcikkben a térség bányatanácsnoka a vasútépítés további folytatása mellett foglalt állást. Érvei között szerepelt az, hogy a fuvarozásban kevesen érintettek, és ebből a tevékenységből egyébként sem lehet megélni. Vitatkozik azzal az állítással szintúgy, hogy ne lenne elegendő föld Máramarosban, amelyből a munkájukat veszítő fuvarosok eltárhathatnák családjukat. A hivatalnok védelmébe vette az új fejlesztéseket generáló vasutat, amely szerinte olcsóbb és jóval hatékonyabb, mint a fuvarozás. Utóbbi lassúsága mellett gondot jelent, hogy ennél a szállítási formánál a só apadása nagyobb. A kincstár, a cikkíró szerint, már csak azért is rosszabbul járt a hagyományos szállítási móddal *„mert a sófuvarozás mellett a só csempészete feltartóztatlanul s oly nagyban űzetik, mint talán sehol a világon; – a mi a vasúti szállításhoz semmi esetre sem fog előfordulni”* (Ellenőr 1881. december 31.).

Ugyanakkor vasúti kősószállítással szemben nem csak helyi jelentőségű kritikák fogalmazódtak meg. A tiszai szállítást a múltban sok kritika érte azért, mert annak forgalma nem volt egyenletes, a téli hónapokban és az alacsony vízállású időszakokban megállt. Másrészt a vasút szintúgy szenvedett ettől a problémától, többször olvashatunk arról, hogy vagonok hiánya miatt nem tudnak sót szállítani. A Szeged és Vidéke 1907-ben arról tudósított, hogy a várost komoly sóhiány fenyegeti, a készletek nem tartanak tovább két hétnél. A probléma gyökeréről így tudósít az újságíró: *„Hogy milyen nagy máris a vagonhiány, arra nézve jellemző, hogy Máramarosszigeten a vasúti kocsik hiánya miatt a bányákból való sószállítás teljesen megakadt, s ennek következtében a sójövédéki vezérügynökség szigetkamrai nagy sómalma kénytelen volt üzemét beszüntetni és a munkások nagy részét is elbocsátani”* (Szeged és vidéke 1907. október 20.).

4. Kitekintés

A problémák ellenére a vasút képes volt ellátni a rá háruló feladatokat. Amint azt írtuk, a vasút behálózta a máramarosi térséget, és a személyszállításban, valamint az áruforgalomban alapvetően megbízhatóan működött. Ezt a helyzetet drasztikusan változtatta meg a történelmi Magyarország szétesése. Az északkeleti térség két országhoz, Csehszlovákiához és Romániához került. Az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között évszázadok alatt kialakított gazdasági munkamegosztás megszűnt. Az utódállamok bezárkóztak, ellenségesen tekintettek egymásra, ráadásul hasonló, mezőgazdasági jellegű termékszerkezettel rendelkeztek, ami tovább szűkítette a külkereskedelmi kapcsolatok lehetőségét. A vasút esetében sem vették figyelembe a gazdaság és a helyi lakosság érdekeit. Ebben a helyzetben a Tisza forrásvidékéről érkező áruszállítás elapadt. Az ebből adódó sok következmény egyike, hogy Máramaros lakosságának a megélhetése jelentősen megnehezült.

Felhasznált szakirodalom

- A máramaros-szigeti vaspálya. Pesti Napló, 1865. december 28.
Barkóczi Jolán (1985): A máramarosi vasút tervei. Közlekedési Múzeum Évkönyve 7. 225–258. old.
Farkas Ferenc (1866): Sószállítás a Máramarosba tervezett vasúton. Pesti Napló, 1866. augusztus 29–31.
Frisnyák Zsuzsa (2001): A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
Hunfalvy János (1867): Hazánk közlekedési eszközeiről. Értekezések a történettudomány köréből. MTA, Pest. 47–49. old.
Janka Károly (1865): Ismét nyíregyházi- vagy tokaj-v. namény-szigeti vasút. Pesti Napló, 1865. március 09.

Lónyay Menyhért (1873): Közügyeinkről. Nézetek Magyarország pénzügyi állapotáról. Athenaeum, Budapest. 49. old.
Majdán János (2014): A közlekedés története Magyarországon 1700 – 2000. Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
Mozgalom a vasútépítés ellen. Ellenőr, 1881. december 16.
Sóhiány Szegeden. Szeged és vidéke, 1907. október 20.
Szöllősi Balázs (1856): Máramaros megye viszonyainak az ismerete. Beimel-Kozma Nyomda, Pest. 46. old.
Újhelyi Géza (1910): A vasútügy története. Athenaeum, Budapest.

Szerzői adatok

Dr. Drabancz M. Róbert PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
drabancz.robert@nye.hu

Nagy Imre középiskolai tanár
Széchenyi István Szakgimnázium
nagyii1@citromail.hu

FALUCSKAI JÁNOS

KÓDOK FELBONTHATÓSÁGÁT TESZTELŐ ALGORITMUSOK IMPLEMENTÁLÁSA JAVA NYELVEN

ÖSSZEFOGLALÓ

Amennyiben adott a w_i kódszavakból álló C halmazunk, meg kell tudnunk határozni, hogy van-e két vagy esetleg több olyan kódszavakból álló sorozatunk, amelyek ugyanazt a szimbólumláncolatot adják. Egy C kód egyértelműen felbontható kód (uniquely decipherable, UD) vagy röviden felbontható, ha minden üzenetnek legfeljebb egy szekvenciafaktorizációja létezik a C kódra nézve. Ha az $x_1x_2 \cdots x_n = y_1y_2 \cdots y_m$ egyenlőség igaz, akkor $n = m$ és $x_1 = y_1, \dots, x_n = y_n$, ahol $x_1, x_2, \dots, x_n, y_1, y_2, \dots, y_m \in C$. A cikkben feltesszük, hogy az üres jelsorozat nem szerepel kódszóként a kódban, tehát a C feletti teljes nyelvből elhagyjuk a λ üres jelsorozatot, azaz a C tranzitív lezártja által alkotott nyelvet fogjuk vizsgálni. Jól ismert eredmény, hogy léteznek algoritmusok, melyek képesek megoldani ezt a problémát. Az alkalmazható algoritmusok csak a kód tulajdonságaitól függenek. Jelen dolgozatban bemutatunk néhány algoritmust, röviden jellemezzük őket, és megadjuk Java nyelven az implementációjukat. A programozás során a nyelv ArrayList és String osztályát fogjuk használni.

ABSTRACT

Having a set C of codewords w_i we have to decide whether there are two or more sequences of codewords which form the same chain of characters of codewords. A code C is UD (uniquely decipherable) code, if every message has at most one factorisation with respect to code C , that is, if $x_1x_2 \cdots x_n = y_1y_2 \cdots y_m$ holds, where $x_1, x_2, \dots, x_n, y_1, y_2, \dots, y_m \in C$, then $n = m$ and $x_1 = y_1, \dots, x_n = y_n$. In this paper we suppose that there is no empty string in the set of coded messages. Thus, we investigate the language C^+ . It is a well-known result that there are algorithms for solving these problems. The applicable algorithms depend only on the properties of code. We present some algorithms and we briefly characterize them and we give their implementations in Java language. We use the classes ArrayList and String of Java in the program.

1. Bevezetés

Az A ábécé egy véges nem üres halmaz, elemei betűk vagy más néven szimbólumok. Az A ábécé feletti w szó az A ábécé véges számú elemeiből képzett szimbólumsorozat:

$$w = (a_1, a_2, \dots, a_n), a_i \in A$$

Az A ábécé feletti teljes nyelv az A feletti összes szó által alkotott halmaz, jelölése A^* . Az A feletti nemüres szavak halmazának jelölése A^+ . A^* -on értelmezve van a konkatenáció (összefűzés) asszociatív művelete, mellyel két szimbólumsorozatot egyesíthetünk:

$$(a_1, a_2, \dots, a_n)(b_1, b_2, \dots, b_m) = (a_1, a_2, \dots, a_n, b_1, b_2, \dots, b_m).$$

Az asszociativitás miatt használhatjuk a $w = a_1a_2 \dots a_n$ alakot a $w = (a_1, a_2, \dots, a_n)$ forma helyett, ahol minden egyes $a_i \in A$ szimbólumot megfeleltetünk az (a_i) jelsorozatnak.

Az üres jelsorozatot üres szónak nevezzük és λ -val jelöljük. Az üres jelsorozatról könnyű belátni, hogy a konkatenációra nézve az egységelem szerepét tölti be. Az A feletti C kód az A^+ véges részhalmaza. Látható, hogy $C^0 = \{\lambda\}$ és $C^i = C^{i-1}C$ ($i > 0$). A C kód elemeit kódszavaknak, a C^* elemeit pedig üzeneteknek is szokás nevezni.

Egy C kódot UD (uniquely decipherable) kódnak, azaz felbonthatónak nevezünk, ha minden egyes üzenetnek egyértelmű felbontása van, tehát ha teljesül az

$$x_1x_2 \cdots x_n = y_1y_2 \cdots y_m$$

egyenlőség, ahol $x_1, x_2, \dots, x_n, y_1, y_2, \dots, y_m \in C$, akkor $n = m$ és $x_1 = y_1, \dots, x_n = y_n$ (Burderi–Restivo, 2005).

A felbonthatóságnak természetesen több definíciója is ismert, a következő bináris kódok esetén használatos, de könnyen átfogalmazható tetszőleges ábécé feletti kódra: Egy K kódot felbonthatónak nevezünk, ha tetszőleges bináris jelsorozat legfeljebb egyféleképpen bontható kódszavak szorzatára (Demetrovics et al., 1999).

2. A felbonthatóságot eldöntő algoritmusok

Az oktatás során nagyobb hatékonysággal bír az úgynevezett felfedező jellegű tanulás. A kódok felbonthatóságát is érdemes így tanítani, emiatt az eldöntő algoritmusokat ebben a sorrendben fogjuk felsorolni. A későbbiekben egyenként megadjuk az implementációjukat, illetve pár sorban jellemezzük néhány tulajdonságát mindegyik esetben. Felsorolásuk sorrendje a bonyolultságuk szerint növekvő, de itt a bonyolultságon nem az algoritmuselméletben használatos kifejezést értjük, hanem a megértés, az elsajátítás szintjét. Lehet majd látni, hogy pl. a McMillan-egyenlőtlenségen alapuló módszer jóval kisebb algoritmusbonyolultsággal bír, mint például a kódszavak prefixitását ellenőrző algoritmus, mégis hátrébb foglal helyet a felsorolásban a megértési nehézségek miatt. Az algoritmusok helyességét nem bizonyítjuk, ezek a megadott szakirodalomban rendelkezésre állnak.

1. azonos hosszúságú kódszavakból álló kódra alkalmazható algoritmus
2. prefixkódra alkalmazható algoritmus
3. suffixkódra alkalmazható algoritmus
4. McMillan-algoritmus
5. tetszőleges kódra alkalmazható algoritmus

Az első három esetben a kód egy-egy tulajdonsága alapján el tudjuk dönteni a felbonthatóság kérdését: biztosak lehetünk abban, hogy ha teljesül a tulajdonság, akkor felbontható a kódunk. Ha nem teljesül, akkor nem tudunk mit mondani, például ha nem egyenlő hosszúak a kódszavak, de prefix-vagy suffixkódról van szó, akkor felbontható. A 6. fejezetben a 4. pontban megadott tulajdonságát fogjuk vizsgálni a kódnak (McMillan-algoritmus), mely ha teljesül, akkor biztos, hogy nem lesz felbontható a kód.

Feltesszük, hogy a kód minimum két kódszót tartalmaz. Az üres kód és az egy kódszót tartalmazó kód mindig felbontható, felesleges vizsgálni. A kód halmaztulajdonsága miatt egy kódszó csak egyszer szerepelhet a kódban. Az implementációkban erősen támaszkodunk a Java nyelv előnyeire. Nem kell saját kódrészlettel lemérnünk egy karakterlánc hosszát, rendezni egy listát, tartalmazást ellenőrizni, mivel ezek a metódusok a Java szerves részei. A tömbök helyett kollektciókban fogunk tárolni, ezzel biztosítva a hatékony programozást. Az oktatás során külön érdemes felhívni a tanulók figyelmét arra, hogy egy-egy program bonyolultságát nem a program hossza dönti el, hanem a kód gyorsasága és a közben elfoglalt memóriaterület, de a fő célunk a könnyen érthető, s lehetőleg rövid kódok írása az oktatás sikeressége érdekében. A megvalósított algoritmusokat egy „Code” osztályban fogjuk elhelyezni, melyben egy `ArrayList<String>` osztályú objektum fogja tárolni a kódszavakat. A Code osztály implementációját terjedelmi okok miatt nem adjuk meg teljesen, csak magát az osztály fejt, a kódszavakat tartalmazó adattagot, egy konstruktort, valamint az algoritmusokhoz tartozó fejezetekben a megfelelő metódusokat. A többi metódus (setter, getter, toString stb.) létrehozása a legtöbb integrált fejlesztői környezetben automatikusan megoldható. A Code osztály a következő implementációval bír:

```

classCode{
privateArrayList<String> c;
    publicCode(ArrayList<String> c) {
        super();
        this.c = c;
    }
}

```

3. Azonos hosszúságú kódszavakból álló kódra alkalmazható algoritmus

Ez az algoritmus a legegyszerűbb, könnyen belátható, hogy az ilyen kód mindig felbontható (Demetrovics et al., 1999). Alkalmazása sok helyen megjelenik, ilyenek például az ASCII kódok. Az eldöntő algoritmus végignézi a kódszavak hosszait, s ha különböző hosszúságúakat talál, hamis értékkel tér vissza, különben igazgal. Az alábbiakban megadunk egy lehetséges implementációt:

```

publicboolean decipherability_1() {
    for (Stringx :this.c)
        if (x.length() != c.get(0).length())
            returnfalse;
    returntrue;
}

```

A `c.get(0).length()` kissé lassítja a futást, megoldás lehet, ha egy lokális változóba a ciklus előtt lementjük az értékét, s azt hasonlítjuk össze a ciklusváltozóban lévő String osztályú `x` objektumban lévő sztring hosszával, de a hangsúly most a kód rövidegén, áttekinthetőségén volt.

4. Prefixkódra alkalmazható algoritmus

Egy kódot prefixmentesnek vagy röviden prefixnek nevezünk, ha egyetlen kódszó sem valódi kezdőszelete egy másiknak. Az algoritmusban ezt a tulajdonságot fogjuk vizsgálni, minden kódszót minden tőle különböző kódszóval össze kell hasonlítani. Mivel bármely prefixkód felbontható (Demetrovics et al., 1999), emiatt ez a módszer eredményre vezet a felbonthatósági vizsgálat tekintetében. Megjegyezzük, hogy az azonos hosszú kódszavakat tartalmazó kód mindig prefix és suffix is, emiatt ez az algoritmus alkalmazható természetesen az előző fejezetben vizsgált kódokra, viszont nem minden prefixkód áll azonos hosszú kódszavakból, tehát az iménti algoritmus többnyire nem használható ebben az esetben. Az algoritmus implementációja:

```

publicboolean decipherability_2() {
    for (Stringx :this.c)
        for (Stringy :this.c)
            if (x.indexOf(y) == 0 && !x.equals(y))
                returnfalse;
    returntrue;
}

```

A `!x.equals(y)` logikai kifejezés azért szükséges a kódban, mert az egymásba ágyazott for-each ciklusoknál a ciklusváltozók azonos értéket is felvehetnek, s egy jelsorozat mindig (nem valódi) prefix F szelete önmagának.

5. Suffixkódra alkalmazható algoritmus

A suffixkódokra ugyanezt az algoritmust tudjuk alkalmazni, csak előtte meg kell fordítani a kódszavak mindegyikét. Csupán az európai olvasási irány miatt szokás a prefix-kódokkal foglalkozni, ugyanis minden megfogalmazott meghatározás és összefüggés értelemszerűen igaz a fordítottjukra, azaz a suffixkódokra is. A c adattag megváltoztatása hiba lenne, mivel maga a kódszavak halmaza nem változhat, tehát csak a vizsgálat idejére lenne szabad a kódszavak megfordítását elvégezni, majd visszafordítani. Ettől egyszerűbb, ha az eredeti kódszavak helyett lokális változóknak végezzük el a megfordítást. További gondot jelent, hogy a String osztálynak nincs ilyen metódusa, és a String típusú objektumok ún. „immutable” objektumok, azaz a létrehozásuk után nem lehet az állapotukat (adattagjaikat) módosítani. Megoldást jelenthet a StringBuilder osztály, van megfordítást végző metódusa, változtatható az állapota, viszont az indexOf metódusához String típusúvá kell konvertálni a paramétert. Egyszerűbb megoldást jelent a String osztály lastIndexOf metódusa, a ciklusváltozók azonosságára itt is figyelni kell.

```
public boolean decipherability_3() {
    for (String x : this.c)
        for (String y : this.c)
            if (x.lastIndexOf(y) == x.length() - y.length() && !x.equals(y))
                return false;
    return true;
}
```

A `!x.equals(y)` logikai kifejezés helyett használhattuk volna a `x.lastIndexOf(y) > 0` megoldást is.

6. Tetszőleges kódra alkalmazható McMillan-algoritmus

Míg az iménti esetekben a kód egy-egy tulajdonsága alapján el tudtuk dönteni a felbonthatóság kérdését, csak abban lehetünk biztosak, hogy ha teljesül a tulajdonság, akkor felbontható. Ha nem teljesül, akkor nem tudunk mit mondani, például láttuk, hogy ha nem egyenlő hosszúak a kódszavak, de prefix- vagy suffixkódról van szó, akkor felbontható. Ebben a részben is egy tulajdonságát fogjuk vizsgálni a kódnak, ha viszont teljesül, akkor biztos, hogy nem lesz felbontható. A tulajdonságot a McMillan-egyenlőtlenség írja le: Legyen adva egy pozitív egész számokból álló $u(n)_{n \geq 1}$ sorozat, valamint a k darab szimbólumot tartalmazó A ábécé. Az A ábécé feletti C kódra teljesüljön $azu_n = |(C \cap A^n)|$ egyenlőség. Ekkor az A ábécé feletti adott hosszúságú kódszavakkal rendelkező felbontható kód akkor, és csak akkor létezik, ha $\sum_{n \geq 1} u_n k^{-n} \leq 1$ (McMillan, 1956). Tehát az eddigi tulajdonságok elégséges feltételei voltak a kód felbonthatóságának, ez pedig szükséges feltétel. Teljesülésének vizsgálatához tudnunk kell a kódszavak hosszait, valamint az A ábécé számosságát. A kódszavak hosszúságát a „ti”, míg a karakterek számosságát a „tc” kollekciónban állítjuk elő:

```
public boolean decipherability_4() {
    ArrayList<Character> tc = new ArrayList<Character>();
    ArrayList<Integer> ti = new ArrayList<Integer>();
    for (String x : this.c) {
        for (int i = 0; i < x.length(); i++)
            if (!tc.contains(x.charAt(i))) tc.add(x.charAt(i));
        ti.add(x.length());
    }
    int k = tc.size();
}
```

```

double sum = 0;
for (int a: ti)
    sum += Math.pow(k, -a);
return sum <= 1;
}

```

7. Tetszőleges kódra alkalmazható algoritmus

Az előzőekben kódok tulajdonságaiból következtettünk a felbonthatóságra, alább ismertetünk egy általános megoldást, azaz tetszőleges kód esetében pontos választ adó algoritmus implementációját. A Sardinas–Patterson-algoritmusnak a következő az alap gondolata: határozzuk meg az összes lehetségesnek tűnő többszörös felbontás összes maradványát, s egy valódi többszörös felbontást abból a tényből vessz észre az algoritmus, hogy az üres szó egy lesz a maradványok közül. Legyen X és Y két részhalmaza az A^+ halmaznak, valamint $x \in X$ és $y \in Y$. Jelölje $X^{-1}Y$ a következő halmazt: w egy eleme a $X^{-1}Y$ halmaznak, ha $\exists x \in X, y \in Y$ úgy, hogy $xw = y$. Amennyiben $X = \{x\}, Y = \{y\}$, azaz X és Y egyelemű halmazok, akkor $x^{-1}y$ jelöli azt a w szót, melyre $xw = y$. Legyen a C halmaz az A^+ halmaz részhalmaza, és $U_1 = C^{-1}C \setminus \{\lambda\}; U_2 = C^{-1}U_1 \cup U_1^{-1}C; \dots; U_n = C^{-1}U_{n-1} \cup U_{n-1}^{-1}C$.

Ekkor a $C \subset A^+$ halmaz felbontható kód akkor, és csak akkor, ha a fentebb definiált U_n halmazok közül egyetlenegy sem tartalmazza a λ üres szót (Sardinas–Patterson, 1953).

Az algoritmus implementációját több részletben mutatjuk be. Látszik, hogy az U_i halmazok megalkotása rekurzív úton történik, valamint az első lépés eltér a többitől. A kódban az egymást követő halmazok tárolására az „u_i_1” és „u_i” objektumokat használtuk, az „u” objektum pedig az összes ilyen halmaz kollekciója. Az „s1” a kód rövidegét (és minimális gyorsítását) szolgálja. A halmazokat reprezentáló kollekciókat rendezetten adjuk hozzá a halmazrendszert reprezentáló „u” kollekcióhoz. A második feltételben szereplő `!x.equals(y)` biztosítja, hogy az U_0 halmazba ne kerüljön be a λ .

```

ArrayList<String>u_i = newArrayList<String>();
ArrayList<String> u_i_1 = newArrayList<String>();
ArrayList<ArrayList<String>> u = newArrayList<ArrayList<String>>();
String s1;
for (Stringx :this.c)
    for (Stringy :this.c)
        if(!x.equals(y) && x.indexOf(y) == 0) {
            s1 = x.substring(y.length(), x.length());
            if(!u_i.contains(s1))
                u_i.add(s1);
        }
Collections.sort(u_i);
u.add(u_i);

```

A következő részben kezdődik a rekurzió megvalósítása, az „index” változóban helyezzük el az éppen létrehozni kívánt halmaz indexét. A fejlesztőkörnyezet és nyelv specifikus dolog, nem lehet végtelen ciklust írni, emiatt szerepel `while(b)` a `while(true)` helyett.

```

int index = 0;
boolean b = true;
while (b) {
    u_i = newArrayList<String>();
    u_i_1 = u.get(index);
    index++;
}

```

Az egymásba ágyazott kollekciónak iterátorral való bejárása konkurenciakívételt okoz, emiatt használjuk a hagyományosabb szemléletű bejárást a megszokott for ciklussal. A rekurzió alapján létrehozuk az „u_i” halmazt, itt már nem szerepel a halmaszorozat első eleme megalkotásánál használt !x.equals(y) feltétel, de a többi kódsor lényegében ugyanaz.

```
String y;
for (Stringx : c)
    for (int i = 0; i < u_i_1.size(); i++) {
        y = u_i_1.get(i);
        if (x.indexOf(y) == 0) {
            s1 = x.substring(y.length(), x.length());
            if(!u_i.contains(s1))
                u_i.add(s1);
        }
    }
for (int i = 0; i < u_i_1.size(); i++)
    for (Stringx : c) {
        y = u_i_1.get(i);
        if (y.indexOf(x) == 0) {
            s1 = y.substring(x.length(), y.length());
            if(!u_i.contains(s1))
                u_i.add(s1);
        }
    }
Collections.sort(u_i);
```

Az algoritmus leírásában láttuk, hogy a λ üres szöveg megjelenését kell figyelni. A rekurzió leírásából viszont hiányzik a báziskritérium, csak akkor áll meg, ha λ -t találunk. Ez implementációnál nem megoldható, ugyanis ha felbontható a kód, akkor végtelen rekurzióval állnánk szemben, ami a gyakorlatban a program helytelen működését okozza (pl. veremtúlsordulás történik). A forráskódba tehát be kell építeni az egyéb leállási feltételeket: Ha üres valamely halmaz, akkor a rákövetkezője is üres lesz, s így sosem találunk λ -t, valamint ha egy újonnan létrejött halmaz már volt az előzőekben, akkor ismét nem lesz üres jelsorozat a halmazokban. Ezt a három leállási feltételt figyelhetjük meg a további kódrészletben:

```
if (u_i.contains("")) returnfalse;
if (u_i.size()==0) returntrue;
for (ArrayList<String>aa : u)
    if(u_i.equals(aa)) returntrue;
u.add(u_i);
}
returntrue;
```

Az utolsó sor szintén a környezet miatt szükséges, sosem fog végrehajtódni.

8. Eredmények

Bemutattunk, implementáltunk öt algoritmust, melyek bizonyos feltételek mellett el tudják dönteni egy kód felbonthatóságát, illetve felbonthatatlanságát. Az algoritmusok felfedezésalapú tanulást tesznek lehetővé, kiválóan biztosítják a programozási nyelvek és az információelmélet területeinek összekapcsolását. Az implementáció során kitértünk az alkalmazott nyelv lehetőségeire, hangsúlyoztuk a felmerülő problémákat és azok megoldásait. Az algoritmusok pszeudokódja megtalálható szakirodalmakban, de OOP-alapú konkrét

implementációval nem foglalkoznak mélyrehatóan. Különös hangsúlyt fektettünk arra, hogy tömbök helyett kollekciókat alkalmazzunk, így biztosítható a megírt kód hatékonysága hosszútávon: Hatalmas előnye a Java nyelvnek, hogy a futtató JVM minden lényegesebb operációsrendszeren megtalálható, s gyakran frissül. A kollekciók és az osztályok használatával tudjuk elérni azt, hogy ha egy új megoldás integrálódik a JVM-be, akkor az eredeti lefordított programunk átírás nélkül még gyorsabbá, biztonságosabbá válik.

Felhasznált szakirodalom

- F. Burderi and A. Restivo (2005): Varieties of codes and Kraft inequality. In. STACS 2005, volume 3404 of Lecture Notes in Computer Science. 545–556. old.
- Demetrovics–Denev–Pavlov (1999): A számítástudomány matematikai alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 256–260. old.
- B. McMillan (1956): Two inequalities implied by unique decipherability. IRE Transactions Information Theory, 2. 115–116. old.
- A. A. Sardinas and C. W. Patterson (1953): A necessary and sufficient condition for the unique decomposition of coded messages. IRE Internat. Conv. Rec., 8.104–108. old.

Szerzői adatok

Dr. Falucskai János PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
falucskai.janos@nye.hu

HEGEDÜS LÁSZLÓ ZSIGMOND

PIAC ÉS HATÓSÁGI ÁRAK

ÖSSZEFOGLALÓ

A pénz és az árak ősidők óta meghatározó szereppel bírnak a különböző társadalmakban. Az ár az egyik legjelentősebb tényező a piaci mechanizmusok működtetésében. Alakulásuknak, képzésüknek és képződésüknek mikéntje nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi életet is befolyásolja. A cikkben megismerkedünk a különböző árformákkal, végigkövettük a magyarországi árviszonyokat a II. világháborútól napjainkig azért, hogy választ kaphassunk arra a kérdésre: miként illeszthető be krízishelyzet idején a hatósági ár a piacgazdaság intézményébe. Összességében megállapítható, hogy a hatósági árak széleskörű alkalmazása, az árak befagyasztása még átmeneti megoldásként sem tudja enyhíteni az áruhiány problémáját, mert súlyos torzulásokat okoz a piacgazdasági viszonyokban. Fellendül a feketegazdaság, megindul a spekuláció, és még a burkolt infláció megjelenése is akcelerálja a káros folyamatokat. A gondok orvosolására más eszközöket kell alkalmazni, például a kontingentálást, exportkorlátozást, az állam által vezérelt központi árubeszerzést.

ABSTRACT

Money and price have a significant role in every society. Price is one of the most determining factors in the operation of market mechanisms. The way prices emerge, form and change influences both economic and social life. The article includes the different forms of price, also the price relations in Hungary from WWII until today so that the reader could find the answer to the question of how it is possible to fit the official price into the market economy. Overall, it can be stated that the widespread use of controlled prices, freezing the price cannot solve the problem of product shortage as it might cause serious distortions in market economy. It can stimulate a black economy, speculation, in addition inflation can also accelerate these harmful processes. To find a solution it is necessary to introduce other measures, such as a contingency, the limit of export and centrally controlled purchasing.

Az ár az áru csereértékének pénzbeli kifejeződése. A meghatározásból is látható, hogy az árak döntő jelentőséggel bírnak a csereügyletek során. Elválaszthatatlan tényező az olyan kategóriáktól, mint a pénz, a piac és annak mechanizmusai.

Az árformák elnevezés arra utal, hogy ki és milyen módon határozza meg az árakat. A gyakorlatban három árképzési mód alakult ki.

1. A piaci ár, amely az eladás helyén alakul ki, és alapvetően a keresleti-kínálati viszonyok határozzák meg. Az eladó előre nem tudja meghatározni az árat, mert az a piaci versenyhelyzet alapján alakul ki, és ha az adott szereplő nem fogadja el, akkor kiszorul a színtérről. Ezek az árak a tiszta versenypiaci körülmények között alakulnak ki, éppen ezért elég ritkák. Ilyenek például a tőzsdei árak.

2. Az önköltségalapú (C+) ár az eladók által diktált ár, amelyen a vevő vagy megveszi a terméket, vagy nem. Ezeket az árakat kevésbé olyan direkt módon határozzák meg a piaci viszonyok, mint az első esetben, és a vállalati, cégcsoporti döntések a mérvadóak.

3. Hatósági árak, amelyeket az állam (önkormányzat) határoz meg. Ez lehet fix, maximált (az alkalmazható legmagasabb árat határozzák meg) és minimált (a felvásárlási áraknál). Jelen elemzésben az egyszerűség kedvéért a fix árat fogjuk érteni alatta.

Az árak legfontosabb szerepe a kereslet és kínálat összehangolása, és a piaci egyensúly megteremtése. A kereslet és kínálat kölcsönhatását, valamint az árakon keresztül megvalósuló egyensúly elméletét Marshall dolgozta ki.

Az ár fontos funkciója a piaci információk közvetítése az egyes szereplők között, a javak közötti relatív értékek meghatározása, és az értékstandardok rögzítése. A termékpályák elemzése során a kiindulópontot az alapanyagok árviszonyainak vizsgálata jelenti, ami a feldolgozottsági fok függvényében a végtermékek áralakulására is alapvető hatással van. Az árak azért is fontosak, mert csak úgy tartható fenn hosszú távon egy termékpálya kiegyensúlyozott működése, ha kialakul egy olyan keretek között tartható árintervallum, amely minden szereplőnek megfelelő jövedelmet biztosít, és a piaci anomáliákat képes kiegyenlíteni. Az árak gyorsan és hatékonyan mutatják meg a piac torzulásait.

Az árak tömören képesek a piaci változásokról önmagukon túlmutató információkat adni. Befolyásolják a jövedelmezőséget, ezért a jövőbeni termelési döntések meghozatala alapvetően a várható ártól függ. Az aktuális piaci ár ismerete segíti a likviditást, a nivellációt, a termelők ennek ismeretében kevésbé kiszolgáltatottak a kereskedőknek, a felvásárlóknak.

Az emelkedő árak kínálathiányra utalhatnak, és ezt egy ideig viszonylag jól viselhetik a piaci szereplők, legalábbis addig a szintig, amíg a fogyasztók hajlandók tolerálni az áremelkedést. Ilyenkor is felerősödik azonban a verseny, hiszen a fogyasztók fokozottabban fordulnak az alacsonyabb árú termékekhez, a magasabb költségekkel dolgozó cégek könnyen csődbe mehetnek.

Kornai elemzései nyomán a következő megállapítást tehetjük: ha a hiány normál intenzitása nő, és ez összekapcsolódik egy erős és anticipált inflációval, akkor a lakossági vásárlás erőteljesen megugrik, és tovább erősíti mind a hiány, mind az infláció normál állapotának növekedését. Vagyis a nyájhatás begyorsítja az anticipált inflációs spirált.

Az áresés szintén könnyen válhat ki pánikszerű reakciókat. A termékpályára jellemző eltarthatósági, raktározási problémák miatt ilyenkor elkerülhetetlen a veszteséges értékesítés. Az ezekre a változásokra irányuló ellenakciók lehetősége a rendszer rugalmatlansága (a termelők és feldolgozók közötti egymásrautaltság, hosszú távú szerződések) miatt piaci oldalról rendkívül korlátozottak.

Mivel az egyensúlytalansági helyzetek súlyos veszteségeket okozhatnak a piaci szereplőknek, ezért szükség lehet állami beavatkozásra, melyhez szintén elengedhetetlen a pontos előrejelzés, az egyes beavatkozások jövőbeni hatásainak minél pontosabb ismerete. A kérdés az, hogy az állam képes-e pontosan megjósolni az elkövetkezendő folyamatokat, melyeket olyan tényezők befolyásolnak többek között, mint a már említett nyájhatás, és ide vehetjük még a Weblen- és Giffen-hatásokat is a spekulációs motívumok mellett. És hogyan, milyen eszközökkel avatkozzon egyáltalán be a folyamatokba? Ezek a kérdések számtalan vitát váltottak és váltanak ki a közgazdászok körében.

A konklúzió alátámasztása érdekében tegyünk egy rövid történelmi kitekintést a magyarországi árviszonyok fejlődéséről. (A konkrét témára összpontosítva a többi reformelem vizsgálatára nem térünk ki.) Az elemzést 1968-nál érdemes kezdeni, amikor is jelentős fordulat következett be a gazdaságpolitikában. A kormány 1968-ban új gazdasági mechanizmust vezetett be Magyarországon.

„A reformok alap gondolata a KGST-országoknál, így hazánk esetében is, az volt, hogy a merev tervezési rendszer, a közvetlen anyagi érdekeltséget nélkülöző irányítási rend nem képes a szocialista viszonyok megváltozott, a tudományos-technikai forradalom vívmányaira építő, fejlesztésre irányuló gazdaságpolitikáját eredményesen szolgálni. A gazdasági tervekben konkretizálódó gazdaságpolitikai célok sikeres elérése érdekében tágabb teret kell adni az áru- és pénzviszonyoknak, a vállalati önállóságnak, az anyagi érdekeltségnek” (Seres, 1995).

Az új gazdasági mechanizmus lényege a liberalizmus szélesítése a gazdasági irányításban. Ennek következtében a túlzott centralizációt a vállalati önállóság nagymértékű kiszélesítése váltotta fel. Az utasítások helyébe gazdasági szabályozók léptek, amelyek a vállalati érdekeltségen keresztül irányították a gazdálkodó egységeket a gazdaságpolitikát kifejező népgazdasági tervekben foglalt fő célok teljesítésére.

Ez új helyzet elé állította mind a fogyasztókat, mind a kereskedelmi dolgozókat. A régi merev árrendszer rugalmas és több változatban kialakított új módja egyúttal célul tűzte ki a népgazdaság egységes árrendszerének megteremtését annak érdekében, hogy az értékviszonyokat jobban kifejező, a piaci feltételekkel is összehangolt árviszonyok jöjjenek létre.

Az árreform lényege – a céloknak megfelelően – a termelés társadalmi költségeit, az értékviszonyokat, a világpiacon ármozgásokat jobban kifejező árak kialakítása volt. A korábban nagyjából elszámolási, ellenőrzési feladatokat ellátó árakkal szemben most éppen az új árrendszer volt hivatott a piaci hatások közvetítésére.

Az árrendszer kialakítása során számolni kellett a világpiacon áremelkedések erőteljesebb hatásaival, a piaci ármozgások áremelő következményeivel is. A reformot megelőző viták különböző nyomatékmal utaltak az infláció veszélyére, mely ténylegesen be is következett.

A fogyasztói árak esetében a tendencia korántsem volt azonos. 1968-ban az árak 50%-a volt rögzített, vagy maximált volt, és ez az arány később is csak 47%-ra csökkent.

Az 1973-ban kibontakozott világgazdasági válság, az olajárrobbanás a magyar gazdaságot ellentmondásosan érintette. A gazdaság alkalmazkodóképessége nem tudta véghezvinni azokat a szerkezeti átalakulásokat, amelyekre a megváltozott világpiacon helyzet miatt szükség lett volna.

Az 1973. évi áremelés egy részét egyes juttatások – nyugdíjak, járadékok, családi pótlékok, gyermekgondozási segélyek – emelésével kompenzálták, ugyanakkor a bérből és fizetésből élők nominális keresetét átlagosan 4-5%-kal emelték.

Nagy feladatot rótt a belkereskedelemre az 1975. január 1-vel végrehajtott termelői árrendezés is. Mintegy 50.000 ruházati cikkcsoportra 150 adókulcs csoport figyelembevételével alakították ki az új fogyasztói árakat. A termelői ár-rendezés következtében 1975. január 1-től olyan mértékű ármozgás következett be, amelyre 1967 óta nem volt példa. Összességében a fogyasztói árszínvonal emelkedése nem haladta meg a 3,6%-ot.

Most ugorjunk egy nagyot az időben, mert a rendszerváltást megelőző évek intézkedései – sok más mellett – az árképzésre is jelentős hatást gyakoroltak. A 80-as évek reformgazdaságpolitikája három alappillérré épült:

1. A belföldi kereslet szigorú korlátozása, amely elsősorban a beruházásokra terjedt ki, de jelentősen érintette a lakossági fogyasztást is.

2. A kompetitív árképzés, mely a konvertibilis export növekedését célozta szolgálni, és a fő probléma, a külső adósságállomány-növekedés megállítását, csökkentését irányozta elő. Ennek visszaütője a jelentősen megemelkedett belföldi árszínvonal lett, és ez már átvezet a harmadik alappillérré.

3. A vásárlóerő-szűkítés viszonylag legkisebb konfliktust okozó módja az inflációs gazdaságpolitika, amely az emelkedő árszínvonalon keresztül szívja ki a gazdaságból azt a pénzmennyiséget, amelynek stabil árakon történő elköltése már lehetetlenné tenné az exporttöbblet realizálását.

Az 1980-ban bevezetett új árrendszer és ármechanizmus minden problémája ellenére elősegítette az árverseny kialakulásának lehetőségét. Az ár – piaci viszonyok közepette – beállítja a kereslet és kínálat egyensúlyát, szabályozza a piacot, méri a teljesítményeket és a jövedelmeket. De mi történik, ha az állam átveszi az árak piacsabályozási funkcióját, és sok esetben öntörvényű árakat állapít meg? „... amikor az ár önkényes és torz, akkor a nyereség nem tükrözi a hatékonyságot. Ilyenkor az állam arra kényszerül, hogy támogatással kárpótolja a veszteséget és elvonja az »indokolatlanul nagy nyereséget.« „... lehetetlenné válik a racionális gazdasági kalkuláció, (...) a részleges árrendezések sorozata növeli az inflációs nyomást” (Kornai, 1989).

A reformok sorozata az árképzés kvázi piacivá tételével indult. Az árképzésben két elv: a kompetitív típusú és az árarányosítás érvényesült.

A kompetitív árképzés elve a fogyasztási cikkek viszonylag szűkebb körére – főként a ruházati szakmára – vonatkozott. A 6/1979. ÁH. sz. rendelet értelmében: „ha a vállalat nem rubel relációjú exportértékesítése a belföldi értékesítés 5%-át eléri vagy meghaladja, a kompetitív szféra vezető vállalatokra vonatkozó árképzést kell alkalmaznia. Tegyük fel, hogy egy vállalatnak egyetlen kiugró sikerű terméke eléri az előző kritériumot. Ekkor a kompetitív árképzés szabályai szerint járhat el az összes többi tevékenységének ármegállapítása során is és ekkor keletkezik feszültség” (Holé–Vargáné, 1981). A kompetitív árképzés két korlátja, hogy az exportjövödelmezőség és az exportárszínvonal-változás egyidejű figyelemmel kísérését és e kettő közül az alacsonyabb érvényesítést írja elő. Ezen árképzés legellentmondásosabb területe azonban a vezető és a követő vállalatok árképzési gyakorlatának viszonya. Ki kit tartson követendőnek? Sokszor előfordult, hogy nem a legjobb hatékonysággal termelő vállalat árait ismerték el a belföldi piacon.

„Az árarányosítás a helyettesítési viszonyban levő, illetőleg rokon cikkek körében alkalmazható árképzési elv” (Csikós, 1979). Az árarányosításnak azonban alapvető feltétele a megfelelő kínálat. Mivel ebben az időszakban a belföldi piac szívásos jellegű volt (Kornai szavaival hiánygazdálkodás), ezért a kereskedelemre hárult a termelői árképzés során kialakult esetleges áraránytalanságok végső korrigálása, amelyet a piaci erőviszonyoknak megfelelően áralkuval, vagy ha erre a termelő monopolhelyzete miatt nem volt lehetőség, áreltérítéssel valósítottak meg. A meghatározó hiányhelyzet miatt az önköltségtípusú árképzés az 1980-as évek végéig fennmaradt, és nem tudta kiszorítani a versenyárképzés.

Az árformák közül meghatározó maradt a fix ár a maximált, a minimált és a limitár mellett. Jóllehet az államilag megállapított árak köre szűkült – csakúgy, mint az ártámogatások köre –, a szabad árképzés még viszonylag az áruk szűk csoportjára terjedt ki (legszélesebben a ruházati árufőcsoportban), és még mindig jelentős volt a negatív kétszintű termékek köre (alapvető élelmiszerek), ahol a termelői ár magasabb volt, mint a fogyasztói, tehát ezen cikkeknel jelentős dotáció terhelt a költségvetést. Ezek a termékek természetesen fix árasak voltak.

A két alapvető árképzési módszer (kompetitív – főleg a termelésben és árarányosítás – főleg a kiskereskedelemben) mellett a nagykereskedelemben egy viszonylag speciálist, az árréselszámoltatást alkalmazták. Azoknál a vállalatoknál, ahol árrés-elszámoltatás volt, kivétel nélkül olyan vállalati haszonkulcsot alkalmaztak, amelyben a tervezett költségnövekedésük szükséges árrésemelő vonzatát érvényesíthették. Ily módon főként a vállalati haszonkulcs alkalmazása (és szükséges módosítása) nyújtott fedezetet a nagykereskedelmi vállalatoknál a szabályozásváltoztatások következtében kialakuló többletterhekre. A jellemző magatartás az volt, hogy a vállalati haszonkulcsokat szinte kizárólag csak a központi intézkedések (szabályozás) következtében felmerült többletterhek miatt változtatták, a saját célú árrésbővítésre (béremelések, fejlesztési elképzelések stb. fedezésére) egyéb módszereket (pl. a kockázati alap felhasználásának korlátozása, kedvező importbeszerzések favorizálása stb.) alkalmaztak.

Az új árrendszer bevezetésével kapcsolatos véleményemet már az előzőekben leírtam: hiába csempészték piacokonform elemeket az árképzésbe, a másik oldalon megmaradó fékek miatt felemásként működött a rendszer. Az enyém mellett álljon itt még egy vélemény az akkori árképzési rendszerünkből, amely a Belkereskedelmi Kutatóintézet munkatársától származik:

„Függetlenül az árrés-elszámoltatási kötelezettségtől vagy mentességtől, a vállalatok nagy része, ha fel is ismerte, nem volt képes érvényesíteni árpolitikájában azt a központi árelvet, hogy az árszabályozás az eladási árat korlátozza, s hogy a követendő vállalati magatartás – a megfelelő nyereség elérése végett – a beszerzési tevékenység, illetve a költséggazdálkodás javítása volna. Kivételektől eltekintve a vállalatok tudomásul veszik a hazai szállítóik árait. Erre kényszeríti őket azok gyakori monopolhelyzete, s az általános hiányhelyzet is. Addig tehát, amíg nem fejlődik ki megfelelő kínálati piac, amely a termelői árakra mérséklően hat, a

közgazdasági szabályozók nyereségcentrikus érdekeltégi követelményrendszere a kereskedelmi vállalatokra is azt a magatartást kényszeríti, hogy szükséges árréstömegüknek megfelelően alakítsák az árat” (Makay–Bartókné–Bálint, 1987).

1990. december 5-én lépett érvénybe a LXXXVI. törvény a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról és vele összhangban a LXXXVII. törvény az árak megállapításáról.

Az ártörvény meghatározza a hatósági árak megállapítására jogosult illetékes minisztereket, illetve önkormányzatokat és azon termékek körét, amelyek ebbe a csoportba tartoznak. E törvény hatására a termékek és szolgáltatások 90 százaléka a szabad áras kategóriába került, a többi megmaradt hatósági árasnak.

Az alábbi 1. ábra a rendszerváltás utáni infláció alakulását mutatja be. Érdemes kiemelni az 1995-ös évi kiugrást, és visszaemlékezni az ún. Bokros-csomagra. (Lásd Bokros Lajos 25 pontos válságkezelő programja.)

1. ábra

Az említett időszakban a magas inflációt alapvetően monetáris és nem fiskális eszközökkel oldották meg: különböző módszerekkel csökkentették a forgalomba kerülő pénz mennyiségét. Ezekhez tartozott a bérstop, a bankok szelektív hitelpolitikája – lényegében nem folyósítottak kölcsönöket –, a magas kamatozású állampapírok kibocsájtása, mely pénzt vont el a gazdasági szereplőktől. Az intézkedések hatására folyamatosan csökkentek az árak, ahogyan a grafikon is mutatja. (Most csak az árakra tértünk ki, de a pozitívumok mellett számos negatívum is megjelent, mint a megnövekedett munkanélküliség, a gazdasági teljesítmény visszaesése stb. Ezt a jelenséghalmazt bűvös háromszögnek szokták a közgazdászok nevezni.)

Mi történt volna, ha a kormányzat elsősorban fiskális eszközöket mozgósít, milyen hatásai lettek volna a gazdaságra?

Mivel az infláció folyamatos áremelkedést jelent, kézenfekvő a megoldás, hogy fagyasszuk be az árakat. Ennek számtalan negatív következménye lenne. Először is nem

piackonform. Az árak nem töltenék be azokat a funkciójukat, amelyeket a korábbiakban ismertettünk, és a történeti áttekintésben végigvezettünk. Ez az intézkedés rengeteg negatív hatással járna.

A hatósági árak széles körű alkalmazása áruhiányhoz és a feketepiacok kialakulásához vezet. Magyarország több termékcsoporthoz, illetve alapanyag tekintetében importfüggő. A külföldi jószágcsoporthoz árnövekedését viszont nem lehet érvényesíteni a hazai árakban, ezért visszaszorul az import, áruhiány lép fel, mely tartóssá válik.

Ha az áruforgalmat nem zárjuk le külföldi partnereinkkel, és csak Magyarországon korlátozzuk a hatósági árakat, akkor, amelyik gyártó és nagykereskedő ki tudja vinni a termékeket az országból, hogy drágábban értékesítse más régiókban, az jelentős extraprofitra tesz szert. Ez a folyamat szintén az áruhiányt erősíti: az export megnövekszik, az import csökken.

Egy szintér van, ahol szinte mindent lehet kapni, de magas áron, ez pedig a feketepiac. Ha a boltban olcsóbban lehet termékekhez hozzájutni, mint amennyit az emberek valójában hajlandók fizetni érte, akkor az ügyeskedők tömegesen fel fogják vásárolni az árucikkeket, és illegális feketepiac alakul ki, ahol magas, piaci áron, de sokkal ellenőrizetlenebb körülmények között értékesítik majd a termékeket. Megjelenik a burkolt, nem hivatalos infláció.

A fix áraknak van egy másik nagy problematikája: a termékinnováció leáll, mert a magasabb minőségű terméket eredményező horizontális termékdiverzifikációt nem lehet elismertetni az árakban.

Ha az áremelkedésben komoly szerepe van a pánikvásárlásnak, akkor az árak befagyasztása nemhogy lassítja a pánikvásárlást, hanem éppenhogy gyorsíthatja azt. Az árstop jelzésértékű: vigyázat, áruhiány van, lehetőségeihez mérten mindenki halmozza fel a készleteit! Ezzel a lehetőséggel viszont nem egyformán tudnak élni a kisnyugdíjasok és a fiatalok, a kisebb települések lakói és a budapestiek, a jobban és a rosszabbul informáltak. Emiatt a pánikvásárlók az árak befagyasztásától függetlenül akár nagyobb mértékben is elorozhatják az árut a rászorulóknak elől.

Napjaink eseményei is alátámasztják, hogy nagyon átgondoltan kell alkalmazni a hatósági árak alkalmazását. A Covid-teszt árát lefixálta a kormányzat. Több cég, amely ezzel a szegmensen (is) foglalkozott, azonnal abbahagyta tevékenységét, mert nem éri meg. A többiek megpróbálnak többletköltségeket áthárítani a lakosságra, burkolt áremelést előidézve ezzel. Kaotikus helyzet állt elő az adott piacon.

A leírtakból is látható, hogy piacgazdasági viszonyok között a hatósági árak alkalmazása több problémát okoz, mint segítséget. Megoldás lehet a kontingentálás, tehát az egy-egy termékből vásárolható mennyiség korlátozása, de ez is csak addig, ameddig az új beszerzési források felkutatása és az onnan történő beszerzés meg nem történik. Ebben van a kormányzatnak nagy szerepe, mely ráadásul még jelentős többletfinanszírozási igényt is támaszt vele szemben.

Felhasznált szakirodalom

Berényi József (1985): A belkereskedelem négy évtizede (1945–1985), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 15, 25–57., 182., 200. old.

Csikós-Nagy Béla (1979): Az 1980. évi árrendezés, Gazdaság 2. sz., 10. old.

Hoffmann Istvánné (1990): Modern marketing, Universitas Budapest, 210–218. old.

Holé Sándorné – Vargáné Szalkai Zsuzsa (1981): Az új ármechanizmus működésének néhány problémája, Kereskedelmi Szemle, XXII. évf. 2. sz., 11–14. o.

Kornai János (1982): Növekedés, hiány és hatékonyság, KJK. Budapest, 32–35. old.

Kornai János (1989): Régi és új ellentmondások és dilemmák, Magvető Kiadó Budapest, 124–128. old.

Makay Istvánné – Bartókné Erdődi Ibolya – Bálint Erzsébet (1987): A belkereskedelmi vállalatok reagálásai a gazdaságirányítás intézkedéseire, *Közgazdasági Szemle*, XXXIV. évf. 3. sz., 286–297. old.

Paul Heyne (1991): A gazdasági gondolkodás alapjai, Tankönyvkiadó Budapest, 203–204. old.

Seres Antal (1995): A belkereskedelmi tőkeimport és az árukínálat közötti kapcsolat kérdése, *Kereskedelmi Szemle*, XXXVI. évf. 3. sz., 9–11. old.

<https://alapblog.hu/hatosagi-ar-bevezetes/>

https://hvg.hu/gazdasag/20131205_Igy_lehet_rekordido_alatt_tonkre_tenni_eg

<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/11269/file/2008..pdf>

<https://qubit.hu/2020/03/23/nem-hatosagi-arakat-kell-bevezetni-hanem-azonnal-kozvetlenul-penzt-kell-kuldeni-az-embereknek>

https://www.gvh.hu/gvh/elemlzesek/gvh_tanulmanyok/2332_hu_gondolatok_az_artorveny_konceptionalis_felulvizsgalatahoz

Szerzői adatok

Dr. Hegedüs László Zsigmond PhD főiskolai docens

Nyíregyházi Egyetem

hegedus.laszlo@nye.hu

„BARBÁR SZELEK FÚJNAK...”

(A NYÍREGYHÁZI EGYETEM TANÁRI PÁLYÁRA KÉSZÜLŐ
HALLGATÓINAK OLVASÁSHOZ VALÓ VISZONYA 2020-BAN)

ÖSSZEFOGLALÓ

Vizsgálatunkban, amelyet 2020 tavaszán folytattunk a Nyíregyházi Egyetemen folyó osztatlan tanárképzés hallgatóinak körében, arra voltunk kíváncsiak, mennyire van jelen ezeknek a fiataloknak a szabadidős tevékenységrendszerében az olvasás, milyen könyveket olvasnak (ha még olvasnak egyáltalán), és mennyire tudatosult bennük, hogy egy értelmiségi (ráadásul kultúráközvetítő) pályára való készülés nemcsak a szakmai tudás gyarapítását jelentené. Kutatásunk eredményei alapján megállapítottuk, hogy erős polarizálódás figyelhető meg az olvasáshoz való viszony tekintetében a tanári pályára készülő nyíregyházi hallgatók körében. Egy egyre keskenyedő réteg továbbra is sokat és igényes válogatással olvas, míg a másik táborot alkotó többség elfordul az olvasástól, nem gyűjt könyveket, és a szabadidős tevékenységei között sem szerepel a könyvek világában való kalandozás. A képzeletbeli skála közepén kevesen vannak, a két pólus egyre távolodik egymástól, így a hallgatók még élesebben mutatják azt a megosztottságot, amely a tanári társadalomban már jó ideje megfigyelhető: egy egyre vékonyodó művelt elit áll szemben az ösztársadalmi műveletlenséghez sikeresen asszimilálódott többséggel. Félő, hogy a vizsgált hallgatóink nagy része már nem lesz valódi értelmiségi, noha vélekedésünk szerint a tanári léthez a szakműveltségen kívül a könyves kultúrában való otthonosság is hozzátartozna. Vagy törődünk bele abba, hogy egy olyan új tanári generáció nő fel a szemünk előtt, amelyik kiiktatja az élményszerző olvasást az életéből?

ABSTRACT

In our study, which was conducted in the spring of 2020 among students of undivided teacher training at the University of Nyíregyháza, we wanted to know how well reading is present in their leisure system, what books they read (if they are still reading at all), and how much they were aware of the fact that going into an intellectual (and even culture mediatory) career would not only mean the increase of professional knowledge. Based on the results of our research we found that there is a strong polarisation in the relationship to reading among the students of Nyíregyháza preparing for a teaching career. An ever-narrowing layer continues to read a lot and with a demanding selection, while the majority turns away from reading, does not collect or buy books, and leisure activities do not include adventure in the world of books. There are few in the middle of the imaginary scale: the two poles are moving away from each other. Therefore students can show even more sharply the divisions that have been observed in the teaching society for some time: an increasingly thinning educated elite is facing a majority that has successfully assimilated to the general social ignorance. It is feared that most of our students examined will no longer be genuine intellectuals but merely "pedagogical skilled workers", although we believe that reading, in addition to vocational literacy and homeliness in book culture, is also a part of being a teacher besides specialty literacy. Or should we accept the fact that a new generation of teachers is growing up before our eyes, eliminating the experience-scoring reading from their lives?

1. Az olvasás pragmatizálódásának várható következményei

Nem véletlenül jutottak eszünkbe Babits híressé vált, 1933-as Nyugat-beli cikkének szavai: a tudós költő akkor írta le ezt a kijelentést, amikor egy új, könyv- és kultúraellenes tendencia indult el a fasizálódó Németországban: a nyers életet kezdték többre tartani a kultúránál, a klasszikusok műveit lecserélhetőnek gondolva. Hasonló korban élünk most is, de annyival rosszabb a helyzet, hogy most nem egy politikai irányzat programja a hagyományos (könyves) kultúra leváltása, hanem világtendencia. Mindnyájan érzékeljük, milyen nehezen

találja meg a helyét és a szerepét ebben az új világban a nyomtatott kultúra, de abban biztosak vagyunk, hogy a létjogosultsága megkérdőjelezhetetlen, ez nem lehet vita kérdése.

Először nézzük meg, mely tendencia jellemző leginkább a digitális bennszülöttek nemzedékeire az olvasáshoz való viszonyuk tekintetében! A 2000 után megjelent, olvasáskutatással foglalkozó tanulmányok visszatérő megállapítása, hogy ezeknek a generációknak az életéből lassan eltűnik az élményszerző olvasás, olvasási tevékenységük erősen pragmatikus jellegűvé vált. *„Ők leginkább akkor olvasnak, ha információt szeretnének szerezni. Számukra szinte hihetetlen, hogy ez a tevékenység szórakozás, kikapcsolódás is lehet. Napjaink egyik legnagyobb kihívása éppen az lehet, hogy a gyerekekkel el tudjuk-e hitetni azt: olvasni jó”* (Gombos–Tóth–Péterfi, 2019: 24). A két különböző célú olvasást kiválóan állítja egymással szembe Balázs Géza, aki felvázolja a pusztai információszerző olvasás kizárólagossá válásának veszélyeit is. *„A neten való »kalandozás«, információkeresés – írja – sokkal csábítóbb, és kevesebb erőfeszítést igényel, mint a könyvből való olvasás. A gyorsolvasás, az internetes olvasás, az adatkereső olvasás azonban nem ugyanaz, mint a hagyományos olvasás. A mindig »kereső« ember bizonytalan, ha nincsenek biztos pontjai, akkor elvész az információ dzsungelében. A XX. század a sebesség kultuszát hozta; az olvasáshoz azonban idő és viszonylagos nyugalom kell”* (Balázs, 2009: 5). A folyamat következménye sejthető. Az olvasáskutatók már régen felhívták a figyelmet arra, hogy a nagyobb szellemi erőfeszítést kívánó olvasás háttérbe szorulása és lassú eltűnése a gondolkodási képességek romlását és az alkotóképesség gyengülését okozza. Benczik Vilmos így írt erről: *„A gondolkodás és az alkotóképesség csökkenése közvetlenül csak akkor érzékelhető, ha a romlás már igen nagy mérvű. Jó lenne e reális veszélyek tudatában már ma tenni valamit az olvasáskultúra érdekében. Széles körben tudatosítani kellene, hogy az olvasás visszaszorulása nem csupán azzal jár, hogy »nem leszünk műveltek«, hanem emberi alapképességeink zsugorodásával fenyeget. Kézenfekvő, hogy a folyamat megfordítására az iskolának lehet esélye”* (Benczik, 1999: 10). A magyar diákok szövegértési képességét felmérő legutóbbi vizsgálatok eredményei sajnos már igazolják is a Benczik által jelzett veszélyt.

2. A pedagógushallgatók olvasottságával foglalkozó korábbi vizsgálatok

A felsőoktatásban tanuló diákok közül a pedagógushallgatókat a kutatók már jó ideje megkülönböztetett figyelemmel kísérik, több vizsgálat során megkísérelték az elmúlt 3-4 évtized során feltárni ennek a hallgatói rétegnek az olvasáskultúráját, olvasási szokásait. Fáy Róbert és Dombi Alice 1988-ban kerekén 200 humán és reál szakos tanárképző főiskolai hallgató olvasmányait tárta fel kérdőív, interjú és attitűdskála segítségével. Ez a vizsgálat még az internetkorszak előtti hallgatói generáció olvasással kapcsolatos attitűdjéről, olvasottságáról adott képet. A mai kutatásokból kirajzolódó képhez képest a szegedi kutatópár rendszerváltás előtti vizsgálata egy idillinek tartható állapotot rögzített, e vizsgálat eredményeit értelmetlen is lenne összehasonlítani a mai ilyen célú felmérésekből kibontakozó képpel. Az 1988-as vizsgálati minta kapcsán azt állapította meg a szerzőpáros, hogy a megkérdezett főiskolások felismerték az olvasmányok személyiségfejlesztő és belső értékeket növelő hatását. Cikkük végén így összegezték a vizsgálat során nyert tapasztalataikat: *„A tanárképző főiskolai hallgatók olvasmányélményei sokirányú érdeklődési körről árulkodnak. Céljuk nemcsak a tanulmányi kötelezettségből adódó olvasmányok tanulmányozása, hanem a könyvek világában való tájékozódás. Befogadói magatartásuk alapja értéket-felismerő képességük. Kultúra iránti fogékonyságukat olvasmányaik motivációs hatása erősíti”* (Dombi–Fáy, 1988: 453).

Ugyancsak az internetkorszak előtti pedagógusjelölt-generáció olvasmányairól és könyvgyűjtői, olvasói mentalitásáról adott elég árnyalt képet Lőrincz Judit és Vidra-Szabó Ferenc 1991/92-ben végzett kutatása. Ebben a közvetlenül a rendszerváltás utáni vizsgálatban hat tanár- és tanítóképző intézmény 487 diákjának műveltségképe és olvasottsága alapján

állapítottak meg tendenciákat, és végeztek összehasonlításokat a könyvtárosként dolgozó szerzők. A kutatás egyik érdekessége az volt, hogy a megvizsgált hat intézmény közül kettő a határon túl szolgálta a magyar nyelvű pedagógusképzés ügyét: a nyitrai Pedagógiai Főiskola és az akkor még nem főiskolai rangú székelyudvarhelyi tanítóképző összesen 187 diákját is sikerült bevonni a vizsgálatba. A kutatók – többek között – arra voltak kíváncsiak, hogy milyen műveket olvastak a mintába bekerült pedagógusjelöltek a mögöttük álló hat hónap alatt. Ez a kutatás még azokat az eredményeket erősítette meg, amelyeket Dombi Alice és Fáy Róbert rögzített a korábbi vizsgálatban: a tanári pályára készülő hallgatók alapvetően pozitív attitűddel viszonyultak az olvasáshoz, olvasmányaik között a szépirodalmi művek (e kutatásban fikciós művekként említették ezeket a szerzők) álltak az első helyen, s ezek mögött messze lemaradtak az ismeretközlő jellegű munkák. Ez a generáció tehát még az olvasásban elsősorban élményszerző és kikapcsolódást jelentő tevékenységet látott, olvasmányaik megválogatása is azt támasztja alá, hogy nem a szakmai ismereteik bővítésének, hanem irodalmi műveltségük és a látókörük szélesítésének, valamint a szabadidő tartalmas eltöltésének a szándékával olvastak. Ezt a megállapítást húzta alá az egyes olvasmánytípusoknak a megkérdezettek általi rangsorolása is, amelynek eredményét így kommentálták a könyvtáros szerzők: *„E rangsorolás eredménye tendenciájában megerősíti a 6 hónap során olvasott könyvek alapján kikerekedett olvasmányszerkezet elemzési eredményeit, miszerint erős a fikció aránya, ezen belül is hangsúlyos a szórakoztató irodalom és kevésbé kedvelt és olvasott az ismeretközlő irodalom. A tények, érvek, adatok és információk világában még nem mozgunk elég otthonosan, ez Magyarország felnőtt lakosságára is jellemző, nemzetközi összehasonlításban is megállapítást nyert, de igaz a jövőendő pedagógusaira is”* (Lőrincz–Vidra–Szabó, 1994: 68).

Az internetkorszakban felnőtt pedagógusjelöltek olvasási szokásait a 2010-es évek elején kezdték feltérképezni. Több tanulmányt is publikált ebben a témában Németh Nóra Veronika, aki 2012 tavaszán egy határmenti régió (a kutatónő által a történelmi Partiummal helytelenül azonosított terület) hat városának hét felsőoktatási intézményében vizsgálta a hallgatók olvasáskultúráját, olvasási szokásait. Németh vizsgálata egy 468 fős minta kérdőíves felmérésén alapult, de kutatása eredményeit árnyalták és gazdagították az intézményi könyvtárosokkal folytatott interjúk tanulságai. A debreceni kutatónő azt állapította meg a vizsgálata során nyert adatokból, hogy az olvasásbarát családi háttér ugyan erősen hozzájárul az olvasással kapcsolatos pozitív attitűd kialakításához, de az olvasói magatartás nem csupán a családi hatások által formálódik. Németh arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyéb szocializációs közegek is jelentősen befolyásolják a hallgatók könyvekhez és olvasáshoz való viszonyulását. Ezzel kapcsolatban a következő megjegyzést teszi: *„Ennek a megállapításnak vizsgálatunk szempontjából gyakorlati következményei lehetnek a pedagógusképzés tartalmával kapcsolatban. Mivel a pedagógus szerepe jelentős a gyermek olvasóvá nevelésében, véleményünk szerint ezt a kérdést a pedagógusképzésben is szerencsés lenne előtérbe helyezni”* (Németh, 2012: 28). A debreceni tanárnő 2012-es vizsgálatából – egyáltalán nem meglepő módon – kiderült, hogy a megkérdezett hallgatók internetes felületeken való aktivitása messze felülmúlja időben a hagyományos értelemben vett olvasási tevékenységet. Szomorúan konstataálta a tanárnő, hogy a válaszadók 6%-a saját bevallása szerint soha nem olvas, s azt is elgondolkodtató adatként közölte, hogy a vizsgálati minta egyharmada csupán havi néhány órát tölt nyomtatott könyvek olvasásával.

3. A vizsgálati minta bemutatása, a válaszadók olvasási aktivitása és olvasói ízlése

A mi vizsgálatunk mindössze egyetlen intézmény, a Nyíregyházi Egyetem osztatlan tanárképzési szakán tanuló hallgatókra terjedt ki. A 14 kérdésből álló kérdőíves felmérésünket 2020 tavaszán végeztük, s a digitális munkarendre való átállás miatt elektronikus levélben juttattuk el a hallgatókhoz a kérdéseinket. 92 főtől kaptuk vissza a kitöltött kérdőíveket, ez a

szám nem sokkal alacsonyabb az osztatlan tanárképzésre beiratkozott hallgatók számának egyharmadánál. A mintánkat így nem tudjuk reprezentatívnak tekinteni, azonban vizsgálatunk mégis tanulságosnak tekinthető, mert tendenciákat és tüneteket azért meg tudtunk állapítani, és az is világossá vált előttünk, hogy a tanárképzésben jóval többet lehetne és kellene tenni a hallgatók olvasással kapcsolatos attitűdjének pozitív irányú megváltozásáért.

A 92 fős mintánkban szerencsésebbnek mutatkozott a férfi-nő arány (36-64%) az osztatlan tanárképzés országos adataiból kirajzolódó képnél, ehhez nagyban hozzájárul a Nyíregyházi Egyetem által indított szakpárok közül legnépesebbnek mondható történelem-testnevelés szakpárosítás, amelyet majdnem 100%-ban férfi hallgatók választanak. A megkérdezett hallgatók megközelítően 49%-a az első évfolyam, 40%-a pedig a harmadik évfolyam hallgatói közül került ki (45, illetve 37 fő). A másod- és negyedévesek nem bizonyultak együttműködőnek ebben a kutatásban, ők a vizsgálati minta mindössze 3, illetve 5%-át adták (3, illetve 5 fő). Bár ötödéveseket nem terveztünk megkérdezni, 2 ötödéves hallgatóhoz (a minta 2%-a) eljutott a vizsgálatunk híre, ők külön jelentkeztek, hogy részt vehessenek a kutatásban. A kérdőíves vizsgálat anonimitását a sajátos körülmények miatt nem tudtuk ugyan biztosítani, de jeleztük a hallgatóknak, hogy az általuk szolgáltatott adatokat megfelelő diszkrécióval kezeljük. A kérdőív kitöltése körülbelül negyedórát vett igénybe, kérdéseink 70%-a zárt kérdés volt. Nyitott kérdést leginkább a konkrét olvasmányélmények feltérképezéséhez alkalmaztunk.

Tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé, hogy a kérdőívünk minden egyes kérdését ismertessük, és az ezekre adott válaszokból körvonalazódó eredményeket részletesen bemutassuk, de néhány kérdés válaszainak elemzésével már elég éles kontúrú képet tudunk adni a vizsgálatunkról. Arra mi is kíváncsiak voltunk – a korábbi vizsgálatokat végző kollégákhoz hasonlóan –, hogy a hallgatók szabadidős tevékenységstruktúrájában mennyire van jelen a hagyományos olvasás, milyen gyakori az életükben a nyomtatott könyv formájában elérhető szépirodalmi művek „fogyasztása”. Nem lepett meg bennünket az eredmény: a vizsgálatban részt vett hallgatók kétharmada a hagyományos formában szépirodalmat nem vagy alig olvasó emberek táborába tartozik (32 fő, azaz 35% egyáltalán nem olvas saját bevallása szerint ilyen műveket, 29 fő, azaz 31% pedig csak évente 1 vagy 2, maximum 3 szépirodalmi művet olvas). A megkérdezettek alig több mint egyötöde (20 fő, azaz 22%) évente legalább négy, legfeljebb 10 szépirodalmi művet „fogyaszt”, megközelítően 10%-uk (9 fő) pedig évente 10-nél több, de 16-nál kevesebb olyan könyvet olvas, amely a belletrisztika kategóriájába sorolható. Mindössze két hallgatót (2%) tekinthetünk könyvfalónak: ők évente 16 vagy annál több irodalmi művet olvasnak. Ez az eredmény még nem is lenne önmagában annyira gyászos és elkésztető, de az a 31 fős tábor, amelynek tagjai évente négy-nél több szépirodalmi mű olvasójaként tüntették fel magukat, ez alig nagyobb a minta a magyar nyelv és irodalom szakos hallgatóinak körénél, a magyar szakos hallgatók esetében pedig a szépirodalmi olvasmányok hozzátartoznak a tanulmányaikhoz. Érdemes felfigyelni arra, hogy több mint egyharmaduk számára ismeretlen tevékenység a hagyományos értelemben vett (nyomtatott könyvvel való találkozást jelentő) olvasás.

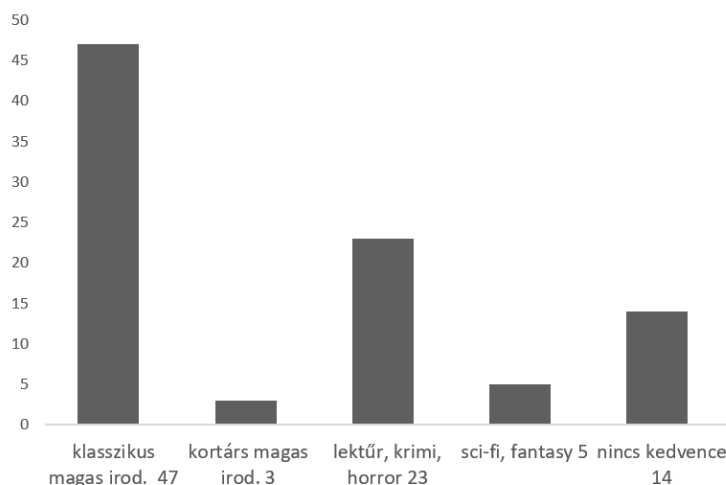
Javítana valamit a helyzeten, ha hallgatóink legalább e-book formájában keresnék a szépirodalommal való találkozást alkalmait. Adataink szerint azonban ez sem jellemző a vizsgált mintára. A válaszadóink 58%-a (53 fő) egyáltalán nem szokott e-bookot olvasni, 25%-uk pedig csak szakkönyvet olvasott még eddig e-book formájában. Megközelítően 10% (9 fő) nyilatkozott úgy, hogy életében már 3-4 alkalommal olvasott e-bookként (is) megjelölt szépirodalmi alkotást. Mindössze a megkérdezett hallgatók 4%-a (4 fő) szokott évente 6-8 szépirodalmi művet monitorról olvasni, s csupán 3 olyan hallgatónk volt a mintában (3%), aki elmondhatta magáról, hogy rendszeresen olvas szépirodalmi műveket e-book formájában is.

Rákérdeztünk a hallgatók kedvenc könyvére (a legtöbbet jelentő szépirodalmi olvasmányélményére) is (1. ábra). A vizsgált mintából 14 fő (15%) nem tudott kedvenc művet

megnevezni, mivel – bevallásuk szerint – nem szeretnek és nem is szoktak olvasni. Számukra a tankönyvi szövegek tanulmányozása jelenti a nyomtatott könyvekkel való találkozást, el sem tudják képzelni, hogy az olvasás kellemes kikapcsolódást biztosító, szellemi örömmel megajándékozó tevékenység lehet. A válaszadók 51%-a (47 fő) olyan művet említett kedvenc olvasmányként, amelyet a klasszikus magas irodalom körébe sorolhatunk. Ez az adat önmagában még bizakodásra is adhatna okot, de ha közelebbről megvizsgáljuk a kedvencként felsorolt olvasmányokat, kiderül, hogy a helyzet rosszabb, mint ahogy első látásra tűnik. A 47 főből ugyanis 33 (tehát 70%) olyan könyvet jelölt meg kedvenc irodalmi műként, amely iskolai kötelező olvasmány volt. Így vélhetően ez a 33 fő is a nem olvasó hallgatók táborába tartozik, csak úgy vélték, „illik” pedagógusjelöltként megemlíteniük egy kedvenc olvasmányt. Erre a jelenségre már a 2005-ös Nagy Könyv akció értékelői is felfigyeltek. Ők így magyarázták a kötelezők kedvencként való megjelenésének meglepő jelenségét: „Mivel sokak számára a kötelezők jelentik az utolsó irodalmi élményt (amelyet egyébként lehet, hogy el sem olvastak...), esélyük sem volt más címet mondani” (Gombos–Tóth–Péterfi, 2019: 26).

Ilyen eredmény mellett még az is vigaszt jelenthet, hogy a minta kerekén egynegyede (23 fő) a lektúr, a krimi vagy a horror műfajához sorolható irodalmi művet jelölt meg kedvenc olvasmányként. Igaz, hogy ezek a könyvek nem az irodalom értékes vonulatához tartoznak, de az említésük legalább egy valós olvasói aktivitásra enged következtetni. A pályán lévő pedagógusok olvasmányait feltáró vizsgálatok egyébként is évtizedek óta azt igazolják, hogy a tanárok szívesebben olvasnak lektúrt, mint magas irodalmat, ez a tendencia – úgy látszik – már a felsőfokú tanulmányok éveitől is felismerhető. Öt fő (5%) olyan művet tart kedvenc olvasmányként számon, amely a science fiction vagy a fantasy műfajába sorolható. Mindössze 3 fő (3%) nevezett meg olyan irodalmi alkotást kedvenc olvasmányként, amely a kortárs magas irodalom körébe tartozik. Így igazából összesen 16 olyan hallgató (17%) volt a mintában, akik igazolhatóan olvastak a saját örömeikre, kedvükre a magas irodalom kategóriájába tartozó művet, és ez az alkotás mély benyomást gyakorolt rájuk.

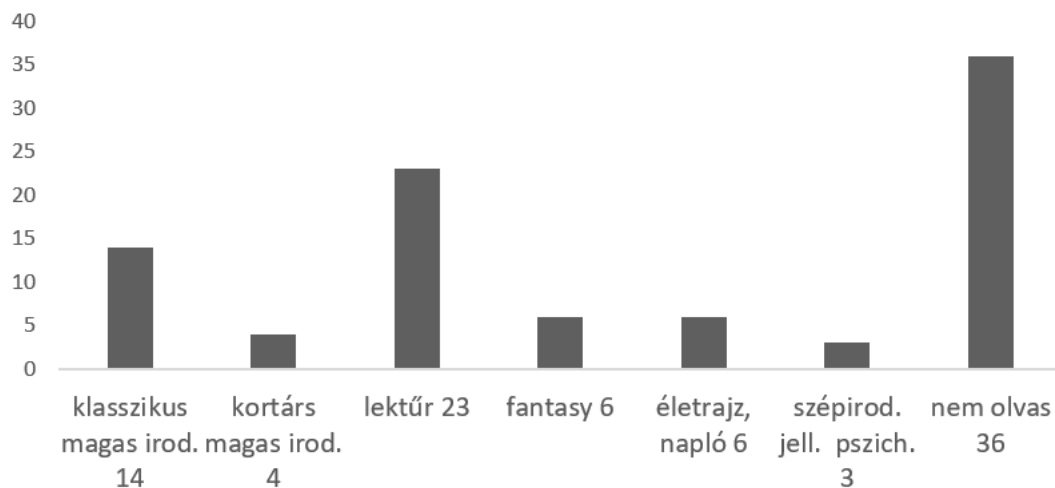
A legheterogénebb olvasmányhalmazt a lektúr kategóriájába besorolt művek alkotják, köztük megtaláljuk kortárs lektűrírók (Fábián Janka, Leiner Laura, Szentesi Éva, Rebecca Donovan) és mára már klasszikussá vált lektűr- és krimiszerzők (Agatha Christie, Jules Verne, Arthur Conan Doyle, Stephen King) regényeit is.

1. ábra: A Nyíregyházi Egyetem osztatlan tanár szakos hallgatóinak kedvenc olvasmányai olvasmánytípusok és műfajok szerinti megoszlásban

Forrás: saját szerkesztés a szerzők 2020 tavaszán végzett kutatása alapján (n = 92).

Hasonló eredményekre jutottunk a legutoljára olvasott irodalmi alkotásról érdeklődő kérdésünk válaszainak elemzésével (2. ábra). 36 fő (a minta közelítően 40%-a) nem tudott legutoljára olvasott könyvet megnevezni. Ez azt mutatja (sokan őszintén le is írták), hogy nem olvasnak a szabadidejükben semmilyen könyvet, a könyves kultúra egyszerűen nincs jelen az életükben. Ez az adat akkor is ijesztő lenne, ha nem leendő tanárokról lenne szó. Azonban pedagógusjelöltek nyilatkoztak így, olyan emberek, akikre a következő évtizedekben a felnövekvő generációk kompetenciáinak, személyiségének és ízlésének fejlesztése lesz rábízva. A nem olvasó tanárok és tanárjelöltek táborának növekedése jogosan kelt aggodalmat azokban, akik számára az elkövetkezendő évtizedek hazai köznevelésének alakulása lényeges kérdés. A válaszadók egynegyede (23 fő) lektúrt olvasott legutoljára, 15%-uk (14 fő) klasszikus magas irodalmi művet vett utoljára a kezébe, mindössze 4 fő (4%) utolsó olvasmánya volt olyan regény, amely a kortárs magas irodalom kategóriájába sorolható. 6-6 fő (6,5 – 6,5%) a fantasy vagy sci-fi, illetve az életrajz, napló műfajába tartozó könyvet olvasott utoljára, 3 fő (3%) pedig olyan műveket jelölt meg legutolsó olvasmányélményként, amelyek a szépirodalom és a népszerűsítő pszichológia sajátos ötvözetei. Azt örömmel láttuk, hogy az utolsó olvasmányok szerzői között Németh László, Déry Tibor, Sánta Ferenc, Kardos G. György és Galgóczi Erzsébet neve is szerepelt. Az utolsóként olvasott könyvek között is a lektúrok csoportja a legheterogénebb. Az egészen igényes, már-már a magas irodalom határát súroló lektúr (pl. Brigitte Riebe: A pestis árnyékában, Francine Rivers: Megváltó szeretet) mellett habkönnyű, teljesen súlytalan műveket (pl. Leiner Laura: Egyszer, Lakatos Levente: Szigor) is találunk ebben a csoportban. Természetesen „örökzöld” alkotásokat, több generációt is elvarázsoló regényeket is megemlítettek a frissen olvasott lektúrok között (pl. Margaret Mitchell: Elfújta a szél, Zilahy Lajos: Halálos tavasz, Stephen King: Az, Robin Cook: Gyilkos terápia).

2. ábra: A Nyíregyházi Egyetem osztatlan tanár szakos hallgatóinak legutolsó olvasmányai olvasmánytípusok és műfajok szerinti megoszlásban

Forrás: saját szerkesztés a szerzők 2020 tavaszán végzett kutatása alapján (n = 92).

A korábbi olvasásszociológiai vizsgálatokban általában az olvasói magatartás meghatározó jellemzői közé sorolták a könyvtári tagságot, a legtöbb ilyen célú vizsgálatban megkérdezték, hogy hány könyvtár beiratkozott olvasója a válaszadó. Vélekedésünk szerint a könyvtári tagság ma már kevésbé lehet perdöntő tényező az olvasói magatartás, a könyvekhez való viszonyulás megítélésében, ennek ellenére mi is rákérdeztünk arra, hogy hallgatóink jelenleg hány könyvtár olvasói. A 92 fős mintából 32 fő (35%) egyetlen könyvtárba sincs

beiratkozva. 24 fő (26%) rendelkezik egy könyvtár használatára feljogosító olvasójeggyel, de több válaszadó is megjegyezte, hogy könyvtári tagsága nem aktív, mivel a beiratkozás óta nem járt az adott könyvtárban. Ugyancsak több válaszadó utalt arra, hogy csupán szakkönyveket szokott kölcsönözni, s azokat is akkor, amikor szemináriumi dolgozatot, esszét ír. 36 fő (39%) mondhatja el magáról, hogy kettő vagy kettőnél több könyvtár olvasója, bár köztük is vannak olyan hallgatók, akiknek a könyvtári tagsága nem aktív. A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a hallgatók leginkább ismeretszerző olvasás céljából kölcsönöznek könyvtári könyveket. A minta kb. egyhatodáról mondható el az, hogy legalább egyszer már kölcsönzött, vagy mostanában is szokott kölcsönözni a lakóhelye vagy az egyetem könyvtárából élményszerző olvasás céljából is könyveket. Ez is világosan megmutatja, hogy két, egymástól élesen elkülönülő táborra oszlik a vizsgált minta: egy vékony, kitartóan olvasó réteg áll szemben a nem olvasó többséggel. Ez az erős polarizálódás sajnos a tanári társadalomban, a már pályán lévő pedagógusok rétegében még látványosabban tapasztalható a közelmúlt vizsgálatait szerint (Hollósi–Vincze, 2020).

4. Miért fontos, hogy a pedagógushallgatók olvasási aktivitása növekedjen, erősödjön?

Benczik Vilmos 2001-ben még reménykedett abban, hogy jöhet egy olyan szemléletbeli fordulat az oktatásban, amely lelassíthatja vagy akár vissza is fordíthatja az olvasás muzealizálódásának, szabadidős tevékenységrendszerből való kikopásának folyamatát. Ennek a reményének a következő összefüggésben adott hangot: „*Egy teljes oktatásbeli szemléletváltás – amelynek a pedagógusképzésben kellene megkezdődnie – esetén a könyvolvasásnak a deklarált értékrendben még meglévő presztízisére támaszkodva remény lehet a könyvolvasásnak mint szórakozási formának legalább a részleges újjáélesztésére. Ezzel talán gátat lehetne szabni a funkcionális illiteráció térhódításának, az írásbeliség visszaszorulásának, s nem utolsósorban annak a folyamatnak is, amelyet Birkerts nyelvi erózióknak nevez, s amelynek eredményeként a nyelvi kifejezésnek a nyomtatott írásbeliség hagyományához szorosan kötődő komplexitását és szemantikai világosságát felváltja egy távirati jellegű redukált nyelv*” (Benczik, 2001: 26). Az ismert fővárosi nyelvész által sürgetett oktatásbeli szemléletváltás mindeddig nem történt meg. Az iskola bénultan és tehetetlenül figyeli a könyves kultúra egyre gyorsuló elsorvadását, az olvasásról lemondó családok számának növekedését, nem akar szembenézni a valósággal, sőt mintha gyorsítani is akarná ezt a folyamatot, gyanútlanul még szélesebbre tárja az ajtót az amúgy is gátlástalanul terjeszkedő digitális kultúra előtt. Úgy véljük, még most sem lenne teljesen késő fellépni az olvasás védelmében, akár központilag elrendelt intézkedésekkel (pl. azzal, hogy minden elméleti jellegű tantárgy éves óraszámának az egytizede kötelezően könyvtári óra lehetne, amelynek a megtervezésébe, előkészítésébe az iskolakönyvtárost is be kellene vonni).

Miért tartjuk fontosnak, hogy a leendő pedagógusok szabadidős tevékenységrendszerébe visszazivárogon a szépirodalmi művek olvasása? Azt a tanárképzés szakirodalmát tanulmányozók közül mindenki látja és talán helyesli is, hogy a hagyományos jellegű olvasási aktivitás elvárásként szerepel a pedagógusokkal és a pedagógusjelöltekkel foglalkozó írásokban, tanulmányokban. Ezt az elvárást azonban kevés helyen támasztják alá megfelelő indokokkal. Sok esetben ennek a követelménynek az indoklása csupán kiüresedett közhelyek puffogatásában merül ki. Egy 1994-es tanulmány így magyarázza a pedagógusjelöltek olvasottságának szükségességét: „...*a pedagógusnak úgy kell kikerülnie a felsőoktatásból, hogy mind a személyiségét fejlesztő nagy olvasmányélményekkel találkozzék tanulmányai során, mind pedig elsajátítsa az ismeretszerzés képességét, s ezt megfelelően tudja hasznosítani munkájában, a későbbiekben is; ugyanakkor rendkívül fontos, hogy az itt megszerzett ismereteket későbbi munkájában is alkalmaznia kell*” (Kovács, 1994: 97).

Úgy gondoljuk, hogy ennél azért árnyaltabb és biztosabb lábakon álló magyarázatot igényel a tanárjelöltek fejlett olvasáskultúrájára vonatkozó elvárás. Azok a fiatalok, akik otthon vannak az élményszerző olvasás világában, és sok szépirodalmi művet megismernek, egyre gyakorlottabbak lesznek a kifinomult szövegértelmezésben (a rejtett üzenetek feltárásában, a „sorok mögötti” olvasásban) és az egyes helyzetek több oldalról való megközelítésében. Képesek lesznek arra, hogy más-más szereplők szemszögéből is interpretálják ugyanazt az eseményt, így lassan megtanulják, hogy mindennek több olvasata van, és az is kiderül számukra, mennyi minden múlik a „tálaláson”, a szövegkörnyezeten, az elbeszélő által alkalmazott hatáskeltő eszközökön, fogásokon. Így a szépirodalmi szövegek az empátiás készség és a fantázia fejlesztése mellett arra is alkalmasak, hogy segítségükkel a kritikai gondolkodásban egyre gyakorlottabbá váljanak a fiatal olvasók. Az élményszerző olvasás számos olyan kompetenciát fejleszt, amelyek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy a pályára kerülő fiatal tanárok meg tudjanak felelni a XXI. századi pedagógia kihívásainak. Szinte minden tanárképzéssel foglalkozó tanulmányban említést tesznek arról, hogy az új idők pedagógusát elsősorban magas fokú kreativitás, gazdag fantázia, fejlett empátiás készség, választékos kifejezőmód és kiváló elemzőkészség jellemzi. Ez utóbbi éppúgy vonatkozik szövegekre, alkotásokra, mint pedagógiai helyzetekre, problémákra, morális dilemmákra. A tanárképző intézmények ugyan igyekeznek a képzés során minél több alkalmat biztosítani a tanári kompetenciák erősítésére, de az önmagában kevés, az egyes hallgatóknak is szükséges fejleszteniük önmagukat, meg kell találniuk azokat a „szellemi edzőtermeket”, amelyekben értelmük csiszolódik, világ- és emberismeretük elmélyül, értelmező- és ítélőképességük fejlődik, művészeti ízlésük finomodik. Ezekben a „szellemi edzőtermekben” a sikeres edzés leghatékonyabb eszközei a valós esztétikai élményt nyújtó szépirodalmi alkotások, a magas irodalomhoz vagy a lektúrirodalom igényes vonulatához sorolható művek.

Ha a szépirodalom világa zárva marad a jövő pedagógusainak nagyobb része előtt, olyan értelemvilágokon rekednek kívül, amelyek megismerése nélkül soha nem jutnak el fontos lételméleti felismerésekhez, saját cselekvéseik, döntéseik mélyebb indítókainak megértéséhez. Hogyan segíthet a diákjai önismeretének a fejlesztésében az a tanár, aki maga is „önismereti gyengénlátóként” éli le az életét? Az sem felejthetjük el, hogy a valódi értelmiségivé válás legegyszerűbb útját az igényesen megválasztott könyvek elolvasása jelenti. Több olyan diploma nélküli író, színészt, újságíró említhetnénk itt, akik szívós kitartással „értelmiségivé olvasták magukat”. Elég az iskolázatlan Veres Péterre gondolnunk, akinél többet és igényesebben olvasó író keveset ismerünk a magyar irodalom történetében. A négyelemis balmazújvárosi parasztírótól igen sokat tanultak bölcsészkart végzett pályatársai is. Korunkban egy ellentétes irányú folyamatnak lehetünk tanúi: a többféle papírral igazolt végzettségek mögött gyakran nincs sem értelmiségi gondolkodás, sem valódi műveltség. A tanárképző intézmények felelőssége az, hogy legalább a fiatal tanári réteg ne elégedjen meg a „papírokkal”, legyen mély belső igénye, késztetése arra, hogy írói értelemvilágokat megismerjen, és egyre otthonosabban mozogjon bennük. Ezt a belső igényt a képzés során kell(ene) felébreszteni, hogy ne pusztán rutinműveletek elvégzésére trenírozott „pedagógiai szakmunkások”, hanem kritikai gondolkodásra képes, elmélyült ön- és világismerettel rendelkező tanárok lépjenek ki a képzés befejezése után a gyakorlat világába.

Felhasznált szakirodalom

- Balázs Géza (2009): Olvasni jó? Kárpáti Igaz Szó. 2009/42. szám. 5. old.
Benczik Vilmos (2001): Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben. Trezor Kiadó. Budapest. 332. old.
Benczik Vilmos (1999): Vészhelyzet az olvasáskultúrában. Magyar Nemzet. 1999/82. szám. 10. old.

- Dombi Alice – Fáy Róbert (1988): Az értékszempont szerepe tanárjelöltek olvasási szokásaiban. *Felsőoktatási Szemle*. 1988/7–8. szám. 448–454. old.
- Gombos Péter – Tóth Máté – Péterfi Rita (2019): Hogyan és mit olvas a digitális generáció – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. *Könyv és Nevelés*. 2019/3–4. szám. 12–50. old.
- Hollósi Hajnalka – Vincze Tamás (2020): Leszámolás egy illúzióval, avagy gondolatok a pedagógusok olvasáskultúrájáról egy vizsgálat kapcsán. In. Torgyik Judit (szerk.): *Társadalmi felelősség és szociális gondoskodás. Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe. Großpetersdorf*. 112–124. old.
- Kovács Mária (1994): Olvasásra nevelés a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán. In. Nagy Attila (szerk.): *Olvasásra nevelés és pedagógusképzés. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest*. 97–101. old.
- Lőrincz Judit – Vidra-Szabó Ferenc (1994): *Minerva papjai? (Pedagógusjelöltek olvasáskultúrája)*. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest. 151. old.
- Németh Nóra Veronika (2012): Az olvasásra nevelés aktuális kérdései és válaszai. *Mediárium*. 2012/1–2. szám. 5–32. old.

Szerzői adatok

Dr. Hollósi Hajnalka Zsuzsanna PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
hollosi.hajnalka@nye.hu

Dr. Vincze Tamás PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
vincze.tamas@nye.hu

KOMÁROMI ISTVÁN

HATÁRTALAN ÉLMÉNYEK „HATÁRTALANUL!”

A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai, iskolai pedagógiai-szakmai és ifjúságturisztikai szempontú megközelítése és értelmezése

I. rész: A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai összefüggései és értelmezése

ÖSSZEFOGLALÓ

Az iskola világának szerves részét alkotják a diákok, diákközösségek és a pedagógusok részvételével különböző céllal – tanulmányi és/vagy osztálykirándulás, országismereti program, idegen nyelv tanítása-tanulása stb. – szervezett és lebonyolított belföldi, valamint nemzetközi mobilitások. Ezen belül és ennek egyik sajátos formáját jelentik a „Határtalanul!” programsorozat keretében a Kárpát-medence környező országaiba irányuló iskolai, illetve diákutazások, amelyek célja a „magyar–magyar” kapcsolatok építésén keresztül a diákok, a fiatalok, a felnövekvő korosztály külhoni magyarsággal kapcsolatos ismereteinek a bővítése, a nemzeti identitás érzésének és szellemiségnek erősítése, ápolása. **Kulcsszavak:** iskolán és tanórán kívüli élmény- és ismeretszerzés, szemléletformálás, hazai és nemzetközi diákutazások, „Határtalanul!” utazások, „magyar–magyar kapcsolatok” és nemzeti identitás, ifjúsági turizmus.

ABSTRACT

The national and international travel is organised and managed for different purposes – study and/or class excursions, country studies, foreign language teaching and, learning, etc – and with the participation of students, student communities and teachers form an integral part of the school world. Within this, and in this particular form, is „Without Borders!” – who program trips to school and student trips to neighbouring Carpathian Basin, countries, aiming at raising the awareness of Hungarians, young people and, the growing age group about the Hungarians through the building of „Hungarian–Hungarian” relations, strengthening their sense of national identity, spirituality, and care.

Keywords: gaining extra-curricular and out-of-school experience and knowledge, developing attitudes, domestic and international student travel, „Without Borders!” – Travel „Hungarian–Hungarian relations” and national identity, youth tourism.

1. Bevezetés

A közoktatási-köznevelési intézmények életében a kitekintés, a kapcsolatépítés, az együttműködések, a különböző közös programok szervezése, megvalósítása szempontjából fontos szerepet tölthetnek/töltenek be az iskolák nemzetközi, ún. országismereti kapcsolatai. A különböző projektek – például Socrates-, Comenius-, Lingua-, Leonardó da Vinci programok stb. – keretében megvalósult nemzetközi együttműködések jól szolgálták/szolgálják más kultúrák és nyelvek megismerését, a szakmai kapcsolatok építését és ápolását, a diákok és pedagógusaik szemléletmódjának az alakítását és nem utolsósorban a közösségi élményszerzést egyaránt.

Az általános és középiskolák számára az állam által támogatott formában lehetővé váló nemzetközi kapcsolatépítés egy sajátos, de szívünknek és lelkünknek talán legkedvesebb – s nyugodtan kijelenthetjük, hogy több szempontból is az egyik legsikeresebbnek ítéhető – formája az a „Határtalanul!” programsorozat, amely közel tíz évvel ezelőtt indult útjára. A program alapvető célkitűzése az, hogy a magyarországi általános és középiskolákban tanuló diákok tanulmányaik során legalább egy alkalommal eljussanak, elutazhassanak olyan, az

egykor a „Történelmi Magyarországhoz”, napjainkban pedig más-más országhoz tartozó területre, ahol magyarok, magyar nemzetiségű emberek, nemzettársaink élnek, ahol megismerhetik az ott élők földrajzi-táji környezetét, településeit, lakóhelyét, kulturális hagyományait, szokásait, gasztronómiáját stb.

A napjainkra már intézményessé vált programsorozat keretein belül mind az általános iskolában („Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek”), mind pedig a középiskolában („Együttműködés gimnáziumok között”, illetve „Tanulmányi kirándulás középiskolásoknak”) van arra lehetősége az intézményeknek, hogy egy-egy évfolyamon akár több osztály, illetve tanulócsoporthoz számára is megpályázzanak olyan – a teljes programot finanszírozó, vagyis a diákok számára térítésmentes – támogatásokat, amelyek révén a diákok, illetve pedagógusaik utazásokat/kirándulásokat bonyolíthatnak le, szervezhetnek meg például a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben vagy éppen a Délvidéken. (A ma Ausztriához tartozó Burgenlandba jelenleg a programsorozat keretében még nem lehet utazást szervezni.) Az általános iskolás korosztály számára az e programokon való részvétel egy mobilitást, utazást jelent, míg a középiskolai programban való részvétel feltétele az együttműködés, a partneriskolai kapcsolat kialakítása a szomszédos országok magyar lakta területein működő középiskolák valamelyikével.

A „Határtalanul!” programok többdimenziójú értelmezése és elemzése mind nemzetpolitikai, mind pedagógiai-szakmai és nem elhanyagolhatóan turisztikai, ifjúság- és diákturisztikai szempontból egyaránt fontos lehet, ebben a szakpublicisztikai anyagban ennek a komplexitásnak a bemutatására teszünk kísérletet saját intézményi és intézményközi gyakorlati tapasztalatok bemutatásán keresztül.

2. A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai összefüggései és értelmezése

A „Határtalanul!” programpályázatok és a programsorozat irányítását – használhatjuk nyugodtan a programegyüttes, a programrendszer fogalmát – a Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkársága látja el több más, a nemzeti identitás, a nemzet összetartozásának erősítését célul tűző programokkal – mint például a „Petőfi Sándor Program”, a „Körösi Csoma Sándor Program” stb. – együtt. E programok alapvető célja a mai határokon belül és kívül élő magyar nemzetiségű emberek kapcsolatának, a „magyar–magyar” kapcsolatoknak az építése, fejlesztése és ápolása, a személyes kapcsolatok kialakítása és támogatása (Potápi, 2019).

A Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkársága annak a nemzetpolitikai intézményrendszernek a szerves részét alkotja, amelyet Magyarország Alaptörvényében rögzítettek – az „Alapvetés” D) cikkében foglaltak szellemiségével összhangban –, és 2010 után jött létre a nemzetpolitika új alapokra helyezésével. Ennek a szellemiségnek a középpontjában a magyar nemzet összetartozása, Magyarország felelősségének hangsúlyozása áll a külföldi magyarság erősítése és kiterjesztése érdekében. Intézményesen ez a magyar állam külföldi magyarsággal való közvetlen kapcsolatának, kapcsolatrendszerének a politikai és különböző fórumokon – például „MÁÉRT”, „MDT” stb. – és intézményrendszerén (például „Bethlen Gábor Alap”, „Magyarság Háza” stb.) keresztül történő fejlesztésében és koordinálásában nyilvánul meg.

A Nemzetpolitikai Államtitkárság konkrét feladat- és tevékenységrendszerében a nemzetpolitikával kapcsolatos feladatok összehangolása és stratégiai célok megfogalmazása, a külföldi magyarsággal kapcsolatos jogszabályi és kormányzati döntések előkészítése, a külföldi magyar közösségekkel – politikai, önkormányzati, érdekképviseleti, oktatási, kulturális és civil szervezetekkel, egyházakkal – fenntartott rendszeres kapcsolattartás, a külföldi magyarságot támogató rendszernek és a támogatások felhasználásának a felügyelete, valamint a MÁÉRT (Magyar Állandó Értekezlet), az MDT (Magyar Diaszpóra Tanács), az NTB (Nemzetpolitikai

Tárcaközi Bizottság) titkári teendőinek, illetve az NK (Nemzetpolitikai Kutatóintézet) szakmai felügyeletének közvetlen ellátása szerepel (Szilágyi, 2019).

A „Határtalanul!” programok lebonyolításának koordinálását, a magyarországi diákok határon túli utazásainak a támogatását a „Szülőföld Alap” jogutódjaként 2010-ben a kormány által létrehozott, s a Nemzetpolitikai Államtitkárság intézményrendszerén belül működő Bethlen Gábor Alap, illetve a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. látja el.

A „Határtalanul!” programsorozat utaztatási-utazási célterületeinek, az egykor a „Történelmi Magyarországhoz” tartozó sokszínű s multietnikus nemzetiségű és kultúrájú Felvidéknek, Kárpátaljának, Erdélynek és a Délvidéknek a magyarság történelméhez, irodalmához és néprajzához „ezernyi” szállal kapcsolódó jellemzői, emlékei, valamint hagyományai vannak. Az e területekre utazó diákcsoportok célja a „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek”, az „Együttműködés gimnáziumok között” és legújabban a „Tanulmányi kirándulás középiskolásoknak” program során a határainkon kívül élő külföldi magyarsággal kapcsolatos földrajzi, történelmi, irodalmi, néprajzi és gasztrokulturális ismereteknek a gyarapítása, bővítése és nem elhanyagolhatóan a „magyar–magyar kapcsolatok” ápolása révén az egészséges nemzet- és identitástudat erősítése.

A „Határtalanul!” program pályáztatási-pályázati rendszerét napjainkban gondozó Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. a programsorozat célját az alábbiak szerint fogalmazza meg: „*A Határtalanul! program célja a magyar–magyar kapcsolatok építése, személyes kapcsolatok kialakítása, elmélyítése. A program a nemzetpolitikai célt fordítja le konkrét tapasztalatokra, azaz a Határtalanul! a nemzeti összetartozás operatív programja. A program keretében magyarországi iskolák tanulói az állam támogatásával osztálykiránduláson vesznek részt a szomszédos országok magyarlakta területein, így személyes tapasztalásokat szereznek a külföldi magyarságról*” (Bethlen G. Alapkezelő Zrt., 2019).

3. A „Határtalanul!” programok szerepe az iskolai pedagógiai-szakmai tevékenységrendszerében

A „Határtalanul!” program/programok pedagógiai-nevelési és szakmai-tartalmi vonatkozásai szerves részét képezik az iskolai, illetve iskolán és tanórán kívül („out of school learning”) megvalósuló oktatási-nevelési tevékenységrendszernek, a tanítás-tanulás folyamatának, a diákok pozitív szemlélet- és gondolkodásmódja alakításának.

Az oktatás, a köznevelés tartalmát, az iskolákban az iskolákhoz kapcsolódóan végzett tevékenységet szabályozó különböző szintű jogszabályok kodifikálják, és rögzítik azokat az elveket és tartalmakat, amelyek megvalósítása közvetve vagy közvetlenül összefügg a nevelő-oktató munkával, és szorosan kapcsolódik a „Határtalanul! program/programok megvalósításához is.

A Nemzeti alaptanterv (NAT 2012) I. rész II. 1. A köznevelés feladata és értékei c. fejezetben az alábbiak szerint fogalmaz:

- *„A NAT fontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének.”*
- *„Kiemelten kezeli az ország és tágabb környezet, a Kárpát-medence, különösen a környező országokban élő magyarság életének a megismerését.”*

Az I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok/Nemzeti öntudat, hazafias nevelés című részben a következőket rögzíti:

- *„A tanulók ismerjék meg nemzeti, népi kultúránk értékeit, hagyományait!”*
- *„Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek megalapozzák az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismerését, megbecsülését!”*

- „Alakuljon ki bennük a közösséghez tartozás, a hazaszeretet érzése!” (A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.)

A közelmúltban látott napvilágot az új/módosított Nemzeti alaptanterv (NAT 2020), amely a köznevelési intézményekben, iskolákban az 1., 5. és 9. évfolyamon felmenő rendszerben, illetve a hat évfolyamos gimnáziumok 7. évfolyamán a 2020/2021-es iskolaévtől lép majd életbe. A köznevelés műveltségei területeinek anyagait, annak alapelveit, céljait és főbb témaköreit meghatározó új dokumentum magába foglalja, több vonatkozásban is rögzíti a hazával, a hazaszeretettel, a nemzettel, a nemzeti identitással, hagyományainkkal, történelmi múltunkkal és jelenünkkel, a Kárpát-medencével és a határainkon kívül élő magyarság életének megismerésével kapcsolatos ismereteket, valamint a feldolgozásukkal kapcsolatos gondolkodás- és szemléletmódot is. Ezek a műveltségtartalmak a közismereti tantárgyak, elsősorban a magyar nyelv és irodalom, a történelem és a földrajz tantárgyak tanításának-tanulásának a folyamatában jelennek meg, de közvetve-közvetlenül az iskolán és tanórán kívül szerzett ismereteken, megélt élményeken keresztül („out of school learning”) jelentős szerepet kapnak/kaphatnak a „Határtalanul!” programsorozat utazásai során is:

Magyar nyelv- és irodalom: „Alapvető cél a Kárpát-medencei magyarság által létrehozott nyelvi, irodalmi kultúra legkiemelkedőbb alkotásainak a megismertetésével olyan műveltségsztenderd kialakítása a tanulóknál, amely biztosítja a nemzeti kultúra generációkon átívelő megmaradását és fejlődését, (...) szülőföld, táj, hazaszeretet, Kárpát-medencei irodalmunk a 20. században, a kulturális emlékezethez és nemzeti hagyományokhoz kapcsolódó szövegek” megismerésével a tanuló „nyitottá válik a magyarság értékeinek megismerésére, megalapozódik nemzeti identitástudata, történelmi szemlélete” stb.

Történelem: „A történelmi ismeretek (...) a tanulót hozzásegítik nemzeti identitása erősödéséhez, valamint ahhoz, hogy azonosulni tudjon a kultúránk alapértékeivel. (...) A történelem tantárgy tantervének középpontjában a magyar nemzet és Magyarország története áll. (...) A tanuló a magyar történelmi jelenségeket (...) a konkrét történelmi helyzet jellegzetességeit figyelembe véve tanulmányozhatja. (...) Hozzásegíti a tanulót, hogy megértse és méltányolja a magyarság, a magyar nemzet, illetve Magyarország sajátos helyzetéből adódó jelenségeket és folyamatokat, így alakulhat ki benne a tényeken alapuló reális és pozitív nemzettudat, (...) a magyarság, a magyar nemzet és Magyarország, (...) a magyar nemzet iránti tisztelet. (...) Együttélés a Kárpát-medencében: a határon túli magyarok; a magyarországi nemzetiségek a 19. századtól napjainkig, (...) a trianoni békediktátum” stb.

Földrajz: „A földrajzoktatás során a tanuló megismerheti szűkebb és tágabb környezetét természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőit, a körülötte zajló folyamatokat és ezek összefüggéseit. Magyarország földrajza, a Kárpát-medence térsége, Magyarország és a Kárpát-medence a 21. században.” A tanuló „érdeklődik más országok földrajzi jellemzői, kultúrája, hagyományai iránt, megismeri hazánk és Európa, majd a távoli kontinensek legalapvetőbb természet- és társadalomföldrajzi jellemzőit.” (5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról.)

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről c. jogszabály vonatkozó, a 7. Az iskolai nevelés és oktatás közös szabályai c. részben a „Határtalanul!” programsorozatban való részvételt illetően az alábbiak szerint rendelkezik:

„(4) Az általános és középfokú iskolák az iskolai Nemzeti Összetartozás Napja bevezetéséről, a magyarországi és a külföldi magyar fiatalok közti kapcsolatok kialakításáról és erősítéséről a közoktatásban, valamint a Magyarország határain kívül élő magyarság bemutatásáról szóló országgyűlési határozat alapján a hét-tizenkettedik évfolyamok valamelyikén szervezik meg a határon túli kirándulásokat. A határon túli kirándulásokat a

központi költségvetés támogatja. A költségvetési támogatás elbírálásakor előnyt élveznek a külhoni iskolával dokumentált cserekapcsolatban álló hazai iskolák.” (A Nemzeti köznevelésről szóló CXC. törvény, 2019.).

A „Határtalanul!” programok megvalósítása az iskola oktatási-nevelési rendszerében, mint egy összetett, komplex szakmai-pedagógiai tevékenységegyüttes jelenik meg. Olyan országismereti programokat is jelent, amelyek a diákok felfedező aktivitásával az iskolán és tanórán kívül, pedagógiai-nevelési szempontból élménypedagógiai módszerekkel és hatással, közösségépítéssel, közösségszocializációval és természetesen rekreációs kikapcsolódással, pihenéssel, szórakozással együtt valósulnak meg.

A „Határtalanul!” programok az iskolában a középiskolai programok során az anyaországi és a külhoni iskolák között, de elsősorban az iskolán és tanórán kívül – az egykor a „Történelmi Magyarország”, ma más országokhoz tartozó tér- és helyszínein, tájain, városaiban és településein – lebonyolított utazásokhoz kapcsolódnak.

Az utazások az iskolák világának hagyományos, a pedagógusok és a diákok részvételével, aktivitásával megvalósuló, s elsődlegesen felfedező, élményszerzést biztosító, ugyanakkor nem elhanyagolhatóan ismeretbővítő funkcióval is rendelkező sajátos programjai. A tanulmányi és osztálykirándulásoknak, a különböző céllal és formában megvalósított utazásoknak a közösségépítési, a fejlesztési és formálási, illetve annak pedagógiai-nevelési funkcióját emeli ki.

A „Határtalanul!” programok egyik meghatározó jellemzője, hogy általában olyan utazással, kimozdulással-kitekintéssel kapcsolódnak össze, amelyek során a programban részt vevő diákok, diákcsoporthoz hosszabb-rövidebb mobilitás keretében eljutnak és megismerik azokat a Magyarországgal szomszédos, Közép- és Délkelet-Európában elhelyezkedő országokat és/vagy azok egy-egy részét, tájait és városait, amely országok (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia) egykor a „Történelmi Magyarországhoz” tartoztak, és olyan kisebb-nagyobb országrészeket, területeket foglalnak magukba, ahol eltérő számban ugyan, de magyar nyelvet beszélő nemzetársaink éltek és élnek napjainkban is.

A „Határtalanul!” programok keretében történő utazások – azok történelmi összefüggéseitől e megközelítésben némiképp elvonatkoztatva – értelmezhetők olyan földrajzi jellegű, ún. országismereti mobilitásoknak is, amelyek során a részt vevő tanulók, diákok különböző országokat keresnek fel, amelyekről mind az általános iskolában (8. évfolyam: I. fejezet – Helyünk Európában és a Kárpát-medencében, IV. fejezet – A szomszéd országok és Közép-Európa c. témakörök), mind pedig a középiskolában (10. évfolyam: „Európa regionális földrajza” c. témakör) a földrajz tantárgy ismeret- és műveltségi anyagának a feldolgozása során tanultak és/vagy tanulni fognak. A „Határtalanul!” program/programok keretében a földrajzi jellegű ismeret- és tudásszerzés, -bővítés azonban több szempontból is túlmutat a hagyományos iskolai és tanórai formákon és megoldásokon, hiszen az a résztvevő diákok tevékeny felfedező aktivitásával („out of school learning”), pozitív élményeken keresztül („experiential education”), s nem elsősorban egyéni, hanem csoportos, közösséget is alakító-fejlesztő formában és tartalmas szabadidős tevékenységen keresztül valósul meg (Komáromi, 2019).

A Pedagógiai Lexikon meghatározása szerint az élménypedagógia: *„A reformpedagógia egyik iránya, amely az oktatás módszerében az addig követett → formális fokozatok helyett az élményen alapuló tanítást hangsúlyozza”* (Pedagógiai Lexikon, 1976). E szemlélet és gondolkodásmód gyakorlati megvalósítása során – amelyre a „Határtalanul!” programok nagyszerű lehetőségeket nyújtanak – az ismeretszerzés, a tanítás-tanulás folyamatában a tanárok „megszokott” ismeretközvetítői szerepét a tanár-diák együttműködésében felváltja a tanulók aktivitására, a közvetlen tapasztalataikra építő életszerű, s mindezzel együtt a diákok számára élményeket is nyújtó ismeretbefogadó – a személyes

készségek fejlesztését, az önismeretet és önértékelést, az egyéni felelősségvállalást és a szociális kompetenciák fejlesztését is jelentő – attitűd és jelleg.

4. A „Határtalanul!” programok és utazások tervezésének módszertani vonatkozásai

„*A nemzeti összetartozást átérezni és átélni*” céllal a Kárpát-medence felfedezésére hívó és ösztönző „Határtalanul!” programpályázatot egy pilotprogram keretében 2010-ben indították útjára, s rövid idő alatt igen népszerűvé vált az iskolák, a diákok és a pedagógusok körében egyaránt. A projekt életre hívását és sikerét igazolja, bizonyítja az, hogy ezt megelőzően az iskolák önállóan szervezett külhoni utazásai, a különböző országismereti kirándulások országos szintűvé váltak, s nem kevésbé fontos tényezőként azok egyre komolyabb állami támogatással valósulhattak és valósulhatnak meg. (<http://www.emet.gov.hu/>)

A „Határtalanul!” programok az elmúlt évek során tartalmukban is bővültek, és színesebbé, sokrétűbbekké váltak. Az iskoláknak a „Határtalanul!” utazásainak a tervezésekor a „célország” kiválasztása, a résztvevők csoportjának, a tanulók számának, az utazás időpontjának kijelölése, a költségtervezés mellett a pályázatukban minden esetben szükséges meghatározniuk a tanulmányi kirándulás témáját (cím, mottó), s emellett részletesen rögzíteniük is kell a program megvalósítási tervét és tevékenységeit. Az előkészítés, a megvalósítás és a projektzárás hármas rendszerén belül fontos szempontként jelenik meg az is, hogy a tervezett programok konkrét megvalósítását ún. előkészítő óráknak kell megelőzniük, majd a projektek, az utazások sikeres lebonyolítását követően az ún. értékelő órákkal fejeződnek be, s általában minden projekthez kapcsolódik „valamilyen” produktum, szellemi „termék” létrejötte, elkészítése is.

A „Határtalanul!” program/programok konkrét megvalósítását és megvalósulását megelőző ún. előkészítő óra/órák célja elsősorban az, hogy a résztvevő osztályokat/csoportokat aktuális információkkal, ismeretekkel lássa el a választott célország/célterület földrajzi, történelmi és etnikai-néprajzi, de más fontos jellemzőit tekintve, valamint felkészítse a diákokat a program technikai-fizikális lebonyolítását illetően is (utazásszervezés, hivatalos utazással kapcsolatos dokumentáció, kommunikációs és viselkedéskultúra stb.).

Ezek az előkészítő órák általában rendhagyó fölradj-, történelemórák és néprajzi ismereteket közvetítő nem klasszikus tanórák, amelyeket szaktanárok tartanak meg, építve a diákok tudására, ismereteire és interaktívan bevonva őket a foglalkozásokba. (Az előkészítő órákhoz általában a választott célország/célterület jellemzőit bemutató fotókiállítás is kapcsolódik.) Az értékelőórák megtartása során a programokon részt vevő osztályok/csoportok, a diákok mondják el, adják közre a megélt, a külhoni magyarsággal kapcsolatos személyes élményeiket és tapasztalataikat a programszervező és vezető pedagógus/pedagógusok koordinálásában. Része az értékelő az olyan – fotódokumentációval, prezentációval összekapcsolt – tájékoztató előadás is, amelyet a programot szervező és koordináló pedagógus tart meg áttekintve, felvillantva és összefoglalva az utazás, a program, a tevékenység legfontosabb történéseit és eredményeit.

Általában minden megvalósított „Határtalanul!” program szerves részét képezi valamilyen önálló és/vagy a hazai és külhoni középiskolák együttműködésében megvalósuló szellemi-, illetve fizikai valóságában megjelenő produktum (termék) – pl. emlékmű/emlékszoba vagy terület-, tájgondozás, digitális iskolaújság, útinapló, kiadvány, szakácskönyv, dokumentációs fotóalbum stb. – amelyek ugyancsak a programok tartalmas és sikeres megvalósításának az eredményeit igazolják.

Módszertani szempontból az előkészítő órákat előadásokkal, szemléltetéssel (vetített képes, illetve PowerPoint-bemutató), a programban résztvevő pedagógusok vonatkozó dokumentációs anyagainak közreadásával, a projektmódszer és kooperatív technikák

alkalmazásával, valamint a nemzettudat erősítésével és ápolásával foglalkozó konzultációval, beszélgetéssel és vitával tudjuk a leghatékonyabban megvalósítani. Az értékelő órák során – az előkészítő órán/órákon alkalmazott módszerek mellett – előtérbe kerülnek a már közvetlen tapasztalatokkal rendelkező diákok élménybeszámolóit, a program során tervezett és megvalósuló produktumnak (terméknek) a bemutatása és/vagy a tervezett megvalósításával, elkészítésével kapcsolatos tájékoztatás.

Az iskolák a „Határtalanul!” programjaik, program pályázataik tervezésekor az egykor a „Történelmi Magyarországhoz”, napjainkban más közép- és/vagy déleket-európai országokhoz tartozó területeinek a felfedezésére, az ott élő magyarok életének a megismerésére több különböző lehetőség, célország közül – például a Felvidék (Szlovákia), Kárpátalja (Ukrajna), Erdély (Románia), Délvidék (Szerbia, Horvátország, Szlovénia) – választhatják ki útitervüket, programelképzeléseiket.

A „Határtalanul! programokon belül a felkeresni és megismerni kívánt célország ki-, illetve megválasztásában nyilván több különböző szempont és motívum játszik, játszhat szerepet. Ilyen szempont lehet például az anyaországi iskola és a célterület közötti távolság, a határainkon kívül a különböző szomszédos országokban élő magyarok földrajzi elhelyezkedése, az utazás során megteendő útvonal hossza, az utazásszervezés és a lebonyolítás biztonsága, a határátlépés zavartalansága (Felvidék/Szlovákia, Délvidék/Szlovénia ún. schengeni határai, Kárpátalja/Ukrajna bürokratikusabb és több időt igénylő határátlépése), a választott célország turisztikai infrastruktúrájának (út, autópálya, autópálya, szállás és ellátás stb.) a színvonala, minősége s nem utolsósorban a meglévő utazási szokások és hagyományok, a korábban kialakult intézményes és személyes kapcsolatrendszer, partner- és testvériskolai együttműködések, a már lebonyolított projektek, diákmobilitások is.

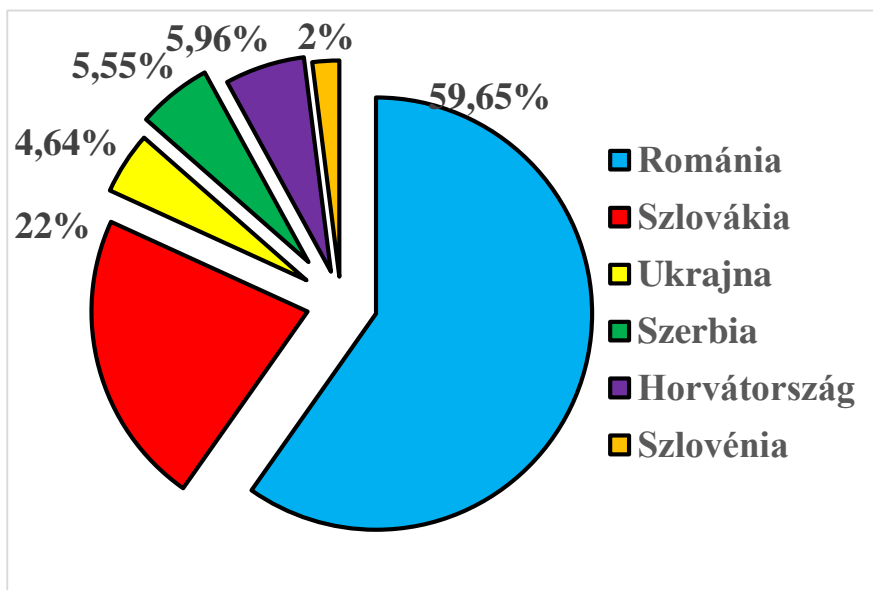
A „Határtalanul!” utazások/programok során az iskolák által leggyakrabban választott célország Románia, illetve Erdély, majd ezt követi Szlovákia, illetve a Felvidék. Kisebb számban kelnek útra az iskolai csoportok/osztályok Ukrajnába, illetve Kárpátaljára, valamint Szerbiába, Horvátországba és Szlovéniába, a Délvidékre.

Ezt a tény, trendet, illetve megállapítást támasztja alá egy, a közelmúltban a Határtalanul – Több mint turizmus c. konferencián a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., valamint a konferencián részt vevő utazási irodák által publikált több különböző statisztikai jellegű információ és adat is. A „Határtalanul!” programot koordináló Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. által nyújtott és publikált statisztika szerint „A Határtalanul program 2019-es kiírására beérkezett és nyertes 2196 pályázat az alábbi módon oszlott el az egyes célországok közt”:

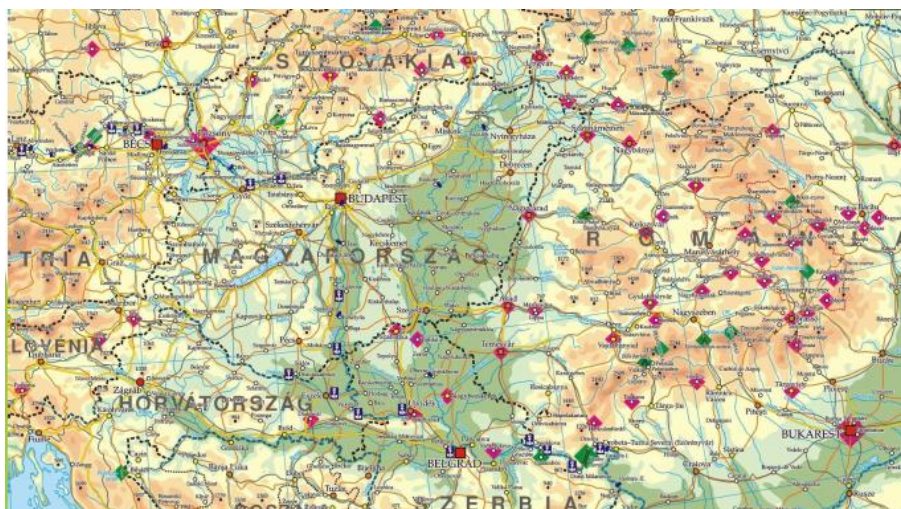
1. számú táblázat: A „Határtalanul!” pályázatok célországok közötti megoszlása

Célország	Pályázatok száma 2019-ben	Arány
Románia	1310	59,65%
Szlovákia	485	22%
Ukrajna	102	4,64%
Szerbia	122	5,55%
Horvátország	131	5,96%
Szlovénia	46	2%
Összesen	2196	

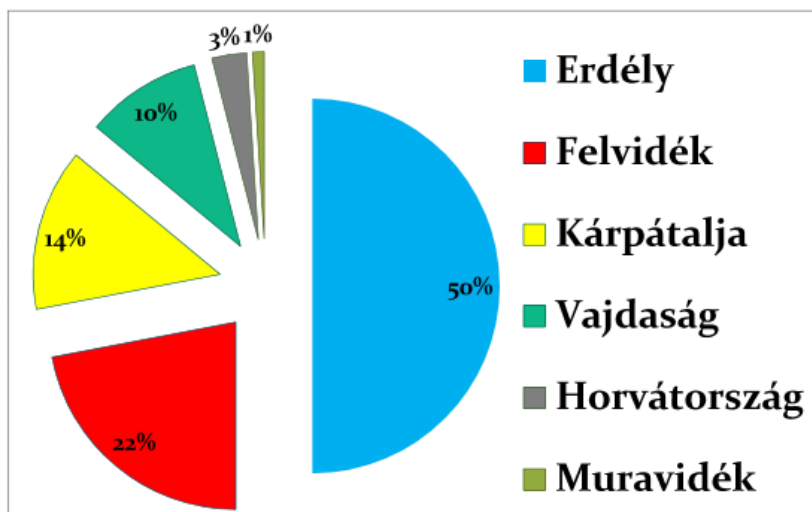
Forrás: a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (2019) statisztikai adatainak felhasználásával saját szerkesztés

1. ábra: A „Határtalanul!” pályázatok célországok közötti megoszlása
(Forrás: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2019)

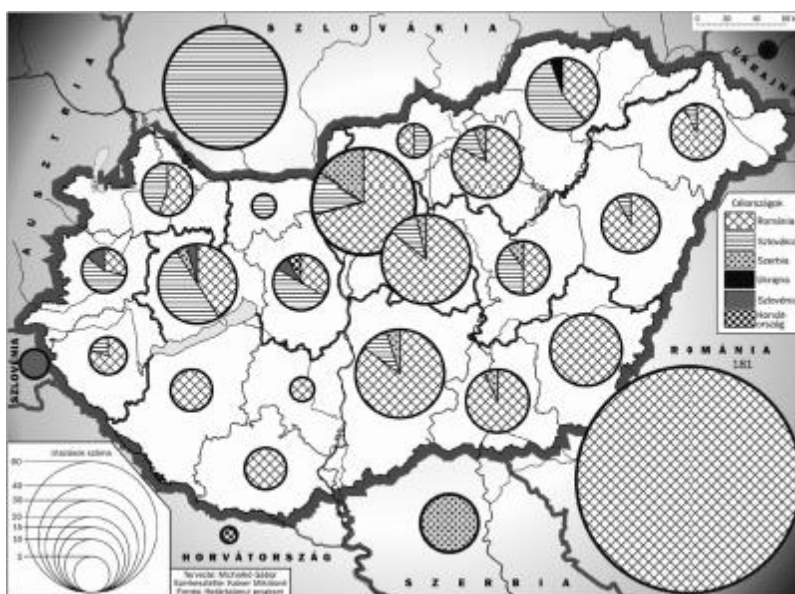

2. ábra: „Fő úti célok” a „Határtalanul!” - programok megvalósítása során
(Forrás: HonTours Utazási Iroda / Jáky Gábor (2019))

3. ábra: „Úti célok megoszlása” a „Határtalanul!” - utazások során
(Forrás: Kárpáteurópa Utazási Iroda / Vadkerti László (2019))

Egy, a téma kutatásával kapcsolatosan publikált, s 2013/2014 - es általános iskolai „Határtalanul!” - utazások adatbázisát feldolgozó anyagban olvasottak vonatkozóan ugyancsak a fentebb rögzített, s kialakult utazási preferenciális - trendeket igazolják, támasztják alá: „Románia azonban egyértelmű győztese a „határtalanul!” programnak, mivel az iskolák 70%-a választotta célterületként. Szlovákiát 22,3%-os súlya a második legnépszerűbb desztinációvá tette a „határtalanul!” programban. Amíg Horvátországba és Ukrajnába a nyertesek 0,4%-0,4%-a (1-1 csoport), addig Szlovéniába 2%-a (5 csoport), Szerbiába 4,7% (12 csoport) utazott. Ezek az eredmények összefüggnek az anyaországon kívül élő magyarság földrajzi elhelyezkedésével.” (Michalkó - Rátz - Keszeg, 2016) Jól illusztrálja mindezt egy, az e tanulmányban rögzített ábra is:

4. ábra: A „Határtalanul!” program 2013/2014. évi pályázati ciklusában lebonyolított utazások célországai a részt vevő általános iskola megyei hovatartozása szerint
Forrás: Michalkó G. - Rátz T. - Keszeg R. (2016). Támogatáskezelő pályázati dokumentáció alapján saját adatgyűjtés.

5. Összegzés

A nemzetpolitika új alapokra helyezésével az egy évtizeddel ezelőtti életre hívott „Határtalanul!” - programsorozatot a szellemiségét, céljait és jellegét valamint programjait tekintve, - a megvalósítás és lebonyolítás tapasztalatait is figyelembe véve - sikertörténetként írhatjuk le, jellemezhetjük. A programokon részt vevő, azokban érintett általános és középiskolás tanulók, diákok számára és szempontjából a határon túli, a Kárpát-medencében a környező országokban lebonyolított „külhoni” utazások és az utazásokhoz kapcsolódó programokon való részvétel - az iskolai oktatás és nevelés, szemléletformálás, például a magyar nyelv- és irodalom, a földrajz és a történelem tantárgyak műveltségi anyagának közvetítés és feldolgozása mellett - az iskolán és tanórán kívül („out of school learning”) biztosít olyan lehetőségeket, színtereket, mobilitásokat és élményt is nyújtó felfedező aktivitásokat („experiential education”), amelyek révén és amelyeken keresztül jelentős mértékben erősíthetjük a „magyar - magyar” kapcsolatokat, a diákoknak a külhoni magyarsággal kapcsolatos személyes ismereteit, s nem elhanyagolhatóan a nemzeti öntudat, az identitás, a magyar nemzethez tartozás érzésének a szellemiségét.

Az a sok színes és tartalmas kreatív program, amelyen a „Határtalanul!” - programsorozatban érintett iskolák, osztályok, diákközösségek és pedagógusok a „Határtalanul!” - utazásaik során részt vesznek és megvalósítanak, egyszerre szolgál nemzetpolitikai, nevelési és oktatási, s „a jövő turistája” pozitív attitűdjének alakítása szempontjából nem elhanyagolhatóan ifjúságturisztikai szempontú célokat egyaránt.

5. ábra: „Határtalanul!”- középiskolás diákcsoport az erdélyi Vargyason
(Fotó: Jenei A.)

Szerzői adatok

Dr. Komáromi István PhD
Nyíregyházi Egyetem Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium
komaromi.istvan@nye.hu

KOMÁROMI ISTVÁN

HATÁRTALAN ÉLMÉNYEK „HATÁRTALANUL!”

A „Határtalanul!” programok nemzetpolitikai, iskolai pedagógiai-szakmai és ifjúságturisztikai szempontú megközelítése és értelmezése

II. rész: A „Határtalanul!” programok és utazások (jó gyakorlat, példák, élmények és tapasztalatok iskolai dimenzióban). A „Határtalanul!” programok turizmusszakmai, ifjúság- és diákturisztikai szempontú értelmezése és összefüggései

ÖSSZEFOGLALÓ

A „Határtalanul!” utazásokon és programokon való részvétel egyben az iskolai oktatás-nevelés és a diákok szemléletformálása mellett az iskolán és a tanórán kívül („out of school learning”) biztosít olyan lehetőségeket és színtereket, amelyek során a tanulók élményt nyújtó felfedező aktivitások („experiential education”) részeseivé válnak. Az iskolában, az iskolán és tanórán kívül folyó ismeretközvetítés és szemléletformálás – a tanulók felfedezési és megismerési vágyának, utazási motivációjának alakításával – közvetve/közvetlenül szerepet játszik az ifjúsági turizmusban, a fiatalok, „a jövő turistája” pozitív attitűdjének alakításában. Ez szoros összefüggésben van az oktatási intézményeken belül szervezett hagyományos ifjúság- és diákturisztikai formákkal, így például a nemzetközi mobilitásokkal, s külön kifejezetten a „Határtalanul!” program keretében lebonyolított utazásokkal.

Kulcsszavak: iskolán és tanórán kívüli élmény- és ismeretszerzés, szemléletformálás, hazai és nemzetközi diákutazások, „Határtalanul!” utazások, „magyar–magyar kapcsolatok” és nemzeti identitás, ifjúsági turizmus.

ABSTRACT

The „Without Borders!” – means participating in trips and programs while providing school education and outreach to students, „out-of-school learning” and opportunities for „experiential education”. Outreach and out-of-school knowledge and outreach play a direct or indirect role in youth tourism and in shaping the positive attitudes of young people, the „tourist of the future”, by shaping the students' desire to discover and learn and their travel motivation. This is closely related to traditional forms of youth and student tourism within educational institutions, such as international mobility, and specifically to the „Without Borders!” – travel by program.

Keywords: gaining extra-curricular and out-of-school experience and knowledge, developing attitudes, domestic and international student travel, „Without Borders!” – Travel „Hungarian–Hungarian relations” and national identity, youth tourism.

1. Bevezetés

A közoktatási-köznevelési intézmények életében a kitekintés, a kapcsolatépítés, az együttműködések, a különböző közös programok szervezése, megvalósítása szempontjából fontos szerepet tölthetnek/töltenek be az iskolák nemzetközi, ún. országismereti kapcsolatai. A különböző projektek – például Socrates-, Comenius-, Lingua-, Leonardó da Vinci programok stb. – keretében megvalósult nemzetközi együttműködések jól szolgálták/szolgálják más kultúrák és nyelvek megismerését, a szakmai kapcsolatok építését és ápolását, a diákok és pedagógusaik szemléletmódjának az alakítását és nem utolsósorban a közösségi élményszerzést egyaránt.

Az általános és középiskolák számára az állam által támogatott formában lehetővé váló nemzetközi kapcsolatépítés egy sajátos, de szívünknek és lelkünknek talán legkedvesebb – s

nyugodtan kijelenthetjük, hogy több szempontból is az egyik legsikeresebbnek ítéltető – formája az a „Határtalanul!” programsorozat, amely közel tíz évvel ezelőtt indult útjára. A program alapvető célkitűzése az, hogy a magyarországi általános és középiskolákban tanuló diákok tanulmányaik során legalább egy alkalommal eljussanak, elutazhassanak olyan, az egykor a „Történelmi Magyarországhoz”, napjainkban pedig más-más országhoz tartozó területre, ahol magyarok, magyar nemzetiségű emberek, nemzetársaink élnek, ahol megismerhetik az ott élők földrajzi-táji környezetét, településeit, lakóhelyét, kulturális hagyományait, szokásait, gasztronómiáját stb.

A napjainkra már intézményessé vált programsorozat keretein belül mind az általános iskolában („Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek”), mind pedig a középiskolában („Együttműködés gimnáziumok között”, illetve „Tanulmányi kirándulás középiskolásoknak”) van arra lehetősége az intézményeknek, hogy egy-egy évfolyamon akár több osztály, illetve tanulócsoporthoz számára is megpályázzanak olyan – a teljes programot finanszírozó, vagyis a diákok számára térítésmentes – támogatásokat, amelyek révén a diákok, illetve pedagógusaik utazásokat/kirándulásokat bonyolíthatnak le, szervezhetnek meg például a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben vagy éppen a Délvidéken. (A ma Ausztriához tartozó Burgenlandba jelenleg a programsorozat keretében még nem lehet utazást szervezni.) Az általános iskolás korosztály számára az e programokon való részvétel egy mobilitást, utazást jelent, míg a középiskolai programban való részvétel feltétele az együttműködés, a partneriskolai kapcsolat kialakítása a szomszédos országok magyarok lakta területein működő középiskolák valamelyikével.

A „Határtalanul!” programok többdimenziójú értelmezése és elemzése mind nemzetpolitikai, mind pedagógiai-szakmai és nem elhanyagolhatóan turisztikai, ifjúság- és diákturisztikai szempontból egyaránt fontos lehet. Ebben a szakpublicisztikai anyagban ennek a komplexitásnak a bemutatására teszek kísérletet saját intézményi és intézményközi gyakorlati tapasztalatok bemutatásán keresztül.

2. „Határtalanul!” programok és utazások (jó gyakorlat, példák, élmények és tapasztalatok iskolai dimenzióban)

A Nyíregyházi Egyetem Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium 12 évfolyamos többcélú intézmény, összetett iskola, amelyben az általános iskolai oktatás-nevelés mellett jelen van a gimnáziumi képzési forma is négy- és nyolcosztályos formában. Ez az iskolaszervezet természetesen predesztinálta azt a szándékot, hogy a „Határtalanul!” programban mind a 7. évfolyam általános iskolai és nyolcosztályos gimnáziumi korosztályos osztályaival/tanulócsoporthaival („Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek”), mind pedig az ún. „nagygimnáziumi” osztályok diákközösségeivel („Együttműködés gimnáziumok között” és „Tanulmányi kirándulás középiskolásoknak”) célul tűzzük ki a részvételt.

Az évente meghirdetett pályázatokon általában mind az általános, mind pedig a középiskolai kategóriában nyújtottunk be pályázatokat, és nyertünk el támogatást a tervezett „Határtalanul!” programjaink megvalósítására. Az iskolaszervezetünkben, képzési struktúránkból adódóan több diákunk akár 12 iskolaévet is eltölthet nálunk, s ez azt a lehetőséget jelenti több tanuló számára, hogy egy 7. évfolyamos „Határtalanul!” programban való részvétel és élmény után a középiskolás évek alatt ugyanezen program keretein belül már szélesebb körű ismerettel, műveltséggel és látásmóddal fiatal felnőttként ugyancsak részese lehet ennek a nagyszerű programsorozatnak. A középiskolai „Határtalanul!” programok („Együttműködés gimnáziumok között”) természetes előzménye és/vagy következménye lehet egy-egy anyaországi és külföldi középiskola között kialakult hosszabb távú, s az együtt megvalósított „Határtalanul!” programon, együttműködésen túlmutató kapcsolat is. Az Eötvös-gyakorlóiskolának ebben a vonatkozásban több pozitív élménye és eredménye is van. Az

Erdélyben (Románia) vagy a Délvidéken (Szerbia/Bánság) működő Baróti Líceummal (Barót), illetve a Bolyai Tehetséggondozó Gimnáziummal (Zenta) kialakult intézményes kapcsolatunk megelőzte a később közösen megvalósított „Határtalanul!” programokban való együttműködésünket, míg a Kárpátalján (Ukrajna) található Derceni Középiskolával (Dercen) éppen egy „Határtalanul!” együttműködés után jött létre mindez. Legújabbban, 2019–2020-ban két patinás, Felvidéken (Szlovákia) található középiskolával, a Királyhelmecei Gimnáziummal (Királyhelmece) és a Rimaszombati Református Gimnáziummal (Rimaszombat) kötöttünk partnerségi megállapodást „Határtalanul!” programok megvalósítására, s reményeink szerint ez a kapcsolat a programok megvalósítása után is fennmarad.

Ebben, az ún. Kárpát-medencei iskolaközi nemzeti s magyar–magyar kapcsolatépítésben és együttműködésekben rejlik véleményem szerint többek között – a konkrét projektek megvalósítása mellett – a „Határtalanul!” programok nagyszerűsége, többlethozadéka és komoly értéke. (A „Határtalanul!” programok közös megvalósítása előtti és/vagy utáni iskolaközi kapcsolatok kialakításának a formája és tartalma igen sokszínű lehet. Az Eötvös-gyakorlóiskola esetében előzményként jelent meg például az iskolák és diákok között a természettudományos konferencián, táborban való együttes részvétel [Zenta – kémia tábor], aktív turisztikai programok lebonyolítása [Erdély – kerékpározás] vagy diákok által szervezett könnyűzenei kulturális program rendezése, diákönkormányzati kapcsolatfelvétel és közös gondolkodás stb.)

A Nyíregyházi Egyetem Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium „Határtalanul!” utazás-, illetve programkonceptiója a „Történelmi Magyarország” megismerését, bejárását prioritásként értelmezi és kezeli. Az iskola célja az, hogy a programsorozat keretein belül az iskola diákjai számára – a program pályázat keretein belül és támogatásával – tegye lehetővé azt, hogy az egykor a „Történelmi Magyarországhoz” tartozó – ma más közép- és délkelet-európai államok részét képező – országrészekbe, a Felvidékre (Szlovákia), Kárpátaljára (Ukrajna), Erdélybe (Románia) és a Délvidékre (Szerbia, Horvátország, Szlovénia) eljuttassa tanulóit. Az iskola az utazási programjait és pályázatait úgy tervezte és valósította meg az elmúlt években, hogy annak eredményeként a programban részt vevő osztályok/tanulócsoporthoz napjainkig mindegyik fent említett történelmi országrészbe eljuthattak már legalább egy alkalommal.

Az Eötvös-gyakorlóiskola 12 évfolyamos iskolaszervezetéből adódóan a „Határtalanul!” programoknak az elmúlt években a fenti szempontokat is figyelembe vevő tervezése és megvalósítása során arra törekedtünk, hogy az általános és a középiskolai korosztályok programjait egy célországot választva valósítsuk meg. Az természetesen előfordult, hogy egy-egy célország – pl. Erdély (Románia) – több alkalommal is szerepelt utazási célként a programtervezés során. Mint ahogyan az is, hogy – a 12 évfolyamos iskolaszervezetből némiképp adódóan – az általános iskolai és a középiskolás korosztályú csoportok programhelyszíne egy-egy pályázati program megvalósításakor ugyanaz – pl. Kárpátalja (Ukrajna) – vagy éppen eltérő – pl. Délvidék (Szerbia) – célország volt. Olyan „Határtalanul!” programot is lebonyolítottunk – pl. Délvidéken (Szlovénia és Horvátország) –, amely program során csak az általános iskola korosztály számára szerveztünk utazást, mert különböző okok miatt nem tudtunk külföldi partneriskolai együttműködést kialakítani a felkeresni kívánt célország magyar lakta részén.

3. A „Határtalanul!” programsorozat a „Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek” és az „Együttműködés gimnáziumok között” c. programmodulok keretében az elmúlt közel egy évtized alatt megvalósított projektjei az Eötvös-gyakorlóiskolában

- 1848–49 szellemi és kulturális öröksége Baróton és Nyíregyházán – Együttműködés gimnáziumok között (2012)

1–2. kép: A Zathureczky-temető gondozása és a diákok közös csoportképe
(Fotó: Dobos Z.-né)

- Az utazások célországai, célterületei/települései: Románia, Erdély, Székelyföld, Barcaság–Erdővidék, Barót és környéke (Kovászna megye), illetve Magyarország, Északkelet-Alföld, Nyírség, Nyíregyháza és környéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).
 - A program tartalma: Az utazás és a program az 1848–49-es forradalom és szabadságharc szellemi és kulturális örökségének ápolását tűzte ki célként. Baróton (Románia) a Zathureczky-temető rendbetétele és gondozása (terület- és parkrendezés, fásítás és virágosítás), míg Nyíregyházán (Magyarország) pedig a reformkorhoz is kapcsolódóan az iskola névadója, báró vásárosnaményi Eötvös József előtt tisztelegve egy emlékszoba (emlékfal) kialakítása volt a két iskola diákjainak konkrét tevékenysége, a megvalósított termék/produktum.
 - A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: földrajz, történelem, hon- és népismeret.
- A népi étkezés hagyományai és ízei Erdővidéken és a Nyírségben – Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek (2014)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Románia, Erdély, Székelyföld, Barcaság–Erdővidék, Barót és környéke (Kovászna megye).
 - A program tartalma: A hagyományos népi ételek készítése Székelyföldön, Erdővidéken (Románia) és hagyományos népi ételek készítése a Tiszántúlon, a Nyírségben. A magyar és erdélyi konyha között meglévő hasonlóságok, a mindkét néprajzi tájegységen élő és közismert jellegzetes ételkészítési módok felfedezése, megismerése és az ételkészítés eljárásainak, praktikáinak a kipróbálása, gyakorlása. Az egészséges táplálkozás hagyományainak megismerése a régmúlt és napjaink gasztronómiai szokásaiban.

3– 4. kép: „Dorongfánk” vagy kürtóskalács készítésének gyakorlása
(Fotó: Dobos Z.-né)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: hon- és népismeret (néprajz), technika, életvitel és gyakorlat, földrajz, történelem.
- A környezetterhelés értékei és mérése a vajdaságban és a Nyírségben – Együttműködés gimnáziumok között (2014)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Szerbia, Vajdaság, Zenta és környéke (Észak-Bánság/Zenta), illetve Magyarország, Északkelet-Alföld, Nyírség, Nyíregyháza és környéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye).
 - A program tartalma: Egy olyan természet- és környezetvédelmi tanulói kutatómunka lebonyolítása a Vajdaságban (Szerbia) és a Nyírségben (Magyarország), amely során a mérésekkel, vizsgálatokkal és az eredmények összehasonlító elemzésével a két partnerintézmény természettudományok iránt érdeklődő tanulói gyakorlati tapasztalatokat szerezhetnek a környezettudatosság, valamint a fenntartható fejlődés, a környezetkultúra témakörében, miközben megismerték egymás intézményét, városát, térségét és országát.

5–6. ábra: Víz tisztaság és -szennyezettség mérése a Palicsi-tónál, a mérések eredményeinek kiértékelése (Fotó: Dr. Komáromi I.)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: biológia, fizika, kémia, földrajz, történelem.

- Híres székelyek nyomában – Tanulmányi kirándulás hetedikeseknek (2015)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Románia, Erdély, Kolozsvár, Fehéregyháza, Székelyföld, Barcaság–Erdővidék, Barót és környéke (Kovászna megye), Kisbacon, Csomakőrös, Zágon, Nagyajta, Apácza, Székelyudvarhely–Szejkefürdő, Farkaslaka.

7– 8. kép: Diákok Kőrösi Csoma Sándor szobra előtt Csomakőrösön és Apácza Csere János emlékszobra Apácán (Fotó: Dobos Z.-né és dr. Komáromi I.)

- A program tartalma: Virtuális és a valóságban is megtett irodalmi, földrajzi és történelmi utazás Erdélyben, a Székelyföldön, a Barcaságban – a diákok aktivitásával, kiselőadásaival és irodalmi estek élmény-, valamint ismeretanyagainak a feldolgozásával –, amely során a tanulók híres székelyek – például Kőrösi Csoma Sándor (Csomakőrös), Mikes Kelemen (Zágon), Benedek Elek (Kisbacon), Kriza János (Nagyajta), Apácza Csere János (Apácza), Orbán Balázs (Székelyudvarhely–Szejkefürdő), Tamási Áron (Farkaslaka) – szűkebb szülőföldjét, életútját és munkásságát ismerhették meg.
- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: hon- és népismeret (néprajz), magyar nyelv és irodalom, földrajz, történelem.
- A Vajdaság és a Nyírség szellemi örökségének felfedezése – Együttműködés gimnáziumok között (2015)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Szerbia, Vajdaság, Zenta és környéke (Észak-Bánság/Zenta), Magyarkanizsa, Törökanizsa, Csóka, Ada, Csantavér, Szabadka, Palicsfürdő, illetve Magyarország, Északkelet-Alföld, Nyírség, Nyíregyháza és környéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), Nyíregyháza–Sóstóhegy, Sóstógyógyfürdő, Nagykálló–Harangod, Kállósemjén, Máriapócs, Nyírbátor.

9–10. kép: Nyíregyházi „kerékpáros” diákok Szabadka előtt és a zentai „kerékpáros” diákok a nyírségi homokdombokon (Fotó: Dr. Komáromi I.)

- A program tartalma: A projektben részt vevő zentai (Zentai Bólyai Tehetséggondozó Gimnázium) és nyíregyházi (Eötvös-gyakorlóiskola) középiskolások aktív turisztikai tevékenység (kerékpározás) teljesítése során a Vajdaságot, Zentát és környékét (Szerbia), valamint Északkelet-Magyarországot, a Nyírséget, Nyíregyházát és környékét (Magyarország) bejárva fedezhették fel és ismerhették meg az Észak-Bánság és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye természeti és épített szellemi örökségét, nevezetességeit, kulturális értékeit, s emellett bepillanthattak az itt élő emberek életébe is. A két kerékpáros program során átélt élményekből útinapló és fotóalbum (DVD) készült.
 - A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: testnevelés, biológia, földrajz, történelem, rajz és vizuális kultúra.
- Székely népballadák és balladagyűjtők nyomában Benedek Elektől Kriza Jánosig – Tanulmányi kirándulás hetedikeseknek (2016)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Románia, Erdély, Nagyvárad, Kolozsvár, Fehéregyháza, Székelyföld, Barcaság–Erdővidék, Barót és környéke (Kovácszna megye), Kisbacon, Nagyajta, Apácza, Székelyudvarhely–Szejkefürdő, Farkaslaka.
 - A program tartalma: Az irodalmi-néprajzi jellegű utazás és a program során – Székelyföld történelmének és földrajzáinak, nevezetességeinek a felfedezése mellett – a diákok betekintést nyerhettek a híres székely népballadák világába, Benedek Elek (Kisbacon) és Kriza János (Nagyajta) néprajzi gyűjtésének eredményeibe, valamint történetébe. A tanulók a már korábban tanult ismereteikre építve – a partneriskola (Gál Mózes Általános Iskola, Barót) diákjaival együtt tartott kiselőadások, vetélkedők, balladaest, táncház keretében – megismerhették a székely népballadagyűjtés jellegzetes gyöngyszemeit.

11–12. kép: Benedek Elek egész alakos szobra Kisbaconban és Tamási Áron sírja Farkaslakán
(Fotó: Dr. Komáromi I.)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: magyar nyelv és irodalom, földrajz, történelem, hon- és népismeret (néprajz).
- Székelyföld és a Nyírség természeti és kulturális értékeinek nyomában – Együttműködés gimnáziumok között (2016)

13–14. ábra: Nyírségi diákok a Vargyasi-karsztban és baróti diákok Nyíregyházán
(Fotó: Dr. Komáromi I.)

- Az utazások célországai, célterületei/települései: Románia, Erdély, Székelyföld, Barcaság–Erdővidék, Barót és környéke (Kovászna megye), Kisbacon, Köpec, Miklósvár, Nagyajta, Apáca, Bölön, Vargyas, Alsórákos, illetve Magyarország, Északkelet-Alföld, Nyírség, Nyíregyháza és környéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), Nyíregyháza–Sóstóhegy, Sóstógyógyfürdő, Nagykálló–Harangod Kállósemjén, Máriapócs, Nyírbátor.
- A program tartalma: A székely és a nyírségi diákok aktív turisztikai tevékenység (kerékpározás) során Barótnak és környékének, az Észak-Barcaságnak (Erdővidék) és az Olt folyó kanyarulatának, illetve a Dél-Nyírségnek és Nyíregyháza környékének kerékpárral történő felfedezését és megismerését tűzték ki célként. Erdővidék (Észak-Barcaság) és a Dél-Nyírség (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) természeti és épített szellemi örökségének, nevezetességeinek és kulturális értékeinek a felfedése között szerepelt például a Vargyasi-karsztvidék, Alsórákos vulkánosságtól átjárt vidéke, valamint a tájegység igazi ékszerdobozként sorakozó bájos kis települései (Kisbacon, Köpec, Miklósvár, Nagyajta, Apáca és Bölön), illetve Nyíregyháza és környéke, az

egykori megyeszékhely, Nagykálló és környékének nevezetességei, Kállósemjén és Máriapócs, illetve Nyírbátor történelmi és vallási emlékei, látnivalói. A kerékpáros programok során átélt élményekből útinapló, online iskolaújság és fotóalbum (DVD) készült.

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: testnevelés, biológia, földrajz, történelem, rajz és vizuális kultúra.
- Vereckétől Szolyvaig avagy a honfoglalástól a „malenkij robot”-ig. Történelmi múltidézés Kárpátalján hetedik évfolyamos diákoknak – Tanulmányi kirándulás hetedikeseknek (2017)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Ukrajna, Kárpátalja (Kárpátontúli terület), Beregszász, Munkács, Ungvár, Szolyva, Vereckei-hágó, Szinevéri-tó, Kőrösmező, Rahó, Técső, Huszt.
 - A program tartalma: Az utazás és a program célja Kárpátalja (Kárpátontúli terület/Ukrajna) földrajzi adottságainak, természeti szépségeinek és értékeinek (Északkelet-Kárpátok, Borzsa- és Kraszna-havasok, Hoverla, a Vereckei-, Uzsocki- és Tatár-hágó, a Szinevéri Nemzeti Park, a Tisza forrása, a Fehér- és Fekete-Tisza összefolyása stb.) a felfedezése, valamint „Történelmi múltidézés Kárpátalján hetedik évfolyamos diákoknak” c. mottóval Kárpátalján a tanulóknak a magyarság történelmével és emlékeinkkel való megismertetése-megismerkedése (pl. Vereckei-hágó, a honfoglalás-kori emlékek, Munkács, Zrínyi-emlékek, Szolyvai Emlékpark, Gulag és malenkij robot stb.).

15–16. kép: Nyíregyházi diákok a munkácsi várban és Neveckén a vár előtt
(Fotó: Dobos Z.-né)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: földrajz, történelem, hon- és népismeret (néprajz).
- Honfoglaló őseink emlékeinek nyomában Kárpátalján és Északkelet-Magyarországon – Együttműködés gimnáziumok között (2017)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Ukrajna, Kárpátalja (Kárpátontúli terület), Beregszász, Dercen, Munkács, Ungvár, Szolyva, Vereckei-hágó, Szinevéri-tó, Kőrösmező, Rahó, Aknaszlatina, Técső, Huszt, Beregszász, illetve Magyarország, Északkelet-Alföld, Nyírség, Nyíregyháza és környéke, Nagykálló, Kállósemjén, Máriapócs, Nyírbátor, Szabolcs (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).
 - A program tartalma: A két együttműködő partneriskola – Eötvös-gyakorlóiskola (Magyarország) és Derceni Középiskola (Ukrajna) diákjai – a program keretében Ukrajnában, Dercenben és környékén (Kárpátontúli terület/Kárpátalja) és

Magyarországon, Nyíregyházán és környékén (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye/Nyírség) egy-egy utazást/kirándulást és kulturális programmal egybekötött, s az adott táj/tájegység természeti (Északkeleti-Kárpátok, a Felső-Tisza folyása, a Vereckei-hágó, a Szinevéri NP, stb., illetve Dél-Nyírség, Sóstó–Sóstóhegy, Harangodi-víztározó, Mohos-tó stb.), valamint az épített és kulturális szellemi örökséget (Munkács, Ungvár, Beregszász, Verecke, Szolyva stb., illetve Nyíregyháza, Nagykálló, Kállósemjén, Máriapócs, Nyírbátor stb.) megismerő programegyüttest valósított meg. Az utazás és a programok történelmi mottói és az ezzel összefüggő programok a következők voltak: Kárpátalja és a kárpátaljai magyarság 20. századi történelmének sorsfordulói; Az Árpád-vonal mentén. Az Árpád-vonal szerepe és jelentősége a II. világháborúban Kárpátalján; A Gulag világának emlékhelye Kárpátalján. Szolyva szerepe a magyarok Gulagra internálásában. A programok élményeit mindkét iskolában az iskolaújságok online változatában rögzített fotóillusztrációt tartalmazó útinapló rögzítette.

17–18. ábra: Nyíregyházi középiskolások Vereckén a Honfoglalás- emlékmű előtt és a Szolyvai Emlékparkban (Fotó: Dr. Páter Gy.)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: földrajz, történelem, rajz- és vizuális kultúra.
- A magyarság emlékeinek nyomában. Délnyugati végeken a Mura és a Dráva vonzásában – Tanulmányi kirándulás hetedikeseeknek (2019)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: Szlovénia, Lendva, Radamos, Zsitkóc, Bakónaki-tó, Muraszombat, Bántornya (Muravidék/„Murán túl”/Prekmurje), Horvátország, Csáktornya, Varasd, Kapronca (Muraköz/Medimurje), Valpó és Eszék (Észak-Szlavónia, „Pannon régió”/Podravina).
 - A program tartalma: a „Határtalanul!” program során az 1920 előtti, a történelmi Magyar Királysághoz tartozó sokszínű, multietnikus nemzetiségű és kultúrájú Muravidékre (Szlovénia) és Muraközbe (Horvátország) jutott el az Eötvös-gyakorlóiskola 7. évfolyamának 113 tanulója. A Muravidékre és Muraközbe – amelyeknek a magyar történelemhez, irodalomhoz és néprajzhoz is sok szállal kapcsolódó jellemzője, emléke, valamint hagyománya van – utazó diákcsoportjaink célja a határainkon kívül élő külhoni magyarsággal kapcsolatos földrajzi, történelmi, irodalmi, néprajzi és gasztrokulturális ismereteknek a gyarapítása, bővítése és az egészséges nemzet- és identitástudat erősítése volt. A diákok utazásuk során – a szlovéniai Muravidék és a horvátországi Muraköz mellett – érintették még Horvátország Észak-Szlavónia országrészének a Dráva folyó mentén fekvő olyan

területeit (Pannon régió/Podravina) és településeit is, amely régió sokszínű lakossága között szép számmal élnek magyar nemzetiségűek is.

19–20. kép: Szabolcsi diákok Lendván a Makovecz Imre nevét viselő kultúrház előtt és a Fekete-erdőben (Radamos, Mária-fa-kápolna) levő Szűzanya-kegyhelynél (Fotó: Dr. Komáromi I.)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: hon- és népismeret (néprajz), földrajz, történelem, rajz- és vizuális kultúra.
- Híres történelmi személyek nyomában a Felvidéken – Tanulmányi kirándulás hetedikeseknek (2019)

21–22. ábra: Nyíregyházi diákcsoport Borsiban, II. Rákóczi Ferenc születési helyén és Kassa főterén (Fotó: Dr. Komáromi I.)

- Az utazások célországai, célterületei/települései: Szlovákia (Felvidék), Szepesszombat, Dobsina, Betlér, Rimaszombat, Késmárk, Csütörtökhely, Lőcse, Krasznahorka, Kassa, Borsi.
- A program tartalma: A „Határtalanul!” – Tanulmányi kirándulások hetedikeseknek program keretében a nyíregyházi diákok a Felvidékre látogatnak el, amelynek multietnikus jellege mellett jelen vannak a „Történelmi Magyarországhoz”, a magyar történelemhez, irodalomhoz és néprajzhoz a trianoni békeszerződés előtti időkhöz és napjainkhoz kapcsolódó emlékei. A tanulmányi kirándulás során a tanulók eljutnak és megismerhetik például Szepesszombatot (Szent György-templom), Dobsinát (jégbarlang), Betlért (Andrássy-kastély), Rimaszombatot (Tompa Mihály szülővárosa), Késmárkot (Thököly-vár), Lőcsét (Mikszáth Kálmán Fekete város c. regényének helyszíné), Krasznahorkát (Andrássy-mauzóleum), Kassát (Dóm, II. Rákóczi Ferenc fejedelem nyughelye, Rodostó-ház) és Borsit (II. Rákóczi Ferenc születési helye) is.

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: hon- és népismeret, földrajz, történelem, magyar nyelv és irodalom, rajz és vizuális kultúra.
- A Rákóczi- emlékek nyomában a Felvidéken és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Híres várak és kastélyok a Felvidéken és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében – Együttműködés gimnáziumok között (2020)
 - Az utazások célországai, célterületei/települései: 1. csoport: Szlovákia (Felvidék), Királyhalmec, Rozsnyó, Fülek, Eperjes, Késmárk, Kassa, Borsi, illetve Magyarország (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), Nagykálló, Vaja, Tarp, Tiszabecs és Nagyecsed. 2. csoport: Szlovákia (Felvidék), Rimaszombat, Fülek, Alsósztrégova, Selmecbánya, Körmöcbánya, Rimaszombat, Zólyom, illetve Magyarország (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), Tokaj (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Szabolcs, Nyírbátor, Bátorliget, Vaja, Debrecen (Hajdú-Bihar megye).
 - A program tartalma: Az 1. csoport programjának célja a Felvidék (Szlovákia) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (Magyarország) olyan térségeinek és településeinek, az ott megjelenő emlékeknek, emlékhelyeknek a felkeresése és megismerése – Szlovákiában a Felvidéken Fülek, Rozsnyó, Eperjes, Késmárk, Kassa, Borsi, míg Magyarországon Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében Nagykálló, Vaja, Tarp, Tiszabecs és Nagyecsed –, amelyeknek közvetett vagy közvetlen kapcsolata volt a Rákóczi-családdal és a II. Rákóczi Ferenc fémjelezte szabadság- és függetlenségi törekvésekkel, mozgalommal. A 2. csoport utazása és programjai a Felvidék és Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve a szomszédos megyék természeti és épített szellemi örökségének, a váraknak, kastélyoknak és templomoknak a felfedezésén és megismerésén keresztül idézi fel a régmúlt korok történelmét (Hunyadi Mátyás kora), hadtörténetét (Felvidék várai, Báthory István, Vay család), gazdaságát (bányászat, állattartás), legendáit (Mátyás király, Igrice) és kultúráját.

23–24. kép: Borsi, a Rákóczi-kastély II. Rákóczi Ferenc emlékszobrával és Kállósemjén, a Kállay-kúria épülete gróf Kállay Miklós egész alakos szobrával (Fotó: Dr. Komáromi I.)

- A program közismereti tantárgyi és műveltségterületi kapcsolódása: történelem, földrajz, magyar nyelv és irodalom, rajz és vizuális kultúra.

A „Határtalanul!” programokon való részvétel az iskoláknak, a diákoknak, a tanulóközösségeknek és a pedagógusoknak olyan – a megszokott nemzetközi mobilitások cél- és tevékenységrendszerétől több szempontból is eltérő – országismereti utazásokat jelent, amelyeknek az iskolán és tanórán kívüli („out of school learning”) s az iskolában oktatott közismereti tantárgyak szinte mindegyikének a művelség tartalmához kapcsolódó ismeret-, tudás- és élményszerzés („experiential education”) mellett pedagógiai-nevelési szempontból

nagyon komoly és jelentős mértékű, a nemzeti identitást, összetartozást erősítő, a „magyar–magyar” kapcsolatokat építő és ápoló szemléletformáló szerepe van.

A „Határtalanul!” projektek téma és tartalom szempontjából kapcsolható elemei az olyan, ún. rendhagyó órák (téma nap) iskolai programokba illesztése, amelyek során a trianoni békeszerződés napjainkig tartó hatásairól és következményeiről, városokról, elszakított országrészekről (Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Órvidék/Burgenland) vagy az elszakított országrészek íróinak, költőinek (Áprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Tamási Áron, Wass Albert, Kányádi Sándor, Sántha Ferenc, Sütő András, Fábry Zoltán, Vass László, Grendel Lajos, Thurzó Lajos) műveiből válogatva irodalmi délután formájában bővítjük a tanulók ismeret- és tudásanyagát, alakítjuk szemlélet- és gondolkodásmódjukat. Egy-egy ilyen, a nemzeti összetartozást erősítő téma nap megszervezésének aktuális időpontja a Nemzeti Összetartozás Napja, június 4-e, a trianoni békeszerződés aláírásának évfordulója.

Az Országgyűlés a 2010. május 31-i ülésnapján fogadta el, és 2010. június 4-én hirdette ki a 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről c. jogszabályt, amely a Nemzeti Összetartozás Napjáról – a „Határtalanul!” programok szellemiségével és céljával is összefüggően – a törvény 3. és 4. §-ban többek között az alábbiakat rögzíti:

„3. § Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme. Ebből kiindulva az Országgyűlés megerősíti Magyarország elkötelezettségét a magyar nemzet tagjainak és közösségeinek egymással való kapcsolatuk fenntartására és ápolására, és az Európában elfogadott gyakorlatot alapul vevő közösségi autonómia különböző formáira irányuló természetes igényének támogatására.

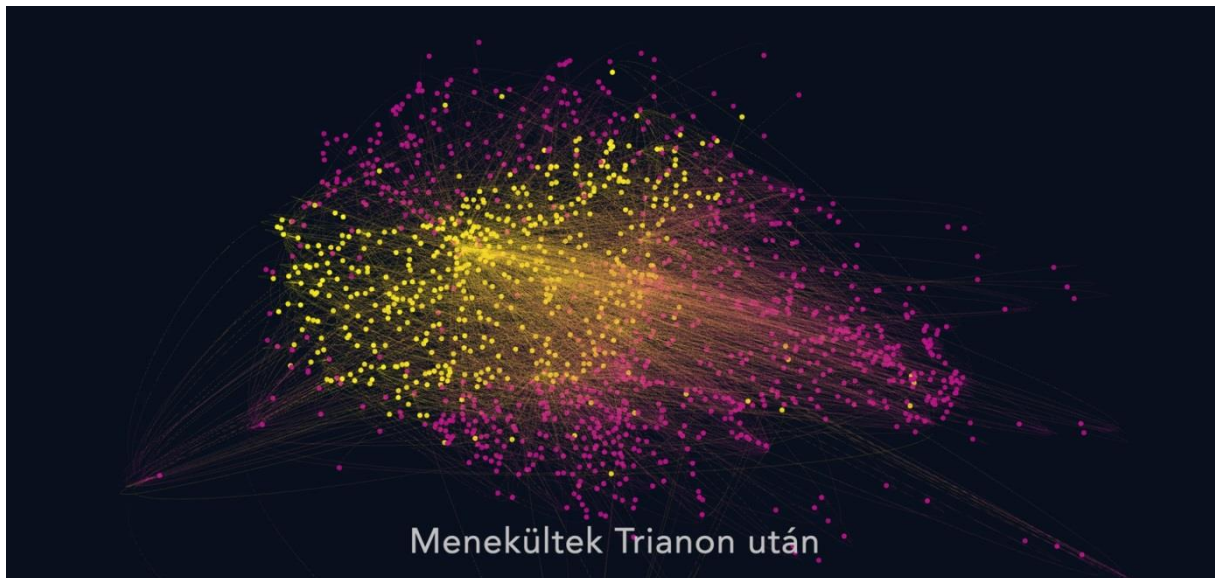
4. § Az Országgyűlés kötelességének tekinti arra inteni a nemzet ma élő tagjait és a jövő nemzedékeit, hogy a trianoni békediktátum okozta nemzeti tragédiára mindörökké emlékezve, más nemzetek tagjaiban okkal sérelmeket keltő hibáinkat is számontartva, s ezekből okulva, az elmúlt kilencven esztendő küzdelmeiben az összefogás példáiból, a nemzeti megújulás eredményeiből erőt merítve, a nemzeti összetartozás erősítésén munkálkodjanak. Ennek érdekében az Országgyűlés június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánítja” (www.njt.hu, 2019).

A 2020-as esztendőben, így a 2019–2020-as tanévben a köznevelési oktatási intézmények s a „Határtalanul!” programpályázatok, az azokon való részvétel és a pályázott, célul kitűzött, tervezett programok szempontjából is meghatározó lesz az, hogy a trianoni békeszerződés aláírásának 100. évfordulója alkalmával az Országgyűlés 18/2019. (VI. 18.) OGY határozata alapján a 2020. évet a nemzeti összetartozás évének nyilvánította. Az iskolák „Határtalanul!” pályázati programjai tervezésekor a megszokottnál is hangsúlyosabban és koncentráltabban jelenik/jelenhet meg a centenáriumi évforduló szellemisége a konkrét utazások, a magyarországi és a külhoni iskolaközi kapcsolatok, valamint a különböző tartalmú programok megvalósítása során. A 18/2019. (VI. 18.) OGY határozat 1. és 2. pontja a fentiekkel is összefüggően, összekapcsolhatóan az alábbiakat fogalmazza meg:

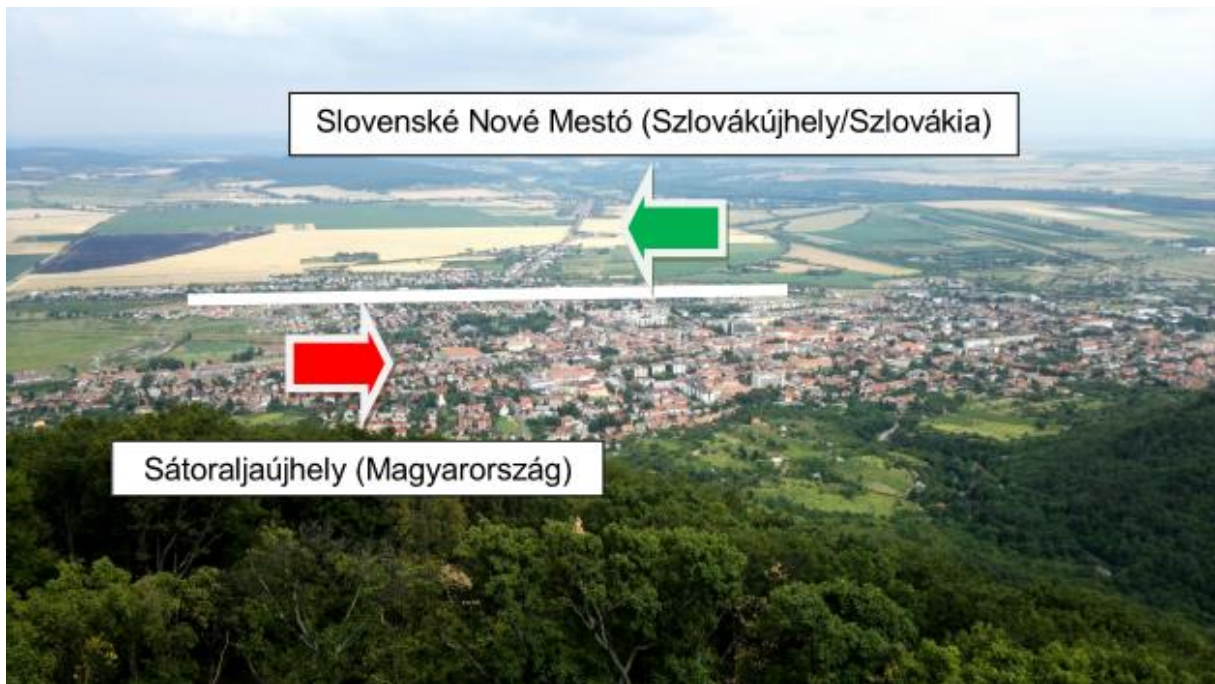
„1. Az Országgyűlés az Alaptörvényben rögzített felelősségviselés jegyében, a történelmi Magyarország területét szétdaraboló és a magyar nemzet harmadát idegen államok fennhatósága alá szorító, 1920. június 4-én aláírt békediktátum 100. évfordulójára emlékezve, számot vetve e békediktátum által okozott politikai, gazdasági, jogi és lélektani problémák máig tartó megoldatlanságával, de egyben

erőt merítve a külföldi magyarság megmaradásba vetett hitéből és értékelve a 2010-ben megkezdett határokon átívelő békés nemzetegyesítési politika eredményeit, a 2020. évet a nemzeti összetartozás évének nyilvánítja.

2. Az Országgyűlés támogatja és szorgalmazza az anyaországban, a Kárpát-medencében és a nagyvilágban élő magyarság körében olyan rendezvények, megemlékezések szervezését, valamint oktatási anyagok és filmalkotások készítését, amelyek erősítik a magyarság országhatárok feletti összetartozásának tudatát, önazonossága kifejezését és védelmét” (www.njt.hu, 2019).

25. kép: „Menekültek Trianon után” – interaktív térkép (Forrás: www.google.com)

26. kép: Sátoraljaújhely, a Trianon következtében mesterségesen kettévágott magyarországi település (Fotó és ábra: Dr. Komáromi I.)

27. kép: A Kassa és Ungvár/Munkács közötti és Sátoraljaújhelyen áthaladó, 1920-ban „stratégiai jelentőségűnek” minősített vasútvonal egy szakasza a „két” város határán
(Fotó: Dr. Komáromi I.)

28 – 29. kép: A Sátoraljaújhely és Slovenské Nove Mesto (Újhely) közötti közúti határátkelőnél emelt „Trianon-emlékoszlop” és az azon elhelyezett emléktábla
(Fotó: Dr. Komáromi I.)

30. kép: A trianoni békeszerződésben a legenda szerint hajózhatóvá nyilvánított határfolyó, a Ronyva-patak (csatorna) Sátoraljaújhelynél (Fotó: Dr. Komáromi I.)

31. kép: A Ronyva-patak (csatorna) sodorvonala mai is az államhatárt jelenti Magyarország (M) és Szlovákia (SR) között

32. kép: A Magyar Kálvária – trianoni történelmi emlékhely a Sátoraljaújhely felett magasodó Szár-hegyen (Fotó: Szabó-Szakálos A.)

4. A „Határtalanul!” programok turizmuszakmai, ifjúság- és diákturisztikai szempontú értelmezése, összefüggései

A „Határtalanul!” programokon való részvétel a benne részt vevő diákok és a pedagógusok számára olyan, elsősorban az ország határain kívül lebonyolított utazásokat, ún. országismereti mobilitásokat jelent, amelyek jellegüknél és tartalmuknál fogva turisztikai tevékenységként is értelmezhetők, jellemezhetők. Ezt alátámasztja, jól illusztrálja – sőt annak fogalmi és bizonyos tartalmi elemeit, összefüggéseit tekintve tágabb dimenzióját hangsúlyozza – egy, a „Határtalanul!” programokkal kapcsolatosan a közelmúltban Budapesten lebonyolított konferencia, amely – nyilván nem minden ok nélkül – a „Határtalanul – Több, mint turizmus” címet kapta és viselte. A Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, illetve a programot gondozó Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. által szervezett konferenciára meghívást kaptak a programban korábban már érintett és részvételüket tervező iskolák, a köznevelési intézmények delegáltjai, de – hangsúlyozva és kiemelve e programsorozat turizmussal való sokrétű kapcsolatát – a résztvevők között ott volt például a Magyar Turisztikai Ügynökség Turizmusstratégiai vezérigazgató-helyettese, a busztársaságokat tömörítő Magánvállalkozók Nemzeti Fuvarozó Ipartestülete, NIT Hungary Felügyelőbizottságának elnöke és nem utolsósorban a Magyar Utazási Irodák Szövetségének képviselője, valamint több utazási iroda szervező ügyvezetője is. A konferencián e szakmai szervezetek képviselői tájékoztató előadásaikban – például *A Határtalanul idegenforgalmi hatása, magyar turisztikai eredmények; A busztársaságok a Határtalanul programban; Határtalanul program, tapasztalatok, ötletek, javaslatok; Hogyan segítheti egy utazási iroda az iskolákat a Határtalanul pályázat sikeréhez?; Határtalanul utazási irodával* – elemezték és értékelték a „Határtalanul!” programsorozat turizmuszakmai aspektusait és összefüggéseit.

Az elhangzottak egyértelműen turizmuszakmai szempontú megközelítéseként is értelmezhetők, amelyek azt igazolják és támasztják alá, hogy e programok, a diákok meghatározott céllal történő utaztatásai, a Kárpát-medencében lebonyolított tanulmányi

kirándulások a részét képezik, és sok szállal kapcsolhatók és kapcsolódnak a turizmus rendszeréhez, működéséhez.

Ezt a megállapítást támasztja alá az e területen végzett kutatásaival *A határokon átívelő tanulmányi kirándulások szerepe a nemzetépítésben: A „Határtalanul” program társadalomföldrajzi vizsgálata*” címmel publikáló Michalkó G. – Rátz T. – Keszeg R. is, a tanulmányuk több szempontból is figyelemre méltóan, de egyben kérdéseket is felvetve foglalkozik e témakörrel. A téma további vizsgálatára és kutatására ösztönöznek a tanulmány Bevezetőjében olvasható gondolatok: „...a politikának a nemzeti identitást erősítő iskolai tanulmányi kirándulásokra, különösen a külföldre, mégis azonos etnikai-kulturális környezetbe irányuló utazásokra gyakorolt befolyásának vizsgálata fehér foltnak számít a turizmuskutatásban” (Michalkó – Rátz – Keszeg, 2016).

A szerzők által a tanulmány 1. Módszer c. részében kiemelt gondolatok ugyancsak érdeklődést felkeltők, és egyúttal a kérdéskör továbbgondolására inspirálnak: „Az iskolai tanulmányutak jelentős része a láthatatlan turizmus részét képezi (Michalkó – Rátz, 2013). Az ilyen utazásokra vonatkozóan Magyarországon nincs statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség. Ennek következtében sem az egy napos kirándulásokról, sem a több napos, szálláshely-igénybevételével párosuló utazásokról nem áll rendelkezésre tudományos kutatásra alkalmas adatbázis” (Michalkó – Rátz – Keszeg, 2016).

E sorok szerzőjének szakmai szempontú megközelítése – részben egyetértve a fenti sorokban megfogalmazott véleménnyel – a témát, a kérdéskört több aspektusból és a komplexitásra törekvően vizsgálva az alábbiakban foglalható össze:

A „Határtalanul!” programokban, a külhoni utazásokban az iskolák 7., 12. és 13. évfolyamain tanuló diákok vesznek részt, ezek a fiatalok az életkori szegmentáció alapján az ifjúsági korosztályhoz tartoznak. Turisztikai szempontú s a turizmusban érintettek életkor szerinti besorolása alapján történő kategorizálásban – például a nyugdíjasturizmus (senior turizmus) mellett – meghatározó szegmensként jelennek meg az ifjúsági korosztályhoz tartozók, a fiatalok, akik túlnyomó részben diákok (ifjúsági turizmus). Amennyiben az ifjúsági turizmust fogalmi és tartalmi szinten értelmezzük, akkor az is egyértelműsíthető, hogy az iskolai szervezésű és a diákok részvételével zajló különböző utazások – például a tanulmányi és osztálykirándulások, az országismereti s a külföldön lebonyolított mobilitások stb. – az ifjúsági turizmus kategóriájába tartoznak. „Az ifjúsági turizmus jellemző formái a családi, valamint kifejezetten a gyermekek részére szervezett üdülések és utazások, az iskolai tanulmányi és osztálykirándulások, táborozások és a természetjárás, valamint a fiatal felnőttek önállóan lebonyolított utazásai Magyarországon és külföldön” (Bodnár, 2000).

Ezt a megközelítést támasztják alá az egyes turizmusstratégiai dokumentumokban rögzítettek is. Így például a 2005–2013 közötti időszakra vonatkozó Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia ifjúsági turizmus fogalma: „A gyermekek és fiatalok szabadidőben, lakóhelyen kívül megvalósuló turisztikai, honismereti, illetve rekreációs célú tevékenységei, így különösen az országjárás, természetjárás, táborozás, üdülés, ideértve az oktatás keretei között megvalósuló tanulmányi kirándulást és az erdei iskolai programot is. A turisztikai kereslet korcsoportok szerinti megnyilvánulása. Nem önálló turisztikai termék, speciális keresletük kielégítése termékenként különböző módon történik” (NTS, 2005–2013). Megjegyzésként itt – s a szerző némi hiányérzetét keltve – megemlíthető, hogy a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2020–2030 c. dokumentumban az ifjúsági turizmus mint jellemző korosztályos turizmusforma sajnos nem jelenik meg.

Több szempontból – életkori szegmentáció és tartalom – is érdekes a World Youth Student & Educational Travel Confederation (WYSE) ifjúsági turizmus fogalom meghatározása is: „Az ifjúsági turizmus magában foglalja a 16–29 éves korosztály egy évnél rövidebb ideig tartó, önálló utazásait, amit részben vagy teljes egészben más kultúrák megismerésének vágya, élettapasztalat szerzése és/vagy az utazó szokásos környezetén kívül elérhető formális vagy

informális tanulási lehetőségekből származó haszonszerzés motivál” (Richards, 2007, idézi Mester, 2008).

33– 34. kép: Az általános iskolás korosztály tagjai gyalogtúrán a Boldogkő váránál és középiskolás diákok a Vereckei-hágónál az Északkeleti-Kárpátokban
(Fotó: Dr. Komáromi I. és Dr. Páter Gy.)

Az életkori szegmentáció szempontjából itt kiemelhetjük, hogy a nemzetközi szakirodalom és a mértékadó nemzetközi szervezetek általában a 18–30 éves korosztályt tekintik az ifjúsági turizmus alanyának (± 2 év). A 18 éves kor azonban nem tekinthető éles határnak. A nemzetközi kutatások szerint a fiatalok már 14-16 éves koruk táján gyakran önállóan döntenek és utaznak, még ha nem is rendelkeznek önálló jövedelemmel. Nincs általánosan elfogadott korosztályi behatárolás: az ifjúsági korosztályba sorolás tekintetében mind az alsó, mind a felső korhatár tekintetében jelentős az eltérés. A „fiatalság” jelentheti a tanulóéveket (6–16/18, illetve 19–25 év), a szülőktől való teljes önállósodás előtti korszakot vagy egyszerűen a családalapítást megelőző időszakot (19–29 év). A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) egy korábban – 2007. január 1. – közreadott adatsorában a születéstől az ifjúkor végéig a 0–4, 5–9, 10–14, 15–19, 20–24 és a 25–29 éves életkor-intervallumokkal találkozhatunk.

A WYSE ifjúsági turizmus fogalmának két meghatározó eleme, a más kultúrák megismerése és a formális és informális ismeretszerzési-tanulási lehetőségek jól kapcsolhatók az iskolai szervezésű iskolán és tanórán kívüli („out of school learning”) tanulmányi és/vagy osztálykirándulásokhoz, így például a „Határtalanul!” programokban is megjelenő utazási formákhoz és tartalmakhoz.

Az ifjúsági turizmus – az abban részt vevők életkor szerinti csoportosítása alapján – a turizmus egyik jellemző kategóriája. Sokszínű turizmusforma, amely – mint azt korábban említettem – nem tekinthető önálló turisztikai terméknek, mivel összetettsége miatt több termékhez is kapcsolódik, s jellegzetességét a korosztály igényei határozzák meg (NTS, 2005–2013).

A diákok és a fiatal felnőttek mint az ifjúsági turizmus alanyai és szereplői mind az életkori, mind pedig – ezzel szoros összefüggésben – a korosztályi érdeklődés, igény és motiváció (kereslet) miatt is fontos jellemzőként jelennek meg e turizmusformában.

Az ifjúsági és diákturizmust – az életkori és más jellemzők mellett – a turisztikai kereslet és kínálat tükrében vizsgálva az alábbi megállapítások fogalmazhatók meg:

1. sz. táblázat: Az ifjúsági és diákturizmus a kereslet-kínálat tükrében

Keresleti oldal	Kínálati oldal
a turista = elsősorban diák/tanuló	az idegenforgalom külön területe (speciális programok)
önálló jövedelem nincs vagy korlátozott	kisebb komfort- és kényelemigény
relatív szabadidő > felnőttek	nagyobb aktivitás, sokszínűség = kikapcsolódás + ismeret- és tapasztalatbővítő funkció

Forrás: saját szerkesztés.

Az ifjúsági és diákturizmus jellemző formái és komplex jellege, valamint az abban érintett gyermekek, diákok, illetve fiatal felnőttek révén több szempontból és sok szállal kapcsolódik az iskola sokszínű világához, az oktatáshoz-neveléshez, benne az iskolán és tanórán kívüli („out of school learning”) és az élményalapú („experiential education”) tanításhoz-tanuláshoz. Az ifjúsági korosztályhoz tartozó diákoknak/hallgatóknak, a „jövő turistáinak” turisztikai érdeklődései, motivációi – nyilván nem elhanyagolhatóan az életkori sajátosságaiktól, aktivitásuktól és a megismerési vágyuktól vezérelve – rendkívül színesek, sokrétűek és változatosak. Elképzelhető és lehetséges olyan iskolai ifjúságturisztikai modell rendszerszemléletű leírása és működtetése, amely egyaránt szolgálja mind az iskolai, az iskolán, tanórán kívüli oktatást-nevelést, az ismeretszerzést és szemléletformálást, mind a korosztályos turizmus és az ifjúsági és diákturizmus fejlesztését. E sorok szerzője – kutatói és köznevelési kutatótanári, valamint nem elhanyagolhatóan több évtizedes gyakorlati tevékenységéhez kapcsolódóan – az alábbi iskolai, ifjúsági és diákturisztikai modellt tartja egy lehetséges alternatív rendszernek (Komáromi, 2011):

2. sz. táblázat: Az ifjúsági és diákturizmus alternatív iskolai modelljének rendszere

	Iskolai ifjúság- és diákturisztikai modellelemek	Modellelem-specifikum
1.	Évközi és/vagy szünetidőben szervezett tanulmányi kirándulások/osztálykirándulások	1–2–3 napos közismereti tantárgyi műveltségi anyaghoz kapcsolódó tematikus vagy szabadidős program alapján (helyi, regionális, országos és nemzetközi dimenzió).
2.	Évközi és/vagy szünetidőben szervezett tematikus tábor/táborok	Természet- és környezetvédelmi, humán, reál, művészeti közismereti tantárgyi műveltségi anyaghoz, valamint sporthoz, téli sportágakhoz kapcsolódó tematikus program alapján.
3.	Erdei iskolai természet- és környezetvédelmi program/programok	A 4–6–10. évfolyam tanulócsoportjai számára szervezett közismereti tantárgyi (természet- és környezetismeret, biológia, földrajz, kémia, fizika) műveltségi anyaghoz kapcsolódó tematikus program alapján.
4.	Ifjúsági és diákcsoportok számára szervezett aktív turisztikai program/programok	Természetjárás, aktív turisztikai gyalog- és kerékpártúra, vízitúra, téli sport és lovasiskola tematikus program alapján.
5.	Nemzetközi ifjúsági és diákmobilitási országismereti program/programok	Nemzetközi tematikus projektek, partneriskolai együttműködések és például a „Határtalanul!” programsorozat keretei között szervezett mobilitások, utazások.

Forrás: saját szerkesztés.

E fenti általános iskolai, ifjúsági és diákturisztikai alternatív modell egy lehetséges és működtethető rendszer, amely természetesen módosítható, kiegészíthető és tovább is fejleszthető. A rendszerhez és egyes elemihez orientáló jelleggel az alábbi megjegyzések kapcsolódnak:

Ez az iskolai, ifjúsági és diákturisztikai modell egy 12 évfolyamos, általános és középiskolát (négy- és nyolcosztályos gimnázium) is magába foglaló összetett iskola, többcélú intézmény modellje, de annak egyes elemei külön-külön és együttesen is adaptálhatók a csak általános vagy csak középiskolai képzési profillal, iskolaszervezettel rendelkező iskolákban, intézményekben is.

35–36. kép: Diákcsoport tanulmányi kiránduláson az Északi-középhegységben (Mátra – Kékes) és síoktatáson részt vevők a sítáborban (Szlovákia – Magas-Tátra)
(Fotó: Dr. Komáromi I. és Nagy J.)

A tanulmányi és/vagy osztálykirándulások tervezése, szervezése és lebonyolítása során az aktuális jogszabályi szempontokat is figyelembe véve a tartalom, a részvétel és a költségvetés specifikus jellemzői alapján szükséges és fontos különbséget tenni.

Az évközi és a szünidőben szervezett tanulmányi kirándulások, tematikus táborok, erdei iskolák, aktív turisztikai és nemzetközi mobilitások tervezése és szervezése során szemléletmódbeli, tartalmi és módszertani szempontból is célszerű prioritást adni az iskolán és tanórán kívüli programtervezésnek („out of school learning”) és az ezzel összefüggő élménypedagógiai hatás („experiential education”) előtérbe helyezésének (Komáromi, 2019).

Az iskolai, ifjúsági és diákturisztikai programok szervezése során célszerű tudatosan tervezni e programok és az iskolában oktatott közismereti tantárgyak alternatív tartalmi kapcsolódási lehetőségeit – pl. magyar nyelv és irodalom, történelem és művészetek vagy földrajz, történelem és testnevelés vagy idegen nyelvek, földrajz és történelem stb. – és összefüggéseit.

A nemzetközi mobilitási programok tervezése és szervezése során tartalmi szempontból célszerű prioritást adni az iskolában tanított és tanult idegen nyelvek vonatkozásában az alkalmazóképes tudás idegen nyelvi környezetben történő gyakorlásának és az idegen nyelvi kommunikáció lehetőségei biztosításának. Meghatározó szerepet kaphatnak és tölthetnek be a modell e szegmensében a „Határtalanul!” programsorozat keretében az ún. külhoni, az egykori „Történelmi Magyarország” napjainkban más országokhoz tartozó területeire szervezett és lebonyolított országismereti utazások és programok.

37 –38. kép: A Nyíregyháza–Tokaj–Nyíregyháza aktív turisztikai programon részt vevő diákok egy csoportja Gyulatananyánál és nemzetközi országismereti programon részt vevő diákcsoporthoz Fehéregyházán (Albesti/Románia – Erdély) a Petőfi Sándor elestének emlékére állított szobor előtt (Fotó: Szikoráné P. I. és dr. Komáromi I.)

A „Határtalanul!” programok és utazások tervezése, szervezése, valamint lebonyolítása az abban részt vevő iskolák, az érintett pedagógusok szempontjából komoly, felelősségteljes, összetett szakmai-pedagógiai munkát és tevékenységet feltételez s igényel. A programtervezés és -szervezés, az előkészítés, a megvalósítás és a projektzárás folyamatának egyes elemiről a szakanyag I. részében részletesebben is volt szó. A saját iskolai intézményi gyakorlatunkban és személyes szakmai tapasztalataink alapján is egyaránt kérdésként, feloldandó dilemmaként szokott felmerülni az, hogy a „Határtalanul!” programjainkat és utazásainkat iskolai szervezéssel és lebonyolítással valósítsuk meg, vagy ehhez vegyük igénybe a különböző szakmai és üzleti vállalkozók, szolgáltatók, az utazási irodák által kínált lehetőségeket. Mindegyik alternatívának vannak előnyei, és természetesen esetleges problémát, nehézséget jelentő tényezői egyaránt. Az iskolai szervezés és lebonyolítás mellett szólnak a következő érvek: a programegyütttest az összetettségében értelmezik, kezelik, szemlélet- és gondolkodásmódjában a választott program és utazás megvalósítása iránt történő teljes mértékű szakmai, pedagógiai és módszertani elkötelezettségben, valamint a részt vevő diákokat, diákközösségeket érintő alapos személyes ismertségben és kezelésükben, gondozásukban nyilvánulnak meg. Az utazási irodák bevonása melletti érvek sorában – mint ahogyan az hangsúlyt is kapott a „Határtalanul – Több mint turizmus” c. konferencián – az utazási irodák utazásszervezőinél meglévő professzionalizmust és tapasztalatot, a különböző kategóriájú utazások szervezésében és lebonyolításában meglévő tudást és szakértelmet, a különböző céllal és mértékben tervezett utazások lebonyolításának megvalósítására rendelkezésre álló kapcsolati-együttműködési, logisztikai, marketing- és infokommunikációs (utazási irodahálózat és szolgáltatói kapcsolati együttműködés, modern és korszerű kapcsolattartás, promóció, tájékoztatás és kommunikációs) nem elhanyagolhatóan a technikai-műszaki-szállítási (minőségi csoportos utaztatás, modern és korszerű autóbuszok), valamint ugyancsak nem utolsósorban a humán erőforrást és kapacitást (felkészült autentikus idegenvezetők és idegenvezetés) említhetjük, emelhetjük ki.

A „Határtalanul!” programok életre hívásától és megvalósításától kezdődően eltelt közel egy évtized alatt létrejött és ki-, illetve átalakult, és részben vagy egészében e programok lebonyolítására specializálódott az utazási irodák sora (StudenstLines Diákutazási Iroda, Kárpát Európa Utazási Iroda, Hon Tours Kft., Csillagösvény Utazási Iroda, Talabor 2007 Utazásszervező- és közvetítő Kft., Gáll Travel Utazási Iroda stb.).

Ezek az utazási irodák és szolgáltatók napjainkban már az elképzelések és ötletek megfogalmazásától (az utazás időpontja, a program és desztináció alternatívái stb.), a tervezéstől (célterület, célország, útvonaljavaslatok, költségvetés készítése), az együttműködő

partnerintézmények ajánlásától (az együttműködésre nyitott határon túli iskolák ajánlása), a pályázatíráson át az utaztatásig és lebonyolításáig (szállítás, programszervezés és idegenvezetés) teljes körű, komplex szolgáltatást nyújtva – tartalmas és izléses kiadványok és hasonlóan színvonalas, színes és jól orientáló internetes weblapos tájékoztatás – keresik meg az iskolákat szolgáltatásaik konkrét kínálatával.

Anélkül, hogy a „csak iskolai” vagy a „csak utazási irodával” történő programtervezés és megvalósítás melletti „vagy-vagy” állásfoglalást rögzítenénk, ki kell emelni azt, hogy a – szintén közel egy évtizedes – saját intézményi gyakorlatunk és tapasztalatunk során az egyik vagy a másik megoldással kapcsolatosan egyaránt vannak pozitív és ettől kissé eltérő, kevésbé kedvező tapasztalataink is. (Több és különböző motívumot, nem elhanyagolhatóan az iskolai szervezés melletti érveket, leírtakat figyelembe véve, de az utazási irodák nyújtotta szolgáltatásokat is kiemelve célszerű lehet az együttes, az iskola és egy-egy professzionális utazási iroda nyújtotta előnyöket igénybe vevő, programtervező és megvalósító együttműködésben gondolkodni.)

Célszerű ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a „Határtalanul – Több mint turizmus” és a „Határtalanul! programok lebonyolítása és megvalósítása – sajátos jellemzőik következtében – valóban többet jelentenek, mint amikor általában a turizmusról vagy annak más, különböző formáiról beszélünk.

Az egyik sajátossága az iskola világához, az iskolán és tanórán kívüli oktatáshoz-neveléshez („out of school learning”) kapcsolódó jellege. Ebből következően egy másik jellemzője a programnak a köznevelésben érintett tanulókkal, diákokkal – és természetesen a pedagógusokkal – való szoros kapcsolata, s mint ilyennek a turizmus egyik korosztályos formájával, az ifjúsági turizmussal való összefüggése is.

Az e fejezetben az ifjúsági és diákturizmus turizmuszakmai szempontú összefüggéseit is kiemelve megfogalmazott gondolatok – benne a diákok számára szervezett iskolai tanulmányi és osztálykirándulásokkal, különös tekintettel az ún. országismereti nemzetközi, s a „Határtalanul!” programsorozat keretében lebonyolított és a „*nemzeti identitást erősítő tanulmányi kirándulásokra*”, utazásokra – úgy gondolom, megfelelően alátámasztják, illusztrálják egyrészt azt, hogy az ifjúsági turizmus a maga összetettségével, komplexitásával a turizmus szerves részét alkotja, másrészt pedig azt, hogy e turizmusforma sok szállal kapcsolódik az iskola világához, a diákok számára szervezett és részvételükkel zajló különböző aktivitást és mobilitást jelentő programokhoz. A „Határtalanul!” programoknak az iskolai tanulmányi kirándulások rendszerébe illesztésével és sajátos jellemzőinek, összefüggéseinek ifjúság- és diákturisztikai kontextusban történő vizsgálatával bizonyos mértékben remélhetően oldható (?) a turizmuskutatásban az a „fehér folt”, amelyre többször idézett tanulmányában Michalkó G.– Rátz T. – Keszeg R. is utal.

A szerzők által a fentiekkel összefüggésben említett, az iskolai szervezésű tanulmányutakat a „láthatatlan turizmus” részeként említő megállapítás vonatkozásában – mivel „*nem áll rendelkezésre tudományos kutatásra alkalmas adatbázis*” – a „Határtalanul!” programokkal, utazásokkal kapcsolatosan bizonyos mértékben minden bizonnyal oldani fogja az OH (Oktatási Hivatal) által az iskolákhoz eljuttatott KIR (Közoktatás Információs Rendszere) levél, amely az alábbiakat rögzíti: „*a köznevelési információs rendszerének (a továbbiakban: KIR) személyi nyilvántartásában bevezetésre került a határon túli kirándulások rögzítésének adminisztrációs felülete. A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: Nkt.) 44. § (5) bekezdés 2018. szeptember 1-jétől hatályos s) pontja, valamint a 2019. január 1-jétől hatályos Az oktatási nyilvántartásról szóló 2018. évi LXXXIX. törvény 1. melléklet I. alcím j) pontja alapján a tanulói nyilvántartás tartalmazza a gyermek, tanuló azon adatát, hogy melyik évfolyamon, mely országban vett részt az Nkt. 9. § (4) bekezdése alapján szervezett határon túli kiránduláson.*

Tekintettel arra, hogy a tanév tavaszi időszakában a tapasztalatok alapján megnövekszik a szervezett iskolai kirándulások száma, kérem, hogy fokozottan ügyeljenek rá, hogy a határon túli kirándulások lebonyolítását követően rögzítsék is azok adatait a KIR személyi nyilvántartásban” (Oktatási Hivatal, 2019).

E rendelkezés alapján azokat a „...határon túli kirándulásokat szükséges rögzíteni a rendszerben, melyek a Nktv. 9 (4) bekezdésében foglaltak alapján szerveztek meg”, vagyis az iskolai szervezésű tanulmányi és osztálykirándulások, ezzel együtt az ifjúsági és diákturizmus formájába illeszthető „Határtalanul!” programsorozat keretében lebonyolított, s a Kárpát-medencében az egykor a „Történelmi Magyarország” részét képező, ma más országokhoz tartozó, de részben vagy teljességében magyar nemzetiségűek által lakott területekre szervezett diákutazások, -utaztatások statisztikai jellegű adatbázisának részét jelentő információkat. (Ez, ha az iskolához és diákokhoz szorosan kapcsolódó ifjúsági turizmusnak csak az egyik szegmensében is – a rendelkezés értelmében sajnos csak 2018. szeptember 1-jét követő időszakra vonatkozóan –, de lehetővé teszi, biztosíthatja annak a tudományos kutatásra alkalmas adatbázisként történő használatát.)

5. Összegzés

A nemzetpolitika új alapokra helyezésével az egy évtizeddel ezelőtt életre hívott „Határtalanul!” programsorozatot a szellemiségét, céljait és jellegét, valamint programjait tekintve – a megvalósítás és lebonyolítás tapasztalatait is figyelembe véve – sikertörténetként írhatjuk le, jellemezhetjük. A programokon részt vevő, azokban érintett általános és középiskolás tanulók számára a határon túli, a Kárpát-medencében, a környező országokban lebonyolított „külhoni” utazások és az utazásokhoz kapcsolódó programokon való részvétel – az iskolai oktatás és nevelés, a szemléletformálás, például a magyar nyelv és irodalom, a földrajz és a történelem tantárgyak műveltségi anyagának közvetítése és feldolgozása mellett – az iskolán és tanórán kívül („out of school learning”) biztosít olyan lehetőségeket, színtereket, mobilitásokat és élményt is nyújtó felfedező aktivitásokat („experiential education”), amelyek révén jelentős mértékben erősíthetjük a „magyar–magyar” kapcsolatokat, a diákoknak a külhoni magyarsággal kapcsolatos személyes ismereteit, s nem elhanyagolhatóan a nemzeti öntudat, az identitás, a magyar nemzethez tartozás érzésének a szellemiségét.

Az a sok színes, tartalmas és kreatív program, amelyen a „Határtalanul!” programsorozatban érintett iskolák, osztályok, diákközösségek és pedagógusok a „Határtalanul!” utazásaik során részt vesznek és megvalósítanak, egyszerre szolgálnak nemzetpolitikai, nevelési és oktatási s „a jövő turistája” pozitív attitűdjének alakítása szempontjából ifjúságturisztikai szempontú célokként egyaránt.

39. kép: „Határtalanul!” – középiskolás diákcsoport az erdélyi Vargyason
(Fotó: Jenei A.)

Felhasznált szakirodalom

- Bodnár L. (2000): A turizmus földrajzi alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Eger–Budapest, 321.
- Komáromi I. (2011): Az ifjúsági turizmus a Kárpát-medencében. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza, 1–162.
- Komáromi I. (2019): Iskola, élményalapú tanítás – tanulás és turizmus. Acta Academiae Nyíregyháziensis 3, Elméleti és gyakorlati kutatások a Nyíregyházi Egyetemen kötet, 117–144.
- Mester T. (szerk.) (2008): Ifjúsági turizmus Magyarországon – I. rész. Turizmus Bulletin XII. évfolyam 2. szám, 2–10.
- Michalkó G. – Rátz T. – Keszeg R. (2016): A határokon átívelő tanulmányi kirándulások szerepe a nemzetépítésben: A „Határtalanul!” program társadalomföldrajzi vizsgálata. EPA00462_kisebbségkutatás_2016_2_036-058. Title: Kisebbségkutatás, 25. évf. 2. sz. (2016). Producer: A-PDF Split (<https://www.a-pdf.com>). Pages: 23 pages(s).
- Nagy S. (főszerkesztő) (1976): Pedagógiai Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 349.

További források

- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2005–2013. (2005): Magyar Turisztikai Hivatal, Budapest, 239. p
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2005–2013.(Összegzés) (2005): Magyar Turisztikai Hivatal, Budapest, 180.
- Potápi Á. J., (2019): A Határtalanul Program helye és szerepe a nemzetpolitikában. Előadás. Határtalanul – Több mint turizmus konferencia, Budapest, Városliget, Vajdahunyadvár, 2019. november 21.

Internetes források

- Bethlen G. Alapkezelő Zrt. (2019): Határtalanul! program.
<https://bgazrt.hu/tamogatasok/hatartalanul/> (A letöltés ideje: 2019. november 24., 20.25)
- <http://www.njt.hu>: 110/2012 (VI.4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról (NAT).
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=149257.3502466 (A letöltés ideje: 2019. július 3., 10.25)
- <http://www.njt.hu>: 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról.
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=217984.379324 (A letöltés ideje: 2020. február 18., 15.00)
- <http://www.njt.hu>: 2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről (Nkt).
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139880.3669844 (A letöltés ideje: 2019. július 3., 10.10)
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 (2017): Magyar Turisztikai Ügynökség, Budapest, 156.
https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297x210mm%20-%20preview.pdf (A letöltés ideje: 2019. július 28., 21.50)
- <http://www.emet.gov.hu/>
2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről.
http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=131615.208399 (A letöltés ideje: 2019. december 16., 16.05),
- 2020 a nemzeti összetartozás éve (Nemzeti Művelődési Intézet).
<https://nmi.hu/2019/07/05/2020-a-nemzeti-osszetartozas-eve/> (A letöltés ideje: 2019. december 16., 13.55),
- <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/nemzetpolitikaert-felelos-allamtitkar/hirek/a-kormany-mindent-megtesz-azert-hogy-erositse-a-nemzetreszek-kozotti-kapcsolatokat> (A letöltés ideje: 2019. november 30., 11.55)
- Szilágyi P. (2010): A nemzetpolitika intézményrendszere. Kiemelt nemzetpolitikai programok. Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság, Budapest, <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/Nemzetpolitikai-programok.pdf>, pp. 1 - 38., (A letöltés ideje: 2019. november 30., 12.05.)

Szerzői adatok

Dr. Komáromi István PhD
Nyíregyházi Egyetem Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium
komaromi.istvan@nye.hu

LÁSZLÓ KÖREI

BUILDING THE CITY BRAND OF NYÍREGYHÁZA THROUGH THE LOCAL GOVERNMENT CYCLES OF SUCCESSFUL LOCAL GOVERNMENT

ÖSSZEFOGLALÓ

A sikeres várospolitikai feltételei közül számos hazai kutatás alapján kiemelt faktor az integrátor polgármester karaktere, a helyi nagykoalíció megteremtésének képessége, továbbá a széles külkapcsolatok, a térségi legitimitáció és az esetleges országos reputáció is. A helyi hatalom, helyi társadalom, helyi kormányzás összefüggései nézőpontom szerint leképezhetők a politikatudomány politics-policy-polity dimenzióiból. A helyi kormányzás ebből következően a helyi hatalom által megvalósított komplex tevékenység, amely a helyi társadalom aktív többségének felhatalmazása révén a helyi közügyek és lokális közpolitikai témák mentén válik alkalmazott gyakorlattá. A gazdasági, telephelyi, kooperációs, társadalmi, kulturális és humánökológiai imázselemek alakító tényezői a hatékony, korszerű városmárkázásnak. Ezek professzionális alkalmazása hozzájárul a területi versenyképességhez is. Kutatásom során megállapítottam, hogy Nyíregyházán az önkormányzati ciklusokon átívelő eredményes helyi kormányzás és marketingorientált területfejlesztés, továbbá a pozitív imázs megteremtése együttesen tartalmi és arculati innovációt eredményezett. A poszt-szocialista megyeszékhely mára egy modern, polgári telephely lett, amely „többet ad” a helyieknek.

ABSTRACT

Among the conditions for a successful urban policy, the character of the integrator mayor, the ability to form a local grand coalition, as well as broad foreign relations, regional legitimacy and possible national reputation are highlighted factors based on many Hungarian researches. From my point of view, the connections between local power, local society and local government can be mapped from the politics-policy-polity dimensions of political science. Local government is therefore a complex activity carried out by local authorities, which, through the empowerment of the active majority of local society, becomes an applied practice along local public affairs and local public policy issues. Economic, site, cooperative, social, cultural and human ecological image elements are shaping factors for effective, modern urban branding. Their professional application also contributes to territorial competitiveness. In the course of my research, I found that in Nyíregyháza, effective local government and marketing-oriented regional development, as well as the creation of a positive image, resulted in content and image innovation. The post-socialist county seat has now become a modern, bourgeois site that "gives more to the locals".

1. Introduction

Cross-cyclical local government has a key role to play in determining the effectiveness of city brand positioning in a given settlement. As a hypothesis, I claim that the construction of the Nyíregyháza city brand is a conscious, complex activity that spans several municipal cycles. It is true that it is implemented by the current local politics (governance) and local self-government, but it also qualitatively means more than the slogan-level process of the image campaign: the combination of added value, promise, character and image in time and space.

2. Local power – local society – local government

The formation of local governments, declared in a modern sense, on the European continent is organically linked to the formation of the governments of the territorial states and their countries along certain issues and tasks. Local government can be seen as a level of power

that is perhaps closest to the citizen in terms of both physical space and performance of tasks. Due to its operation and internal mechanisms, local governments also play a prominent role in representing the interests of the local population and the local community. It also provides the ground for political participation locally and the expression of various public policy alternatives, so that local governments play a key role at the local levels of the democratic political institutional system. So not only are local governments there to deal with potential problems close to the citizens and the issue itself, but it is also a priority to create and strengthen civic self-awareness locally. Through this mission, local government has also become an integral part of civil society over the decades (Wehling, 2000: 59).

The quality of local governance is fundamental to success through a combination of public trust, a broad support base and transparent operation, as well as adequate community participation. A lot depends on how decision-making mechanisms are shaped, and this requires the organisational knowledge of municipal decision-makers. However, most are expected from independent non-governmental organisations, the public exercising the function of control and civilizing local societies (Pálné, 2008: 293).

In my opinion, local government implemented by local authorities always means a complex public policy process in a given settlement. All this must be done decisively on the basis of the empowerment of local voters, as legitimacy is a key aspect of the organisation of local public affairs and public services. All of this is accompanied by life-like conflicts.

We speak of a local society when, in the stratum structure of the population of a settlement, the division of labour characteristic of society as a whole is modified by local conditions and influences integration (related satisfaction and residence) in the behavior of residents behaviours referring to participation (and related cooperative behaviours) are expressed in a differentiated way in relation to the neighboring settlement, and these differences are also expressed in residential strategies and personal perspectives (Pálné, 1990: 40).

It also becomes clear to me from this definition that the boundaries of local communities and local societies do not represent rigid settlement-geographical and administrative aspects, but rather capture a meaningful and attitudinal segment, and a micromillion that does not represent the ratio of net resident population, but also carries deeper points of reference in an immanent way.

A particularly important feature of the current social environment is the place-bound place in the dimension of individuals and communities. All this is the result of the interaction of many factors. For example: place of residence, local patriotism, local knowledge and local values, local group relationships (families, relatives, friends), lifestyle opportunities, possible workplace and its possibilities, etc. (Farkas, 2006: 30).

3.1. Nyíregyháza in historical dimensions

The history of Nyíregyháza is composed of a very rich world of phenomena, as we look back in space and time with a diachronic approach. It can be traced back to the 10th century through various archaeological excavations that Hungarians presumably settled in this area during the conquest. The variety of objects and props found for today's man reflects that this area may once have been noisy by wars. Back in 1326, the reign of Károly Róbert can be linked to the written document and memorial in which the settlement is mentioned as Nyíregyháza. The word Birch refers to the birch-rich region of Órség, which was supplemented by the name of the Church after the Tartar invasion.

Nyíregyháza was not depopulated at the time of the Turkish occupation, and in 1582 there were already almost 800 inhabitants living here, and it was developed by the work of diligent serfs. In 1605, the Hajdús settled in Nyíregyháza from a settlement called Sima and received liberties from Gábor Báthory, but later they were sent back under county pressure. In

1786 it was officially recognized that Nyíregyháza became a market town, held fairs, and its population grew more and more.

At the beginning of the 19th century, the population bought one half of the city from the Desseffy family (first inheritance), and then, in agreement with the Károlyi family (second inheritance), Nyíregyháza became a free city, deciding independently on its economy and development directions. In 1837, King Ferdinand V granted a new privilege and city coat of arms to the people of Nyíregyháza. During the Revolution and the War of Independence in 1848/49, the then mayor, Márton Hatzel, was also imprisoned, and after the fall the city administration aimed to take advantage of the railway. The administrative seat of Szabolcs County became Nyíregyháza in 1876, with which the golden age began, the urban society and the economy developed at the same time: buildings, churches, barracks, schools and cultural institutions were established.

The difficulties of World War I also appeared in the city. In 1924, to celebrate the centenary of serfdom, Nyíregyháza was beautified: meaningful, colorful events were organized, collections were brought here, sports events and exhibitions took place. The political and economic leaders and journalists visiting here brought news of the success of the events in the country. With this, the city gained a good reputation, by which the self-confidence of the population was strengthened; modernisation and economic expansion have intensified. However, World War II caused a dramatic decline as the Germans demolished the city's most important buildings, deporting about 6,000 Jews from Nyíregyháza. On October 31, 1944, the Russians occupied the city, which at that time had a total population of 46,000. After the war, in February 1946, the Czechs and Hungarians signed a treaty on population exchange. In 1950, Szabolcs County was officially united with Szatmár-Bereg County, of which Nyíregyháza has been the county seat since then. After socialism, by the 21st century, it had become an open and modern city. (Cservényák, 1987).

Regarding today's place in the urban hierarchy set up with scientific needs, the dynamism of various functional features and characteristic urban historical features, it can be stated that today's Nyíregyháza is present in Hungary as a large city with an urban society, a market town history and an urban appearance. (Beluszky, 2003: 177).

3.2. Positioning of Nyíregyháza

In Nyíregyháza, based on my subjective experiences and objective aspects, I feel that the so-called "Nyíregyháza" sense of life is very widespread, which is also intended to legitimize, protect and strengthen local values, traditions, cultural, economic and infrastructural services.

The city of Nyíregyháza and its catchment area can in some respects represent the countryside in a special way. The development of local identities in Europe, including Hungary, is significantly influenced by differentiated consumer needs and globalized social practices. The so-called rural idyll, as a specific element of the image of the countryside, determines its economic, social and cultural transformation. As a process of urbanisation, industrialisation and modernisation, the image of the rural idyll is formed in relation to the city, which is characterized by silence, spirituality and spiritual peace. Proximity to nature and belonging to the community are crucially related to the strong urban middle class. The idyllic representation of the countryside also has serious economic effects (tourism, local food consumption, etc.) and significant symbolising functions (identity, image, attitude). All this is reflected in the following trends: the commercialisation of the countryside, the issue of authenticity, aestheticisation, symbolisation, identity and image creation, premodern values and the peculiarities of the postmodern way of life (Csurgó, 2013: 65).

From my point of view, all these representations and important values can only be properly articulated and explicit in the relational systems of a well-organized, cohesive and organic unit. The retention power of Nyíregyháza is very strong compared to the trend of the most disadvantaged counties. At the same time, this city is a connection point from the peripheral areas with a spiritual, cultural, economic and self-serving purpose for many individuals and families. The theoretical and practical segments of my research also confirm this.

3.3. A modern, civic site from a post-socialist metropolis

Following the social, economic and political restructuring of the regime change, Nyíregyháza has now gone from a post-socialist metropolitan city to a modern, renewable, inclusive city with a very developing capacity. All of this has been achieved by the city as a breakthrough point for locals and those who come and settle there in a cumulatively disadvantaged county and region. In this process, the positive settlement image resulting from successful local governance and the efficiency of the city brand, which spans the cycles, is also realised.

In my opinion, even in today's examination of Nyíregyháza, the issues of the organisation and integration of the local social structure in a civic sense cannot be circumvented. The aspects of the study of local communities are largely determined by the specific conditions of different types of settlements, which can provide different terrain for the transformation of community existence into an organic form. A local community is a community of people organised on a territorial, neighbourhood basis, which, in addition to its overall social definition, adapts primarily to geographical and ecological conditions. The degree of integration of local communities is highly dependent on common customs, historical traditions, the prevalence of subcultures, the myriad sources of external threats, and the composition of local society.

We speak of a local society when, in the stratum structure of the population of a settlement, the division of labour characteristic of society as a whole is modified by local conditions and influences integration (related satisfaction and residence) in the behaviour of residents, behaviors referring to participation (and related cooperative behaviours) are expressed in a differentiated way in relation to the neighbouring settlement, and these differences are also expressed in residential strategies and personal perspectives. (Pálné, 1990: 40).

It also becomes clear to me from this definition that the boundaries of local communities and local societies do not represent rigid settlement-geographical and administrative aspects, but rather capture a meaningful and attitudinal segment, and a micromillion that does not represent the ratio of net resident population, but also carries deeper points of reference in an intimate way.

A particularly important feature of the current social environment is the place-bound place in the dimension of individuals and communities. All this is the result of the interaction of many factors. So for example:

- place of residence;
- local patriotism;
- local knowledge, local values;
- local group relations: (families, kinship, friends);
- lifestyle opportunities;
- possible job and its opportunities, etc. (Farkas, 2006:30).

In Nyíregyháza, based on my subjective experiences and objective aspects, I feel that the so-called "Nyíregyháza" sense of life is very widespread, which is also intended to legitimise, protect and strengthen local values, traditions, cultural, economic and infrastructural services.

The civic values needed to shape community effectively and purposefully are:

- identity, identification with the locality and local society;
- empathy for roommates;
- solidarity, traditional mechanical and more modern, organic solidarity with the roommates and the municipality as a whole;
- adaptability, ie adaptability to change;
- tendency to innovate, susceptibility to the new; (Farkas, 2006: 28).

4. Method of research

My primary research was based on interviews I recorded in different target groups. Several of the municipal officials who led the city in the cycles from 2006 to 2016 were also interviewees. My goal was to get as complex a representation as possible from the answers to the subjective and objective content with my own edited, standard questions. From all this, I highlighted the common image elements that are relevant to the city brand. Most commonly used terms: livable city, hospitable citizenship, development, local political stability, service self-government, expanding urban culture, attractive higher education knowledge center, proximity to nature, developed infrastructure, prosperity, favourable transport-geographical location, tourist attractions. In the course of my secondary research, I also examined the scope and diverse appearance of the smart, digital technologies of Nyíregyháza, which served to build the city brand.

5. Results

Following the social, economic and political restructuring of the regime change, Nyíregyháza has now gone from a post-socialist metropolitan city to a modern, renewable, inclusive city with a very developing capacity. All of this has been achieved by the city as a breakthrough point for locals and those who come and settle there in a cumulatively disadvantaged county and region. The operation of local self-government is considered to be effective in Nyíregyháza across cycles.

Examined in the economic-geographical dimension, a substantial and substantive difference can be detected in the system of territorial disparities between socialist and civic sites. Nowadays, it can be stated that the city of Nyíregyháza basically functions as a civic site, which is characterized by the following site-theoretical heritage aspects: the economic space occurs as an interaction of various degrees of benefits and mobility costs; price competition, high transport costs and land use costs lead to spatial dispersion of production and consumption; companies are concentrated in an urban environment where they can sell their products and have lower transportation costs; the city provides a wide range of finished products and a specialised labour market that are attractive to both consumers and workers (Kuttor, 2012: 16).

If we look at a different, broader horizon approach, it can be stated that the city of Nyíregyháza belongs to the segment of Hungary in terms of spatial structure, which in many respects is a "periphery", showing a deep backwardness.

<i>Strengths:</i>	<i>Weaknesses:</i>
democratic local public life	competitive disadvantage
logistics center	rising under-skilled labour
civilian establishment	neglected segregates
strong middle class	deterioration of the health of the population
county seat	the concentration of working capital is increasing moderately

<i>Opportunities:</i>	<i>Threats:</i>
the presence of multis	decline in manufacturing
growing micro-enterprises	demographic problems
achieving a university city position	gray and black economy
typically the marketing of local products	suburbanisation

Figure 1: SWOT analysis of Nyíregyháza
(Source: own editing)

6. Local government in Nyíregyháza

I claim that nowadays the city of Nyíregyháza is present as an independent brand, with its own micro-world and special atmosphere, both in the competition of cities and towns with county status, and among the most innovative settlements offering a wide range of services. This cannot be formulated as an objective other than in a way that transcends municipal cycles, in the spirit of a sustainable approach, measured over a multi-year or even decades-long horizon.

Numerous domestic and international research confirms that the person of the integrator mayor is among the basic conditions of his success, the existence of the local grand coalition in key issues and regional legitimacy, prestige and possible national reputation based on broad foreign relations (Bódi, 2003: 238).

In my opinion, the current local leadership of Nyíregyháza realistically recognised the fact that the city is basically not in an easy situation, starting from a cumulatively disadvantaged region. This is when a new type of positioning has to be implemented, which also has very serious content and image elements. So to "produce" something else, better and quality. I examined the results and different phases of a nearly ten-year process on the topic. Basically, it should be noted that the current mayor, the first man and elected leader of the city, has a key role to play in judging the external and internal image of a city. It also has social, political, economic, cultural and many other iconic significance. From my personal experience, my interviews, as a person involved in the public life of the city, I feel that since the change of regime in this city, the current mayor has really played an integrative role, regardless of whether the party and national government party preferences were the same. The local political stability of the settlement and the degree of voter empowerment are convincing in all local government cycles of the period under review.

7. Conscious construction of the city brand: "Nyíregyháza gives more!"

Until 2012, Nyíregyháza did not have an effective slogan, an urban slogan with which it could distinguish itself from its competitors. In the 2006 municipal election campaign, Mayor Lászlóné Csabai's campaign message "We are not waiting for success, we are working for it" is true that it was about Nyíregyháza, but it could only be interpreted in a political context. Mayor Ferenc Kovács embarked on a highly personalized brand building after his 2010 election victory. In the color and quality of the pro-government city of Nyíregyháza, it cannot afford to lag behind in the competition. The new local government and the management responsible for urban management have placed the focus of urban branding on the HUF 300 million "Cityscape Development" project to be implemented by 2013.

The hexagon of the City Brand Index typifies the city along the dimensions of location, presence, lifestyle, potential, conditions/endowments and people (Anholt, 2007: 60). According to this, according to the internationally legitimate method of analysis, the brand and image of a city can be realistically mapped on the basis of the above 6 aspects. In the case of Nyíregyháza, based on my analyses, it looks like this in key phrases:

1. The presence: that is, the image of Nyíregyháza, the activity and awareness of the city. ("Nyíregyháza gives more!")
2. The place: a summary of the most important city features about what the cityscape is like, the climate.
3. Condition, endowment: here it is worth taking into account the housing preconditions and the quality of urban public services.
4. People: here the various interactions, local forms of social contact, personal experiences are the points of connection. (FŐHE festival, etc.)
5. Lifestyle, the pulse: this gauge contains the events and interesting events of urban life. (Vidor Festival, Taste Nyíregyháza!; Nyírség Autumn, etc.)
6. The potential: primarily related to the business sector and the world of work. (LEGO, Electrolux, etc.)

Smart, digital technologies have the potential to put cities' competitive fields, success factors and positions on a new footing. Innovative services are expected to be available to a wide range of people, personalisation is emerging, and geotargeting is becoming more widespread, so local leaders are focusing on local economic growth through an intervention policy with an integrated, multidisciplinary approach to tourism (Piskóti, 2016: 237). All this has brought innovative solutions in Nyíregyháza in recent years, and thus the city has started as a civic site on the competition of digital sites; and the extensive experience of digital convergence and access strengthens the urban image.

8. Conclusion

The existing city brand is the productive result of many years of conscious work. The image of Nyíregyháza is very attractive for locals, tourists and investors nowadays. Based on my research, I believe that the relevance, implicit motivational aspect and strategic direction of the specific slogan compared to other settlements in the region, and in the midst of the cumulatively disadvantaged Szabolcs-Szatmár-Bereg county conditions, is also absolutely true. In all this process, the supporting function of stable local government prevails across municipal cycles. Today, Nyíregyháza is one of the possible outbreaks and environments of prosperity and well-being of individuals and families living in the north-eastern part of the country who want to stay and work in Hungary for a long time. From this point of view, it is completely true and can be said that Nyíregyháza "gives more". However, if we look at the overall ranking of

cities with county status, the picture is more nuanced. It is a fact that in recent years it has carved a lot of disadvantages on the basis of all objective indicators in economic, social and other resources, also compared to, for example, Debrecen, which means real development.

Referenced sources

- Anholt, S. (2007): *Competitive Identity – The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. New York, 60. p.
- Ferenc Bódi (2003): *Local government and territorial policy*. Agroinform Publishing House, Budapest, 238.p.
- Bernadett Csurgó (2013): *Living and living in the countryside. - The impact of those moving from the city to the countryside on the transformation of the countryside: the countryside around the city*. Hungarian Academy of Sciences Center for Social Sciences, Argumentum Kiadó, Budapest, 65. p.
- Dániel Kuttor (2012): *Modeling the changing economic spatial structure of Central and Eastern Europe*. University of Miskolc - Faculty of Economics, University of Miskolc Publishing House, 16. p.
- Ilona Pálné Kovács (1990): *Local politics. Regional and Settlement Research*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 40. p.
- Ilona Pálné Kovács (2008): *Local governance in Hungary*. Dialogue Campus, Budapest – Pécs, 293. p.
- István Piskóti (2016): *Branding destinations*. In: András Bauer – Krisztina Kolos (2016): *Brand Management*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 237. p.
- László Cservényák ed. (1987): *History of Nyíregyháza*. Alföldi Nyomda, Debrecen
- Pál Beluszky (2003): *Settlement geography of Hungary*. Dialóg Campus Publishing House, Budapest – Pécs, p. 177.
- Péter Farkas (2006): *Holding on to each other. Settlement and community development in the age of globalization*. L'Harmattan Publishing House, Budapest, pp. 28-30.; P. 83
- Wehling, Hans Georg (2000): *German Experiences of Self-Government*. In: Imre Verebély: *The municipal balance sheet of a decade and the prospects for the future*. MTA – PTI – RKK, Budapest, 59. p.

Copyright information

László Körei university lecturer
University of Nyíregyháza
politologus87@gmail.com, korei.laszlo@nye.hu

**CLARIFICATION OF THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF
ENTREPRENEURSHIP, ENTREPRENEUR, COMPANY: SEPARATION
AND LINKING OF THE CONCEPTS**

ABSTRACT

The scientific literature on entrepreneurship is so vast and diverse that it would substantially exceed the scope of the present study to try to give even an approximative picture of it. I do not venture to do that, in my study I rather focus on the separation and linking of the definition of entrepreneurship, entrepreneur and company. The sources for the analysis of the relevant scientific literature were the most important Hungarian and international books, articles and other scientific documents. The catalogues of libraries, on-line databases and services on the internet made them available and accessible. (Palgrave Macmillan, Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD]).

A change in socio-economic processes in our days entail the intensification of the heterogeneity of entrepreneurships. This heterogeneity is strengthened by complexity, strategic approach, project-oriented and system-oriented mentality, the formation of networks, the dominance of hybrid structures, global culture and impacts and compliance with environmental challenges.

1. Entrepreneurship

The determination, separation and linking of the concept of entrepreneurship, entrepreneur and company were of primary importance during the determination of the conceptual framework of our study. When examining the concept of entrepreneurship one can conclude that throughout history it has partly been expanded and transformed, yet even today there is no uniform definition.

All books about entrepreneurship agree that the term is of French origin. (The term entrepreneur derives from the French verb "entreprendre" meaning to experiment, to venture, to attempt, to risk.) Taking into consideration the fundamental books published in Hungary it can be concluded that the meaning of the word is very diverse. A widely spread and used book published first on this topic defines the term as follows: "*Entrepreneurship is the process of creating something new and valuable in which the entrepreneur provides the necessary time and effort, takes the underlying financial, psychological and social risk and gets the reward providing him with financial and personal satisfaction*" (Hisrich – Peters, 1991: 12.). Ronstadt uses the term as a synonym for the dynamic process of creating increased wealth. It does not matter whether the product is new and unique, what is important is that the entrepreneur gives value to it by using his expertise and resources. (Ronstadt, 1984) According to Chikán (2005): "*Business entrepreneurship is a human activity whose fundamental aim and reason of existence is to satisfy the needs of the consumer while generating profit*" (Chikán, 2005: 24.). According to Peter Drucker's (1993) interpretation entrepreneurship is an organised, focused and regular activity. Fülöp highlights the fact that entrepreneurship involves trying and experimenting. (Fülöp, 2004: 25.)

Based on the definition of *Global Entrepreneurship Monitor*: "*Every attempt to create a new business unit by individuals, groups or by an already existing business should be considered as an entrepreneurship. Therefore self-employment, the foundation of a new entrepreneurial organisation and the expansion of an existing enterprise are considered as entrepreneurship*" (Ács et al., 2001). According to Kao entrepreneurship is a "*process during which a new thing or novelty is born serving the well-being of the individual while creating value for the society as well*" (Kao, 2002: 41.). The new, multidimensional definition of

entrepreneurship can be found in the European Union Green Book which defines entrepreneurship as a complex concept according to which *"entrepreneurship is a mindset and process to create and develop an economic activity blending risk-taking, creativity and/or innovation with sound management within a new or existing organisation"* (EC, 2003).

The concept of „*entrepreneurship*” refers to the fact that the entrepreneurial atmosphere and activity which can be found in a family business is inherited from generation to generation (Kao, 2002: 40.).

When discussing the concept of entrepreneurship, one has to mention the concept of intrapreneurship which constitutes a new branch in the evolution of the concept. Intrapreneurship is an entrepreneurship within an existing organisation. This concept refers to the ambition of big companies to increase their performance by increasing the entrepreneurial spirit. Individual attempts are encouraged especially in the field of research and development in the form of spin-off entrepreneurs. *"Intrapreneurship was created to bridge the strategical gap between the Marketing Unit and the Research & Development Units of big companies as a response to the shortcoming of the Research & Development Unit in transforming innovations into products which can be sold in the market"* (Fülöp, 2004: 15.).

As for the content of the meaning of entrepreneurship, the scientific literature offers the following concepts:

- Rational decision-making;
- Risk-taking;
- Profit orientation;
- Provision of resources;
- Organisation;
- Obtainment of advantages;
- Creation of novelties;
- Increasing wealth;
- Value creation.

As for the concept of entrepreneurship one may conclude that there is no definition which would enjoy the unanimous acceptance of the profession. What is characteristic of the currently used definitions is that the above-mentioned factors appear combined with another one in most cases.

2. Entrepreneur

The definition of the concept of entrepreneur is equally diverse. An early definition was provided by Cantillon at the beginning of the 18th century who characterised the entrepreneur as a rational decision-maker who takes risk and provides management for the business. His aim is making profit by taking advantage of the imbalances in supply and demand. This is in contrast to the concept of entrepreneur prevalent in the Middle Ages, when the entrepreneur was only responsible for the management of large-scale production. Risk-taking played a major role in the early entrepreneur theory of Cantillon (Herbert–Link, 1982).

During the 18th century the person taking the risk and the person providing the capital was separated, thus creating the concept of the risk capitalist. At the end of the 19th century the concept of entrepreneur and manager was closely intertwined, the entrepreneur appeared as the efficient operator of resources who aims to generate profit. From the mid 20th century innovation appeared as a fundamental characteristic of entrepreneurship (Hisrich, 1986).

The concept of the entrepreneur as innovator is associated with the works of Schumpeter who was active in the field of economics and statistics as well. While in the case of Cantillon

the entrepreneur takes advantage of the possibilities attributable to the imbalances Schumpeter describes the entrepreneur as an active force creating imbalance, who – as an excellent innovator – introduces changes and destroys the existing balance. With this approach Schumpeter links entrepreneurship with economic growth. Yet in his definition of the entrepreneur – in contrast to many scholars – he does not highlight the role of risk-taker (Schumpeter, 1980). Therefore Schumpeter focused on innovation, this promoting economic growth.

The following approach is also close to the concept of Schumpeter's: in narrower terms we consider those as entrepreneurs who play an active role in the management of the business while risking their own assets. Managers and CEOs are important players of enterprises, yet they are not entrepreneurs as they do not bear the risk of their decisions with their own capital (Kállay–Imreh, 2004). Based on this definition only the self-employed and micro enterprises would fit into the concept of entrepreneur.

According to Hisrich and Peters entrepreneur originally means "mediator" or "establisher of contact" (Hisrich–Peters, 1991: 6.). According to Szerb (2000) the term entrepreneur means to do, to start, to embark on something. Vecsenyi had the following thoughts about the entrepreneur: "entrepreneur is the person who has the ability to see the opportunity in the chaos, who wants to create some kind of value from nothing, who realises his ideas concerning services, organisations and products either alone or in company" (Vecsenyi, 2002: 14.).

We can analyse the concept of the entrepreneur in detail if we involve those personal traits with which the entrepreneurs are endowed. Many think that one has to be born as an entrepreneur, while others think that – as other things in life – it can be learnt. According to Freud (1973) problems originate from motivation from activity, thus he emphasises the fact that humans are driven by their subconscious and innate driving forces (Fülöp, 2004).

Max Weber was the first to attempt to define the entrepreneur without focusing on the economic aspects linking the development of modern capitalism with the propagation of protestant morals. In his view, the traits of an entrepreneur originate in external religious beliefs (Fülöp, 2004).

Kilby (1971) pointed out that based on psychological theories entrepreneurs can be characterised by innate personal traits and have specific motivations (Kilby, 1971). A successful entrepreneur is characterised by a high level of self-confidence, consciousness, a realistic view on his environment, an excellent ability to create concepts, an ability to establish contacts easily and good health. Other important traits of an entrepreneur include internal energy, personal charm, self-control and talkativeness. Beyond these traits many scholars mention emotional stability as an important trait. Other fundamental traits include selflessness and obsession with work (Bygreve, 1997).

Entrepreneurial activities and decision series are predominantly subject to inherited abilities, abilities which can be developed and residual knowledge.

Szerb (2000) gives an excellent overview on the role of the entrepreneur in the economy who points out that the entrepreneur did not or only played a marginal role in classical and neoclassical economics.

McClelland analysed economic growth and the reason behind it. He presumed that it was the need for an increasing output which gave the impetus to the individual to behave as an entrepreneur, thereby promoting economic growth (McClelland, 1961).

In recent years, research seems clearly more focused on the exploration of the relationship between development and the entrepreneur, putting the entrepreneurs' positive effects on the economy to the fore.

Overall, nowadays besides innate abilities the abilities which can be learnt and which can be developed by continuous learning play a major role in the formation of an entrepreneur's personality.

3. Company

Besides the definition of an entrepreneurship and entrepreneur, it is equally important to define the concept of a company and to define its relationship to the above-mentioned concepts.

According to neoclassical theory a company primarily has a technical role, it creates outputs from inputs (Pearce, 1993). Such an approach ignores the specificities of the organisation of a company and the characteristics of its resources.

Based on the most influential scientific literature in Hungary about this subject: "The company is the organisational framework of a profit-oriented entrepreneurship: in modern societies a structure clearly defined from a legal point of view in which the activities needed to achieve the fundamental objective take place" (Chikán, 1997: 16.). Therefore from this point of view the company has a narrower meaning compared to an entrepreneurship since it only encompasses profit-oriented entrepreneurships with legal personality.

The following definitions emphasise the difference between the two concepts. "Profit-oriented (business) entrepreneurship usually means the establishment and operation of a business unit. The two activities –establishment and operation- may be the subject of a business entrepreneurship either jointly or separately" (Illés, 2002: 23.). "While the company is a significant factor of the economy which was established to satisfy a solvent demand, it is an economic complex developed by the simultaneous and complex interplay of people, tools and pieces of information" (Illés, 2002: 18.). Therefore not all business entrepreneurships are companies, but all companies are business entrepreneurships.

Nevertheless, in many cases the borders between the concept of entrepreneurship and company are flexible and these concepts are used as interchangeable terms. E.g.: Lőrinczi (2000) mentions entrepreneurships among fundamental economic players besides the state and households defining "entrepreneurships (companies) as the frameworks, economic processes of production" (Lőrinczi, 2000: 20.). Nonetheless he emphasises the fact that entrepreneurship refers more to the movement and to the process, while company refers more to stability and organisational framework.

Another very common approach to distinguish an entrepreneurship from a company is by the size. The term entrepreneurship usually refers to a small business or a small company. While one may often come across the term small company and large company and the term small entrepreneurship is equally widely used, on the other hand the use of the term large entrepreneurship is quite rare (Auer et al., 1999). However, this does not mean that entrepreneurship and big companies are incompatible concepts.

The company can be defined from a legal point of view (as suggested by Hodgson, [2002]), meaning organisations engaged in economic activity, regardless of the fact whether they have legal personality or not, except for non-profit organisations. This approach is in line with the concept of company defined in Hungarian and international statistics used in our analysis.

According to Illés "system theory gives us the most comprehensive reflection of the company. This defines the company as a complicated system consisting of many subsystems characterised by complexity, openness, self-regulation and dynamism. Complicated systems can be analysed only via their subsystems" (Illés, 2002: 17.). The various subsystems (technological, motivational, information, controlling, decision, production etc.) – without analysing their internal structure – reflect the entire company from a given aspect. Nevertheless

Illés also notes that "it is impossible to entirely reflect the company from every aspect" (Illés, 2002: 17.).

During the research we identified the company and the entrepreneur as having a risk-taking, profit-oriented behaviour who is able to identify and make use of new business opportunities.

4. Conclusions

Following the theoretical review of the conceptual frameworks of company, entrepreneurship and entrepreneur one may summarise the most important relationships and interpretation frameworks as follows:

- When analysing the concept of company and entrepreneurship one may conclude that it has substantially changed throughout history, it has been partially expanded, yet one cannot claim that a uniform definition exists today. The vast majority of Hungarian scientific literature emphasise the differences between the two concepts i.e.: company rather means the organisational frameworks, while entrepreneurship rather refers to the process and activity. This latter is considered to be a broader category which includes all the companies.
- The analysis of the concept of entrepreneur requires that personal traits be taken into account among which inherited and learnable abilities are equally important.

5. Summary

The changes of the past few years did not only have an impact on the conceptual frameworks of company-entrepreneurship-entrepreneur but influenced the characteristics of the behaviour and activities of entrepreneurs as well. Moreover, these changes are especially conspicuous and determinant since the change of system. Consequently, to close the chapter we analyse the transformation of the activities and behaviours of entrepreneurs. To do this, it makes sense to focus on the era from the change of system until today, more specifically the period between 1990-2000 and 2000-2020. The main directions of the changes are summarised in Table 1.

The changes of the past 20-odd years can mostly be captured in dynamism and in the intensification of competition. While the economic-social processes of the 1990s had been characterised by relative predictability and by the predominance of national and regional impacts, the new millennium brought ever-growing insecurity and the intensification of globalisation. The traditional, static and hierarchic order was replaced by a system-based mentality and the phenomenon of the creation of networks. Nowadays a company cannot just offer the product itself, it is important to provide a related service as well, since it does not matter what the company wants, what really matters is what is expected by the consumer. Thus, nowadays the activities of companies are clearly influenced by a consumer-oriented approach which resulted in a project-based approach instead of the previous industry-type production. The traditional organisational structures are more and more replaced by hybrid structures, product innovation is replaced by technology and organisational innovation and human resources are replaced by the intensification of the use of machines and robot technology.

Table 1: Change in the activities of companies from the change of system until today

1990–2000	2000–2020
Relative predictability	Insecurity
National/regional culture	Global culture
Order	System
Hierarchy (individual efficiency)	Network (collective, network efficiency)
Product	Product and service
Salesman-oriented approach	Consumer, customer-oriented approach
Industrial production	Project world
Traditional organisational structure	Hybrid structures
Product innovation	Technology and organisation innovation
Human resources	Technology + motorisation
Advertisement	Complex marketing strategy
National quality assurance standard	International quality assurance systems (TQM)
One-direction market relationships	Multi directional market relationships
Efficiency	Complying with environmental challenges
Traditional planning (1-3 years)	Strategic planning (5-10 years)
”Predators”	”Chameleons”

Source: Own work

Beyond this, marketing, quality assurance and market relationships are characterised by complexity. Corporate efficiency from the past seems to give way to a continuous compliance with environmental challenges which requires long-term, strategic planning. These processes have transformed/keep transforming companies from ”predators” into ”chameleons”.

To close the summary of the overview on scientific literature we make the following statements concerning the characteristics and activities of profit-oriented entrepreneurships.

A change in socio-economic processes in our days entail the intensification of the heterogeneity of entrepreneurships. This heterogeneity is strengthened by complexity, strategic approach, project-oriented and system-oriented mentality, the formation of networks, the dominance of hybrid structures, global culture and impacts and compliance with environmental challenges.

The analysis of the structural characteristics and activities of profit-oriented entrepreneurships cannot be rendered independent from the processes of the macro environment. It is expedient to analyse the determining features of entrepreneurships within the context of socio-economic processes since the system of macro-level relationships gives basis for micro-level analysis.

The analysis of the activities and the role of companies in the economy requires the in-depth examination of macro processes so that well-founded conclusions can be made.

Bibliography

- Ács J. Z. – Szerb L. – Ulbert J. – Varga A. (2001): Magyarország. Gazdasági Minisztérium kiadványa, GEM Budapest
- Auer K. – Béhm I. – Cziszter K. – Hoffman I. (1999): Novorg. Budapest
- Bygrave, W. (1997): The Portable MBA in entrepreneurship. John Wiley & Sons, Inc New York
- Chikán A. (1997): Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest. 16. p.
- Chikán A. (2005): Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest, 24. p.
- Drucker, P. (1993): Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban. Park Könyvkiadó, Budapest
- Fülöp Gy. (2004): Kisvállalati gazdálkodás, Aula Kiadó, 15–17., 25. p.
- Herbert, R. F. – Link, A. N. (1982): The Entrepreneur-Mainstream Views and Radical Critiques. Praeger Publisher, New York
- Hisrich, R. D. (1986): Entrepreneurship, Intrapreneurship and Venture Capital. Lexington Books Lexington, Mass
- Hisrich, R. D. – Peters, M. P. (1991): Vállalkozás. Új vállalkozások indítása, fejlesztése és működtetése. Akadémiai Kiadó, Budapest. 6., 12. p.
- Hodgson, G. M. (2002): The Legal Nature of the Firm and the Myth of the Firm-Market Hybrid. Journal of the Economics of Business, Vol. 9, No. 1, 2002, 37–60. p.
- Illés M. (2002): Vezetői gazdaságtan. Kossuth Kiadó, 17–18; 20; 22–23. p.
- Kállay L. – Imreh, Sz. (2004): A kis- és középvállalkozás-fejlesztés gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest
- Kao, R. W. Y. – Kao, K. R. – Kao, R. R. (2002): Entrepreneurism. A Philosophy and a Sensible Alternative for Market Economy. Imperial College Press 40–41. p.
- Kilby, P. (1971): A Macrosociological Interpretation of Entrepreneurship. The Free Press.
- Lőrinczi Gy. (2000): Vállalkozásgazdaságtan. Számalk Kiadó, Budapest. 20. p.
- McClelland, D. (1961) The Achieving Society. Princeton, NJ: Van Nostrand Reinhold Co.
- Pearce, D.W. (1993): A modern közgazdaságtan ismerettára. Machmillan Dictionary of Modern Economics. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Ronstadt, R. C. (1984): Entrepreneurship. Lord Publishing Co., Dover, Mass
- Schumpeter, J. A. (1980): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Szerb L. (2000): Kisvállalati gazdaságtan és vállalkozástan. Pécsi Tudományegyetem, Bornus Kiadó
- Vecsenyi J. (2002): Vállalkozás. Az ötlettől az újrakezdésig. Aula Kiadó 14. p.

Additional bibliography

- COM (2003) 27: Green Paper – Entrepreneurship in Europe. http://europa.eu.int/comm/off/green/index_en.htm (letöltés dátuma: 2020. 08. 10.)
- European Commission (2004): Eurobarometer Flash 160 „Entrepreneurship” (12/04/2004 - 29/04/2004) – Report p. 1 (letöltés dátuma: 2020. 02. 25.)
- Hibbert, E. (2000): The globalisation of markets – how can SMEs Compete? Marketing Discussion Papers
(http://mubs.mdx.ac.uk/research/Discussion_Papers/Marketing/index.htm)
- http://www.gkm.gov.hu/data/586293/kkv_fejl.pdf. (letöltés dátuma: 2017. 11. 12.)

Author's details:

Makszim Györgyné dr. Nagy Tímea PhD senior lecturer
University of Nyíregyháza
makszim.gyorgyne@nye.hu

**MAKSZIM GYÖRGYNÉ NAGY TÍMEA – BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA –
KÓSÁNÉ BILANICS ÁGNES – VARGÁNÉ BOSNYÁK ILDIKÓ**

A DUÁLIS KÉPZÉS TAPASZTALATAI A NYÍREGYHÁZI EGYETEM KÖZGAZDÁSZKÉPZÉSÉN

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány célja a Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézetében a 2020 januárjában végzett gazdálkodási és menedzsment alapszakos, nappali tagozatos hallgatók monitoringja, mely egyben az első duális képzésben részt vevő hallgatókat is tartalmazza. A téma aktualitását indokolja az is, hogy először nyílt lehetőségünk a duális képzés tapasztalatainak visszacsatolására. Kérdőíves kutatás segítségével próbáltuk meg felhívni a figyelmet a duális képzés fontosságára, ami egyértelműen beigazolódott. A hallgatók teljes mértékben meg voltak elégedve a duális képzőhelyekkel, amelyeket akár jövőbeli munkahelyükként is el tudnának képzelni, és mások számára is ajánlanának gyakorlati helyül. A duális képzőhelyek a személyiségkompetenciák fejlesztésére voltak nagyobb hatással. A jövőbeli tervekkel kapcsolatban megállapítottuk, hogy a hallgatók többsége tervez további tanulmányokat a közeljövőben. Kutatásunk alátámasztotta a duális képzés jelentőségét, amely nem más, mint az egyetemi oktatás által nyújtott elméleti tudás és a gyakorlati ismeretek egyensúlyának megteremtése.

ABSTRACT

The aim of this paper is to monitor the full-time students of business and management graduated from the Institute of Business and Management Sciences of the University of Nyíregyháza in January 2020, which also includes the students participating in the first dual training. The relevance of the topic is also justified by the fact that for the first time we had the opportunity to provide feedback on the experience of dual training. With the help of questionnaire research we tried to draw attention to the importance of dual training, which was clearly confirmed. Students were fully satisfied with the dual training places, which they could even envision as their future jobs and would recommend them as a practical place for others. Dual training sites had a greater impact on the development of personality competencies. Regarding future plans, we found that the majority of students are planning further studies in the near future. Our research has supported the importance of dual training, which is nothing more than balancing the theoretical knowledge provided by university education with practical knowledge.

1. Bevezetés

A munkaerőpiac igényeit kiszolgáló felsőoktatási képzési struktúra kialakítása komplex stratégiát és folyamatos innovációt követel. A felsőoktatásban a duális képzési forma alkalmas arra, hogy az egyetemek által nyújtott közgazdasági elméleti tudás és a versenyszféra által igényelt gyakorlatorientált gazdálkodási ismeretek összhangját megteremtse. A Nyíregyházi Egyetemen a Gazdálkodástudományi Intézet gondozásában 2016 szeptemberétől indult el a gazdálkodási és menedzsment alapszak duális képzése. Az első duális hallgatók 2020-ban vették át diplomájukat, ez lehetővé tette egy teljes képzési ciklus átfogó elemzését. Jelen kutatás célja ezen első, végzős évfolyam duális képzési tapasztalatainak komplex értékelése. A kutatási eredményeket és az azokból levont következtetéseket egy 2020 januárjában végzett kérdőíves felmérés alapozta meg.

2. Anyag és módszer

Kutatásunk során mindvégig nagy hangsúlyt fektettünk a feladat igényének leginkább megfelelő kutatási módszerek megválasztására. Fő koncepciónk a Nyíregyházi Egyetem első

duális képzésben végzett közgazdász évfolyamának értékelése volt, azaz egyfajta helyzetjelentést szerettünk volna készíteni a duális képzési rendszer tapasztalatairól. Mivel az évfolyam egy része duális, másik része pedig hagyományos képzésben vett részt, ezért empirikus kutatásunk segítségével össze is tudtuk hasonlítani a két képzési formát, különös tekintettel a gyakorlati képzőhelyeken szerzett hallgatói tapasztalatokra. Céljaink megvalósítását kvantitatív kutatás támogatta, mely során írásbeli kérdőíves felmérést bonyolítottunk le. A primer adatgyűjtés az első, duális formában végzett hallgatókat is tartalmazó gazdálkodási és menedzsment szakos, nappali tagozatos évfolyamra terjedt ki, összesen 24 főre. A kérdőíves felmérést 2020. január 17-én bonyolítottunk le.

A kérdőív 22 kérdést tartalmazott, melyek között szerepeltek nyitott és zárt kérdések egyaránt. Mivel a kérdőíves kutatás komplex kiértékelése jóval meghaladta volna a területi korlátokat, így csak kifejezetten a duális, illetve a hagyományos gyakorlati hely tapasztalatainak értékelésére szorítkoztunk.

A kérdőív bekódolásához és értékeléséhez a Windows-alapú SPSS statisztikai programcsomagot, a statisztikai számításokhoz, illetve a grafikus ábrák készítéséhez a Microsoft Excel táblázatkezelő szoftvert használtuk fel.

Jelen kutatás során olyan kérdésekre kerestük a választ, hogy mennyire elégedettek a hallgatók a hagyományos, illetve a duális képzési formával, és hogy mennyire segítette a gyakorlati hely a hallgatókat jövőbeli terveik megvalósításában.

3. A duális képzés története

A duális képzési modell Németországból indult útjára, melyet alapvetően a felsőoktatás és a piac eredményesebb együttműködése hívott életre. Németország mellett Ausztria és Dánia rendelkezik a legrégebbi és a legkiterjedtebb duális képzési rendszerrel (*Chilembu–Rimai, 2018*).

A magyar felsőoktatási rendszer 2012-től az európai felsőoktatási modellt követi. Megvalósult a többciklusú, háromszintű (alap-, mester- és doktori képzés) bolognai rendszer, és elkezdődött a duális képzés is a felsőoktatásban. A képzés átalakításától nem kevesebbet vártak, mint hogy „*a gazdaság elvárásaihoz jobban igazodó, az állam számára olcsóbb képzési rendszer*” (*Németh–Renkó–Beke, 2018: 4*) alakuljon ki.

A duális képzés kialakításának irányvonalait a 2012-ben megfogalmazott Széll Kálmán-terv fektette le, amely egyúttal markáns kritikát is megfogalmazott a hazai oktatási rendszerrel kapcsolatban. E szerint az oktatás nem szolgálja megfelelően a gazdaság és a munkaerőpiac igényeit, továbbá a felsőoktatás képzési szerkezetében túlságosan alacsony a reál és műszaki ismeretek aránya (*Széll Kálmán-terv, 2010–2014*). A duális képzési rendszer megteremtését, annak konkrét végrehajtandó lépéseit Magyarország 2012. évi Nemzeti Reformprogramja határozta meg. (http://www.liganet.hu/news/6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf)

A duális képzés hazai bevezetésének igénye már a 2010-es évek elején felvetődött a kecskeméti Mercedes-Benz Manufacturing Hungary részéről, és 2012 szeptemberében megkezdte tanulmányait az első duális évfolyam a Kecskeméti Főiskola járműmérnöki alapszakán. Ezt követően számos más felsőoktatási intézményben (Nyugat-magyarországi Egyetem, Széchenyi István Egyetem, Miskolci Egyetem, Nyíregyházi Egyetem) is megjelent a duális képzési forma, amely mára a 28 állami felsőoktatási intézmény közül 20-ban megtalálható.

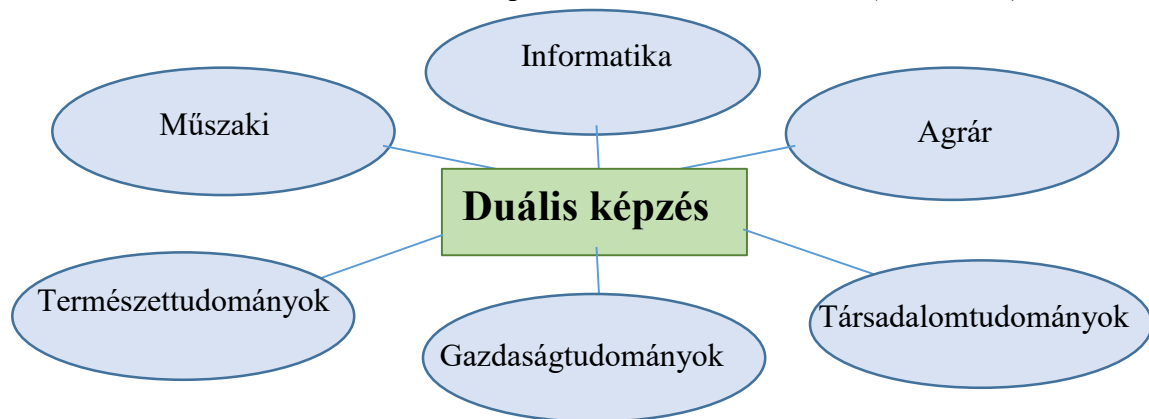
A duális képzés egységes szabályozására és bevezetésére 2014-ben került sor a Nemzeti Felsőoktatási Törvény (Nftv.) módosításával. Ennek megfelelően a felsőoktatási intézményeknek a 2014/15-ös tanévtől műszaki, agrár, informatikai, természettudományi és gazdaságtudományi területeken nyílt lehetőségük duális képzés indítására, amely 2015 szeptemberétől kiegészült a szociális területtel.

4. A duális képzésről (röviden)

„Felsőfokú duális képzésnek az olyan felsőfokú tanulmányokat nevezzük, amelyek során a hallgatók képzését a felsőoktatási intézmény (jellemzően egy eleve gyakorlatorientált képzést nyújtó intézmény) egy partnerszervezettel közösen látja el” (A Felsőfokú Duális Képzés Fehér Könyve, 2019: 4).

A duális képzés a gyakorlatorientált képzések olyan formája, mely hidat képez a piaci szervezetek és a felsőoktatási intézmények között a célból, hogy a hallgatók az elméleti tudásukat gyakorlati tapasztalatokkal egészítsék ki piaci, vállalati környezetben.

Duális formában szakok az alábbi képzési területeken indíthatók (ld. 1. ábra).⁸

1. ábra: A duális képzés területei
(Forrás: Nftv. 108. § 1b. alapján saját szerkesztés)

Duális képzés csak nappali munkarendű szakon indítható, azon belül mind az alapképzési szakok (BA/BSc), mind pedig a mesterképzési szakok (MA/MSc) lehetnek duálisak. Nem indíthatók ugyanakkor duális formában sem a felsőoktatási szakképzések, sem a szakirányú továbbképzések (A Felsőfokú Duális Képzés Fehér Könyve, 2019).

A duális képzés mögött kettős szerződéses jogviszony áll, a hallgató szerződést köt a választott egyetemmel és az adott céggel.

A duális képzés során a hallgató a felsőoktatási intézményben elsajátított elméleti ismereteket vállalati környezetben mélyítheti tovább az ott megszerzett szakmaspecifikus gyakorlati ismeretek elsajátításával. Mindez nemcsak a hallgatókat készíti fel a valós munkaerőpiaci folyamatokra, hanem erősíti a felsőoktatás és a gazdasági szereplők kapcsolatát is.

5. Hazai kutatások eddigi tapasztalatai

Ahogy arról korábban is szóltunk, a duális képzés bevezetésére először a Kecskeméti Főiskola járműmérnöki alapszakán került sor, így a duális képzés első tapasztalatait, következtetéseit itt realizálták 2016-ban. A Kecskeméti Főiskola monitoringvizsgálata a hallgatói teljesítményértékelés mellett kitért a motiváció és a jövőbeli lehetőségek értékelésére.

A felmérésből kiderül, hogy a duális hallgatók tanulmányi eredménye szignifikánsan jobb, mint a hagyományos képzésben részt vevőké. A duális képzést választó hallgatók rövid távú motivációi között leginkább a gyakorlati tapasztalat szerzésének lehetősége, valamint a

⁸Társadalomtudományokon belül csak szociális munka alapszakon indítható duális képzés.

modern vállalati technológia megismerése szerepelt, míg hosszú távon egyértelműen a jobb elhelyezkedési lehetőségek (Török–Pap–Szigeti–Ailer–Palkovics, 2014).

Egy 2018-as ÁSZ-elemzés részletes helyzetjelentést ad a duális képzés 2012 és 2016 közötti tapasztalatairól, a bevezetett intézkedések hatásairól, következményeiről. Az Állami Számvevőszék kérdőíves felmérése kiterjedt valamennyi állami fenntartású és duális képzést folytató felsőoktatási intézményre. A 28 állami fenntartásban lévő felsőoktatási intézményből jelenleg 20 intézményben folyik duális képzés. A kutatásból kiderült, hogy a hat meghirdetett képzési területből négy területen (műszaki, informatikai, agrár- és gazdaságtudományi) valósult meg duális képzés, összesen 1539 hallgatóval. Két képzési területen (természettudományi, szociális) azonban érdeklődés hiányában nem jött létre duális képzés 2016-ig. Az eredmények meglehetősen kedvezőek a duális képzés hatékonyságát illetően, hiszen az egyetemek saját teljesítményértékelése alapján a duális hallgatók esetén jobbak a tanulmányi eredmények, alacsonyabb a lemorzsolódás aránya, jobb a munkamorál, és a hallgatói munkavégzés vállalati értékelése is kedvezőbb. Az elemzés ugyanakkor rávilágít arra is, hogy maga a duális képzés – az alacsony hallgatói létszám miatt – nem tudott érdemi hatást gyakorolni a felsőoktatás képzési rendszerére (Németh–Renkó–Beke, 2018).

A Duális Képzési Tanács 2019. szeptember 24-én fogadta el A Felsőfokú Duális Képzés Fehér Könyvét, amely összefoglaló értékelést ad az eddigi gyakorlati tapasztalatokról. Ez alapján kiderül, hogy a duális képzési szakok indításakor meghatározó a szerepe az intézmény oktatói és a partnerszervezetek vezetői, szakemberei közötti személyes kapcsolatoknak. Általában a nagy méretű partnerszervezetek bizonyulnak megbízhatóbbnak, továbbá előnyt jelent a partnerszervezet és a képzőhely földrajzi közelsége, mivel az ingázás miatti fáradtság gyakran lerontja a hallgatók teljesítményét mind a tanulmányok, mind a munkavégzés terén. Az összefoglaló tanulmányban a Duális Képzési Tanács kiemeli, hogy: „A hallgatók számára értéket képviselne egy, a partnerszervezetenél eltöltött gyakorlati időt igazoló tanúsítvány, amelyet a partnerszervezet bocsát ki saját fejléces papírján” (A Felsőfokú Duális Képzés Fehér Könyve, 2019: 39). (A duális képzési oklevél kiadása ugyanis a felsőoktatási intézmény feladata, ebben a partnerszervezetre nem hárul feladat.)

6. Duális képzés a Nyíregyházi Egyetemen, a Gazdálkodástudományi Intézetben

A Nyíregyházi Egyetemen duális képzés 2015-től folyik, akkor még csak műszaki területen, gépészmérnöki szakon. Az alkalmazott tudományok egyeteme cím 2016. január elsejétől való megvalósulásának egyik hiányzó feltétele volt egy új, már meglévő szakhoz kapcsolódó duális képzés elindítása. Az Egyetem vezetése a meglévő műszaki tudományterület mellé, a szintén nagy népszerűségnek örvendő gazdaságtudományok területén működő gazdálkodási és menedzsment alapképzési szakot jelölte ki duális képzési formában történő indításra.

A képzéshez tartozó mintatanterv és a vállalatokkal történő együttműködési megállapodás megkötését követően az Oktatási Hivatal engedélye alapján 2016-ban indult el a gazdálkodási és menedzsment szakhoz kapcsolódó duális képzés akkor 11 hallgatóval és 14 partnerszervezeti együttműködéssel. 2017-ben 2 hallgató kezdhetett meg tanulmányait duális képzési formában, akik 8 partnerszervezettel történő együttműködés alapján választhatták ki a gyakorlatot biztosító cégeket. 2018-ban 4 hallgató, 2019-ben 6 hallgató részvételével gyarapodott a duális képzésben részt vevő hallgatóink száma, vállalati partnereink száma pedig közel 30 lett.

A tudományterületen működő szakok, különösen a gazdálkodási és menedzsment szak szoros együttműködést igényel a piaci szervezetekkel, vállalatokkal, kis- és közepes vállalkozásokkal, akceptálva a cégek, a gazdasági és pénzügyi világ elvárásait, mindeközben megfelelően a szak Képzési és kimeneti követelményeiben (KKK) foglaltaknak.

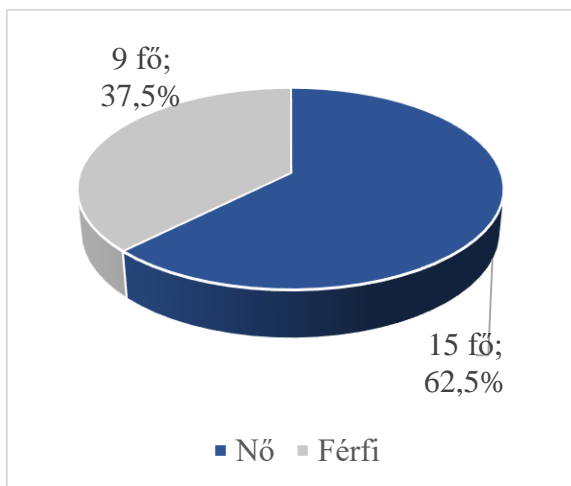
Ehhez igazodva a gazdálkodási és menedzsment szakhoz köthető partnerszervezetek igen sokszínű képet mutatnak, hiszen az együttműködő szervezetek között találhatunk – a teljesség igénye nélkül – pénzügyintézetet, szolgáltatócéget, könyvelőirodát, fuvarozásszervezéssel foglalkozó családi vállalkozást is. E sokszínűség biztosítja annak lehetőségét, hogy a szak duális képzésében részt vevő hallgatók megtalálják a piac azon szegmensét, melyben valóban „otthonra találnak”, ahol azt a feladatot végezhetik nap mint nap, amely leginkább testhez álló számukra.

A 18/2016. (VIII.5.) EMMI-rendelet alapján átdolgozásra került valamennyi alapképzési szak Képzési és kimeneti követelménye, így a gazdálkodási és menedzsment szaké is. Az új KKK a gazdálkodási és menedzsment szakot a gyakorlatorientált képzések közé sorolta, mely megteremtette annak lehetőségét, hogy a felsőoktatási tanulmányok során a hallgatók olyan kompetenciákra, készségekre és képességekre tegyenek szert, melyek alkalmassá teszik őket a munka világában való helytállásra. Az új KKK alapján a szak mintatanterve teljes körű átdolgozásra került, figyelembe véve a duális képzésben részt vevő hallgatók és partnerszervezetek igényét és elvárásait. Az új mintatanterv kidolgozása nemcsak új, piacképes és releváns tantárgyak beemelését jelentette, hanem az óraszámok racionalizálását is. Az óraszámok csökkentése megteremtette annak az új időrendi modellnek a kialakítását, mely során a hallgatóknak az elméleti képzés alatt is van lehetőségük munkavégzésre a partnerszervezetnél. A hagyományos kecskeméti modell (13 hét oktatás, 12 hét munkavégzés) helyett a gazdálkodási és menedzsment szak partnerszervezetei – szolgáltató tevékenységükből adódóan – a 3+2 napos modellt részesítik előnyben már az elméleti képzés során is, amely azt jelenti a gyakorlatban, hogy az egyetemi órák hétfőtől szerdáig tartanak (szorgalmi időszakban), a hallgatók a csütörtöki és pénteki napokat pedig munkavégzéssel töltik. Ez a fajta időrend egy állandó, szoros, napi szintű kapcsolat lehetőségét biztosítja, mely segítségével a hallgató részese lehet a folyamatos munkavégzésnek, ügymenetnek, megismerve a cég működésének teljes vertikumát. Ezáltal a hallgató akár teljes mélységében megismerhet egy adott szakterületet.

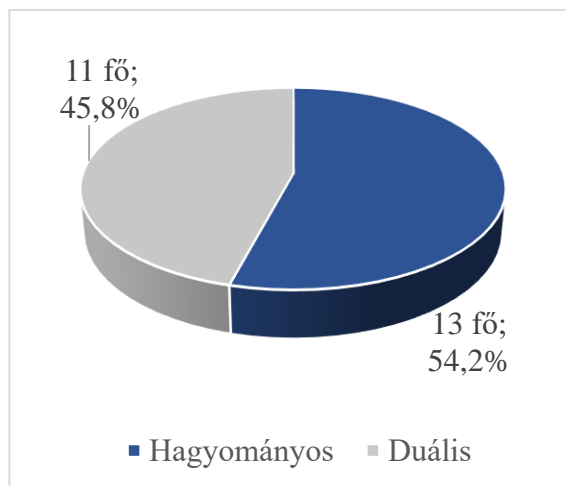
Az új mintatantervhez kapcsolódóan átdolgozásra került a vállalati mintatanterv is, amely irányítúként szolgál ahhoz, hogy az egyes tantárgyak során elsajátítottak hogyan adaptálhatók a gyakorlati képzés során. Az egyes tantárgyak konkrét, részletes üzemi tematikáit a tantárgyat gondozó oktató a vállalati mentorokkal egyeztetve dolgozta ki. Az üzemi tematika hetekre lebontva tartalmazza azokat a témaköröket, amelyek alkalmazhatók a hallgatói munkavégzés során. Az üzemi tematikák kidolgozása során figyelembe vettük a duális képzésben részt vevő hallgatók párhuzamos terhelését a vizsgaidőszakban, segítve a hallgatókat, hogy gyakorlati jegyek megszerzésével, évközi beszámolók lehetőségével könnyítsük a vizsgaidőszak alatti terheltségüket. A képzés során előtérbe helyeztük a duális képzésben részt vevő hallgatók csoportmunkájának erősítését, a komplex projektmunkák alkalmazását év közben, csökkentve ezzel a hallgatók esetleges lemorzsolódását is.

7. Kérdőíves felmérés

Kutatásunk alapját a Nyíregyházi Egyetemen felvett kérdőíves kutatás képezi, melynek alapsokaságát a 2020 januárjában végzett nappali tagozatos gazdálkodási és menedzsment szakos évfolyam képezte, összesen 24 fő. Nem szerinti megoszlás (*ld. 2. ábra*): 15 nő (62,5%) és 9 férfi (37,5%). A képzési formát vizsgálva a hallgatók valamivel több mint fele hagyományos (54,2%), míg a másik része duális (45,8%) képzési formában tanul (*ld. 3. ábra*). Ebből is látható a duális képzési forma népszerűsége az egyetemen.

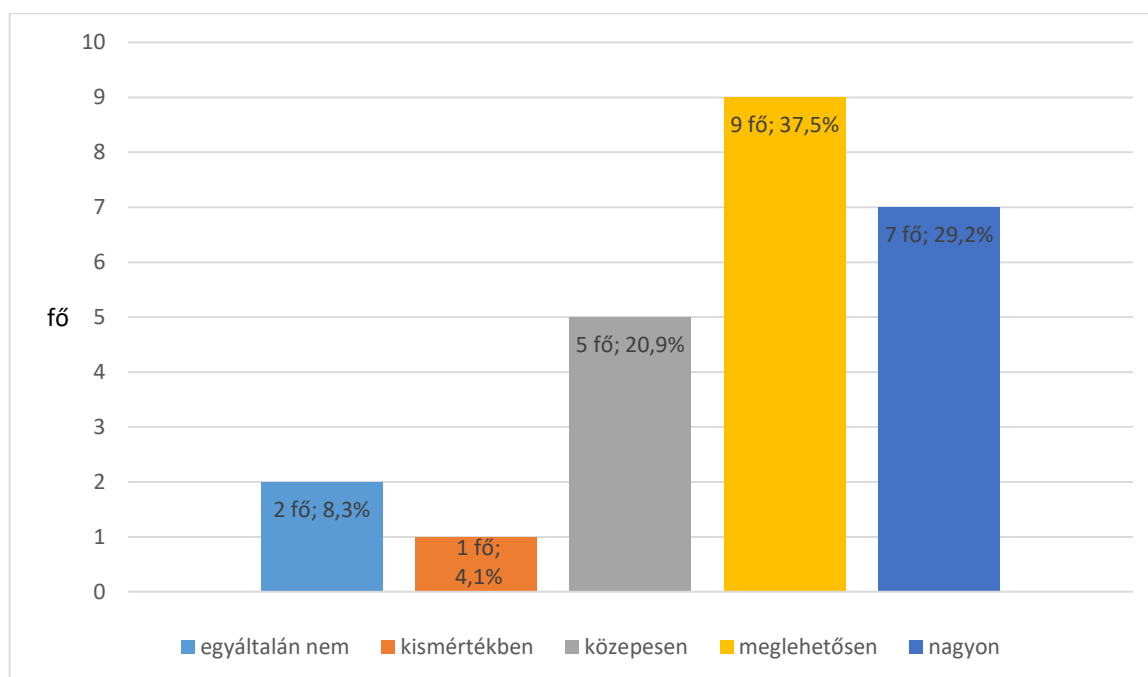
2. ábra: Nem szerinti megoszlás
(Forrás: Saját kutatás)

3. ábra: Képzési formák
(Forrás: Saját kutatás)

A kérdőíves felmérésből kiderült, hogy a pénzügy, a számvitel és a marketing volt az a három szakterület, amit a hallgatók a gyakorlati képzés alatt megismertek. Kiderült az is, hogy a hallgatók jelentős része (66,7%; 16 fő) el tudná képzelni jövőjét a szakmai gyakorlati helyén.

Ötfokozatú skálán értékelve a szakmai gyakorlati hely jelentősen vagy teljes mértékben segítette a hallgatókat jövőbeli karrierképük kialakulásában. Mindössze 3 fő nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem vagy kismértékben járult hozzá a gyakorlati hely a jövőbeli karrierterveihez (ld. 4. ábra).

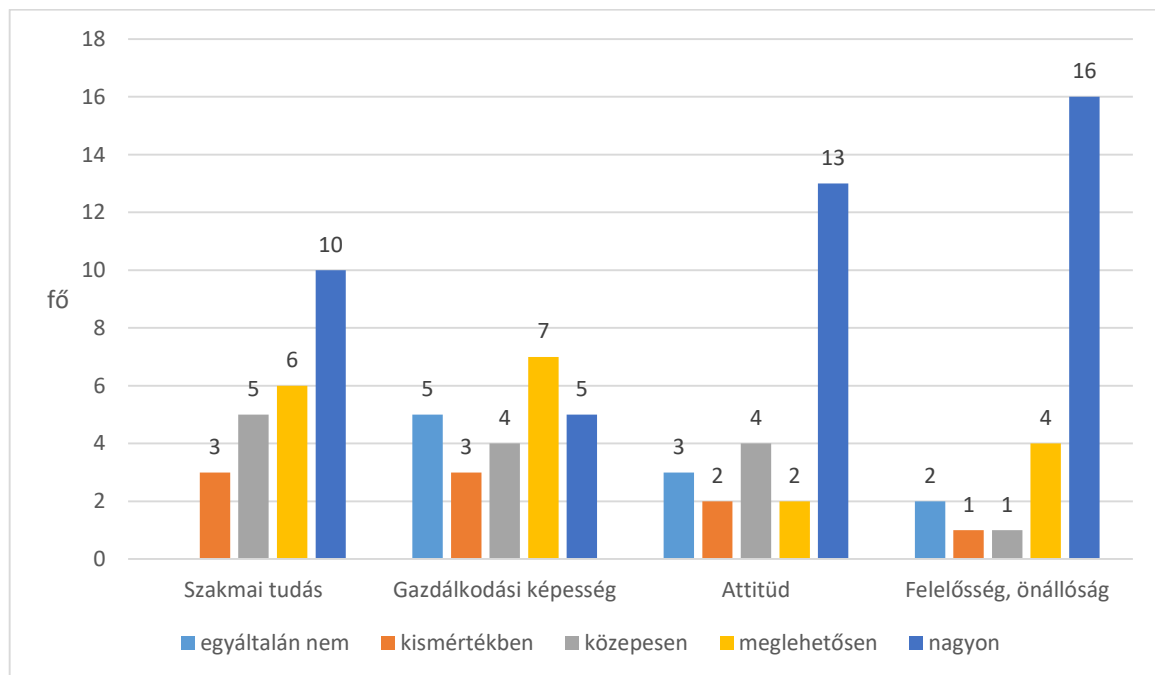
4. ábra: A szakmai gyakorlati hely szerepe a jövőkép kialakításában
(Forrás: Saját kutatás)

A kérdőívben rákérdeztünk arra is, hogy szeretnék-e a diploma megszerzése után is a szakmai gyakorlati helyen dolgozni. A hallgatók fele nyilatkozott úgy, hogy el tudná képzelni a jövőben is a gyakorlati helyet munkahelyéül. A nemleges válaszok háttérében állhat az is,

hogyan az elméleti képzés során olyan szakterület után érdeklődött a hallgató, amelynek jelenleg nincs az egyetemen duális partnercége.

A duális képzés egyik nagy előnyét erősítette meg az a kérdés, hogy kapott-e állásajánlatot a szakmai gyakorlati helytől. A hallgatók kétharmada kapott konkrét állásajánlatot, akik pedig nem kaptak, azok rendelkeztek más állásajánlattal.

A kérdőív vizsgálta továbbá a felsőoktatási képzési kimeneti követelmények struktúrájának kompetenciaelemeit is annak megfelelően, hogy a féléves szakmai gyakorlat mennyiben járult hozzá a hallgató saját kompetenciájának a fejlődéséhez (ld. 5. ábra). Négy kompetenciát vizsgáltunk, melyeket a hallgatók ötfokozatú skálán értékelték. Az egyes értékek azt jelentik, hogy az adott kompetenciája egyáltalán nem, vagy alig fejlődött, míg az ötös, hogy ez a kompetenciája fejlődött a legjobban, vagy nagyon sokat fejlődött.

5. ábra: A szakmai gyakorlati hely szerepe a hallgatói kompetenciák fejlődésében (Forrás: Saját kutatás)

A négy vizsgált kompetenciaelem közül az attitűd (nyitottság, elkötelezettség), illetve a felelősség és önállóság fejlődött leginkább a hallgatóknál. Ez a két kompetenciaelem a hallgatók meghatározó részénél jelentős mértékben fejlődött (nyitottság, elkötelezettség = 62,5%; felelősség, önállóság = 83,4%). A másik két kompetenciaelem esetén, a szakmai tudás a hallgatók kétharmadánál, a gazdálkodási képesség a hallgatók 50%-ánál kapta a legmagasabb értékeket.

A képzés népszerűsítése szempontjából fontos volt számunkra arra is rákérdezni, hogy a hallgatók javasolnák-e másoknak a gyakorlati helyüket. Két hallgató kivételével mindenki javasolná a gyakorlati helyét mások számára is.

A jövőbeli tervekkel kapcsolatban megállapítottuk, hogy a hallgatók 87,5%-a, azaz 21 fő tervez további tanulmányokat a közeljövőben. A 21 hallgatóból 14-en gazdálkodási és menedzsment MSc szinten, míg 7 fő más területen szeretné fejleszteni tudását.

8. Következtetések

A duális képzés folyamatosan változó és megújuló környezetét a gazdálkodási és menedzsment szakot gondozó Gazdálkodástudományi Intézet is figyelemmel kíséri, reagálva annak változásaira, jelzéseire. Az elmúlt évek tapasztalata, hogy a duális képzés iránt valós a hallgatói érdeklődés, ezért annak folyamatos monitoringozása elengedhetetlen a képzés további fejlesztése érdekében.

A kérdőíves kutatásunk egyértelműen rávilágított a duális képzés fontosságára és előnyeire a végzett hallgatóink véleménye alapján. A hallgatók jelentős része elégedett volt a képzőhely által nyújtott szakmai ismeretekkel, hosszú távon el is tudná képzelni ott a jövőjét. A duális képzés egyik előnye a kompetenciaelemek felismerése és annak fejlesztése a hallgatóknál. A kérdőíves felmérés megerősítette, hogy a gyakorlati képzőhelynek elsősorban a személyiségkompetenciák (nyitottság, elkötelezettség, illetve felelősség, önállóság) fejlesztésében van nagyobb szerepe. A személyiségkompetenciák mellett a szakmaspecifikus ismeretek (szakmai tudás, gazdálkodási képesség) valamivel kisebb mértékben fejlődtek a hallgatóknál. Ez annak tudható be, hogy ez utóbbi elsősorban az egyetemi képzés sajátossága. Mindez alátámasztja a duális képzés lényegét, amely nem más, mint az egyetemi oktatás által nyújtott elméleti tudás és a gyakorlati ismeretek egyensúlyának megteremtése, szem előtt tartva a piac igényeit.

A Nyíregyházi Egyetem Gazdálkodástudományi Intézete által kibocsátott első duális közgazdász évfolyam véleménye egyértelműen alátámasztja a duális képzés eredményességét. Az empirikus kutatási tapasztalatok megerősítették, hogy a közgazdászszakma is azok közé tartozik, ahol előnyt jelent a gyakorlatba integrált elméleti tudás. A duális képzés a Nyíregyházi Egyetem közgazdászképzésében jól töltötte be a híd szerepét az egyetemi elméleti oktatás és a partnervállalatok által nyújtott gyakorlati ismeretek között, erre a jövőben is építeni kell. A duális képzés harmadik szereplői (az egyetemek és a vállalatok mellett), a hallgatók számára pedig óriási lehetőség, hiszen friss diplomával, de többéves szakmai tapasztalattal lépnek a számukra már jól ismert munkaerőpiacra.

Felhasznált szakirodalom

- Chilembu Krisztina – Rimai Tímea (2018): Duális képzés. Professional Publishing Hungary Kft. Budapest, 6. old.
- Németh Erzsébet – Renkó Zsuzsanna – Beke Andrea (2018): A magántőke bevonásának hatásai a felsőoktatási képzési rendszerre – A duális képzési rendszer tapasztalatai. Állami Számvevőszék Elemzése, 4. old.
- Török Erika – Pap-Szigeti Róbert – Ailer Piroska – Palkovics László (2014): A Kecskeméti Főiskola duális képzésének monitoring vizsgálata a hallgatók visszajelzése alapján. A jövő járműve: Járműipari innováció, 6:(1–2), 32–36. old.

További források

- Duális Képzési Tanács (2019): A Felsőfokú Duális Képzés Fehér Könyve. 4., 17., 29., 39. old. (https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/felsooktatas/dualis_kepzes/Dualis_Kepzes_Feher_Konyve.pdf; letöltés ideje: 2020. 07. 04.)
- Nftv. 108. § 1b.
- Széll Kálmán-terv – Összefogás az adósság ellen, 2010–2014, 22. old. http://www.liganet.hu/news/6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf

Szerzői adatok

Makszim Györgyné dr. Nagy Tímea PhD adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
makszim.gyorgyne@nye.hu

Barabásné dr. Kárpáti Dóra PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
karpati.dora@nye.hu

Kósáné dr. Bilanics Ágnes PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
bilanics.agnes@nye.hu

Vargáné dr. Bosnyák Ildikó PhD főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem
bosnyak.ildiko@nye.hu

MOLNÁR ANITA – BORBÉLY SZILVIA – OLÁH DÁVID – VAJDA ILDIKÓ

TESTKULTÚRA ÉS EGÉSZSÉGMAGATARTÁS VIZSGÁLATA A NYÍREGYHÁZI EGYETEM DOLGOZÓI KÖRÉBEN

RESEARCH OF BODY CULTURE AND HEALTH BEHAVIOUR AMONG THE WORKERS OF UNIVERSITY OF NYÍREGYHÁZA

ÖSSZEFOGLALÓ

Az életmódkutatások napjainkban kiemelt helyen szerepelnek, hiszen az életmód az egészségi állapot kihangsúlyozott tényezője. A felnőttek egészségi állapotának alakításában az életmódot alkotó magatartásformák elemeinek megismerése fontos szerepet játszik. A fizikai inaktivitás számos civilizációs betegség kialakulásának elsődleges rizikótényezője. A Nyíregyházi Egyetem hallgatóinak egészségmagatartási szokásait már megismertük, most a dolgozói körben végeztük el vizsgálatunkat (Vajda és mtsai., 2018). A mért mintát N=115 fő (52,2% nő, 47,8% férfi) a Nyíregyházi Egyetem munkatársai (vezető: 11,2%, oktató: 50,5%, adminisztrátor: 25,2%, technikus: 3,7%, pedagógus: 9,3%), alkották, átlagéletkoruk 46,7 év. A dolgozók 27%-a érzi teljes mértékben és további 54,8%-a pedig egészségesnek magát. A nem sportolók aránya 8,8%, amelynek 72,2%-a nő. A hetente legalább 2-3-szor sportolók aránya 36,8%, amelynek 65%-a férfi. Az egyetem hallgatói körében végzett előzetes kutatásunk eredményéhez viszonyítva a nem sportoló dolgozók aránya kevesebb, azonban a heti rendszerességgel sportolók aránya csak fele a hallgatói sportolókénak. Mindenki egészséges szeretne lenni és maradni minél hosszabb ideig, azonban ezért tudatosan, megelőző, áldozatokat is hozó szemlélettel élni csak kevesen tudnak. Az egészségtudatosság hangsúlyos megjelenése elengedhetetlen a felsőoktatási intézményekben tanulók és dolgozók mindennapjaiban.

ABSTRACT

Lifestyle researches are in a prominent place nowadays since lifestyle is an essential factor of sanitarian condition. Getting to know the elements of lifestyle-forming behaviours takes an important place in forming adults' health conditions. Physical inactivity is a primary risk factor in the emergence of several common diseases. We already got to know the health behaviour habits of students of University of Nyíregyháza. Now we performed research among the employees of the university too. (Vajda és mtsai., 2018). The measured sample N= 115 persons (52,2% women, 47,8% men) was made up by the workers of University of Nyíregyháza (11,2% leaders; 50,5% instructors; 25,2% administrators; 3,7% technicians; 9,3% educators) who have the average age of 46,7 years. 27% of the workers feel completely healthy and further 54,8% of them feel themselves healthy. The rate of non-athletes is 8,8%. Women take 72,2% of this rate. 36,8% of the workers exercise twice or three-times a week. Men take 65% of this rate. Compared to our previous research among the university students the rate of non-active university workers is less however than the rate of the workers that exercise weekly is only the half of the students' rate. Everyone would like to be and stay healthy as long as possible but only a few can live with a conscious, preventive, opened-to-sacrifice philosophy for the sake of their health. The presence of health awareness is indispensable in the everyday lives of the students and workers of higher educational institutions.

1. Bevezetés

Az egészség mint érték az emberi élet minden szakaszában meghatározó tényező. A rendszeres fizikai aktivitás a társadalom életében egyre nagyobb jelentőségű, amelynek pozitív szerepe az oktatásban is megnövekedett (Laczkó és Rétsági, 2015).

A felsőoktatási intézmények felelőssége és szerepvállalása a társadalom testi-lelki jólléte szempontjából meghatározó tényező az értelmiség képzése mellett, ugyanis a dolgozók és a hallgatók tekintetében egy olyan közeget nyújt, amely nagy hatást gyakorol az egyének

mindennapi életére, ezen belül az eredményességre, barátságokra és az egészségtudatosságra is (Kovács és mtsai, 2018, Kraiciné, 2016). Az oktatásban dolgozók egészségmagatartásának fejlesztése nagy erőfeszítést kíván a közegészségügyi és az oktatási rendszertől és általában a társadalomtól, ahol a legfőbb összefüggés a nevelés-oktatás és az egészségi állapot között valósul meg (Nagy-Barabás, 2011). Ezek alapján a felsőoktatási intézmények kötelesek a társadalmat befolyásoló értelmiségi képzésébe és az intézmény kultúrájába beépíteni az egészségtudatosságra való törekvést. Ennek következménye, hogy nemcsak a hallgatók, oktatók és kutatók életminőségét javítja, hanem az egyetem vagy főiskola népszerűségének növelése mellett a magyar társadalom egészségi állapotát és jobbá teheti (Bárdos és Kraiciné, 2018).

A munkahelyek – azon belül is az oktatási intézmények – hatásvizsgálata napjainkban központi kérdés. Mindezek lényege és célja az ok-okozati összefüggések feltárása (Sági–Széll, 2015). A munkavállalók megfelelő egészségmagatartása és testkultúrája nagymértékben befolyásolja az általuk végzett feladatok hatékonyságát, melynek kiindulópontja a jobb közérzet, a jobb munkabírás, jobb munkakapcsolatok, a kreativitás fokozódása, a reakcióképesség és stressztűrő képesség javulása (Tánczos–Bognár, 2019; Szolnoki–Berényi, 2016).

Az egyre növekvő értelmiségi csoport kialakult életmódjával és szemléletével befolyásolja a társadalomban, politikában, gazdaságban, oktatásban, kultúrában létrejövő változásokat. Ebből a közegekből a későbbiekben vezetői munkakörben dolgozó döntéshozók modellszerepe befolyásolja az általa irányított egyének egészségét és értékrendszerét. Az elmúlt években a szemléletformálás és az egészségtudatos gondolkodás modellje már a meglévő kezdeményezések mellett nagy figyelmet fordított az egészséges étkezésre, a sportolási lehetőségek bővítésére, készségfejlesztő tréningekre és a lelki segítségnyújtásra. Azonban továbbra is szükséges a szükséges életmódra nevelés fejlesztése, amelynek egyik eszköze és befolyásoló tényezője az egyetemen és főiskolán dolgozók egészségmagatartása és az értékek közvetítése a fenntartható fejlődés és a hallgatók életmódja szempontjából (Kraiciné, 2016).

1.1. Egészségmagatartás és testkultúra kapcsolata

Az egészség szempontjából fontos tisztázni az egészségmagatartás és a testkultúra fogalomkörét és összekapcsolódását, hogy a külső/környezeti tényezők milyen mértékben befolyásolják az egészségi állapotot, ugyanis ebbe tartozik a munkahelyi környezet is. A megfelelő munkahelyi légkör kedvezően hat a munka minőségére és a teljesítményre (Berényi és Szolnoki, 2014).

Az egészség és az egészségmagatartás értelmezését vizsgáló szakirodalmak szerint az egészségi állapot több tényezőtől függ, amelynek egyik legfontosabb alappillére az egyén testkultúrája. Az egészségmagatartás azon viselkedési formák, szokások, készségek, tudáselemek, vallott értékek, attitűdök, meggyőződések összessége, amelyek az egészségi állapot fenntartását és megóvását szolgálják, és prevenció lépést jelentenek a betegségek megelőzésében vagy a kialakult betegségek gyógyításában. Összességében ezek az emberi életvitel sajátos megnyilvánulásai, amelyhez hiteles tudásra, készségekre, szokásra és képességekre van szükség, melyek alkalmazásával egy hatékony, jó irányba mutató egészségmagatartás hozható létre. Fodor (2016) megállapítása alapján az egészségmagatartás alapelemei a társadalmi és pszichológiai tényezők, amelyek a munkavállalók egészségi állapota szempontjából meghatározók. A társadalmi tényezők csoportjába tartozik a szociális és szakmai státus, a szociális konvenciók, normák, a kulturális modellek, a kortárshatások, a tömegkommunikációs trendek. A pszichológiai komponenseket az értékrend, az egészségkultúráltság, az egészséggel kapcsolatos gondolatok, függőségek, táplálkozási

szokások, a passzív/aktív életmód preferálása, a jellegzetes attitűdök alkotják. Emellett a legfontosabbak a biológiai tényezők, például a genetikai adottság és a fiziológiai adottság.

A nemrégiben kidolgozott Meikirch-modell a megfelelő egészségi állapot szempontjából jelentőségteljesnek tartja a környezetet mint egészséget befolyásoló tényezőt. Meghatározása alapján az egyén egészsége jó, ha a társadalom és a környezet kölcsönhatásával együtt képes teljesíteni az életben felmerülő kihívásokat (élettani, pszichoszociális vagy környezeti hatások, amelyek egyénenként változnak). Az egyén erőforrásai a biológiai és a személyesen szerzett potenciálból állnak, amelyekre a társadalom és a környezet hatással van, tehát a munkahelyi környezet az egyén egészségét támogatja és/vagy megtámadja. Ezek alapján az egészség egy egész életen át fejlődő dinamikus állapot (Bircher–Hahn, 2017).

Hidvégi és mtsai. (2015) is csoportosították az egészséget meghatározó tényezőket, és szintén hangsúlyozzák a külső tényezők hatását az egészségi állapotra. Ezek közé tartozik a természeti környezet (pl. éghajlat, levegő) és a társadalmi környezet (élet- és munkakörülmények). A belső tényezőket az egyén életmódja (napi tevékenység), a biológiai adottságai (szerzett és örökletes tulajdonságok) és az őt érő környezeti hatások (család, barátok) határozzák meg. Az egészség dimenziói a következők: biológiai egészség (szervezetünk megfelelő működése), lelki egészség (személyes világnézetünk, magatartásbeli alapelveink, a tudat nyugalmanak és az önmagunkkal szembeni béke), mentális egészség (a tiszta, következetes gondolkodás képessége), emocionális egészség (érzések felismerése és kifejezésének képessége), szociális egészség (megfelelő interperszonális kapcsolatok kialakítása) (Hidvégi és mtsai., 2015).

A testkultúra fogalmának értelmezésekor ezek a belső és külső hatások és tulajdonságok befolyással vannak a test kultúrálására, ugyanis az ember bio-pszichoszociális egység. A személyiséget alkotó tényezők mind hatással vannak az ember testének ápolására, fizikai aktivitására, képességeire és annak fejlesztésére, mozgásműveltségére és alkalmazkodóképességére. Ezek alapján az egyén testi-lelki műveltsége a testgyakorlatoknak, a kultúrának, a sportnak és a testkultúrának a része (Rétsági, 2011). Ebből kifolyólag a sportolás és az egészséges életvitel akkor tölti be a funkcióját, ha a test edzése tudatos. A testedzés történhet autodidakta módon, ahol szintén a tudatosságot és a testkultúra szellemi javait szükséges felhasználni. A pedagógiai környezetben történő sportolás alatt az egyének tudományosan megalapozott módszerekkel és ismeretekkel lesznek gazdagabbak (Laczkó és Rétsági, 2015). A fizikai aktivitás konstruktív jellegű hatásai megjelennek a szív- és érrendszeren, légzőszervrendszeren, anyagcserén, mozgásrendszeren, immunrendszeren, agyműködésen, mentális egészségen (Bajsz és mtsai., 2014). Megfelelő étrenddel párosítva prevenciót nyújt az elhízásban, és hatékony eszköz a túlsúly csökkentésében (Jákó, 2012). Azonban a viselkedési kockázatok közül leginkább a dohányzás, az étrend, az alkoholfogyasztás és a fizikai aktivitás gyakorol a legnagyobb negatív hatást az egészségi állapotra (Boros, 2019).

1.2. Helyzetelemzés

Az egészségtudatos életmód kialakítását a világ legnagyobb egészségügyi szervezete, a World Health Organization is hangsúlyozza. Az 1986-ban kiadott Ottawai Charta szerint a testi-lelki-szociális jóllét megvalósulása akkor következik be, ha az egyén vagy a csoport meg tudja fogalmazni vágyait és szükségleteit, ezzel együtt a környezetével változik vagy alkalmazkodik ahhoz. Az egészség tehát a mindennapi élet erőforrása, amely függ a társadalmi és egyéni erőforrásoktól és a testi képességektől. Alapfeltételei között szerepel az oktatás, a jövedelem, a fenntartható erőforrások, a társadalmi igazságosság, az egyenlőség, amelyek a felsőoktatásban dolgozó személyek számára a munkavállalás szempontjából meghatározó tényezők (WHO, 1986).

A 2014-es európai lakossági egészségfelmérés (ELEF) alapján vizsgálták Magyarország lakosságának egészségi állapotát a 15 évnél idősebb, magánháztartásban élők körében. Az eredmények alapján a lakosság 89%-a elégedett az egészségével, amely az életkor előrehaladtával csökkenést mutat, azonban az európai átlagtól 6%-kal alacsonyabb azon lakosok száma, akik nagyon jónak vélik az egészségüket. A betegségek közül a legelterjedtebb a magas vérnyomás, a mozgásszervi megbetegedések, szív- és érrendszeri betegségek, a cukorbetegség és az allergia. A lakosság egészségmagatartása szempontjából jelentős különbségek vannak az iskolai végzettséget vizsgálva. A legfeljebb 8 évfolyamot végzettek 66%-a gondolja azt, hogy érdemes egészségtudatosan élni. Az iskolázottság növekedésével ez a fajta gondolkodásmód egyre jellemzőbb, ugyanis a felsőfokú végzettségűek 93%-a gondolja, hogy az egészség megőrzésért maguk is felelősek. A felmérés alapján a felnőttlakosság 29%-a dohányzik, alkoholfogyasztás tekintetében a lakosság egyharmada soha nem fogyaszt alkoholt, ezzel ellentétben 5,4% tartozik a nagyivók csoportjába, amely a 2009. évi felméréshez képest emelkedett. A fizikai aktivitás szempontjából a lakosság 67%-a nem sportol napi 10 percet sem, a hét mindennapján sportolók aránya 4,5%-ot tesz ki, ami kifejezetten alacsony. A testtömegindex alapján a lakosság 54%-a tartozik a túlsúlyos vagy elhízott kategóriába, ez a férfiaknál 61%-ot, a nőknél 48%-ot jelent (KSH, 2014).

A KSH a 2016–2017-es felmérésében a 16 évnél idősebb korosztály egészségi állapotát mérte fel. Eredményei alapján Magyarországon az egészségüket jónak vagy nagyon jónak tartja a lakosság 59,5%-a, ezzel a felmért európai országok közül a 14. helyen áll. A testtömegindex alapján a 15 év feletti 40%-a normál testsúlyú, ennek ellenére a lakosság több mint fele súlytöbblettel rendelkezik, ennek harmada túlsúlyosnak tekinthető, de nem elhízott. A munkavégzés jellege alapján a tanulók négyötöde heti rendszerességgel, fele legalább 4 órát mozog, amely kiemelkedő a többi csoport közül. A nagyrészt ülőmunkát végzők 41,9%-a, a nagyrészt állómunkát végzők 42,4%-a, a közepesen nehéz fizikai munkát végzők 52,1%-a, a javarészt megerőltető munkát végzők 55,9%-a nem végez a munkáján kívül testmozgást. Azoknak, akik nem végeznek semmilyen munkát, a 63,7%-a fizikailag inaktív.

Az Eurobarometer 2017-es felmérése szerint a magyar lakosság 53%-a fizikailag inaktív, a ritkán sportolók aránya 14%, a rendszeresen és mindennap sportolók az ország 30%-át teszik ki. A rendszeresen sportoló emberek pozitívabb attitűddel rendelkeznek, ugyanis a mozgás következtében endorfinok szabadulnak fel a szervezetben, ezenkívül a sport javítja a kondíciót és a betegségek ellen történő védekezési mechanizmust (Pavlik, 2015).

A felnőttek körében mért értékorientáció alapján a legfontosabb érték a család, majd az egészség és a szeretet. Ezzel ellentétben a kevésbé preferált értékek a sport, a karrier és a szabadidő. A vizsgálatból kiderült, hogy azok, akik a karriert fontosnak tartják, nem tudnak elég időt fordítani a sportolásra (Olvasztóné és mtsai, 2007).

Boros (2019) doktori disszertációjában mérte fel a lakosság egészségi állapotát, ahol iskolai végzettség alapján az érettségivel és diplomával rendelkezők csoportja kisebb eséllyel dohányzik és fogyaszt alkoholt rendszeresen, mint a legfeljebb 8 általános iskolát és a szakiskolát végzettek. Az anyagi helyzet összefüggésben áll a dohányzással és az alkoholfogyasztással, tehát a magasabb jövedelműek kisebb eséllyel dohányoznak és fogyasztanak alkoholt rendszeresen. Magyarország régióit tekintve Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön a lakosság körében nagyobb esélye van a dohányzásnak, és a Közép-Dunántúl régióban magasabb az esély a lakosság körében a nagyivásra. A fizikai aktivitás és a testtömegindex vizsgálatakor az érettségizettek és a diplomával rendelkezők nagyobb eséllyel végeztek megfelelő testmozgást, és alacsonyabb a BMI-indexük. Az anyagi helyzetet tekintve minél magasabb a jövedelem, annál nagyobb az esély a rendszeres fizikai aktivitás végzésére, így az elhízás esélye alacsonyabb. A régiókat vizsgálva az Észak-Alföld régióban a legkisebb az esély a testmozgásra, az elhízás esélye ebben a régióban is sokkal magasabb az Észak-Magyarország és a Dél-Alföld régió mellett.

Tánczos és Bognár (2020) a munkahelyi egészségfejlesztést és egészségtudatos magatartást vizsgálta az egyházi fenntartású iskolába járó gyermekek szülei körében, ahol a szülők nagy része középkorú, legmagasabb iskolai végzettségük egyetem vagy főiskola, és többnyire ülőmunkát végeznek. A szülők alig vesznek részt sporttevékenységben, a munkahelyükön kevés a lehetőség a sportolásra. Az egészségük megőrzésében saját felelősségüket emelik ki, azonban a 40-50 éves korosztály a munkahelytől várja az egészségfejlesztő programok szervezését (Tánczos és Bognár, 2020).

Mátó (2014) a Szegedi Tudományegyetem dolgozói körében vizsgálta az egészségi állapotot és az életmódot, ahol a felmért személyek fele PhD, 34%-a egyetemi, 12%-a főiskolai végzettséggel rendelkezik, munkakör szempontjából adminisztratív, oktatói, kutatói, tanári, egészségügyi dolgozói, vezetői munkakört tölt be. A munkavállalók az egészségüket fontosnak tartják, amit inkább jónak ítélnék meg. A felmérték 86%-a nem dohányzik, általában ünnepeken, vendégségben vagy havi 2-3 alkalommal fogyasztanak alkoholt. 77% végez rendszeres fizikai aktivitást, a legelterjedtebb sportolási formák a gyaloglás, a kocogás, a kerékpározás. A szabadidőben végzett sportolás csupán 32%-ban fordul elő a munkavállalók között, legelterjedtebb az olvasás és a beszélgetés/vendégeskedés. Táplálkozás szempontjából a napi ötszöri étkezés ritkán jelenik meg a válaszadók között (Mátó, 2014).

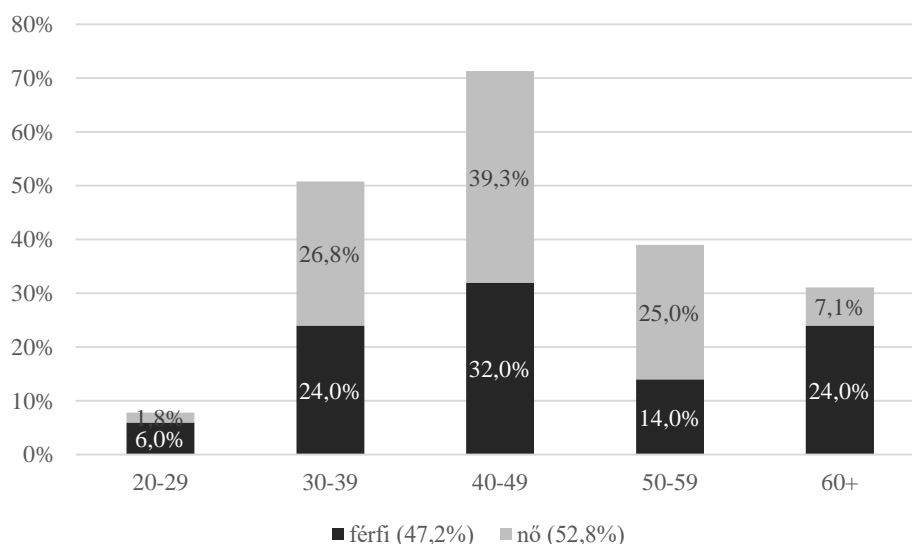
2. Anyag és módszer

2.1. A vizsgálati módszer bemutatása

Kutatásunk során kérdőíves módszert alkalmaztunk. A saját szerkesztésű online kérdőív 32 kérdésből állt, és az egyetem dolgozóinak fizikai aktivitásával, egészségi állapotával, egészségmagatartásával, táplálkozásával, étkezési, dohányzási és alkoholfogyasztási szokásaival foglalkozott. A kérdőív zárt kérdéseket tartalmazott, amelyet egyszerű választás alapján jelölhettek meg a mintában részt vevők. A vizsgálatunkat megelőzte egy, a hallgatókkal végzett hasonló kutatásunk is. A kapott eredményeinket így a hallgatók eredményeivel is össze tudtuk hasonlítani. A kérdőív esetében a Google-úrlapot használtuk, a kapott adatok feldolgozását és az ábrák szerkesztését a Microsoft Office csomag Excel 2013, míg a különböző statisztikai számításokat (korrelációs számítás, keresztábra-elemzés, varianciaanalízis, kétmintás t-próba) az IBM SPSS 23.0 programjával készítettük el. Vizsgálatunkat a 2018–2019-es tanévben végeztük.

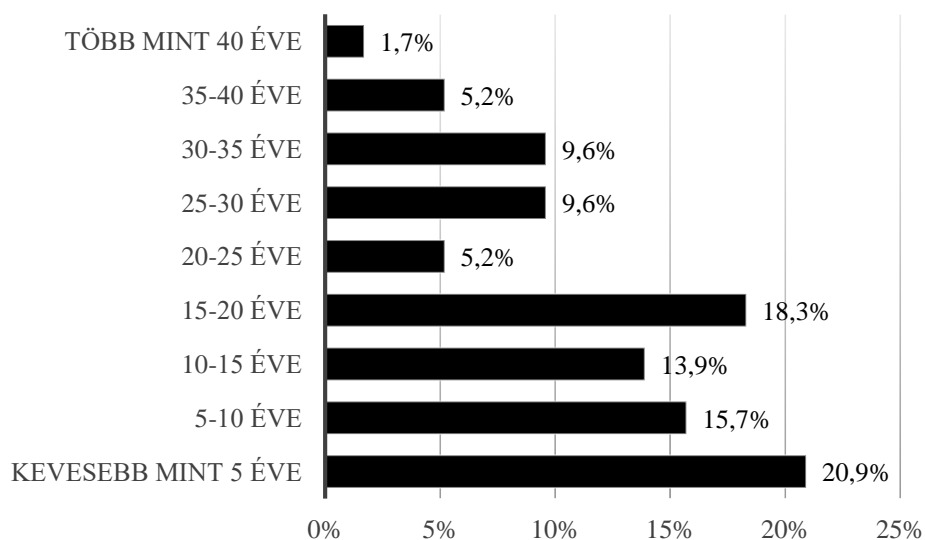
2.2. A vizsgált minta bemutatása

Célunk az volt, hogy a hallgatókkal végzett kutatás után az egyetem dolgozóit is felmérjük. Ennek érdekében a kérdőíveket minden dolgozó munkahelyi e-mail-fiókjára elküldtük. A hallgatókkal végzett kutatásunk mintáját tekintve elmondhatjuk, hogy 300 kitöltött kérdőívet tudtunk feldolgozni, ezek közül 49% férfi és 51% nő volt, az átlagéletkor pedig 21,26 év volt. Második felmérésünkkor, amikor a dolgozókat vizsgáltuk, összesen 115 kitöltött kérdőív érkezett vissza az online rendszerünkbe. Nemek tekintetében alig volt különbség a válaszadók között, 55 férfi mellett 60 nő szerepel a mintánkban (1. ábra). A kitöltők korosztályát vizsgálva azt láttuk, hogy legtöbben a negyvenesek közül válaszoltak a kérdőívünkre (35,8%), és a nemek arányát megfigyelve is itt a legsűrűbb az életkoreloszlás. Az átlagéletkor 46,36 év volt, a legfiatalabb kolléga 23, a legidősebb 86 éves volt.

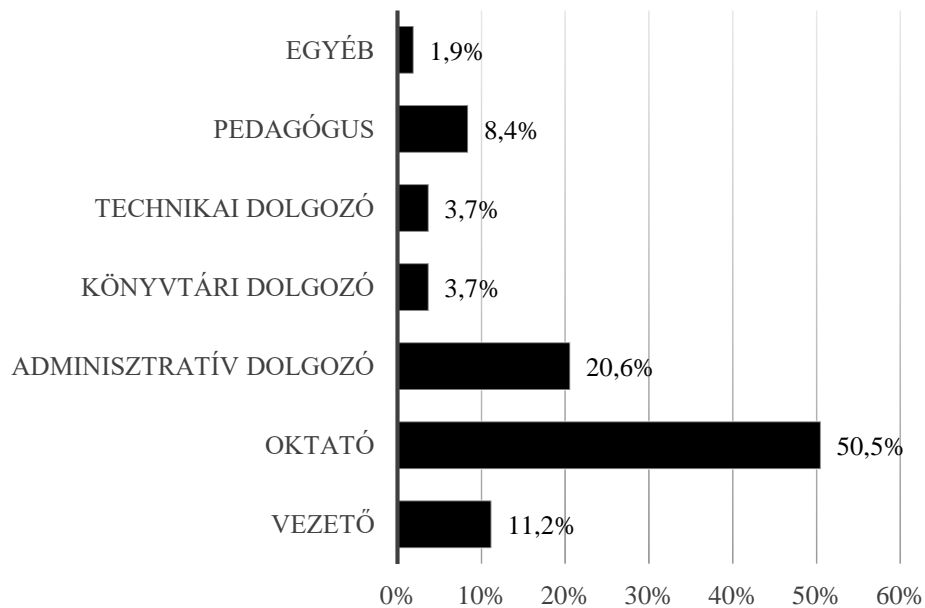
1. ábra: Eloszlások a nemek és életkorok alapján (N=115) (%)

Az egyetemen eltöltött éveket kutatva is csoportosítottuk a mintánkat. A legtöbben (20,9%) kevesebb mint 5 éve alkalmazottjai a Nyíregyházi Egyetemnek, nem sokkal megelőzve a 15-20 éve itt dolgozók számát (18,3%). A legkisebb létszámmal a több mint 40 éve itt dolgozók vettek részt a kutatásunkban 1,7%-kal (2. ábra).

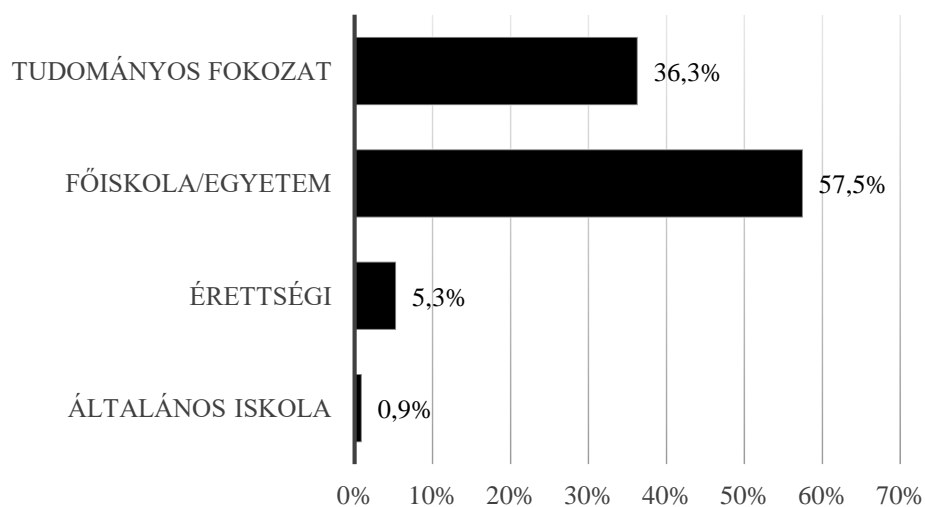
2. ábra: A minta megoszlása az egyetemen eltöltött évek alapján (N=115) (%)

A vizsgált mintát a munkahelyi beosztás szerint is csoportokra bontottuk. Legtöbben oktatók vettek részt a kutatásunkban 50,5%-kal, őket követték az adminisztratív dolgozók 20,6%-kal, valamint a vezetői munkakörben dolgozók 11,2%-kal (3. ábra).

3. ábra: A minták beosztás szerinti megoszlása (N=107) (%)

A legmagasabb iskolai végzettséget tekintve – nem meglepő módon – a megkérdezett dolgozók csupán 6,2%-a nem rendelkezik diplomával, 36,3%-uk viszont tudományos fokozatot szerzett (4. ábra).

4. ábra: A minta megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint (N=113) (%)

3. Eredmények

A dolgozói minta elemzésekor először az vizsgáltuk, hogy a kérdőívben megjelenő változók közül melyek azok, amelyek között szignifikáns korrelációs összefüggések figyelhetők meg (1. táblázat). Azok, akik egészségesnek érzik magukat (27% teljes mértékben), ők gyakrabban sportolnak. Érdekes eredmény továbbá, hogy aki egészségesnek érzi magát, nem él egészségtudatosan, hiszen a két változó negatív korrelációs összefüggést mutat. Az egészségtudat fontossága (99,1% tartja fontosnak az egészségtudatos magatartást) és az

egészségtudatos életmód (95,7% él egészségtudatosan) a táplálkozással mutat legszorosabb kapcsolatot. A sport fontossága (63,5% tartja nagyon fontosnak az egészségmegőrző szerepét) a sportolási gyakorisággal (hetente legalább 4-szer sportolók aránya 17,4%), ami a táplálkozással, ezáltal az egészségtudatos magatartással mutat erős összefüggést. A sportolás preventív és erős preferenciaváltozóként is megjelenik a dolgozói egészségtudatos magatartás, illetve az egészséges életmód szempontjából. Az eredményekből kitűnik, hogy a beosztás, a végzettség vagy éppen a tudományos fokozat megléte nem mutatott összefüggést az egészségtudatot meghatározó tényezőkkel.

A következőkben a kérdőívünkben megjelenő itemeknek a vizsgálatát tesszük meg, néhány helyen a hallgatókkal való összefüggésben is vizsgálva.

1. táblázat: Változók közti korrelációs összefüggések szignifikáns értékei

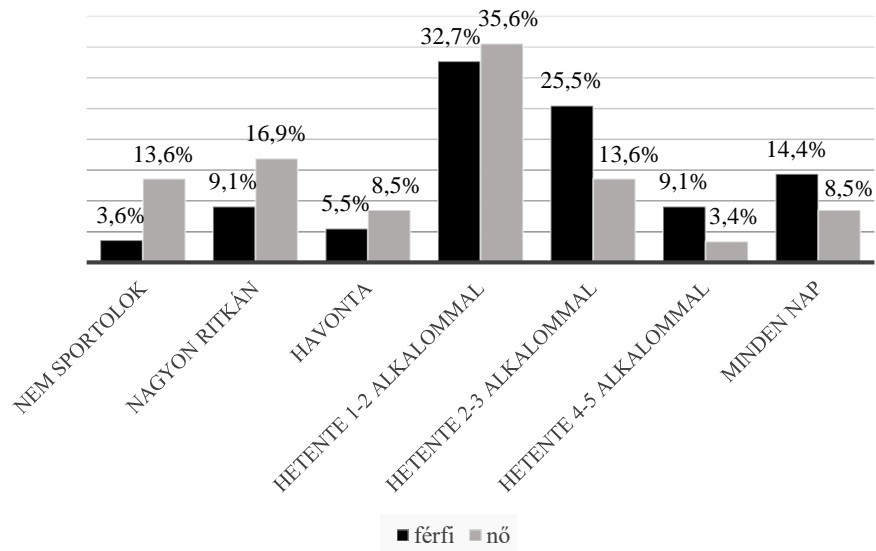
	VÁLTOZÓK	p=	r=
nem	a sportolás gyakorisága	0,005	0,460
egészségesnek érzi magát	egészségtudatosan él	0,012	-0,434
	a sport fontossága	0,004	0,467
	a sportolás gyakorisága	0,000	0,549
az egészségtudat fontossága	egészségtudatosan él	0,016	0,424
	a sport szerepe	0,009	0,443
	táplálkozás	0,000	0,527
egészségtudatosan él	a sportolás gyakorisága	0,050	-0,384
	táplálkozás	0,000	0,642
a sport fontossága	a sportolás gyakorisága	0,000	0,638
	táplálkozás	0,005	0,462
életkor	a sportolás gyakorisága	0,034	0,408
	egészségtudatosan él	0,024	0,458

3.1. Fizikai aktivitás, sportolási szokások

Az egyetem dolgozói fontosnak tartják egészségük megőrzése érdekében a sportolást. Egy 1-től 5-ig terjedő skálán átlagosan 4,42-re értékelték a sport szerepét. A sportolási szokásokat kutatva azt láttuk, hogy a Nyíregyházi Egyetem dolgozói közül a férfiak aktívabbak voltak a nőknél, hiszen 81,7%-uk legalább heti rendszerességgel végez fizikai aktivitást, míg ez a szám a női dolgozók esetében 61% volt (5. ábra). A nemek közti vizsgálatokhoz kétmintás t-próbát alkalmaztunk, amelynek eredményeképpen ezek a különbségek szignifikáns értékkel

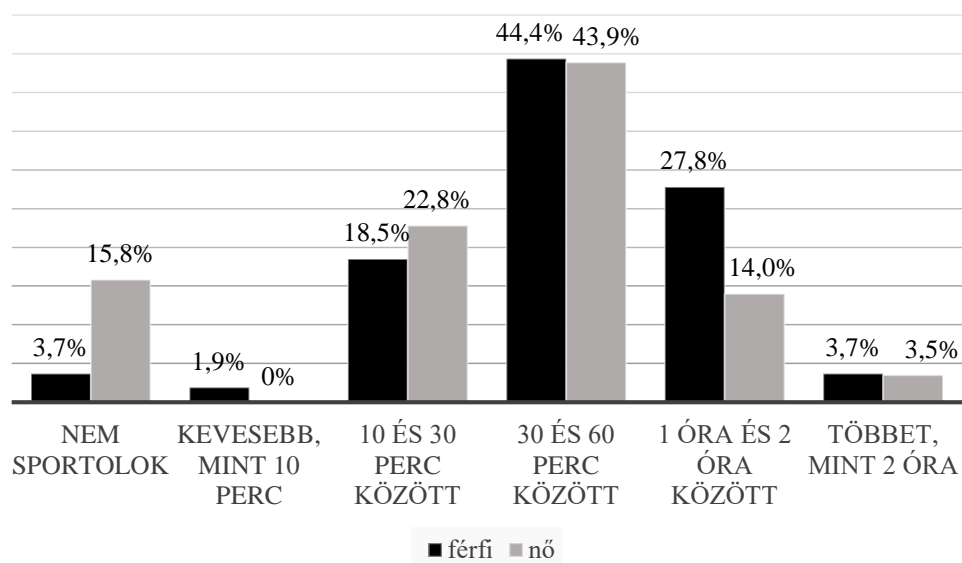
jelentek meg ($t=2,850$; $p=0,005$). A nem sportoló munkavállalók 22-en voltak a mintánkban, közülük 16-an az időhiány miatt nem mozognak rendszeresen.

A hallgatókkal végzett vizsgálatunk eredményei a férfiak esetében 63%, a nőknél 85% volt. Azt látjuk, tehát, hogy a fiatalabb hallgatók összességében többet sportolnak, viszont a férfiak tekintetében az idősebb korosztály az aktívabb.

5. ábra: A fizikai aktivitás gyakorisága (N=114) (%)

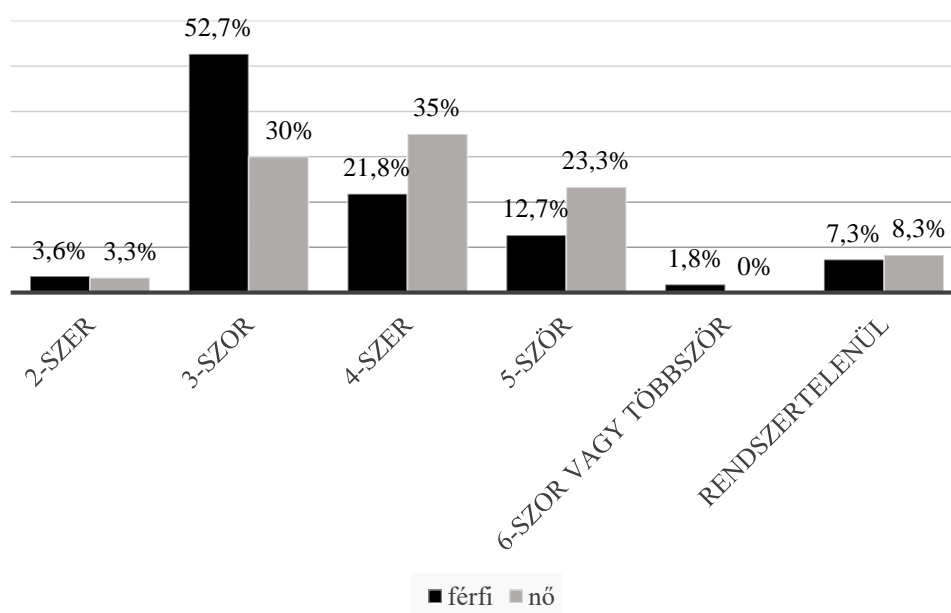
A megkérdezettek 32,4%-a versenyszerűen sportolt vagy sportol, a sportágakat tekintve nagyon széles a paletta, az egyéni és a csapatsportágak egyaránt megtalálhatók a válaszok között (6. ábra). A legnépszerűbbek a labdajátékok, valamint az úszás és a futás. A sportolás időtartamát vizsgálva azt látjuk, hogy mindkét nem esetében a 30 és 60 perc közötti mozgások a legnépszerűbbek, az értékek pedig az edzés hossz növekedésével csökkennek. Ezek a különbségek szignifikáns eltéréseket jelentenek a nemek tekintetében ($t=2,279$; $p=0,025$). A hallgatók eredményeit vizsgálva különbséget az 1 óránál hosszabb sportolás esetében kaptunk, ezekben a kategóriákban az egyetemisták nagyobb arányban szerepelnek.

6. ábra: A sportolás időtartama alkalmanként (N=111) (%)

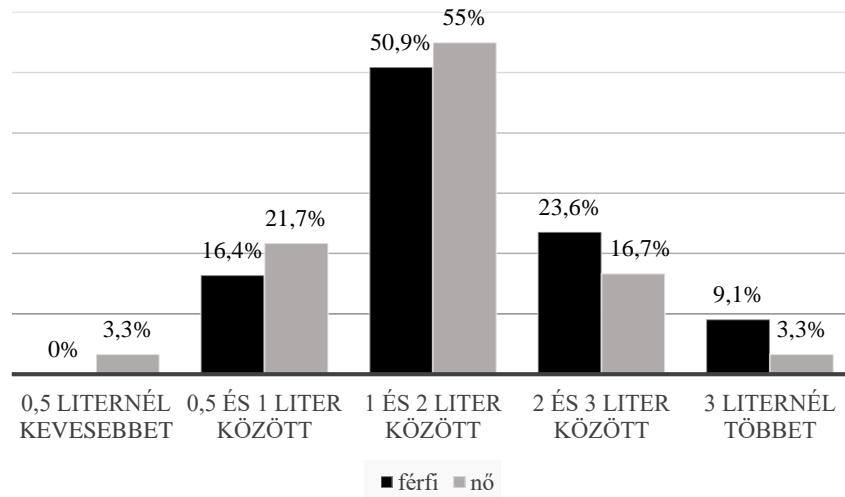
3.2. Táplálkozási szokások

A fizikai aktivitás mellett az egészséges életmód másik legfontosabb faktora a táplálkozás. Ezt az egyetem dolgozói is így gondolják, hiszen egy 1-től 5-ig terjedő skálán átlagosan 4,57 eredményt kaptunk. Ennek ellenére csak 57,4% vallja azt, hogy egészségesen táplálkozik. Friss zöldséget és gyümölcsöt 77,4% fogyaszt naponta, étrend-kiegészítőket pedig 39,5 % szed, ebből 30,4% vitaminokat. A mintánkat figyelembe véve azt látjuk, hogy a férfiak 3,6%-a, a nők 3,3%-a nem étkezik az általánosságban ajánlott három alkalommal. Magasabb számban, 7,3%-ban a férfiak és 8,3%-ban a nők nyilatkoztak úgy, hogy rendszertelen a táplálkozásuk. A minta nagy része, a férfiak 87,2%, a nők 88,3%-a naponta három, négy vagy öt alkalommal étkezik (a hallgatóknál: férfiak 85%, nők 84%). A férfiak kimagaslóan magas %-a háromszor eszik egy nap (52,7%). A nőknél a négyszeri étkezés a leggyakoribb (35%). A hallgatók eredményeit tekintve is hasonló tendenciákat találunk. A napi étkezések száma a 7. ábrán látható.

7. ábra: A napi étkezések száma (N=115) (%)

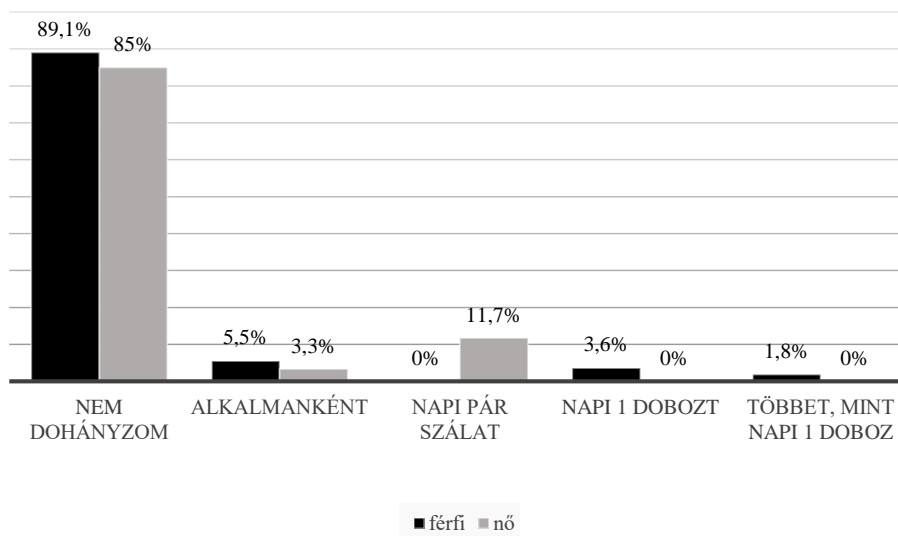
A napi folyadékbevitelt nézve láthatjuk, hogy a férfiak és a nők is leginkább 1 és 2 liter között fogyasztanak egy nap (férfiak: 50,9%, nők: 55%). A férfiak 32,7%-a többet, 16,4%-a kevesebb iszik. A nők 20%-a fogyaszt többet, 25%-a pedig kevesebb. Átlagemberek számára az általánosan javasolt mennyiség 1,5-2 liter, tehát a mintánk nagy része megfelel ezeknek a kritériumoknak. A folyadékbevitelre vonatkozó adatokat a 8. ábrán olvashatjuk. A kávézási szokásokat vizsgálva azt az eredményt kaptuk, hogy a mintánk 21,1%-a egyáltalán nem, 39,5%-a napi egy, 34,2%-a napi 2-3 és 5,3%-a naponta 3-nál több kávét fogyaszt. Az energiaitalok és a cukros üdítők esetében azt kaptuk, hogy 55,7% nem fogyasztja ezeket az italokat, 35,7% is csak nagyon ritkán, és csak 8,7% számít napi fogyasztónak.

8. ábra: A napi folyadékfogyasztás mértéke (N=115) (%)

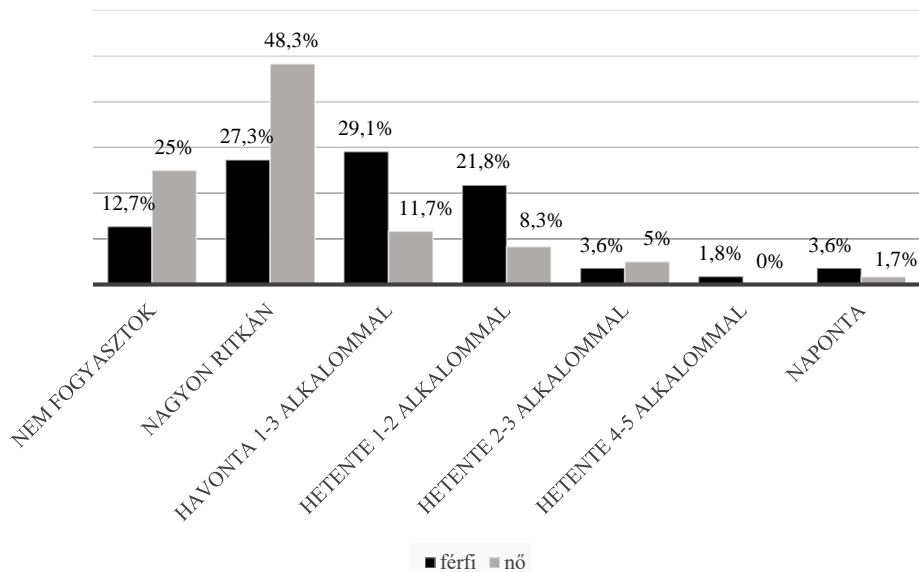
3.3. Dohányzási, alkoholfogyasztási szokások

Örömteli adat, hogy mintánk 86,9%-a egyáltalán nem dohányzik (férfiak: 89,1%, nők: 85%), ez a szám a hallgatók esetében csak 57% (férfiak: 55%, nők: 59%). A napi legalább egy doboz cigarettát szívók száma a férfiaknál 5,4%, a nőknél pedig nincs ilyen az Egyetem dolgozóinak körében. A dohányzási szokásokat a 9. ábrán mutatjuk meg.

9. ábra: A dohányzási szokások (N=115) (%)

A dolgozók 19%-a nem fogyaszt alkoholt (hallgatók 11%), a férfiak közül legtöbben havonta 1-3 alkalommal (29,1%), a nők pedig nagyon ritkán isznak alkoholt (48,3%). A mindennap fogyasztók száma a férfiaknál 3,6%, a nőknél 1,7% (hallgatók esetében nem volt olyan válaszadó, aki mindennap inna alkoholt). A dolgozók alkoholfogyasztási szokásait a 10. ábra szemlélteti. Az alkoholos italok közül a legnépszerűbb a bor, majd a sör. A röviditalok közül a legkedveltebb a pálinka volt.

10. ábra: Alkoholfogyasztási szokások (N=115) (%)

4. Megbeszélés

Vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy az egészségtudat fontossága a 31–40 éves korosztály esetében mutatja a legkisebb értéket. Az egészségtudatos életmódra az 50 év feletti korosztály tudatosan, míg a 30 év alattiak csak alkalmoszerűen figyelnek oda. A szűrések az életkor emelkedésével válnak egyre sűrűbbé és fontosabbá. A sport szerepe a 30 év alattiak esetében mutatja a legmagasabb értéket, és közülük kerülnek ki a legtöbbet sportolók is. A tudatos táplálkozás, amelybe a zöldség- és gyümölcsfogyasztás is beletartozik, 50 év felett válik fontossá, de a 31–40 év közötti korosztály is odafigyel rá. A 30 év alatti korosztályt ebben a tekintetben semmilyen tudatosság nem jellemzi. Az energiaital fogyasztása azonban az életkor előrehaladtával csökken.

5. Következtetés

A preventív egészségtudatos magatartás, az egészségmegőrzés szerepe az életkor előrehaladtával egyre dominánsabban jelenik meg. A férfiak sportolási szokásai, míg a nők táplálkozási szokásai meghatározóbbak az egészséges életmód formálásában. Mindenki egészséges szeretne lenni és maradni minél hosszabb ideig, azonban ezért tudatosan, megelőző, áldozatokat is hozó szemlélettel élni csak kevesen tudnak. Az egészség hangsúlyos megjelenése a felsőoktatási intézmények mindennapjaira és az egyetemeken dolgozók egészségtudatos gondolkodására és viselkedésére is hatással kell, hogy legyen.

6. Összefoglalás

A Nyíregyházi Egyetem hallgatóinak egészségmagatartási szokásai után jelen vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyetemi dolgozók életvitelére mennyire jellemző az egészségtudatosság (Vajda és mtsai., 2018). Kutatásunkban 115 fő (52,2% nő, 47,8% férfi), a Nyíregyházi Egyetem munkatársainak (vezető: 11,2%, oktató: 50,5%, adminisztrátor: 25,2%, technikus: 3,7%, pedagógus: 9,3%) kérdőívre adott válaszát dolgoztuk fel. A vizsgált minta átlagéletkora 46,7 év. A vizsgálat során saját szerkesztésű online kérdőívet alkalmaztunk, mely 32 kérdésből állt, és az egyetem dolgozóinak fizikai aktivitásával,

egészségi állapotával, egészségmagatartásával, táplálkozásával, étkezési, dohányzási és alkoholfogyasztási szokásaival foglalkozott. A kapott adatok feldolgozását és az ábrák szerkesztését a Microsoft Office csomag Excel 2013, míg a különböző statisztikai számításokat (korrelációs számítás, keresztábra-elemzés, varianciaanalízis, kétmintást t-próba) az IBM SPSS 23.0 programjával végeztük el. Felmérésünket a 2018–2019-es tanévben végeztük. Eredményeink azt mutatták, hogy a dolgozók 27%-a érzi teljes mértékben egészségesnek és további 54,8%-a pedig egészségesnek magát. A nem sportolók aránya 8,8%, amelynek 72,2%-a nő. A hetente legalább 2-3-szor sportolók aránya 36,8%, amelynek 65%-a férfi. A dolgozók százalékos értékeit a hallgatók eredményeivel is összehasonlítottuk. Megállapítottuk, hogy a hallgatókhoz viszonyítva a nem sportoló dolgozók aránya kevesebb, azonban a heti rendszerességgel sportolók aránya csak fele a hallgatói sportolókénak.

Felhasznált szakirodalom

- Bajsz Viktória – Császárné Gombos Gabriella – Sió Eszter (2014): Fizikai aktivitás a kiegyensúlyozott, energikus munkavégzésért. TÁMOP-4.1.1.C-12/1/KONV-2012-0010. Pécs.
https://www.etk.pte.hu/protected/OktatasiAnyagok/%21Palyazati/Fizikai_aktivitas_a_kiegyensulyozott_energikus_munkavegzesert.pdf
- Bárdos György –KraicinéSzokoly Mária: Egészség, életmód, egészségfejlesztés a felsőoktatás szemszögéből. In: Vámos Ágnes (szerk.): Neveléstudomány. Oktatás-Kutatás-Innováció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest. 22–34. old.
- Berényi László – Szolnoki Bernadett (2014): Az irodai munkavégzés ergonómiájának hatása a munka minőségére. Minőség és megbízhatóság, 47: 2, 95–103.
- Bircher J. – Hahn E. G. (2017): Meikirch Model, a New Definition of Health. <https://meikirchmodell.ch/wp-content/uploads/2017/12/MM-short-version.pdf>
- Biróné Nagy Edit (2011): Sportpedagógia, Dialóg Campus Kiadó. Pécs.
- Boros Julianna (2019): A felnőtt magyar népesség egészségmagatartása. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Demográfiai és Szociológiai Doktori Iskola. Pécs. Doktori disszertáció.
- Fodor László (2016): Az egészségmagatartás pszichopedagógiai megközelítése. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2013/osz/3.pdf>
- Hidvégi Péter – KopkánéPlachy Judit – Müller Anna (2015): Az egészséges életmód. Eszterházy Károly Főiskola Sporttudományi Intézet. Eger. https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/az-egeszseges-eletmod_55bf8f5ac2847.pdf
- Jákó Péter (2012): Sport, egészség, társadalom. Magyar Tudomány. 2012/9. szám. 1081–1089. old.
- Kovács Karolina Eszter – Pusztai Gabriella – Kovács Klára – Nagy Beáta Erika (2018): A felsőoktatási társas integráció és a hallgatói egészségmagatartás kapcsolata. Pedacta. 2018/1. szám. 41–59 old.
- Központi Statisztikai Hivatal: Európai lakossági egészségfelmérés (ELEF), 2014. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/elef14.pdf>
- Központi Statisztikai Hivatal: Egészségi állapot és egészségmagatartás, 2016–2017. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/egeszsegallapot1617.pdf>
- Kraiciné Szokoly Mária (2016): Egészségfejlesztés a felsőoktatásban – Gondolatok egy felsőoktatást érintő projekt zárása kapcsán. Opus et Educatio. 2016/3. évfolyam, 5. szám. 511–528. old.
- Laczkó Tamás – Rértsági Erzsébet (2015): A sport társadalmi aspektusai. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs. 9–25. old.

- Mátó Veronika (2014): Szegedi Tudományegyetem dolgozóinak egészségi állapota és életmódja. In: Torgyik Judit (szerk.): Sokszínű pedagógiai kultúra, 126–131. old.
- Nagy Lászlóné – Barabás Katalin (2011): Az egészségműveltség és egészségmagatartás diagnosztikus mérésének lehetőségei. In: Csapó Benő – Zsolnai Anikó (szerk.) Kognitív és affektív fejlődési folyamatok diagnosztikus értékelésének lehetőségei az iskola kezdő szakaszában. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 173–224. old.
- Olvasztóné Balogh Zsuzsa – Bognár József – Fügedi Balázs – GanglJudith – Polgár Tibor: Felnőttek érték- és tevékenységrendszerének feltárása. *Egészségfejlesztés*, 2007/5–6. szám, 7–14. old.
- Pavlik Gábor (2015): A rendszeres fizikai aktivitás szerepe betegségek megelőzésében, az egészség megőrzésében. *Egészségtudomány*. 2015/2. szám.
- Rétsági Erzsébet (2011): Testnevelés elméleti alapismeretek. Kultúra – testkultúra. In: Nádori László (szerk.): Sportelméleti ismeretek. Dialóg Campus Kiadó–Nordex Kft. Budapest.
- Sági Matild – Széll Krisztián (2015): Hatásvizsgálatok alapszintű kézikönyve. Módszertani segédkönyv oktatásfejlesztők számára. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 22–24. old.
- Szolnoki Bernadett – Berényi László: A munkahelyi egészségfejlesztés szükségessége és lehetőségei. *Gradus*, 2016/1. szám, 495–500. old.
- Tánczos Zoltán – Bognár József (2019): A személyi edzői hivatás tudományos és szakmai aspektusai. *Egészségfejlesztés* 60: 1, 45–50.
- Tánczos Zoltán – Bognár József (2020): A munkahelyi egészségfejlesztés és az egészségtudatos magatartás: fókuszban az egyházi fenntartású iskolákba járó gyermekek szülei. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2020/ 84. szám, 53–61. old.
- Vajda Ildikó – Major Zsuzsanna – Moravec Mariann – Pásztorné Batta Klára – Vajda Tamás – Vajda Flóra Vanda – Oláh Dávid – Nagy Andrea (2018): A testkultúra és az egészségmagatartás vizsgálata a Nyíregyházi Egyetem hallgatói körében. In: Kerülő Judit (szerk.): Elméleti és gyakorlati kutatások a Nyíregyházi Egyetemen. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza. 175–192. old.
- World Health Organisation (1986): The Ottawa Charter for Health Promotion. <https://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/>

Szerzői adatok

Dr. Borbély Szilvia PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
borbely.szilvia@nye.hu

Molnár Anita osztatlan tanár szakos hallgató
Nyíregyházi Egyetem
molnaranita97@gmail.com

Oláh Dávid tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
olah.david@nye.hu

Dr. Vajda Ildikó PhD főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem
vajda.ildiko@nye.hu

NAGY ZSUZSANNA

A BIOLÓGIAI SOKFÉLESEG MEGŐRZÉSÉT CÉLZÓ STRATÉGIÁK ÉS AZOK MEGVALÓSULÁSA MAGYARORSZÁGON 2010 UTÁN

ÖSSZEFOGLALÓ

A biológiai sokféleség változatossága, megléte és annak fenntartása az emberi élet alapvető feltétele. Nemzetközi és uniós szinten számos stratégia született ennek a célnak a megvalósítására, több-kevesebb sikerrel. Cikkem első célkitűzése, hogy ezeket a megállapodásokat ismertessem, röviden bemutassam, milyen főbb célokat fogalmaztak meg ezekben a dokumentumokban. Második célkitűzésemben kitérek arra, hogy Magyarország a biológiai diverzitás megőrzését célzó intézkedések területén milyen egyéb hazai stratégiai dokumentumokat, terveket fogadott el. Ezen tervek főbb célkitűzései mentén vizsgáltam, hogy 2010–2018 között – hazai (KSH) és nemzetközi (EUROSTAT) adatbázist használva – milyen változások mentek végbe a hazai természeti tőke állapotában, továbbá mennyire sikerült a tervekben kitűzött célokat teljesíteni. Eredményeim azt mutatják, hogy mind kedvező, mind kedvezőtlen változások lezajlottak a vizsgált időszakban. Ahhoz, hogy további kedvezőbb eredményt érjünk el, nagyobb fokú integrációra és koordinációra van szükség.

ABSTRACT

The existence and maintenance of biological diversity is an essential condition of human life. In recent decades, several strategies have been developed to achieve this goal, both internationally and domestically, with more or less success. The first objective of this article is to describe and to briefly outline the main objectives of these documents. The second objective is to discuss what other domestic strategic documents and plans Hungary has adopted in the field of conservation of biological diversity. Along the main objectives of these plans, the changes in the state of domestic natural capital between 2010 and 2018 was examined, using a domestic (CSO) and international (EUROSTAT) database, and the extent to which the goals were achieved. Results show that both positive and unfavourable changes took place during the examined period. Achieving a more prosperous goal will require an even greater degree of integration and coordination.

1. Bevezetés

A világ népessége 2050-re elérheti a kilencmilliárdos nagyságot, melynek meghatározó része a fejlődő országok (Afrika, Ázsia és Óceánia, Nyugat-Ázsia) népességét fogja növelni. Ez a növekedés újabb társadalmi és – főként a növekvő fogyasztásnak következtében – környezeti feszültségek forrása lesz. Folyamatosan növekszik a környezet terhelése, a nem megújuló természeti erőforrások kiaknázása, egyes erőforrások nem fenntartható (túl)használata, a területhasználat és a környezetszennyezés. Mindennek következtében a környezet egyensúlya, eltartóképessége veszélyben van. A biológiai sokféleség megóvása és fenntartása alapvetően fontos, mivel az emberi élethez elengedhetetlen, ún. ökoszisztéma-szolgáltatásokat nyújt, például biztosítja az egészséges élelmiszer, a tiszta édesvíz és a tiszta levegő ökológiai alapjait, az élőhelyet, gyógyszeralapanyagot biztosít, szerepet játszik a természeti katasztrófák, a járványok és betegségek elkerülésében, azok hatásainak enyhítésében, valamint az éghajlat szabályozásában.

Cikkemben a biológiai sokféleség védelméről szóló főbb nemzetközi megállapodásokat ismertetem, melyekhez hazánk is csatlakozott. Bemutatom, hogy az egyes stratégiákban megfogalmazott célkitűzéseket Magyarország hogyan teljesítette.

2. Szakirodalmi áttekintés – nemzetközi és uniós szinten

Röviden áttekintem azokat a legfontosabb szerződéseket, megállapodásokat, amelyek a biodiverzitás megőrzésének eszközszerűül szolgálnak nemzetközi, uniós, valamint hazai szinten. Az 1. táblázat összefoglalja a témával kapcsolatos főbb megállapodások, stratégiák fejlődését.

1. számú táblázat: A biológiai sokféleséggel kapcsolatos nemzetközi megállapodások és uniós fellépések

Év	Nemzetközi megállapodások	Uniós intézkedések
1979		Madárvédelmi irányelv
1992		Élőhelyvédelmi irányelv
1993	A CBD (Convention on Biological Diversification) egyezmény ratifikálása	A KAP MacSherry-féle reformja: kötelező az agrár-környezetvédelmi rendszerek bevezetése
1998		A Bizottság közleménye az Unió biológiai sokféleséggel kapcsolatos stratégiájáról
2001		Az Unió biológiai sokféleségre irányuló cselekvési terve (2010-ig)
2005		SEBI (Streamlining European Biodiversity Indicators) indikátorok kialakítása
2010	A biológiai sokféleségre vonatkozó 2011–2020-as CBD stratégiai terv, Aichi célkitűzések megfogalmazása	
2011		A 2020-ig tartó időszakra vonatkozó uniós biodiverzitási stratégia
2015	A ENSZ-nek a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható fejlődési menetrendje	
2020	CBD COP15: A 2020 utáni időszakra vonatkozó keret kidolgozása (terv)	A 2030-ig tartó időszakra vonatkozó uniós biodiverzitási stratégia

Forrás: Európai Számvevőszék (2020:14.)

A legelső és legrégebbi jogszabály az Európai Unióban az 1979-ben elfogadott Madárvédelmi irányelv volt, majd 1992-ben elfogadták az Élőhelyvédelmi irányelvet is. Az Unió 1992-ben Rio de Janeiróban írta alá az ENSZ biológiai sokféleségre vonatkozó egyezményét (Convention on Biological Diversity, CBD).

Az 1992-es KAP-reform során hozták létre az agrár-környezetvédelmi programot, mely két célt szolgált: (1) extenzívebb termelési eljárások révén elősegítse a termeléskorlátozást, (2) a táj- és természeti erőforrások védelmének képviselőjét érvényre juttassa.

A 2003-as KAP-reform során bevezetett kölcsönös megfeleltetés kritériumai pedig segítik a gazdálkodókat, hogy továbbra is pozitív szerepet játsszanak a környezet- és természetvédelem terén, és biztosítsák az ökoszisztémák kialakítását, megtartását (EC, 2009).

A biológiai sokféleségre vonatkozó egyezmény (CBD) szerinti kötelezettségvállalásainak teljesítése érdekében a Bizottság 1998-ban közleményt fogadott el az Unió

biológiai sokféleséggel kapcsolatos stratégiájáról. 2001-ben elkészítette első cselekvési tervét, amelyet 2006-ban frissített. Az európai biodiverzitási mutatók korszerűsítési (SEBI) folyamatát 2005-ben indította el az Unió (EEA, 2012).

A biológiai sokféleségről szóló egyezmény (CBD) részes felei (COP) 2010-ben Japánban, Nagoyában elfogadták a biológiai sokféleségre vonatkozó stratégiai tervet a 2011–2020 közötti időszakra vonatkozóan.

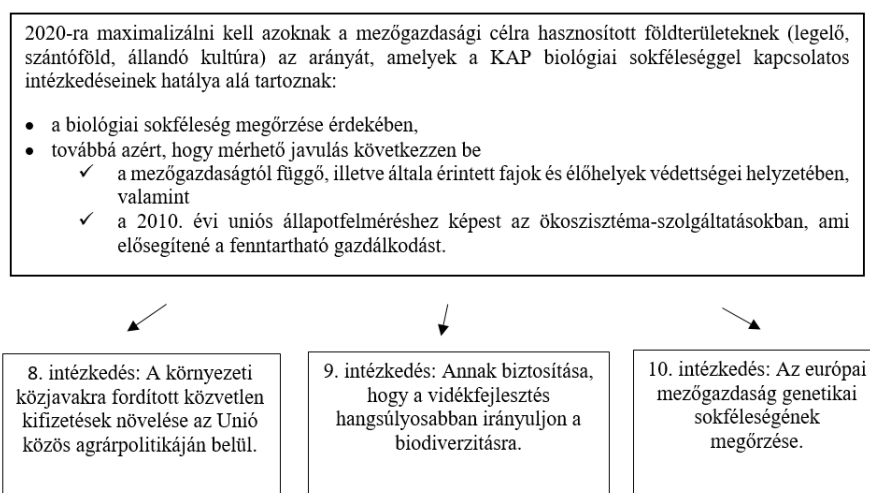
A 2020-as CBD stratégiai terv öt stratégiai célból és 20 ambiciózus, de megvalósítható célból áll, melyeket együttesen Aichi céloknak neveznek.

Az Aichi célok a következők (Internet 1; 2):

- Stratégiai cél A: A biológiai sokféleség csökkenése mögöttes okainak kezelése azáltal, hogy a biológiai sokféleséget beépítik a kormányzati döntéshozatalba és a társadalmi elfogadásba (célok száma: 1–4)
- Stratégiai cél B: A biodiverzitásra gyakorolt közvetlen nyomás csökkentése és a fenntartható használat előmozdítása (célok száma: 5–10)
- Stratégiai cél C: A biodiverzitás állapotjavítása az ökoszisztémák, a fajok és a genetikai sokféleség megóvása révén (célok száma: 11–13)
- Stratégiai cél D: A biodiverzitás és az ökoszisztéma-szolgáltatások előnyeinek fokozása (célok száma: 14–16)
- Stratégiai cél E: A végrehajtás javítása tervezés, tudásmenedzsment és kapacitásépítés által (célok száma: 17–20)

A 2020-as CBD-tervvel összhangban az EU új, hat célt magába foglaló biodiverzitási stratégiáját – Életbiztosításunk, természeti tőkénk: az EU biológiai sokféleségre vonatkozó stratégiája 2020-ig – az Európai Bizottság 2011. májusában fogadta el. A terv fő célja, hogy 2020-ig megállítsa a biológiai sokféleség csökkenését és az ökoszisztémák romlását, illetve lehetőség szerint helyreállítsa azok állapotát. A stratégia az Európa 2020 stratégia és a VII. Környezetvédelmi Akcióprogram szerves részét képezi (EC, 2012; EB, 2015).

A Stratégia 3. célja értelmében a mezőgazdaságnak és az erdészetnek nagyobb mértékben kell hozzájárulnia a biodiverzitás fenntartásához és növeléséhez. A mezőgazdaságra vonatkozó 3a. cél egy általános kötelezettségvállalást, három intézkedést és öt alintézkedést tartalmaz, melyet az 1. ábra mutat be (Európai Számvevőszék, 2020).

1. ábra: A 2020-ig tartó időszakra vonatkozó uniós biodiverzitási stratégiának a mezőgazdasággal kapcsolatos 3a. célja és kapcsolódó intézkedései

Forrás: Európai Számvevőszék (2020:13.).

A Bizottság arról számolt be, hogy a 2014–2020-as időszakban az uniós költségvetés 8%-át (86 milliárd euró) irányozta elő a biodiverzitással kapcsolatos kiadásokra. Megemlíti továbbá, hogy a teljes időszak során 66 milliárd euró finanszírozást nyújt a Közös Agrárpolitikából (KAP) a biodiverzitás céljára, ez az összes biodiverzitási kiadás 77%-a (ESZ, 2020). A KAP támogatási rendszerén belül a közvetlen kifizetések három részből állnak: (1) alaptámogatási rendszer, (2) egységes területalapú támogatási rendszer, (3) zöldítés. A Bizottság úgy látja, hogy a közvetlen kifizetések túlnyomó többsége nem gyakorol közvetlenül mérhető és kedvező (pl. termeléstől függő önkéntes támogatás) hatást a mezőgazdasági területek biodiverzitásának megőrzésére és fenntartására.

A kölcsönös megfeleltetés potenciálisan kedvező hatást gyakorolhat a biológiai sokféleség növelésére. Ez a támogatási forma két intézkedésből áll:

A. Jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények (JFGK)

1. JFGK: vadon élő madarak védelme

2. JFGK: a természetes élőhelyek, valamint vadon élő állatok és növények védelme

B. Helyes mezőgazdasági és környezeti állapot (HMKÁ)

1. HMKÁ: védelmi sávok a vízfolyások mentén

2. HMKÁ: termőhely-specifikus földgazdálkodás az erózió korlátozására

3. HMKÁ: minimális talajborítás

4. HMKÁ: a talaj szervesanyag-tartalmának fenntartása megfelelő gyakorlatok révén, beleértve a tarlóégetés tilalmát

5. HMKÁ: tájképi elemek megőrzése (ESZ, 2020)

Mivel a jelenlegi uniós biodiverzitási stratégia 2020-ban lejár, a Bizottság az ún. Európai Zöld Megállapodásában (European Green Deal) bejelentette, hogy a 2030-ig tartó időszakra új stratégiát tervez kiadni. A stratégia általános célja, hogy 2030-ra a biodiverzitás védelmét szolgáló intézkedések a megőrzés mellett már a helyreállításra is kiterjedjenek, ezekre alapvetően a védett és fokozottan védett területeken, valamint az összeköttetésükre szolgáló ökológiai folyosókban kerül majd sor (Internet 3).

3. Hazai intézkedések

A Biológiai Sokféleség Egyezményt már megszületésének évében, 1992-ben aláírta Magyarország, a kihirdetésére az 1995. évi LXXXI. törvénnyel került sor. Az Egyezmény előírásai értelmében hazánknak is nemzeti stratégiát kellett kidolgoznia a biológiai sokféleség megőrzésére és fenntartható hasznosítására. Az első biológiai sokféleség megőrzési stratégiát (2009–2014) a III. Nemzeti Környezetvédelmi Program mellékletként fogadta el az Országgyűlés. A stratégia 2014-ben lejárt, ezért szükségessé vált annak felülvizsgálata és megújítása.

Az új nemzeti stratégiája megalkotásának másik oka, hogy időközben jelentős nemzetközi és európai uniós kötelezettségek születtek, amelyeket hazánknak be kellett építenie a nemzeti tervezési folyamatokba. A magyar kormány 2014 februárjában fogadta el az új Nemzeti Biodiverzitási Stratégiát (NBS) (2014–2020). Az új NBS önálló dokumentum, nem része a Nemzeti Környezetvédelmi Programnak. A stratégia az összes olyan kérdéskörrel foglalkozik, amelyekre az Aichi célok vonatkoznak, és amelyek relevánsak Magyarország számára.

Az NBS új és fontos eleme – az előző stratégiához képest –, hogy hat stratégiai területen belül 20 célkitűzés található, 69 mérhető célt és 168 kapcsolódó tevékenységet határozott meg (OGY, 2015).

A 20 hazai célkitűzést és a hozzá kapcsolódó releváns Aichi célokat az 1. melléklet tartalmazza.

Az előző fejezetben ismertetett nemzetközi és uniós megállapodások, valamint a hazai NBS mellett Magyarországon egyéb hazai programok/tervek is születtek, melyek célkitűzései és intézkedései harmonizálnak a biodiverzitás megőrzésével kapcsolatban. Ezen programok kerülnek röviden felsorolásra a teljesség igénye nélkül:

- Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia (2012–2024)
- Nemzeti Környezetvédelmi Program (2014–2020).
- Nemzeti Természetvédelmi Főterv (2014–2020)
- Nemzeti Területrendezési Terv
- Duna-régió Stratégia
- II. Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (2014–2025)
- Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégia (2014–2020)
- Nemzeti cselekvési terv az ökológiai gazdálkodás fejlesztésére (2014–2020)
- Nemzeti Erdészeti Stratégia (2006–2015)
- „Kincsem” Nemzeti Lovas Program
- Nemzeti Növényvédelmi Cselekvési Terv
- Élelmiszerlánc Biztonsági Stratégia (2013–2020)
- Nemzeti Vízgazdálkodási Stratégia (Kvassay Jenő Terv) (2014–2027)
- Nemzeti Közlekedési Stratégia (2013–2030)
- Nemzeti Energia Stratégia 2030
- Nemzeti Tájstratégia 2017–2018

4. Anyag és módszer

Az adatok a KSH stADAT⁹ és „A Társadalmi Haladás Mutatószámrendszere” (THM)¹⁰ online adatbázisából, valamint az Eurostat online adatbázisából¹¹ származnak.

Az időtávot tekintve a 2010–2018-as időszakokat elemzem. Ha az említett évekre vonatkozó adatbázis nem állt rendelkezésre, akkor a vizsgált időszakot külön jelzem.

Kutatásom során a következő mutatókat elemzem, amelyeknek rövid tartalmi magyarázata a következő:

- Natura 2000 területek: egy olyan összefüggő európai ökológiai hálózat, amely a közösségi jelentőségű természetes élőhelytípusok, vadon élő állat- és növényfajok védelmén keresztül biztosítja a biológiai sokféleség megóvását, és hozzájárul kedvező természetvédelmi helyzetük fenntartásához, illetve helyreállításához.
- Levélvesztés: a megfigyelési rendszerben a levélvesztésen a lombzat veszteségét kell érteni az adott termőhelyen ideálisnak tartott lombsűrűséghez képest.
- Élőfa-készlet: az élőfa-készlet indikátora mutatja meg az élőfa-készlet mennyiségének éves alakulását. A faanyagmérleg az éves kitermelt fa és a bruttó éves folyónövedék arányaként határozható meg.
- Agrárkörnyezeti támogatások: megadja az agrárkörnyezeti támogatásban részesülő területek nagyságát.
- Ökológiai gazdálkodás: az ökológiai gazdálkodásba bevont területek mezőgazdasági területen belüli arányának alakulását mutatja.

⁹KSH stADAT adatbázis: Idősoros éves adatok–Környezet. http://www.ksh.hu/stadat_eves_5

¹⁰ KSH THM adatbázis: Környezeti mutatószámok. <http://www.ksh.hu/thm/tablak.html>

¹¹ Eurostat adatbázis: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/environment/biodiversity>

- A mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozása: az indikátor megadja a mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozását 1999-hez viszonyítva.
- Az EU élőhelyvédelmi irányelvében javasolt területek: Az élőhelyvédelmi irányelv értelmében a tagállamok által kijelölésre javasolt területek alkalmassági mutatója azt jelzi, hogy a javasolt közösségi jelentőségű területek milyen mértékben fedik le az élőhelyvédelmi irányelvben felsorolt növény- és állatfajokat, illetve a természetes élőhelyeket. A 100% azt jelenti, hogy a javaslat alkalmas az ország területén lévő összes közösségi jelentőségű élőhelytípus, továbbá növény- és állatfaj lefedésére.
- Ökoszisztéma-szolgáltatások: mindazok a kézzel fogható és nem fogható javak és szolgáltatások, melyekkel a különböző ökológiai rendszerek (ellátó, kulturális és szabályozó) hozzájárulnak az emberi társadalom fennmaradásához és jóllétének megteremtéséhez.
- Hazai anyagfelhasználás: a nemzetgazdaságba bekerülő összes anyag (felhasznált hazai kitermelés és import) és az exportált anyagok különbségével egyenlő. A mutatószám szorosan kapcsolódik a fenntarthatóság témaköréhez, amennyiben jelzi, hogy az adott ország abszolút értékben hogyan gazdálkodik az erőforrásaival (KSH, 2018).

Ezek alapján a kutatási kérdéseim:

1. Milyen irányba változott a hazai természeti tőke állapota?
2. Milyen mértékben közeledünk a tervekben kitűzött célok/kritériumok felé?

5. Eredmények

A hazai biológiai sokféleséggel összefüggő főbb jellemzőket és tendenciákat mutatom be – az új NBS 20 célkitűzései és az Aichi stratégiai célok mentén – a teljesség igénye nélkül.

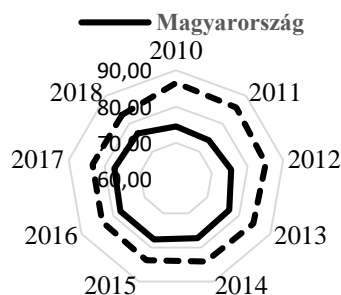
5.1. Természetvédelmi oltalom alatt álló területek, fajok és élőhelyek állapota

Hazánkban az országos jelentőségű védett területek száma 2010–2018 között jelentősen változott; a legnagyobb növekedés a természetvédelmi területek és természeti emlékek számában volt, az előbbi 2018-ra 172-re emelkedett a 160-hoz képest, míg a természeti emlékek száma a 2010-es egy darabról 90-re nőtt; így az összes védett területek száma 311-re emelkedett 2010-hez viszonyítva. A védett területek hektáronkénti alakulása stagnált a vizsgált időszakban, kb. 890 ezer hektár volt, melyből a nemzeti parkok területe kb. 480 ezer hektárt tett ki.

Az érintett területek természetes állapotának helyreállítása, védelmének fenntartása érdekében hazánknak is kötelező volt a Natura 2000 területek kijelölése és kihirdetése. Hazánkban több mint 2 millió hektár tartozik ezen területek alá. Kb. 1,9 millió ha a madárvédelmi és élőhelyvédelmi irányelvek alapján kijelölt Natura 2000 terület, ez hazánk teljes területének mintegy 21%-a (EC, 2020).

Hazánkban 2018-ban az élőhelyvédelmi irányelv hatálya alá tartozó fajok csaknem 65%-a nem kielégítő vagy rossz természetvédelmi helyzetű, míg a kedvező természetvédelmi helyzetű fajok aránya csupán 35% volt.

A 2. ábra hazai mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozását szemlélteti az EU-27-hez (2020) képest. 2010-et követően az állományváltozásban kismértékű, de pozitív előrelépés mutatkozott.

2. ábra: A magyar mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozása az EU-27-hez (2020) képest, 2000=100%

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat-adatbázis alapján

A védett természeti területek és a Natura 2000 területek természetvédelmi kezelését segítik elő az ún. fenntartási tervek, amelyekből 2019-ig Magyarországon 525 darab készült el (EC, 2020). Az elmúlt években azonban a Natura 2000 területek védelmét veszélyeztetik a gyakori jogszabályváltozások és a kialakult joggyakorlat, mely szerint a védelmi korlátozhatóság nem az egész területre terjed ki.

Magyarországon az ökoszisztéma-szolgáltatások feltérképezése és értékelése a 2016-os KEHOP 4.3.0. Nemzeti Ökoszisztéma-szolgáltatás Térképezés és Értékelés Projekt (NÖSZTÉP) keretén belül valósult meg. A projekt eredménye, hogy elkészült Magyarország Ökoszisztéma-alaptérképe. Az ökoszisztéma-szolgáltatásokat csökkentik a mezőgazdasági területhasználati arányok, az intenzív termelési módok, a barnamezős területek rehabilitációjára kevés az ismert jó gyakorlat, a beépített területek nagyságának növekedése visszafordíthatatlan (NFFT, 2020).

5.2. Erdősültség

Magyarország területének mintegy egyötödét erdő borítja. 2010 óta az összes erdőterület közel 10 000 hektárral nőtt. A Nemzeti Erdőtelepítési Program egyik hosszú távú célkitűzése (2050-re) a 25-26%-os erdősültség elérése. A biodiverzitás megőrzésének és fenntartásának egyik fontos mérőszáma az elsődlegesen természetvédelmi célokat szolgáló erdőterületek nagysága. Magyarországon a védelmi rendeltetésű kategóriába 726 ezer ha tartozik, ezen belül a természetvédelmi rendeltetésű erdőterület nagysága 423 ezer hektár.

A hazai fakitermelési arány 55–60% között mozog (2018-ban 59,8%), a magyar élőfa-készlet 389 millió m³ (2018), ami folyamatos növekedést jelent 2010 óta napjainkig, a fakitermelés pedig évi 7,7 millió m³ körüli értéket mutat (2018). A biodiverzitás szempontjából kedvező az őshonos faállományokban a természetes felújítás terjedése.

Az erdők egészségi állapotát tükröző egyik fontos mutatószám a levélvesztés. Az erdők egészségi állapotának felmérése, nyomon követése része a komplex erdővédelmi programnak. Hektikus változás figyelhető meg 2010 óta a tünetmentes állomány arányának alakulásában: a 2010-es évek 50-60%-os arányához képest ez az érték 2018-ra lecsökkent 30% alá – ez mind a biotikus, mind az abiotikus károsításokkal is magyarázható –, nőtt a közepesen és erősen károsodott erdő aránya, az elhalt fák aránya közel azonos értéket mutat (kb. 2-3%).

A 2020. május 20-án nyilvánosságra hozott Európai Zöld Megállapodásban is szerepel a biológiai sokféleség megőrzését előirányzó Biodiverzitási Stratégia, melynek számos erdészeti vonatkozása is van. Az új NBS is ehhez az előíráshoz alkalmazkodik. Az erdőknek ebből a szempontból három funkciója van: védelmi, társadalmi-közjóléti és gazdasági.

5.3. Agrár-környezetgazdálkodás és ökológiai gazdálkodás

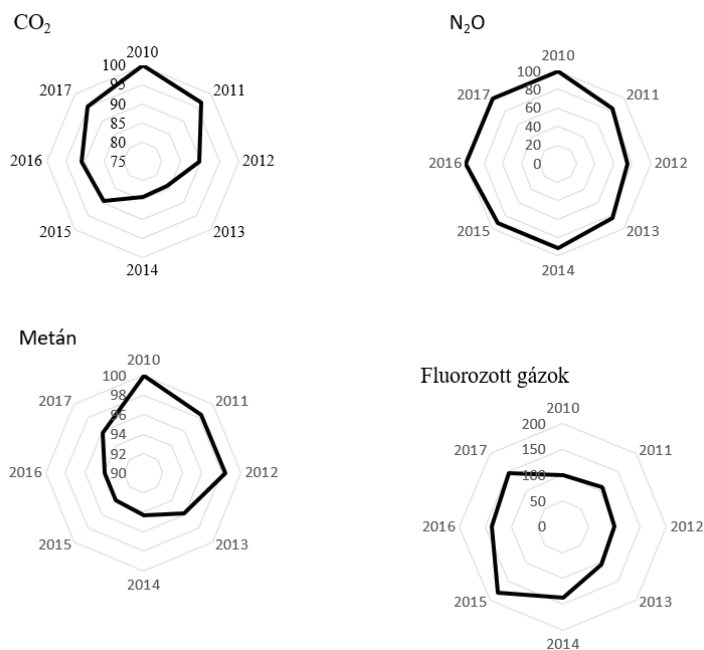
Az agrár-környezetgazdálkodási intézkedés (AKG) öt éves időtávra szól. 2014–2020 között a Vidékfejlesztési Program (VP) keretén belül 2015-től indult el az új AKG-program (VP-AKG), mely kiemelten támogatja a biodiverzitás megőrzését, a természet, a víz és a talaj védelmét, a klímaváltozás elleni küzdelmet, illetve az éghajlatváltozáshoz történő alkalmazkodást. 2017-ben a mezőgazdasági terület 8%-a vett részt AKG-programban.

A biológiai sokféleséget támogató agrár-környezetgazdálkodási gyakorlatok közül a biogazdálkodás egy pozitív gazdasági-társadalmi tendenciákat felmutató ágazat. A KAP és a VII. Környezeti Akcióprogram, valamint hazai viszonylatban a Vidékfejlesztési Program egyik fontos célkitűzése az ökológiai gazdálkodás ösztönzése – az AKG-től külön támogatási formává vált 2014-től VP-ÖKO néven –, a 2014–2020 közötti időszakban kb. 65 Mrd forint támogatást szánnak erre a területre. Hazánk célja, hogy 2020-ra elérje az ökológiai gazdálkodásba bevont terület nagysága a 350 ezer hektárt (KSH, 2018).

A biogazdálkodásba bevont terület nagysága 2010-ben 128 ezer hektár volt, ami 2017-re elérte a 209 ezer hektárt, vagyis közel másfélszeresére nőtt a területe, azonban a kívánt célt valószínű nem sikerül teljesíteni 2020-ra. A mezőgazdasági területen belül az ökológiai gazdálkodásba bevont területek aránya 4%. A termelők száma 2010-ben még 1574 volt, 2018-ra ez a szám 3928-ra emelkedett, köszönhetően az új VP-ÖKO-támogatásnak.

5.4. Fenntartható termelés, gazdálkodás

A levegőszennyeződés károsítja az ökoszisztémák egészségét, hozzájárul a talaj és a víz savasodásához, továbbá hatással van a mezőgazdasági termelésre és az erdőkre. Az elmúlt évtizedben az ökoszisztémák kevésbé vannak kitéve ezeknek a hatásoknak. Az üvegházhatású gázok (ÜHG) kibocsátása 2010–2017 között mérséklődött, az 53 millió tonnáról lecsökkent 50 millió tonna alá. Ha a teljes ÜHG-kibocsátást 1990–2017 között vizsgáljuk, akkor Magyarország 31%-kal csökkentette kibocsátását. Az egyes ÜHG-kibocsátását 2010–2017 között a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra: Az egyes ÜHG-kibocsátás alakulása 2010–2017 között Magyarországon, 2010=100%
Forrás: Saját számítás és ábrázolás a KSH STADAT alapján

Az egyes ÜHG-kibocsátásban is kedvező folyamatok figyelhetők meg, valamennyi gáz kibocsátása csökkent a 2010-es bázisévhez képest, igaz, vannak olyan évek, ahol ez eltért, és meghaladta a 100%-ot (pl. fluorozott gázok).

A savasodást okozó anyagok kibocsátása közül legnagyobb mértékben a kibocsátott kén-dioxid mennyisége csökkent: az egy főre jutó kibocsátott mennyiség 2017-re lecsökkent 3 kg/fő alá 2010-hez képest (24 kg/fő). A savas eső leginkább a mezőgazdaságban és az épített környezetben okoz súlyos károkat. A nitrogén-oxidok kibocsátása is csökkent, de nem ilyen nagy mértékben.

Az erőforrásokért a globális verseny folyamatos és óriási, így azok fenntartható és hatékony felhasználására egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek az egyes országok. A gazdaságok által felhasznált erőforrások mennyiségének csökkentése szintén az egyik fontos célok között szerepel a biodiverzitás csökkentése és az ökoszisztéma megóvása során. Magyarországon 2010–2017 között a hazai anyagfelhasználás (DMC) 160 millió tonnáról lecsökkent 120 millió tonnára, ez 25%-os csökkenést jelent. A fosszilis tüzelőanyagok és ásványvagyon kitermelése visszaesett, a biomassza-termelés a vizsgált időszak alatt nem sokat változott (kb. 50 millió tonna). Pozitív változás figyelhető meg az egy főre jutó keletkezett települési hulladék mennyiségének alakulásában, a csökkenés 20% körüli.

Magyarországon is a hosszú távú célkitűzések között szerepel a levegő minőségéről szóló irányelv megvalósítása, mely során biztosítani kell, hogy a légszennyezés ne okozzon kárt az emberi egészségben. Ami ehhez szükséges, az egy integrált megközelítést figyelembe vevő ökoszisztéma-alapú irányítási rendszer kidolgozása. A rendszer részei: elszámolási rendszerek (pl. fizikai, pénzügyi, ökoszisztéma-számlák) kidolgozása, nyomon követése, a természeti tőke védelme, erőforrás-hatékony és alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság kialakítása.

4. Konklúzió

Magyarország a biológiai diverzitás megőrzését célzó intézkedések területén, valamint a természeti értékeinek védelme és megőrzése, alkalmazkodóképesség javítása céljából számos stratégia dokumentumot fogadott el. Ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően a vizsgált időszakban Magyarország természeti állapotában egyaránt végbementek kedvező és kedvezőtlen változások. Pozitív, hogy a Natura 2000 területek egyre nagyobb része rendelkezik fenntartási tervvel, nőtt az országos jelentőségű védett területek aránya, elkészült az ökoszisztémák országos feltérképezése. Szintén pozitív változás, hogy az üvegházhatású gázok kibocsátása csökkent, valamint a hazai anyagfelhasználás is visszaesett.

Kedvezőtlen változások következtek be az élőhelyvédelmi irányelv hatálya alá tartozó fajok helyzetében, csaknem 65 százaléka nem kielégítő vagy rossz természetvédelmi helyzetben van, az erdők tünetmentes állományának alakulása hektikusan változott, az ökológiai gazdálkodásba bevont terület nagysága ugyan növekedett, de így is elmarad az uniós átlagtól. Ezen irányú változásokhoz nagymértékben hozzájárulnak olyan tényezők, mint a mezőgazdasági termelés intenzifikációja, az inváziós fajok erőteljes térnyerése és az urbanizáció.

A közeljövőben Magyarország továbbra is aktív szerepet vállal a biodiverzitás védelmét célzó nemzetközi egyezmények munkájában, azok hazai alkalmazásában és végrehajtásában, a biodiverzitás széles körű szemléletformálásában.

Felhasznált szakirodalom

Agrárminisztérium (2019): A biológiai sokféleség megőrzésének 2015–2020 közötti időszakra szóló nemzeti stratégiája (Félidős értékelés). p. 61. o.

http://www.biodiv.hu/convention/cbd_national/nemzeti-biodiverzitas-strategia/biologiai-sokfelesseg-megorzesenek-2015-2020-kozotti-idoszakra-szolo-nemzeti-

- 1/download/hu/1/A%20biol%C3%B3giai%20sokf%C3%A9les%C3%A9g%20meg%C5%91rz%C3%A9s%C3%A9nek%202015-2020%20k%C3%B6z%C3%B6tti%20id%C5%91szakra%20sz%C3%B3l%C3%B3%20nemzeti%20strat%C3%A9gia%20OGY%20%C3%A1ltal%20elfogadott%202015.06.09.pdf?action=view
- EC (2009): Agricultural statistics. Main results 2007–2008. (Eurostat pocketbook). European Communities. Luxembourg
- EC (2012): Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020 European Parliament resolution of 20 April 2012 on our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020
http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/comm2006/pdf/EP_resolution_april2012.pdf
- EC (2020): Natura 2000: The new European Green Deal. Nature and biodiversity Newsletter, 2020. February, Number 47. p. 16. ISSN 2443–7727.
- EEA (2012): Streamlining European biodiversity indicators 2020: Building a future on lessons learnt from the SEBI 2010 process. EEA Technicalreport No 11/2012. ISSN 1725–2237.
- Európai Bizottság (2015): A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégia féldős értékelése. Brüsszel, 2015.10.2. COM(2015) 478 final
- Európai Számvevőszék (2020): Biodiverzitás a mezőgazdasági területeken: a közös agrárpolitika mindeddig nem tudta megállítani a hanyatlást. Különjelentés, 2020/13. (Magyarország). Európai Számvevőszék, Luxemburg, ISBN: 978-92-847-4744-3. pp. 1–63.
- Eurostat adatbázis: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/environment/biodiversity>
- Fazekas S. (2011): A 27%-os erdőszültség elérése a cél. <http://www.agromonitor.hu/mezo/35-mezo/5393-fazekas-sandor-a-27-szazalekos-erdsueltsseg-elerese-a-cel>
- Internet 1: Aichi Biodiversity targets. <https://www.cbd.int/sp/targets/>. 2020. 06. 12.
- Internet 2: Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and the Aichi Targets <https://www.cbd.int/doc/strategic-plan/2011-2020/Aichi-Targets-EN.pdf>. 2020. 06.12.
- Internet 3: Szalai K. – Dósa I. – Gyenes A.: Az Európai Unió Biodiverzitás Stratégiájának erdészeti vonatkozásai. <https://www.oee.hu/hirek/agazati-szakmai/eu-biodiverzitas-strategia-erdeszeti> 2020. 06.26.
- KSH (2018): A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon. Budapest. 2018. ISSN: 2064-0307. p. 241.
- KSH STADAT adatbázis: Idősoros éves adatok-Környezet. http://www.ksh.hu/stadat_eves_5
- KSH THM adatbázis: Környezeti mutatószámok. <http://www.ksh.hu/thm/tablak.html>
- NFFT (2020): Útmutató a fenntartható jövőhöz. Hogyan járulhat hozzá Magyarország a fenntarthatósági célok megvalósításához?
<https://www.parlament.hu/documents/1238941/1244599/%C3%A9tmutat%C3%B3+a+fenntarthat%C3%B3+j%C3%B6v%C5%91h%C3%B6z+-+fedlap.png/d948262a-6955-ae16-5da7-6b085c370270?t=1588159730133>
- OGY (2015): A biológiai sokféleség megőrzésének 2015–2020 közötti időszakra szóló nemzeti stratégia.
http://www.biodiv.hu/convention/cbd_national/nemzeti-biodiverzitas-strategia/biologiai-sokfeleseg-megorzesenek-2015-2020-kozotti-idoszakra-szolo-nemzeti/download/hu/1/A%20biol%C3%B3giai%20sokf%C3%A9les%C3%A9g%20meg%C5%91rz%C3%A9s%C3%A9nek%202015-2020%20k%C3%B6z%C3%B6tti%20id%C5%91szakra%20sz%C3%B3l%C3%B3%20nemzeti%20strat%C3%A9gia%20OGY%20%C3%A1ltal%20elfogadott%202015.06.09.pdf?action=view

1. melléklet: A Nemzeti Biodiverzitási Stratégia 20 célkitűzése és a hozzájuk kapcsolódó releváns Aichi célok

	A Nemzeti Biodiverzitási Stratégia célkitűzései	Releváns Aichi célok
1	A Natura 2000 területek védettségi állapotának javítása.	5, 15
2	Javítani kell a leginkább kedvezőtlen állapotú és a leginkább veszélyeztetett védett fajok védelmét az EU-ban érdekelt fajok esetén.	12
3	Fokozni kell a tudásbázist, amely kiszolgálja a sikeres és a védelemre szoruló fajok hatékony védelmét és az EU érdekeit képviselő élőhelytípusokkal.	19
4	Növeli kell a biológiai ismertséget és társadalmi hírnevet a sokszínűség, a védett eszközök és az uniós érdekű területek, valamint a védett természeti területek, a Natura 2000 területekkel együtt információterjesztés, figyelemfelkeltés és kiállítások útján.	1
5	A táj sokféleségének és az ökológiai tájnak a védelme lehetséges.	11
6	A zöld-infrastruktúra elemeinek harmonizált fejlesztése, az ökológiai rendszerek működőképességének fenntartása és javítása, valamint az éghajlatváltozás hatásaihoz való alkalmazkodást, ideértve az ökológiai és táji területek közötti kapcsolatok javítását az ökológiai funkció, a potenciális táji elemek rekonstrukciója által, valamint a pusztult ökoszisztémák helyreállításával együtt.	11,15
7	Határozza meg az emberiség számára nélkülözhetetlen ökoszisztémák és az anyagi/immateriális szolgáltatásaik értékét, és integrálja ezt az értéket az átfogó és tematikus természeti erőforrások kezelési stratégiáiba a helyi és állami szintű földhasználatban és a területfejlesztési döntéshozatalban.	14
8	Integrálja a megőrzést, a biológiai és a táji sokféleséget – az átfogó és kapcsolódó ágazati politikák fejlesztési szempontjait, a zöld-infrastruktúra és az ökoszisztéma-szolgáltatások eszközeit, különös tekintettel a következőkre: területrendezés.	2
9	A genetikai erőforrások megőrzése, fejlesztése és fenntartható felhasználása a mezőgazdaság alapjaként szolgál, növelve a genetikai erőforrások sokféleségét a mezőgazdaság számára.	13
10	A változatos és mozaikszerű mezőgazdaság előmozdítása, amely figyelembe veszi a biodiverzitás, a környezetvédelem és a természetvédelem szempontjait, és elősegíti a felhasználást a hazai és helyi biológiai erőforrások, különösen a sokszínű állatok és növények, az élelmiszerek és a mezőgazdaság genetikai forrásai területén.	7
11	2020-ig a fenntartható mezőgazdasági területek maximális kihasználása a közös biodiverzitással kapcsolatos intézkedések révén zajlik. Agrárpolitika (agrár-környezetgazdálkodási kifizetések, Natura 2000 kompenzációs kifizetések stb.), amely hozzájárul az agro-biodiverzitáshoz és a biológiai sokféleség megőrzéséhez és javításához.	3, 7
12	A biodiverzitás megőrzése és javítása a növekedés révén: a természetes természetközeli erdőgazdálkodási gyakorlatok alá eső és hatékony területeknél a biológiai sokféleséggel kapcsolatos szempontok érvényesítése, átfogó erdőmenedzsment tervezése.	7
13	A vadgazdálkodás során a nagyvadmenedzsment nem veszélyezteti a biológiai sokféleség megújulását, és a kis méretű természetes szaporodás, a vadállomány, a veszélyeztetett populációk helyreállnak.	7

14	A természetes vízü halgazdálkodás során a halállomány megújítása a természetes szaporodás elősegítésével, a veszélyeztetett fajok és vadformák, különösen a veszélyeztetett élőhelyek helyreállítása az ivó- és tútelelő területek védelme. Ügyelni kell a hosszirányú és a víztestek (vízfolyások) keresztirányú átjárhatóságára.	6, 7
15	A vízfüggő életformák szerepének kutatása a szárazföldi ökoszisztémákban, a vízgazdálkodás előmozdítása és harmonizálása az észszerű vízhasználattal együtt, a víz alatti szennyeződésének csökkentése, a biológiai sokféleség megőrzése és az ökoszisztéma-szolgáltatások fenntartása, a vízfüggő mikro- és makroléptékű életformák által.	6, 8
16	A vizek és vízfüggő életformák szerepének kutatása; Az olyan invazív idegen fajok további terjedésének ellenőrzése és megakadályozása, amelyek ártalmasak a természetes ökoszisztémákra.	9
17	Alkalmazni kell az elővigyázatosság elvét a géntechnológiával módosított szervezetek környezetbe kerülésével kapcsolatban annak érdekében, hogy megszüntessék a biológiai sokféleségre gyakorolt káros hatásokat.	7
18	A kereskedelem által veszélyeztetett állat- és növényfajok védelme.	12
19	Hozzáférés biztosítása a genetikai forrásokhoz, a tisztességes és a felhasználásukból származó előnyök méltányos megosztása, ezáltal elősegítve a Nagojai Jegyzőkönyv korai hatálybalépését.	16, 18
20	A biológiai sokféleség megőrzésének fokozott integrációja Magyarországon nemzetközi kötelezettségvállalások során, például amikor pénzügyi támogatást nyújtanak a fejlődő országoknak.	4, 20

Forrás: Internet 3

Szerzői adatok

Dr. Nagy Zsuzsanna adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
nagy.zsuzsanna@nye.hu

NYILAS ORSOLYA

„VISSZATÉRŐ TANULÁS” A FELNŐTTKÉPZÉSBEN – A TÁMOGATOTT FELNŐTTKÉPZÉSEK TAPASZTALATAI

ÖSSZEFOGLALÓ

A munkaerőpiac bizonytalansága, a munkaerő iránti kereslet összetételének gyors, szinte kiszámíthatatlan változása a korábnál megalapozottabb tanulással kapcsolatos döntéseket igényel. Fontos szempont a versenyképesség, a foglalkoztathatóság, fenntarthatóság. Ennek fényében érthető, hogy a felnőttkori tanulást jelentősen meghatározták azok az elméleti koncepciók, modellek melyek a rekurrens/visszatérő oktatással (recurrent education) kapcsolatban jelentek meg, és nyertek alkalmazást a life long learning fogalmán belül a rekurrens oktatás koncepciójának, stratégiájának részeként. A rekurrens oktatás stratégiai koncepciójának fókuszába elsősorban az alapoktatáson túli, immár „visszatérő”, megújuló formái, nemkülönben a munka világához kapcsolódó oktatási és képzési formák, OKJ-s képzések, a szakoktatás és a szakképzés kerültek. Kutatásunkban a Gyógyszertári asszisztens támogatott munkaerőpiaci képzésének eredményességét tanulmányoztuk. A nyíregyházi képzés résztvevőivel fókuszcsoporthoz interjú készült 2014–2017 között. Vizsgáltuk, hogy a résztvevő hogyan került a programba, mi a véleménye a képzésről, milyen esélyt lát a megszerzett végzettséggel a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre. Három év elteltével többségükkel újabb fókuszcsoporthoz interjú készítettünk, hogy megtudjuk, beváltotta-e a képzés a hozzáfűzött reményeket, el tudott-e helyezkedni új szakmájában, hogyan alakult további szakmai életútja. Az eredmény meglehetősen változó: csupán néhány esetben tudtak elhelyezkedni új szakmájukban, és ez esetben is további tanfolyamokat kellett elvégezniük, immár saját finanszírozással. A megkérdezettek többsége újabb „kényszerszakmát” tanult, vagy más munkakörben helyezkedett el ideiglenesen.

1. Bevezetés

A tanulásról való gondolkodás napjainkra komoly érdemi változáson ment át. Németh László író, költő a jellem önépítésében látta az egész életen át tartó tanulás értelmét: az ember legyen „ön maga szobrása” – írja – „és a nap mint nap szerzett tapasztalatokból tanulva apró vésőűtésekkel formálja önmagát” (Harangi, 2009:72). Az egyéni tanulói utak és a rugalmas pályafutás támogatását elősegítő rendszerek kialakítása a társadalmi befogadás, a gazdaságpolitika és munkaerőpiaci politika felől szemlélve egyaránt elengedhetetlen.

A munkaerőpiac bizonytalansága, a munkaerő iránti kereslet összetételének gyors, szinte kiszámíthatatlan változása a korábnál megalapozottabb tanulással kapcsolatos döntéseket igényel. Ezek a döntések egyrészt az egyén szemszögéből vizsgálhatóak, másrészt felvetik a társadalom intézményeinek felelősségét is, amelyek részt vesznek az oktatás tartalmának, színvonalának és az oktatási módszereknek a kialakításában, megszervezésében, működtetésében (Györgyi, 2012). Fontos szempont a versenyképesség. A fejlesztés és együttműködés tevékenysége gazdasági eszközökkel ösztönződik: foglalkoztathatóság, fenntarthatóság, innováció és változás a mozgatórugói. Ennek fényében érthető, hogy a felnőttkori tanulást jelentősen meghatározták azok az elméleti koncepciók, modellek melyek a rekurrens/visszatérő oktatással (recurrent education) kapcsolatban jelentek meg és nyertek alkalmazást a life long learning fogalmán belül a rekurrens oktatás koncepciójának, stratégiájának részeként (Németh, 2003). A rekurrens oktatás stratégiai koncepciójának fókuszába elsősorban az alapoktatáson túli, immár „visszatérő”, megújuló formái, nemkülönben a munka világához kapcsolódó oktatási és képzési formák, OKJ-s képzések, a szakoktatás és a szakképzés kerültek.

2. Elméleti háttér

A közgazdaságtan humántőke-elméleteinek segítségével egyértelművé vált, hogy a tanulást egyszerre tekinti az egyén boldogulását elősegítő egyéni jónak és a társadalom, a gazdaság fejlődését megalapozó közjónak. Akár a hazai, akár az európai kezdeményezéseket vizsgáljuk, megállapítható egy komplex, hosszú távon működtethető, az egyéni tanulási és életpályautakat támogató szolgáltatás és az ehhez szükséges jogszabályi környezet átalakítására irányuló törekvés. Ennek a törekvésnek köszönhetően számos fejlesztési program indult: az első (2004–2006) és a második (2007–2013) nemzeti fejlesztési terv időszakában jelentős uniós társfinanszírozással Magyarországon számos projekt indult el a fenti témákban.

Az Európai Bizottság 2000-ben kiadott „Memorandum az egész életen át tartó tanulásról” című vitaanyaga leszögezi, hogy az egész életen tartó tanulás szempontjából mindenfajta tanulás egy „bölcstől a sírig tartó” folyamatos kontinuumot alkot (Harangi, 2009). Az egész életen át tartó tanulás paradigmájának kulcsfontosságú megkülönböztető jegyei a következők: 1. Kiemelkedő a tanulás átfogó szemlélete, vagyis az egyén a teljes életciklusban történő valamennyi formális, nonformális és informális tanulási aktivitását egy egymáshoz kapcsolódó, mások által segített vagy nem segített önfejlesztő folyamatának tekinti. 2. Tanulóközpontú, vagyis a tanuló, valamint a diverzifikált tanulói igények kielégítésére irányuló kezdeményezések az egész életen át tartó tanulás stratégiájának a középpontjában állnak, ami azért jelentős, mert ez a figyelemnek az elmozdulását jelenti a tanulás ellátásától a tanulás iránti igény oldala felé, az oktatástól a tanulóközpontú tanulás segítésének az irányába. 3. A paradigma hangsúlyozza a tanulás motiválását, és felhívja a figyelmet az önütemezésű, önrányítású tanulás fontosságára. 4. A többcélú oktatáspolitikai kiegyensúlyozott szemlélete jellemzi ezen elméletet, hiszen ezek a célok gazdasági, társadalmi vagy kulturális feladatok megvalósítására irányulnak; valamint a személyiség gazdagítására, az aktív állampolgárság kifejlésére stb. Figyelemre méltó, hogy az egész életen át tartó tanulás paradigmája elismeri, hogy az egyén szintjén az elsőbbségek ezek között a célok között az életút folyamán változnak, ezért az oktatáspolitikának minden célt számításba kell vennie (Harangi, 2009).

Harangi László kiemeli ezek közül a kulcsfontosságú sajátosságok közül az elsőt, amely az egész életen át tartó tanulást az oktatáspolitikai más paradigmájától megkülönbözteti. Minden más koncepció szektorspecifikus. Ebben a rendszerezett stratégiában a fiataloknak és felnőtteknek az egyes életszakaszaikban nemcsak meghatározott lehetőséget kell adni arra, hogy új dolgokat tanuljanak (pl. alapiskolákat, szakmákat, középiskolákat, egyetemeket), hanem fel kell vértetni és motiválni kell őket, hogy további – sok további – tanulásra vállalkozzanak, ahol a szükségleteknek megfelelően megszervezik és irányítják önmagukat. Valamennyi tanulási környezetet (tanintézetet, ágazatot; tanulási utat) egymáshoz kell kapcsolni, lehetővé téve az átjárhatóságot és az előrehaladást a különböző tanulási szinteken át. Ezért az ellátást úgy kell megszervezni, hogy az megfelelő kapcsolatokat és átjárhatóságot tegyen lehetővé (Harangi, 2009). Megszívlelendő az a megállapítása, hogy az egész életen át tartó tanulás nélkülözhetetlen alapja a mindenki számára biztosított jó minőségű alapoktatás kora gyermekkortól kezdődően.

A 2011 januárjában hatályba lépett Európa 2020 elnevezésű új közösségi stratégia is célul tűzte ki többek között a magas foglalkoztatás elérését. Mégpedig annak okán, hogy Európában olyan léptékű kihívásokkal kell a munkavállalóknak szembenézniük, amelyek szükségessé teszik a képzés egész rendszerének újragondolását. Elsősorban a társadalmi célok megvalósításához kell az átláthatóbb, társadalmilag méltányosabb tanulási rendszerek kidolgozása. Az egyik ok, ami az újragondolást sürgette, hogy jelentős európai szinten is a készség- és ismerethiány, azaz igen jelentős számban vannak olyanok, akik a kötelező iskolázást sem fejezték be, azaz idő előtt képesítés nélkül léptek ki a kötelező iskolarendszereből. Ennek következményeként nem képesek megfelelni a munkaerőpiaci elvárásoknak, ezáltal

veszélyeztetve társadalmi integrációjukat. Az európai statisztikai összesítések szerint mindmáig 14-15% körül mozog az úgynevezett korai iskolaelhagyók aránya, és 2010-ben – amikor kutatásunk első adatfelvétele zajlott – 27% volt az alacsony iskolai végzettségűek aránya a 25–64 évesek körében. Az iskolázás sikeressége egyértelműen a munkaerőpiaci integráció feltétele. Az adatok egyértelmű összefüggést mutatnak a magasabb iskolai végzettség és a foglalkoztatás szintje között: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében az átlagnál alacsonyabb arányú a munkanélküliség. Az uniós statisztikák szerint 2010-ben a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezőknek 48,1%-a volt foglalkoztatott, a középfokú képzettséggel rendelkezőknek 70,6%-a, míg a felsőfokú végzettségűek körében a foglalkoztatottsági arány 83,9% volt.¹²

De demográfiai okkal is indokolható, miért kap kiemelt szerepet a tanulási lehetőségek kibővítése és a készségfejlesztés szükségessége. Az egyre idősödő népesség, amely az európai országok többségében tapasztalható, előrevetíti a megoldásra váró feladatokat: miután meghosszabbodott az idő, amit az állampolgárok aktív munkával töltenek (ma már 40-50 év), az idősödő munkavállalók kompetenciáinak folyamatos megújítását kívánja. De a munkahelyi képzésekben az 50 év feletti háttérbe szorulnak, mert a munkaadók a fiatalabbak képzésébe fektetnek be szívesebben.

További megoldásra váró feladat a leszakadó csoportok munkába állítása, akik már hosszú ideje nem rendelkeznek keresőmunkával. Számukra sokszor nem is elegendő a tanulás biztosítása, a társadalomba való visszailleszkedés problémája is fennáll az esetükben. Tehát nemcsak a formális oktatás rendszerét kell korszerűsíteni, hanem minden lehetséges eszközzel ösztönözni egy tudatos életstratégia kialakítására, új kompetenciák megszerzésére az állampolgárokat.

Ezek alapján a tagállamok referenciaértékeket fogadtak el:

1. A felnőttek részvétele, az egész életen át tartó tanulás – különösen az alacsony képzettségűek esetében – növelése érdekében 2020-ra biztosítani kell a felnőttek átlagosan legalább 15%-ának az egész életen át tartó tanulásban való részvételét.
2. Az alapkészségek tekintetében gyengén teljesítők felzárkóztatása érdekében: valamennyi tanuló, különösen az olvasás, a természettudományok és a matematika terén 2020-ra a gyengén teljesítő 15 évesek arányát 15% alá kell csökkenteni.
3. A felsőfokú végzettség iránti megnövekedett keresletnek köszönhetően – valamint ezzel párhuzamosan a szakoktatás és szakképzés egyenrangú jelentőségét elismerve – 2020-ra a felsőfokú végzettséggel rendelkező 30–34 év közöttiek aránya érje el legalább a 40%-ot.
4. Biztosítani kell, hogy az oktatásukat, képzésüket befejező tanulók száma a lehető legmagasabb legyen, 2020-ra a képzést korán elhagyók arányát 10% alá kell csökkenteni.
5. A kisgyermekkorai nevelésben való részvétel növelése, különösen a hátrányos helyzetűek esetében: 2020-ig a 4 éves kor és a kötelező általános iskolás kor közötti gyermekek legalább 95%-ának részt kell vennie a kisgyermekkorai nevelésben (Tóth et al., 2013).

Láttuk, hogy mindkét stratégia elengedhetetlenül szükségesnek tartja, hogy az alapoktatás és az ezt követő szakmai oktatás és képzés során minden fiatal elsajátítsa a tudásalapú társadalom által megkövetelt új ismereteket és készségeket. Ezzel szorosan összefügg az a követelmény, hogy a fiatalok „megtanuljanak tanulni”, és pozitívan viszonyuljanak a tanuláshoz, ne kényszernek, hanem felelősséggel végzett, sikerélményekben

¹²Forrás: <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/2017.04.30>.

gazdag tevékenységnek érezzék azt. Az ilyen körülmények között a fiatalok és a felnőttek akarnak tanulni, és megtervezik tanulási tevékenységüket – így ír a Memorandum (Harangi, 2009). Ha azonban életük korai szakaszában a tanulás során kudarcot szenvedtek és a személyes tapasztalataik negatívak, elmegy a kedvük a későbbi tanulástól, nem akarják azt tovább folytatni, de akkor sem akarnak tanulni, ha annak ideje, ütemezése, helye stb. miatt az nem hozzáférhető. Aktuális tudás, kompetencia hiányában viszont képtelenek a munkaerőpiacon tartósan elhelyezkedni.

Ekkor következik be a visszatérő tanulás (reccurrent education) jelensége. Így érthető, hogy a felnőttkori tanulást jelentősen meghatározták azok az elméleti koncepciók, modellek melyek a rekurrens/visszatérő oktatással (recurrent education) kapcsolatban jelentek meg és nyertek alkalmazást a life long learning fogalmán belül a rekurrens oktatás koncepciójának, stratégiájának részeként (Németh, 2003). A rekurrens oktatás stratégiai koncepciójának fókuszába elsősorban az alapoktatáson túli, immár „visszatérő”, megújuló formáit, nemkülönben a munka világához kapcsolódó oktatási és képzési formák, OKJ-s képzések, a szakoktatás és a szakképzés kerültek. A fiataloknak és a felnőtteknek az egyes életszakaszaikban lehetőséget kell adni arra, hogy új dolgokat tanuljanak (pl. alapiskolákat, szakmákat, középiskolákat, egyetemeket), motiválni kell őket, hogy további – sok további – tanulásra vállalkozzanak, ahol a szükségleteknek megfelelően megszervezik és irányítják önmagukat. Valamennyi tanulási környezetet (tanintézetet, ágazatot; tanulási utat) egymáshoz kell kapcsolni, lehetővé téve az átjárhatóságot és az előrehaladást a különböző tanulási szinteken át. Ezért az ellátást úgy kell megszervezni, hogy az megfelelő kapcsolatokat és átjárhatóságot tegyen lehetővé (Harangi, 2009).

3. Kutatási tapasztalatok

Az általunk vizsgált Gyógyszertári asszisztens képzés TÁMOP-1.1.2-11/1-2012-0001 „Decentralizált programok a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásáért” majd „GINOP -5.1.1-15 Út a munkaerőpiacra” projekt keretében valósult meg. Ebben a támogatási formában a Gyógyszertári asszisztens képzés 2012 szeptember – 2013 szeptember között 56 fő, 2014 március – 2015 március között 34 fő, 2016 szeptember – 2017 szeptember között 34 fő, 2017 március – 2018 március között 42 fő, 2018 december 3. –2019 augusztus 30. között 33 fő nem fejezte be.

Ez az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) szereplő, az állam által elismert képzés összesen 8 modulból állt. A hallgatók a képzés ideje alatt különböző támogatásokban, keresetpótló juttatásban részesültek (többek között a szolgáltatási tevékenység díjának megtérítése; a szolgáltatás igénybevételével kapcsolatos helyi/helyközi utazási költség támogatása; a szolgáltatás alatt igénybe vett gyermekfelügyelet vagy más hozzátartozó ápolásának/gondozásának támogatása).

A képzések résztvevőivel Nyíregyházán fókuszcsoportos interjúk készültek 2013–2017 között. Vizsgáltuk, hogy a résztvevő hogyan került a programba, mi a véleménye a képzésről, milyen örömök, illetve nehézségek érték a program teljesítése folyamán, milyen esélyt lát a megszerzett végzettséggel a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre, illetve elképzelhetőnek tartja-e, hogy támogatás nélkül is részt vegyen más OKJ-s vagy egyéb képzésben. Legnagyobb létszámmal a pályakezdők és a 25 év alatti fiatalok (62%) vettek részt a képzésben. Őket követték a tartós munkanélküliséggel veszélyeztetettek (26%); az 50 év felettiek (6%), illetve a gyestről, gyedről vagy ápolási díjról visszatérők (6%). Kivétel nélkül nagy reményekkel indultak neki a programnak, vállalva a napi – a sok esetben többórás – utazással járó nehézségeket, a hatalmas elsajátításra váró tananyagot, a rendszeres számonkérést. „Tanulnék én bármit, csak tudjam, hogy van értelme!” (44 éves nő). Az egyik legalapvetőbb gond, amivel

a képzésük során szembesültek, az a rettentő intenzív, már-már megerőltető követelmény, amivel nap mint nap szembesültek:

„10 hónap alatt ennyi minőségi tudást nem lehet teljesíteni. Zömmel családayák járnak, lehetne kicsit emberibb a követelmény. Lassúbb tempó, kevesebb ismeretátadás eredményesebb lenne, hogy ilyen rövid idő alatt elsajátíthassunk egy szakmát. A tanárok is legyenek partnerek ebben, tekintsék felnőtt, egyenrangú félnek a tanulót” (42 éves nő).

„Sok esetben indokolatlanul magas óraszámban tanulunk egy-egy tantárgyat, és nagyon intenzív a számonkérés. Család mellett roppant nehéz mindennapra felkészülni. A család, a gyerek látja kárát – pedig ők lennének a legfontosabbak. A támogatás összege messze nem közelíti meg azt a mindennapi stresszt, feszültséget, a család elhanyagolását, idegeskedést, amit nekünk végig kell csinálnunk” (39 éves nő).

„Család mellett napi szinten nagyon megerőltető – én nem is merem elkölteni a havi támogatást, amit kapunk, mert ha valami miatt nem tudom folytatni, vissza kell fizetnem” (44 éves nő)

„Sokkal alaposabb, részletekre törő, bővebb tájékoztatás kellene, hogy ne később döbbenjünk rá, hogy mit is vállaltunk” (23 éves nő).

„A tanfolyam elvégzése után esély sincs rá, hogy ebben a szakmában helyezkedjünk el, a szakma túltelített – de erről a Munkaügyi Központban a tanfolyam elején senki sem szólt!” (38 éves nő).

„Arról, hogy mikor milyen tanfolyam indul, fogalmuk sincs. Én masszörnek szerettem volna tanulni, de azt mondták nem indul ilyen, ezért kénytelen voltam a gyógyszertárra bejelentkezni. 5 hét múlva beindult a masször” (24 éves nő).

„Egyelőre ezt szeretném befejezni, hallani sem akarok újról. Bocsánat!” (55 éves nő).

Azt tapasztaltuk, hogy a résztvevők többsége komolyan vette a program által támasztott követelményeket. Tanulási motivációjukat nemcsak a havi támogatási összeg felvétele és a részvételi díj visszatérítésének veszélye alakította, hanem valóban egyfajta kitörési lehetőségnek vélték a program teljesítését. Ez különösen a 25 év alatti fiatalok esetében volt egyértelmű cél. Tanulási nehézségeik elsősorban az idősebb generációt képviselő tanulóknak voltak (az 50 év feletti); és a tartós munkanélküliséggel veszélyeztetetteknek, akik zömmel a 30–45 éves korosztályból kerültek ki. Nehezen illesztették be az intenzív tanulást a mindennapjaikba. A megélhetési gondokkal küzdő családayáknak kevés idő jutott a másnapi felkészülésre, többen sérelmezték a gyakori számonkérést.

„Én tényleg jól akarok teljesíteni, de már rég volt, amikor tanultam, berozsdásodtam. A nap pedig nekem is 24 órából áll, mint mindenki másnak! (38 éves nő)

A rossz tömegközlekedés miatt a napi 2-3 órás utazási időt használták ki az ismeretanyag elsajátítására. Egyértelmű aggodalma volt a csoportnak az, hogy vajon mire mennek a megszerzett képesítésükkel, tudják-e kamatoztatni az itt megszerzett tudásukat: „Nagyon köszönöm az oktatók tudását, alapos szakismeretét, elhivatottságát, intelligenciáját! Viszont sajnálom, hogy egy rosszul felépített rendszerben ez nem kamatoztatható” (32 éves nő).

A megkérdezettek többségével (1-2 év elteltével) újabb interjú készült, hogy megtudjuk, hogyan alakult munkaerőpiaci aktivitásuk, életútjuk a képzést követően, sikerült-e elhelyezkedni a képzés adta új szakmájukban, vettek-e részt további képzésekben.

„Nem volt más, aminek értelmét láttam volna, pedig tudtam hogy ez is csak időhúzás részemről... Gondoltam, hátha jó lesz valamire. Hát nem lett. Ez nem az én világom. Kisboltban dolgozom azóta is, nem akarok igazán mást tanulni” (37 éves nő).

Akik „kényszerből” választották a gyógyszertári képzést, mert nem volt más támogatott képzés, ők nem is akartak ebben elhelyezkedni (kb. 38%, ami azért elég sok), vagy újabb szakmát tanultak (25%) további támogatott képzéseken, újra kényszerszakmát választva, vagy egyéb munkalehetőséget találtak, vagy továbbra is munka nélkül maradtak (13%).

„Én nagyon szeretem! Örülök, hogy kötött a tanulmányi szerződés, mert ha magamnak kellett volna finanszírozni, lehet, hogy otthagynom... Nagyon kemény volt a tanulási időszak, a vizsgák... Viszonylag hamar találtam patikát, ahol dolgozhattam, és most a szakasszisztensit is csinálom” (22 éves nő).

Azok a 25 év alatti fiatalok (62%), akik a szakmában tervezték az elhelyezkedést, patikában dolgoznak, és két év gyógyszerárban eltöltött idő után vagy elvégezték, vagy jelenleg is végzik a szakasszisztensi képzést, ami további 6 hónap tanulást jelent saját finanszírozással. Ők valóban kitörési lehetőségként élték meg a képzés adta esélyeket.

4. Befejezés

A munkaerőpiac bizonytalansága, a munkaerő iránti kereslet összetételének gyors, szinte kiszámíthatatlan változása a korábnál megalapozottabb tanulással kapcsolatos döntéseket igényel. Láthattuk, hogy ezek a döntések egyrészt az egyén szemszögéből vizsgálhatóak, másrészt felvetik a társadalom intézményeinek felelősségét is, amelyek részt vesznek az oktatás tartalmának, színvonalának és az oktatási módszereknek a kialakításában, megszervezésében, működtetésében. 2020 szeptemberében új időszámítás kezdődik a felnőttképzésben, radikális változtatások állnak be az OKJ-s képzések terén, ami kihat a támogatott képzésekre is. Kutatásunk így reményeink szerint tovább folytatódik.

Felhasznált szakirodalom

- Györgyi Zoltán (2012): A képzés és a munkaerőpiac – Találkozások és töréspontok. Új Mandátum Könyvkiadó, 206. p.
- Harangi László (2009): A „life long learning” paradigma és hatása a közoktatásra. Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési Szakosztály <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/tanulas-kora/lifelong-learning>
- Németh Balázs (2003): A life long learning paradigmája és annak hatása az Európai Unió oktatáspolitikájára <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/nemethbalazstezis.pdf>
- Fónai, Mihály – Nyilas, Orsolya: (2018) Socially disadvantaged social groups and adult education: chance for integration? In. Practice and Theory in Systems of Education (PTSE) (PTSE) (51-58) DOI 10.1515/ptse-2017-0006
- Tóth Éva – Borbély-Pecze Tibor Bors – Szegedi Eszter (2013): Az egész életen át tartó tanulást támogató eszközrendszer. TEMPUS Közalapítvány https://tka.hu/docs/palyazatok/llt_tamogato_eszkozrendszer_issuu_xs.pdf

Szerzői adatok

Nyilas Orsolya tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
nyilas.orsolya@nye.hu

SCHÉDER VERONIKA

AZ ÉRZELMEK NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEINEK VIZSGÁLATA TANÁRJELÖLT HALLGATÓK NARRATÍVÁIBAN

ÖSSZEFOGLALÓ

Az alábbi tanulmányban egy olyan kutatás eredményeit mutatjuk be, amelynek keretében 20 egyetemista tanárjelölt hallgató meghatározó gyermekkori életeseményeiről (kellemes és kellemetlen emlékeiről) szóló narratíváit elemeztük az érzelmek nyelvi megjelenési módjai, kifejezőeszközei szempontjából. A hallgatóktól egyenként 3-5 perces hanganyagokat rögzítettünk, összességében tehát közel másfél órányi spontán beszédanyagból dolgoztunk. A kutatás célja, hogy kiderüljön: megjelennek-e, és ha igen, hogyan jelennek meg a pozitív és negatív érzelmek a leendő pedagógusok nyelvhasználatában, azaz várhatóan milyen nyelvi mintát fognak közvetíteni a mai fiatalok tanulóiknak majdani tanári pályafutásuk során. Mindennek nagy jelentősége van, hiszen a tanulási folyamat során az információk kognitív és emocionális összetevőit együtt dolgozzuk fel, s az eddigi kutatások egyértelműen alátámasztani látszanak, hogy a negatív érzelmi töltetű információs közeg beszűkíti, ellenben a pozitív inkább előzékenyen kiszélesíti gondolkodásunkat és cselekedeteinket (Atkinson–Hilgard, 2005).

ABSTRACT

In this study, we showcase the results of research, in which we examined 20 trainee teacher university students' life-defining experiences (pleasant and unpleasant memories), their narratives in regard to these feelings, and their linguistic appearances and features. We recorded 3-5 minutes long audios from each student, so we worked with approximately an hour and half of recorded, spontaneously spoken words in total. The goal of the research is to find out: do the positive and negative feelings appear, and if yes, then how they appear in the language of the soon-to-be teachers, that is, what kind of linguistic pattern can be expected of them, that they will share with the Z generation, being their teachers. All this has an enormous significance, since in the course of studying, we process the cognitive and emotional components of the information together, and all the research before clearly confirms that the information filled with negative feelings narrows, while the positivity-filled information expands our thinking and our actions.

1. Bevezetés

Az iskoláskorú gyermekek idejük nagyobb részét már nem a szüleikkel (családjukkal), hanem tanáraikkal (és diáktársaikkal) töltik. A leggyakoribb nyelvi input a pedagógusok felől érkezik hozzájuk. A pedagógus beszéde karakteres nyelvi minta a diákok számára: egyrészt saját, még épülő-alakuló (fejlődésben lévő) nyelvhasználati készségeikre, kommunikációs szokásrendszerük kialakulására nézve iránymutató, másrészt döntő hatása lehet olyan sémák kialakításában, amelyek későbbi, felnőtt személyiségüket (ezzel együtt viselkedésrepertoárjukat, problémamegoldó, együttműködési és társas beilleszkedési készségüket) körvonalazzák. Nagy jelentősége van tehát a tanári beszédnek, beszédkulturának: nem mindegy, hogy mit mondunk, és azt hogyan mondjuk, mert kis túlzással talán, de szavainknak teremtő erejük van, amelyekkel ugyanúgy építhetünk, mint rombolhatunk. Érzelmeket is többnyire nyelvi úton juttatjuk kifejezésre (legalábbis, ha azt szeretnénk, hogy a befogadó pontosan annak azonosítsa őket, amik – márpedig a tanári pályán az információátadásnak ez a fajta hitelességre és pontosságra történő törekvése talán nem is kérdéses). Az érzelmek összetett, többkomponensű mentális állapotok, s mint ilyenek, az ember mentális állapotának központi elemei (Atkinson–Hilgard, 2005; Oatley–Jenkins, 200). Pedagógusként fontos tisztában lennünk azzal is, hogy az érzelmek is részét képezik az

információfeldolgozásnak, ugyanis minden információátvitel kognitív és emocionális összetevőkből áll (Tringer, 2010). Ma már kiterjedt kutatások bizonyítják, hogy a negatív érzelmi töltetű információk közeg beszűkíti, míg a pozitív inkább kiszélesíti gondolkodási és cselekvési repertoárunkat (Atkinson–Hilgard, 2005). Bower (1981) azt is kimutatta, hogy az aktuálisan közvetített érzések hogyan befolyásolják az új anyag tanulását: arra a következtetésre jutott, hogy több dolgot jegyzünk meg az érzéseinknek megfelelő, mint az azokkal ellentétes eseményekből.

2. Hogyan tanuljuk meg kifejezni az érzelmeinket?

Az érzelmek egy része velünk születik (genetikusan kódolt), ezek az ún. alapérzelmeink vagy „autentikus alapérzelmeink”: az öröm, a szomorúság, a düh, az undor, a meglepődés és a félelem (Berentés, 2012: 54; Kádár, 2012: 219). Érzelmek másik része tanult összetevőkből áll: ezeket Mérő (2010: 68) „kognitív érzelmeknek”, ill. „tisztán emberi érzelmeknek”, míg Berentés (2012: 58–59) összefoglaló néven „magasabb rendű emberi érzelmeknek” nevezi. Nem egyértelmű a szakirodalmi besorolása a szeretetnek (és szerelemnek), valamint a szégyennek.

Az érzelmek felismerését és kifejezését, továbbá azok szabályozásának (kontrollálásának) képességét elsődlegesen a családban, főként az anyai modellen keresztül sajátítjuk el. A csecsemőt az segíti érzelmei azonosításában, ahogyan az édesanyja azokat visszatükrözi számára. Ezeket a jeleket egyrészt az anya arcáról, mint egyfajta tükörfelületről olvassa le, másrészt (főleg a későbbi életévekben) abból, ahogyan a környezetében élő felnőttek az érzelmeket kiváltó eseményekről beszélnek. Így zajlik az érzelmi nyelv elsajátításának folyamata (Oatley–Jenkins, 2001). Például, ha egy kisgyermek a családi séta során egy kutyát megpillantva, majd odaszaladva hozzá azt hallja, hogy *Jaj, de megijesztettél, meg is haraphatott volna!*, akkor a gyermek megtanulja, hogy milyen esemény milyen feltételezhető érzelmekkel járhat együtt (az alábbi példában: *kutya* = ijedtség, félelem). Általában 6 éves korokra képesek a gyerekek a felnőttekéhez hasonló módon azonosítani mások érzelmeit, illetve kifejezni a saját érzelmi állapotaikat. De bonyolultabb, összetettebb, úgymond „másodlagos” (l. fent: tanult, kognitív, magasabb rendű) érzelmek kifejezésére csak kisiskolás korokban kezdenek alkalmassá válni (Kádár, 2012: 222). Dunn és munkatársai egy nagyszabású longitudinális vizsgálat (1991) alapján arra a következtetésre jutottak, hogy minél többet beszéltek érzelmi állapotaikról 3 éves korú gyermekeiknek az édesanyják, annál ügyesebben ismerték fel 6 éves korukban ugyanezek a gyerekek az ismeretlen felnőttek által megjelenített érzelmeket. Különösen igaz volt ez a negatív érzelmi tartalmak felismerésére.

A nyelvfejlődéssel, gyermeknyelvvvel foglalkozó nyelvészek számára fontos adatokat szolgáltatnak az ún. vad gyermekek, más néven farkasgyermekek történetei. Ők azok a gyerekek, akik emberi/nyelvi környezet nélkül nevelkednek, nemegyszer ténylegesen a vadonban, állatok között, olykor családi házak udvarán, szintén állati odúkban (pl. kutyaólban). Történetük előzményeit nehéz utólag kideríteni, mint ahogy életkorukat is többnyire csak valószínűsíteni tudják a szakemberek: az eddig ismert esetek többsége 6-12 éves korú gyermek lehetett. Ezeket a gyerekeket általában nevelőintézetekben helyezik el, ahol megkezdődik késői humán szocializációjuk, többek között a nyelvhasználati készségek elsajátítása – változó sikerrel. A szakemberek azt figyelték meg, hogy ha kb. 6-7 éves életkorig sikerül a gyermeknek megfelelő nyelvi mintával találkoznia, még maradéktalan lehet az anyanyelv-elsajátítása. Ám ha ugyanezekkel a nyelvi körülményekkel csak 11-12 éves korában találkozik, nyelvi készségeit már sohasem fogja tudni tökéletesen kibontakoztatni, és különböző mértékű beszédprodukciós zavarokkal, írás- és olvasászavarokkal kénytelen együtt élni. Ezeket a meghatározónak tűnő életkori sávokat az anyanyelv-elsajátítás folyamatában „első” és „második biológiai sorompónak” nevezték el a kutatók (Gósy, 2005: 252–253). A második

biológiai sorompó lezárulása után, amennyiben addig a gyermek semmiféle környezeti nyelvi ingerrel nem találkozott, eddigi ismereteink szerint már nem fog megtanulni beszélni. Sajnos több olyan gyermekről is tudunk, akiknek életük első éveiben (bár nem vadon, hanem családi körülmények között nevelkedve) mind érzelmileg, mind nyelvileg borzasztó ingerszegény, illetőleg elhanyagoló (gyakorlatilag bántalmazó) bánásmóddal kellett megküzdeniük. Az érzelmi-nyelvi sivárság az agy fejlődési rendellenességein keresztül elképesztően tragikus sorsokhoz vezet, melynek vezető tünetei között nemcsak a beszédképtelenséget/beszédzavart vagy az iskolai beilleszkedési, tanulási és magatartási zavarokat találjuk, hanem akár közveszélyes antiszociális személyiségzavarokat is (Perry–Szalavitz, 2015). Torey Hayden gyermekpszichológus, aki pályáját speciális osztályokban, sajátos nevelési igényű gyermekek tanítójaként kezdte, meglepő adatokkal szolgál arról, milyen nyelvi jellegzetességeket mutatnak az ilyen nehéz sorsú gyerekek. Vajon miért hiányzik következetesen egy egyébként ép értelmi intelligenciájú, de magatartás- és viselkedészavarai miatt már a sokadik iskoláját kezdő gyermek nyelvhasználatából a múlt idő, ellenben miért használ bizonyos szavakat akár lépten-nyomon (Hayden, 2010), illetőleg milyen sorskönyv sejlik fel a szelektív mutizmus tüneteinek mögött, és milyen pedagógiai kommunikációs minta segíti vagy gátolja a választott némasággal való megküzdés folyamatát? (Hayden, 2008)

Ahogy a szülő, úgy később a pedagógus is modellként szolgál a gyerekek számára, s a Hatfield és Rapson (1994) által „érzelmi fertőzésnek” nevezett jelenség a 6. életév után az iskolában is tovább működik. Az érzelmeket azonban nem könnyű egzakt módon szavakba önteni (átadni). Amennyiben viszont ettől való félelmünkben inkább elkerüljük kinyilvánításukat, azzal – mint látjuk – még többet árthatunk, mintha megfogalmazzuk őket, bár az nem a legpontosabban sikerül. (Ne felejtsük el: azt, hogy az érzelmeik tanulhatók, elsőként a tehetetlenséggel igazolták!) Az érzelmeik hangos kifejezésének tehát nemcsak a családban, hanem a tanári pályán is nagyon fontos szerepe van. Ugyanakkor jó, ha tudjuk: vannak olyan radikális hatású szavak, amelyek egészen úgy működnek, mint a mesékből jól ismert varázsigék – amint kiszaladnak a szánk, jót, rosszat egyaránt „belevarázsolhatunk” velük a gyerekekbe. Várakozásainkkal ellentétben ezek általában nem a legbonyolultabb, legékesszólóbb, lehangzatosabb kifejezések, hanem éppen a legegyszerűbb szavak, amelyek a leghatásosabban képviselik az adott dolog vagy helyzet lényegét. A tanárnak tehát, ha érzelmi-nyelvi minta adásával ügyesen kíván sáfárkodni, sohasem körmondatokban és átláthatatlanul kellene magas lóról szónokolnia, hanem mindig a legegyszerűbb szavakat volna érdemes használnia. De a várt hatás elérése érdekében önmagában ez még mindig nem elég: szavai csak akkor fognak hatni, ha a megfelelő helyzetet is megteremti a kimondásukhoz, másképp megfogalmazva, a megfelelő helyen és időben mondja ki őket. Épp úgy, mint a mesékben. Gondoljunk csak Ali baba kapzsi testvérére vagy Goethe bűvészinására, akik szájából máris nem hatott a „varázsigé”, amikor nem a megfelelő állapotban használták azokat. A pszichológusok ezt a helyzetet szakszóval „raportnak” nevezik (Mérő, 2010: 112).

3. Anyag, módszer, kísérleti személyek

Nyelvtudományi szempontból a spontán beszédben megjelenő érzelmeiket többféleképpen is lehet vizsgálni. Egyrészt a produkciós oldalról (hogyan, milyen nyelvi kifejezőeszközökkel jelenítik meg a beszélők érzelmeiket), másrészt a percepció oldalról (azonosíthatók-e bizonyos érzelmi állapotok pusztán a hang akusztikai-fonetikai jellemzői, mint pl. hangmagasság-változások, beszédtempó, szünettartási típusok stb., illetőleg egyéb vokális jegyek alapján). Az alábbi kutatásban a spontán beszédprodukcióban tetten érhető érzelmkifejezési módokra voltunk kíváncsiak.

A szóba jöhető kutatási módszerek közül a konverzációelemzés, illetőleg nyelvészeti társalgáselemzés vagy diskurzuselemzés (Iványi, 2001) klasszikus elemzési szempontjait nem

használtuk, mivel mi nem beszélgetéseket, hanem narratívákat elemeztünk. A narratív pszichológiai tartalomelemzés módszeréből (László, 2005) átvettük a vizsgálat instrukcióját, azaz jelentős gyermekkori életesemények spontán elbeszélését kértük a kísérletben részt vevő személyektől, egyenként 3-5 percnyi időtartamban. Az érzelmek nyelvi kifejezőmódjainak csoportosítását több szakirodalmi háttér együttes figyelembevételével (Grabovac, 2013: 28–43; Pavlenko, 2008: 147–164; Péter, 1991: 58–67; Tisljár–Szabó, 2014: 951–962), egy saját szempontrendszer kidolgozásával végeztük (1. táblázat).

1. számú táblázat: Az érzelmek nyelvi kifejezőeszközeinek csoportjai

Az érzelmkifejezés nyelvi formája:	Pozitív érzelmet fejez ki	Negatív érzelmet fejez ki
Érzelmkifejező szó (pl. <i>boldog vagyok, aggódom...</i>)		
Érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szó (pl. <i>kiabál, folynak a könnyei...</i>)		
Szleng (pl. <i>szar</i>)		
Sértegetés (pl. <i>hülye</i>)		
Gyermeki dorgálás (pl. <i>Viselkedj!</i>)		
Kedveskedés (pl. <i>édesem</i>)		
Averzív, megterhelő szó (pl. <i>halál</i>)		
Közbevetés, felkiáltás (pl. <i>Pfuj!</i>)		
Metaforikus, metonimikus kifejezés (pl. <i>ég a vágytól, előnti az epe, majd' kiesik a szeme...</i>)		

Forrás: saját rendszerezés

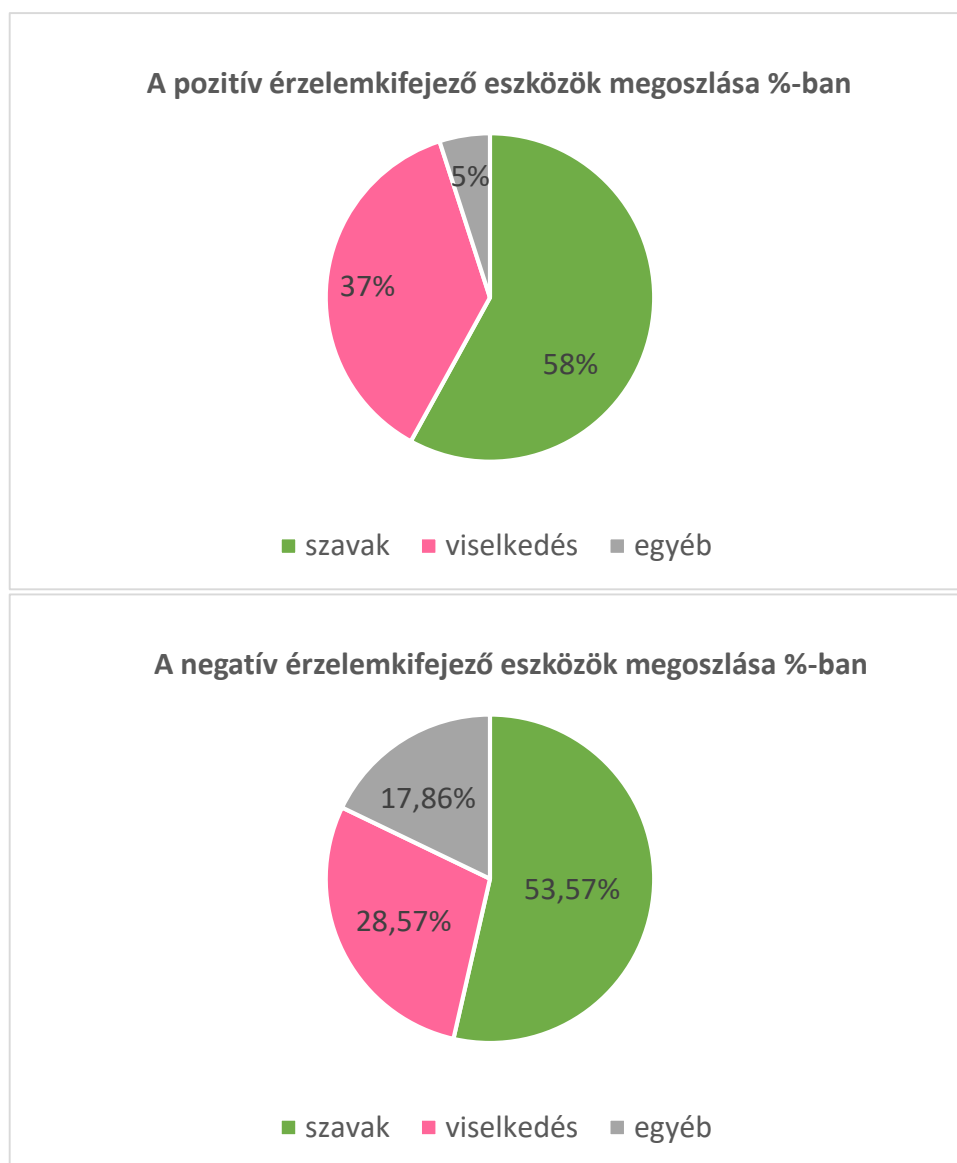
A kutatásban 20 egyetemista, tanár szakos hallgató vett részt: 10 nő és 10 férfi. Átlagéletkoruk 22 év. Spontán beszédalapú (összesítve kb. másfél órányi) hanganyagaikat rögzített felvételek alapján offline (utólagos) technikával elemeztük. Táblázatba foglaltuk azokat a kifejezéseket, amelyek érzelmekre utalnak, ezen belül is elkülönítettük a pozitív és negatív árnyalatokat. A beszédfelvételek elkészítésével egy időben a hallgatók kitöltöttek egy online pszichológiai tesztet is, amely szorongásra való hajlamukról ad jelzésértékű felvilágosítást (<https://onlinepszichologus.net/test/10247/>). Teszteredményeiket végül összevetettük az általuk használt nyelvi érzelmkifejezési formákkal.

A célunk az volt, hogy felmérjük: kifejezik-e, s ha igen, milyen gyakorisággal és milyen nyelvi eszközökkel fejezik ki érzelmeiket a tanárjelölt hallgatók, illetőleg a pozitív vagy a negatív érzelmek kifejezése dominál a spontán beszédükben. Hipotézisünk szerint azok az egyetemisták, akik hajlamosabbak a szorongásra, több negatív nyelvi fordulatot használnak, mint kevésbé vagy egyáltalán nem szorongó társaik.

4. Eredmények

A tanárjelölt egyetemista hallgatók spontán narratíváiból összegyűjtöttük azokat a kifejezéseket, amelyek érzelmeket fejeznek ki, vagy érzelmekre utalnak. Ezek várható nyelvi kifejezési formáit előzetesen 9 kategóriába soroltuk: eszerint feltételeztük, hogy a hallgatói visszaemlékezésekben előfordulhatnak úgynevezett érzelemszavak (olyan kifejezések, amelyek egyértelműen érzelmeket fejeznek ki, pl.: *szomorú voltam, nagyon örültem* stb.), érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szavak (gyakorlatilag körülírások, pl.: *kiabált, folytak a könnyeim* stb.), szlengkifejezések, sértegetések (pl.: *hülye vagy*), gyermeki dorgálások, kedveskedések, averzív/megterhelő szavak (pl.: *halál*), közbevetések/felkiáltások, illetőleg metaforikus vagy metonimikus kifejezések (pl.: *égett a vágytól, majd' kiesett a szeme* stb.). Ezen belül is elkülönítettük a pozitív és negatív előjelű érzelmkifejezéseket.

A 20 hallgatótól összesen 206 pozitív és 193 negatív nyelvi érzelm kifejezési formát gyűjtöttünk. Megfigyeltük azonban, hogy az instrukcióban szereplő *pozitív* és *negatív* szavak több válaszadónál is erőteljes priming (előfeszítő) hatást váltottak ki (l. „Mesélj jelentős gyerekkori életeseményeidről! Lehetnek pozitívak és negatívak is.”). Emiatt hitelesebb eredménynek találjuk, ha ezeket a kifejezéseket – mint az első kategóriába tartozó érzelm kifejező szavakat – levonjuk a kapott adatokból, s így 181 pozitív és 168 negatív nyelvi kifejezésmóddal számolunk. A fentebb ismertetett 9 kategóriából azonban szinte az összes példa az első két csoportba sorolható, így az összképet tekintve a maradék néhány példa említése nem is tűnik relevánsnak. Ezek szerint tehát elmondható, hogy a tanárjelölt hallgatók érzelmeiket vagy a konkrét érzelm kifejező szavakkal, vagy bizonyos érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szavakkal fejezik ki: az első esetre összesen 105 pozitív (58%) és 90 negatív (53,57%), a másodikra összesen 67 pozitív (37%) és 48 negatív (28,57%) példát találtunk (1. ábra). A pozitív és negatív érzelmek megjelenési aránya nagyon hasonló, valamivel gyakoribb a pozitív érzelmek megjelenése a beszédben. Az is megállapítható, hogy gyakrabban használnak a hallgatók konkrét érzelm kifejező szavakat, mint körülírásokat.

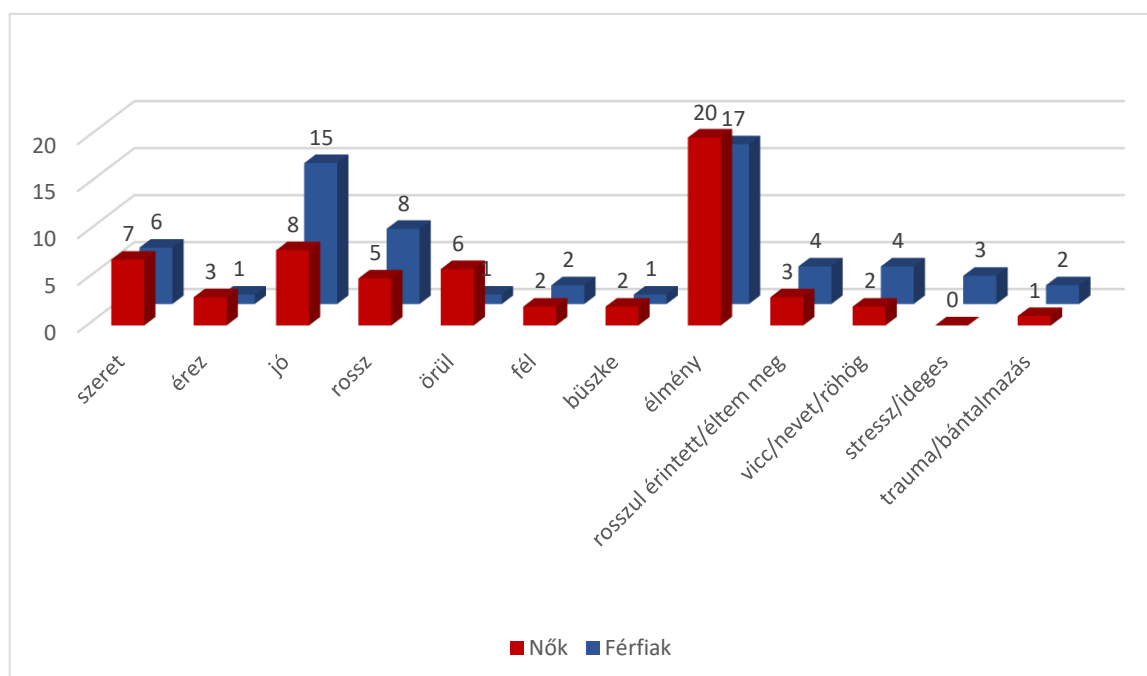

1. ábra: Az érzelm kifejező szavak és az érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szavak előfordulási aránya 20 hallgató spontán narratívájában (Forrás: saját adatok)

Érdekes eredményeket kapunk, ha a nemek közötti különbségeket vizsgáljuk: 49 (46,7%) pozitív érzelmeket kifejező szó hangzott el a férfiaktól és 56 (53,3%) a nőktől, valamint 52 (57,8%) negatív érzelmeket kifejező szó a férfiaktól és 38 (42,2%) a nőktől; a viselkedésre utaló kifejezések közül 30 (44,8%) pozitív szóval éltek a férfiak és 37-tel (55,2%) a nők, negatív szóval 16-szor (33,33%-ban) a férfiak és 32-szer (66,66%-ban) a nők. A férfiak tehát kevesebbszer nevezik meg konkrétan a negatív érzelmeket kifejező szavakat, ugyanakkor jóval gyakrabban írják le az ezeket jelölő viselkedéseket, mint a nők.

Felfigyeltünk arra, hogy néhány esetben tagadó alakkal fejezik ki a beszélők az érzelmeiket: például egy pozitív érzelmeket a negatív tagadásával (*azelőttől rossz gyerekkori emlékekre nem tudok visszaemlékezni, ami igazán rossz lett volna; nem könnyen sírtam gyerekkoromban sem*), illetve egy negatív érzelmeket a pozitív tagadásával (*annyira nem szeretttük az énekkaros tanárt*). Az összes pozitív érzelmeket kifejező nyelvi példa (181 db) közül 7 tagadó formával találkoztunk, amiből 5 női beszélőtől származott, és az összes negatív érzelmeket kifejező nyelvi példa (168 db) közül 34 tagadó formával, amelyből 19 nőktől hangzott el. Megállapítható, hogy a nők valamivel többször fejezik ki tagadó nyelvtani formával az érzelmeiket, mint a férfiak. A férfiak ellenben hajlamosabbak ellentéteket használni érzelmeik kifejezésére, mintegy konnotatív jelentésmezővel felruházva azokat: 10 ilyen példát hallottunk tőlük, 5 esetben pozitív érzelmekre (pl.: *tesómmal mindig valami hülyeséget csináltunk*), 5 esetben negatív érzelmekre utalva (*volt egy nagy kacagás, nagyon élveztem – értsd: valójában éppen, hogy nem élvezte*).

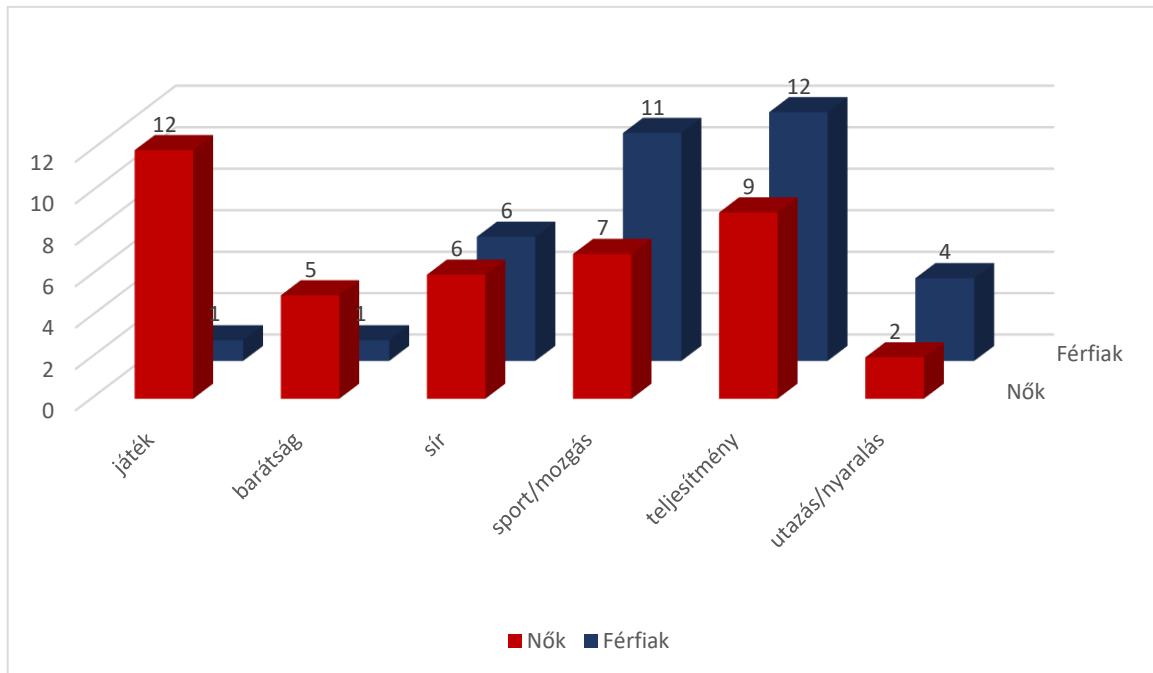
Az érzelmek kifejező szavak közül a leggyakrabban az alábbiak fordultak elő: *szeret, érez, jó, rossz, örül, fél, büszke, élmény, rosszul érintett/rosszul élt meg, vicc/nevet/röhög/, stressz, ideges, trauma, bántalmazás* (illetőleg a felsoroltak különféle toldalékos alakjai) (2. ábra). 7 esetben igei, 8 esetben névszói (4 jelzői és 4 főnévi) szófajtsággal találkoztunk. Szófajtanilag nem feltűnő tehát az igék gyakorisága az érzelmek kifejezése tekintetében. Megállapítható, hogy alapvetően az ún. alapérzelmeiket fejezik ki nyelviileg a tanárjelölt hallgatók.

2. ábra: A leggyakoribb érzelmek kifejező szavak (Forrás: saját adatok)

Leggyakrabban a *jó*, *rossz* és az *élmény* szavak használatával éltek a beszélők, a jó-rossz minősítéseket főleg a férfiak használták. A stresszre, traumatizált állapotra nagyobb arányban utaltak beszédükben a férfiak, mint a nők – dacára annak, hogy a szorongástereszték tanúságai szerint 10 férfiből 8 egyáltalán nem, vagy csak enyhén szorong, 2 pedig emelkedetten, míg a nők között 5-en nagyon szoronganak (érdemes volna szakemberhez fordulniuk), 2-en emelkedetten, és 3-an nem, vagy csak enyhén.

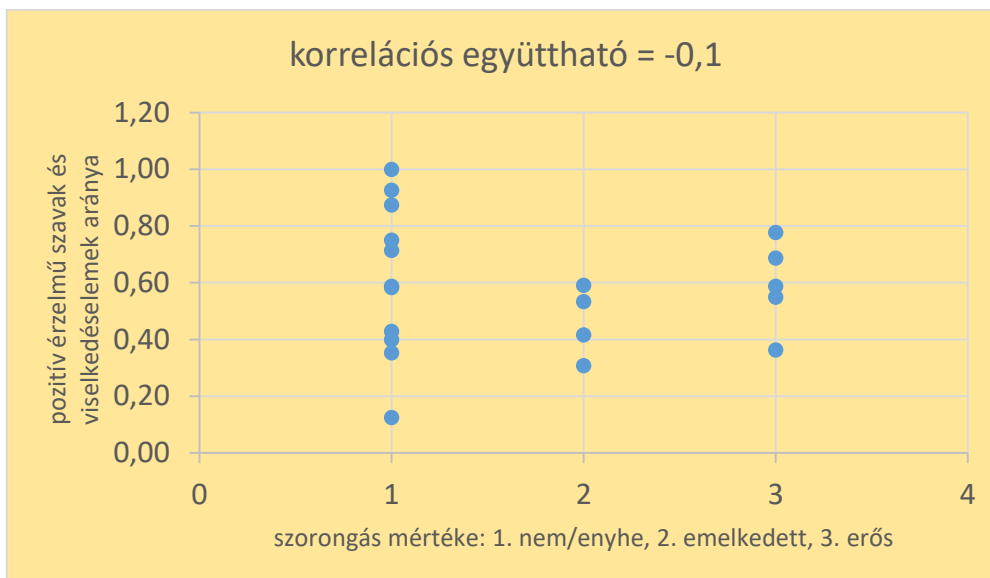
Az érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szavak közül leggyakrabban a *játék*, *barátság*, *sír* szavak fordultak elő az egyetemisták megnyilatkozásaiban, továbbá a sportra/mozgásos tevékenységekre, teljesítményre (pl.: *nyertem*), utazásra/nyaralásra utaló kifejezések (3. ábra).

3. ábra: Érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szavak (Forrás: saját adatok)

Talán nem meglepő, hogy a játék inkább a női (anyai), míg a sport és teljesítmény inkább a férfiodal képviselőként tűnik fel. Ugyanakkor figyelemre méltó a teljesítményre való utalások (pl.: *nyertem*) kiemelkedő száma. Annál is inkább, mivel többször alkalmazták ezeket negatív érzelmek kinyilvánításakor a beszélők. Érdekes, hogy a sírást egyenlő arányban nevesítették a nők és a férfiak.

Végül ellenőriztük azt is, hogy az érzelmekifejező szavak és az érzelmekhez köthető viselkedéseket leíró szavak használata mennyire korrelál a hallgatók szorongásszintjével. A teszteredmények alapján három kategóriába sorolhatóak a kísérletben részt vevők. 1-essel jelöltük azokat a hallgatókat, akik egyáltalán nem vagy enyhén, 2-essel, akik emelkedetten, 3-assal pedig, akik nagyon erősen szorongónak bizonyultak, és stresszkezelő technikák elsajátítása lenne javasolt számukra. A nyelvi kifejezőeszközök használata összességében nem mutatott korrelációt a szorongásértékekkel (4. ábra), amit a korrelációs együttható alacsony értéke (-0,1) számszerűsít. Mindamelllett megjegyezzük, hogy az öt legerősebben szorongó hallgató számszerűen több pozitív érzelmekifejező nyelvi eszközzel élt, mint negatívval (ha összesítjük adataikat, akkor összesen 61,36%-ban).

4. ábra: A pozitív érzelmkifejezések arányának és a szorongás mértékének korrelációja (Forrás: saját adatok)

5. Összegzés, következtetések

Az kutatásban 20 tanárjelölt egyetemista hallgató spontán narratíváit elemeztük az érzelmek nyelvi kifejezőeszközeinek használata szempontjából. Megállapítható, hogy a leendő pedagógusok többnyire érzelmszavakkal és érzelmekre utaló viselkedéseket leíró szavakkal fejezik ki az érzelmeiket. A konkrét érzelmek megnevezésére összesen 195 szóelőfordulást, míg az érzelmekre utaló viselkedések megnevezésére 115 szóelőfordulást gyűjtöttünk spontánbeszéd-alapú narratíváik alapján. Az érzelmek konkrét nevesítésével tehát majdnem kétszer olyan gyakran éltek az egyetemisták, mint az őket reprezentáló viselkedések leírásával. Felmerül a kérdés, vajon melyik kifejezőmód előnyösebb a befogadók szempontjából: amennyiben néven nevezve, készen kapják az érzelmeket, vagy ha az egyes cselekedetek, viselkedések leírása alapján nekik/maguknak „kell” megállapítaniuk, hogy az adott körülmény milyen érzelmi állapotokkal járt együtt, illetőleg megmarad a kvázi szabadságuk arra nézve, hogy saját jogon alakítsák ki érzelmi álláspontjukat a hallottak kapcsán. Nem biztos, hogy a tanári beszédre nézve e tekintetben egyértelmű tanácsot lehet adni. Az általános iskolás tanulónak valószínűleg mindkettőre szükségük van, finom egyensúlyban: szükségük van olyan beszédmintára, amely bátran megnevezi az érzéseket, továbbá szükségük van hiteles helyzetleírásokra, amelyek önállóságukat, döntéshozó képességüket bátorítják.

Kutatásunkból az látszik, hogy ebben a kísérleti helyzetben a leendő pedagógusok nyelvi kifejezőeszközei főként az alapérzelmek megnevezésére koncentrálnak, nem a bonyolultabb, összetettebb érzelmekére. Sajnos nem túl széles körű az érzelmeik nyelvi kifejezőkészletének tárháza, a leggyakrabban használt szavaik a *jó* és a *rossz* (szélsőséges és mondhatni, durva) minősítések. A férfiak különösen gyakran éltek ezekkel a kifejezésekkel. Elképzelhető, hogy ezeket az eredményeket a feladat instrukciója is behatárolta, s ha esetleg másképp kapják az utasítást, pl. úgy, hogy írjanak egy őszinte blogbejegyzést erről és erről, másképp alakul az érzelmeik nyelvi megformálása – természetesen ezt is érdekes volna megvizsgálni.

A kutatásban részt vevő nők a pszichológiai teszteredmények alapján szorongóbbnak mutatkoznak, mint a férfiak, ugyanakkor a férfiak bátrabban megnevezik beszédükben a stresszes, traumatizált élményeiket. Hawkins (2014) szerint érzéseinket háromféleképpen kezeljük: elfojtjuk őket (tudatosan vagy tudattalanul), elkerüljük őket/elmenekülünk előlük,

vagy pedig kifejezzük, kinyilvánítjuk, kimondjuk azokat. Lényegesen jobb választásnak tűnik felelősséget vállalni a saját érzéseinkért, ami lehetséges, hogy a megnevezésükkel kezdődik – saját kutatásunk alanyai legalábbis arról győznek meg bennünket, hogy a mégoly megterhelő érzelmek, mint a stresszes élethelyzetek, bántalmazások, traumák nevesítése is jobb pszichés állapottal jár együtt (legalábbis a szorongásra való hajlam szempontjából).

Kutatásunk alapján nem igazolódott, hogy az erősen szorongó hallgatók több negatív érzelmet kifejező nyelvi fordulattal élnek – ennek olykor inkább az ellenkezője áll fenn. Ez bizonyára semmiképp sem tekinthető hátrányosnak a pedagógusi pályán, bár az önzonosság, a hitelesség a nevelési-oktatási folyamatban talán mindennél előbbre való.

Felhasznált szakirodalom

- Atkinson, R. – Hilgard, J. et al. (2005): Pszichológia. Osiris Kiadó. Budapest.
- Berentés Éva (2012): Az érett személyiség: Pro Personal Kiadó. Budapest.
- Bower, G. H. (1981): Mood and memory. *American Psychologist*, 6. 129–148. old.
- Dunn, J. – Brown, J. – Beardsall, L. (1991): Family talk about feeling states and children's later understanding of others' emotions. *Developmental Psychology*, 27: 448–455.
- Grabovac Beáta (2013): Érzelmi színezetű szavak összehasonlítása a magyar és a szerb nyelvben. In: Bene Annamária (szerk.): A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban. 3. kötet. ÚE MTTK. Szabadka. 28–43. old.
- Hatfield, E. – Cacioppo, J. T. – Rapson, R. L. (1994): Emotional contagion. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hawkins, David R. (2014): Elengedés. Filosz Kiadó. Budapest.
- Hayden, T. (2008): Szellemlány. Göncöl Kiadó. Budapest.
- Hayden, T. (2010): Egy gyerek. Göncöl Kiadó. Budapest.
- Iványi Zsuzsanna (2001): A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr*, 125. 74–93. old.
- Kádár Annamária (2012): Mesepszichológia. Kulcslyuk Kiadó. Budapest.
- László János (2005): A narratív pszichológiai tartalomelemzés. *Magyar Tudomány* 2005/11. 1366–1375. old.
- Mérő László (2010): Az érzelmek logikája. Tericum Kiadó. Budapest.
- Oatley, K. – Jenkins, J. (2001): Érzelmeink. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pavlenko, A. (2008): Emotion and emotion-laden words in the bilingual lexicon. *Bilingualism Language and Cognition* 11/2. 147–164. old.
- Perry, B. D. – Szalavitz, M. (2015): A ketrecbe zárt fiú. Park Könyvkiadó. Budapest.
- Péter Mihály (1991): A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tisljár-Szabó Eszter (2014): Érzelmek és beszéd. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): Pszicholingvisztika 2. Akadémiai Kiadó. Budapest. 951–986. old.
- Tringer László (2010): A pszichiátria tankönyve. Semmelweis Kiadó. Budapest.

További források

<https://onlinepszichologus.net/test/10247/>

Szerzői adatok

Schéder Veronika főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
scheder.veronika@nye.hu

SEBESTYÉN KRISZTINA

ÁLTALÁNOS ISKOLAI IDEGENNYELV-TANULÁS HAJDÚ-BIHAR ÉS SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

ÖSSZEFOGLALÓ

Az iskolázottságnak fontos szerepe van a mindennapokban, amit számos tényező befolyásol, például a családi háttér vagy a tanuló környezetében elérhető intézményes lehetőségek (Hegedűs, 2016). Ez nemcsak általánosságban igaz az iskolai tanulmányokra, hanem az idegennyelv-választásra és -tanulásra is (Csapó, 2001; Blossfeld et al., 2019). Tanulmányunkban a nyelvtanulási motivációra vonatkozó kérdőíves kutatásunk adatai közül az általános iskolai nyelvtanulásra vonatkozókat elemezzük. Az adatfelvételre a 2018–2019-es tanévben Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében került sor összesen 890 tanuló és 100 nyelvtanár részvételével. A tanulói adatbázist SPSS-program segítségével elemezzük, melynek során arra a kérdésre keressük a választ, hogy a nem, a családi háttér és a származási megye tekintetében is az angol nyelv nagyobb arányú tanulása mutatható-e ki? A nemre és a származási megyére vonatkozó eredményeink szerint a válaszadók többsége angolt tanult az általános iskolai tanulmányai során, míg a családi háttér vizsgálatakor az derült ki, hogy a magasabb családi háttérű – elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei – tanulók szülei nagyobb arányban választották a német nyelvet gyermekük számára.

ABSTRACT

Education plays an important role in everyday life, which is influenced by many factors, such as family background or institutional opportunities available in the student's environment (Hegedűs, 2016). This is true not only for school studies in general, but also for foreign language choice and learning (Csapó, 2001; Blossfeld et al., 2019). In our study, we analyse the elements of language learning in primary school from the data of our questionnaire research on language learning motivation. The data collection took place in the 2018-2019 school year in Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties with the participation of a total of 890 students and 100 language teachers. We analyse the student database with the help of the SPSS program, during which we look for the answer to the question whether a higher proportion of English language learning can be detected in terms of gender, family background and county of origin. According to our results on gender and county of origin, the majority of respondents learned English during their primary school studies, while the examination of family background revealed that parents of students with higher family background – mainly in Szabolcs-Szatmár-Bereg county – chose German more as foreign language for their children in primary school.

1. Szakirodalmi bevezetés

Az idegennyelv-tudás az emberi és kulturális tőke része, ami egyre jelentősebb szerepet játszik már a tanulmányok elvégzése idején is, azonban a munkaerőpiacon is egyre inkább elvárás (Gerhard–Hans 2013; Pusztai 2015; Hegyi-Halmos 2018). Az idegennyelv-tudás a munkaerőpiacon tudástöbbletet jelent a munkaadó számára, és ez nemcsak a napjainkban világnyelvként funkcionáló angol nyelvre igaz, hanem bármilyen idegen nyelvre, mert van, ahol a minél több, van, ahol pedig a minél érdekesebb nyelveket ismerőket keresik (Saraceni, 2008; Veroszta, 2010).

Az Eurostat (2019) adatai szerint az európai országok többségében, a magyar általános iskolának megfelelő intézménytípusokban és évfolyamokon a diákok a legnagyobb létszámban és arányban angolt tanulnak. A második legnépszerűbb idegen nyelv helyzete azonban már nem ennyire egységes, mert az országok egy jelentős része a németet, míg mások a francia nyelvet preferálják. A magyarországi helyzet annyiban hasonlít az európaira, hogy a legnagyobb

létszámában, illetve arányban angolt tanulnak az általános iskolások, azonban hazánkban a második legnépszerűbb az idegen nyelvek között egyértelműen a német.

Az idegennyelv-tanulás folyamatában és eredményességében meghatározó szerepe van az általános iskolában tanult nyelvnek, mert amennyiben lehetséges, a tanuló ennek az idegen nyelvnek a tanulását szeretné folytatni a középfokú tanulmányai során is. Magyarországon az általános iskolákban egy idegen nyelv tanulása kötelező, azonban a 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet 7/2014. (I. 17.) Korm. rendelet általi módosítása lehetővé tette, hogy ha az intézmény meg tudja teremteni a megfelelő körülményeket, úgy lehetséges 7. évfolyamon egy második idegen nyelv bevezetése is. Szintén egy idegen nyelv tanulása kötelező a szakmát adó középiskolákban, de ez esetben is a jogszabály lehetőséget ad egy második idegen nyelv bevezetésére, amire például a közgazdasági, vendéglátás-turizmussal foglalkozó vagy két tanítási nyelvű szakgimnáziumok esetében van lehetőség. Ezért ez utóbbi intézményekben, valamint a gimnáziumokban – ahol kettő idegen nyelv tanulása kötelező – továbbtanuló diákoknak előnyt jelenthet, ha már az általános iskolában két idegen nyelvet tanultak.¹³

Számos tényező befolyásolja azt, hogy az egyén milyen idegen nyelvet tanul az intézményes oktatás keretében, azonban most ezek közül kettőt emelünk ki: a családi háttér és a lakóhely befolyásoló szerepét. A családi háttér hatással van az egyén iskolázottságára, az iskolaválasztásra, valamint a továbbtanulásra is, mert a szülők köz- és felsőoktatásban szerzett tapasztalatai, valamint az anyagi háttérük befolyásolja a gyermekek iskoláztatását (Pusztai, 2009; Blossfeld et al., 2019). A szülők iskolázottsága hatással van gyermekeikre is, mert az iskolázottabb szülők gyermekeit motiválhatja a szülei végzettsége, nyelvtudása abban, hogy ők is hasonló ismeretekre tegyenek szert (Andor, 2000; Heisig et al., 2020). Továbbá a szülők saját tapasztalataik alapján hoznak gyermekek tanulmányaival kapcsolatos döntéseket, ami a nyelvtanulásra is igaz, mert a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei többnyire angol nyelvet (is) tanulnak (Csapó, 2001; Sági–Jankó, 2019). Az angol tanulásának háttérében Nikolov és Csapó (2018) szerint a nyelv kulturális tőkeként betöltött szerepe, valamint az internet és a popkultúra népszerűsége áll. Véleményünk szerint az angoltanulás oka lehet még, hogy a magasabban iskolázott szülők gyakrabban tapasztalják a mindennapi életük, munkájuk során az angol világnyelvi szerepét. Ők maguk is vettek részt külföldi tanulmányutakon, élhettek hosszabb-rövidebb ideig külföldön, melyek során szintén hasznos lehetett az angol nyelv ismerete, s ezért szeretnék, ha gyermekeik is rendelkeznének angolnyelv-tudással.

Az iskolarendszernek jelentős szerepe van a társadalmi, foglalkozási csoportok konzerválásában, újratermelődésében egy adott területegységen (Gogolin, 2014; Híves, 2015; Hegedűs–Sebestyén, 2019). Általános iskolából általában a lakóhelyhez legközelebbit választják a szülők gyermekek számára, ami az idegennyelv-tanulással kapcsolatban azért fontos, mert a rendelkezésre álló, intézményes nyelvtanulási lehetőségek is befolyásolják a nyelvtanulást (Híves 2015; Hegedűs, 2019). Egy faluban többnyire egy általános iskola található, ahol egyáltalán nincs választási lehetőség, vagy kettő idegen nyelv között kell dönteni, míg egy városban általában több általános iskola is működik, amelyekben többféle választási lehetőség is adott lehet az idegen nyelvek tekintetében a szülők és gyermekek számára.

Mindezek figyelembevételével kutatásunk során arra keressük a választ, hogy a Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében felvett adatbázisunkban szereplő tanulók közül jellemzően kik tanulnak németet, és kik tanulnak angolt. Azt feltételezzük, hogy a nem, a

¹³ Az adatfelvétel idején még nem létezett a 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet általi módosítása, ami két szempontból is változást hozott a tanulmány témájával kapcsolatban. Az egyik, hogy az új módosítás csak a 8. évfolyam után engedélyezi a második idegen nyelv bevezetését, a másik pedig, hogy 2020. szeptember 1-jétől egyes intézménytípusok elnevezése is megváltozik, így a szakgimnáziumokat ezentúl technikumoknak nevezik.

származási megye és a családi háttér figyelembevételével végzett vizsgálatok esetében is az angol nyelv preferenciáját fogjuk tapasztalni.

2. Adatbázis és módszerek

Tanulmányunkban a 2018 decembere és 2019 májusa között zajlott „Némettanulás, illetve -tanítás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében” című kérdőíves kutatásunk adatait vizsgáljuk. Az adatfelvételbe mindkét megyéből 9-9 intézmény került be, és olyan 11. osztályos tanulók (890 fő) vettek részt a kutatásban, akik érettségit adó képzésben idegen nyelvként németet és/vagy angolt tanultak. A tanulók nyelvtanárait (100 fő) is bevontuk a mintába, azonban jelen tanulmányunkban csak a tanulói adatbázis adatait elemezzük. A tanulói adatbázisba nemek szerint 440 nő és 433 férfi, a képzéstípusok tekintetében 420 gimnazista és 444 szakgimnazista, az intézmények megyéje alapján pedig Hajdú-Bihar megyéből 445 fő, míg Szabolcs-Szatmár-Beregből 437 fő adatait gyűjtöttük össze. Az alapadatokból a 890 főhöz képest hiányzó elemszámok magyarázata az, hogy nem minden tanuló válaszolt az összes kérdésre.

Az adatok elemzését SPSS-program segítségével végeztük, melynek során kettő új változót is kialakítottunk. Az egyik változó a családi háttérrel ad információt, és az alábbi három változóból hoztuk létre: az anya legmagasabb iskolai végzettsége, az apa legmagasabb iskolai végzettsége és a család anyagi helyzete. Csak azok a tanulók (740 fő) szerepelnek az új változóban, akiknek mindhárom eredeti változóban voltak adatai. Ezt követően két csoportot, egy magas (254 fő), illetve egy alacsony családi státuszút (486 fő) alakítottunk ki a változón belül, és ezekkel végeztük a további számításainkat. A másik, általunk létrehozott változó a tanulók származási megyéjére vonatkozik, amelyet a tanulók lakóhelyének-településének megyékbe sorolásával hoztuk létre. Ez alapján Hajdú-Bihar megyéből 395 fő, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből 453 fő, míg más, többnyire környező megyékből 17 fő származik, 25 főnek pedig nem ismert a lakóhelye. Az utóbbi két csoportot kizártuk a további vizsgálatokból. A változók létrehozását követően két- és háromdimenziós kereszttáblákat készítettünk, majd ezek segítségével vizsgáltuk meg, hogy mi jellemzi a válaszadók általános iskolai idegennyelvtanulását.

3. Eredmények

Először azt vizsgáltuk meg, van-e különbség a nők és a férfiak között aszerint, hogy német vagy angol nyelvet tanultak az általános iskolában. A mintánkban szerepelnek hat olyan tanulónak is a válaszai, akik a némettől és az angoltól eltérő nyelvet tanultak. Őket ez esetben kizártuk, mert az alacsony elemszám miatt ebben nem mutattak szignifikáns összefüggést az adatok, azonban a többi táblázatban megjelenítjük őket (1. táblázat).

A táblázatban összesen 829 fő adatai láthatók, melyek szerint a nők és a férfiak is az angol nyelvet tanulták nagyobb arányban, viszont a férfiaknál ez az arány magasabb (73,9%), mint a nőknél (66,8%). Ennek megfelelően a német nyelvvel kapcsolatban a nők körében mutatható ki magasabb arány (33,2%), és a férfiaknak csak 26,1%-a tanulta ezt az idegen nyelvet az általános iskolában.

A tanulók származási megyéje szerint is végeztünk vizsgálatot, feltételezve, hogy a tanulók a lakóhelyükkel megegyező településen végezték általános iskolai tanulmányaikat. Az eredményeket a 2. táblázat mutatja.

1. táblázat. A német és az angol nyelv tanulásának megoszlása nemek szerint (n=829; szign.=0,026)

Tanult idegen nyelv	Kategóriák	Nő	Férfi	Összesen
Német	Oszlop%	33,2%	26,1%	29,7%
	Elemszám (fő)	139	107	246
Angol	Oszlop%	66,8%	73,9%	70,3%
	Elemszám (fő)	280	303	583
Összesen (fő)		419	410	829

Forrás: Némettanulás, illetve -tanítás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 2018–2019 (saját szerkesztés)

2. táblázat. Az általános iskolában tanult idegen nyelvek százalékos megoszlása a válaszadók származási megyéjének függvényében (n=812; szign.=0,000)

Megyék	Kategóriák	Német	Angol	Egyéb	Összesen
Hajdú-Bihar megye	Sor%	21,6%	77,8%	0,5%	100%
	Elemszám (fő)	82	295	2	379
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	Sor%	37,0%	62,1%	0,9%	100%
	Elemszám (fő)	160	269	4	433
Összesen	Sor%	29,8%	69,5%	0,7%	100%
	Elemszám (fő)	242	564	6	812

Forrás: Némettanulás, illetve -tanítás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 2018–2019 (saját szerkesztés)

A válaszadók körülbelül egy harmada (29,8%) németet, kétharmada angolt (69,5%), míg 0,7% egyéb idegen nyelvet tanult az általános iskolában. Megyénként elemezve az adatokat azt látható, hogy Hajdú-Bihar (77,8%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (62,1%) is a legmagasabb arányban azok a válaszadók vannak, akik az általános iskolában angolt tanultak. A Hajdú-Bihar megyei adatok háttérében több ok is állhat, egyrészt ezen a megyeszékhelyen jelentősebb az ipari tevékenység, ezzel együtt pedig a nemzetközi vállalatok jelenléte, ami számos esetben angol nyelvű munkakörnyezetet jelent. Másrészt Debrecenben található a legnagyobb vidéki egyetem (Hegedűs, 2019), melynek jelentős angol nyelvű képzési kínálata, valamint szerteágazó nemzetközi kapcsolatai szintén az angol nyelv választására inspirálhatja a tanulókat, általános iskolások esetében pedig elsősorban az ő szüleiket. A vizsgált megyék adataiban az a különbség is felfedezhető, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből származók között körülbelül 15%-kal magasabb a németet tanulók aránya. Ennek háttérében is több tényező állhat, például az, hogy csak ezt az idegen nyelvet lehetett választani az általános iskolában, mert a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei németet tanulók 55,1%-a (87 fő) válaszolta ezt, míg a Hajdú-Bihar megyei válaszadók közül csak 13,4% (11 fő).

Az előzőekkel összefüggésben megvizsgáltuk azt is, hogy a családi háttér és az általános iskolában tanult idegen nyelv, valamint ennek választása között fedezhető-e fel összefüggés. Az idegen nyelv választásához három válaszlehetőség tartozott a kérdőívünkben: (1) a tanuló választotta, (2) a szülei választották vagy (3) csak ezt lehetett tanulni az intézményben (3. táblázat).

3. táblázat. A családi háttér és az idegennyelv-választás összefüggései (n=690; szign.=0,001)

Családi háttér	Idegennyelv-választás	Kategóriák	Német	Angol	Egyéb	Összesen
Alacsony	A tanuló választotta	Sor%	21,0%	78,5%	0,5%	100%
		Elemszám (fő)	42	157	1	200
	A szülő választotta	Sor%	41,7%	56,9%	1,4%	100%
		Elemszám (fő)	30	41	1	72
	Csak ezt lehetett tanulni	Sor%	37,9%	61,5%	0,5%	100%
		Elemszám (fő)	69	112	1	182
Magas	A tanuló választotta	Sor%	20,4%	79,6%	0,0%	100%
		Elemszám (fő)	21	82	0	103
	A szülő választotta	Sor%	54,0%	44,0%	2,0%	100%
		Elemszám (fő)	27	22	1	50
	Csak ezt lehetett tanulni	Sor%	18,1%	81,9%	0,0%	100%
		Elemszám (fő)	15	68	0	83
Összesen	A tanuló választotta	Sor%	20,8%	78,9%	0,3%	100%
		Elemszám (fő)	63	239	1	303
	A szülő választotta	Sor%	46,7%	51,6%	1,6%	100%
		Elemszám (fő)	57	63	2	122
	Csak ezt lehetett tanulni	Sor%	31,7%	67,9%	0,4%	100%
		Elemszám (fő)	84	180	1	265

Forrás: Némettanulás, illetve -tanítás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 2018–2019 (saját szerkesztés)

A tanulók családi háttértől függetlenül minden esetben az angol nyelvet választották, ami összességében az erre a válaszalternatívára érkezett adatoknak a 78,9%-át (239 fő) jelenti. A szülők által választott idegen nyelvek azonban már különbséget mutatnak a családi háttér szerint. Az alacsony családi háttérű tanulók szülei az angol nyelvet részesítették előnyben (56,9%; 41 fő), és az angol nyelv preferenciája jelenik meg akkor is, ha családi háttértől függetlenül nézzük az adatokat (51,6%; 63 fő). Viszont a magas családi háttérű szülők a legnagyobb arányban a német nyelvet választották (54,0%; 27 fő). A „Csak ezt lehetett tanulni az általános iskolában” válaszlehetőségre az alacsony (61,5%; 112 fő) és a magas (81,9%; 68 fő) családi háttérű tanulók esetében is az angol nyelvre kaptuk a legmagasabb értékeket. A németet tanulók között viszont van különbség a családi háttérre tekintve, mert az alacsony családi háttérűek körében magasabb azoknak a létszáma és aránya (37,9%; 69 fő), akik olyan általános iskolába jártak, ahol csak németet lehetett tanulni.

Az általános iskolai idegennyelv-választást tovább vizsgálva a 3. táblázatban látott változók mellé bevontuk a tanulók származási megyéjét is, s így összesen 664 fő választait tudtuk megvizsgálni. Az adatok szerint – amik az alacsony elemszámok ellenére is $p=0,000$ és $p=0,013$ közötti szignifikancia-értékeket mutatnak – inkább a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, magasabb családi háttérű tanulókra jellemző, hogy a szüleik választása alapján német nyelvet

tanultak az általános iskolában. A Hajdú-Bihar megyei, alacsony családi háttérű tanulók szülei pedig az angol nyelvet választották gyermeküknek. Akinek a szülei választottak idegen nyelvet, közülük az előbbi megyében az alacsonyabb, míg az utóbbi megyében a magasabb családi háttérű diákok tanultak fele-fele arányban németet, illetve angolt az általános iskolában. Ha a tanulók nyelvválasztását nézzük, akkor viszont az eredmény megegyezik a 3. táblázatban tapasztalattal, vagyis mindkét vizsgált megyében a tanulók többsége az angol nyelvet választotta magának.

A két vizsgált megyében a szülők részéről tapasztalható idegennyelv-választási különbségben több tényező is szerepet játszhat, például az, hogy egy adott településen jelen van-e a német nemzetiség az önkormányzatban és/vagy a nevelési-oktatási intézményekben. A KIR (2016), illetve a KSH (2011) adatait összevetettük a mintánkban szereplők származási településével, és azt találtuk, hogy Hajdú-Bihar megyéből három olyan település került be az adatbázisunkba, ahol van német nemzetiségi önkormányzat, melyek közül egy helyen német nemzetiségi oktatás-nevelés is megvalósul. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések között viszont hét helyen található német nemzetiségi önkormányzat, és ezek közül négy esetben nevelési-oktatási intézmény is. Ezek az adatok magyarázhatják a mintában szereplő tanulók szüleinek idegennyelv-választási preferenciáját, azonban a háttérokok alaposabb feltárása további vizsgálatokat igényel.

A 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet 7/2014. (I. 17.) Korm. rendelet általi módosítása lehetővé tette, hogy amelyik általános iskolában tudják biztosítani a megfelelő feltételeket, ott a tanulók kettő idegen nyelvet is tanulhatnak. Ezért a kérdőíves vizsgálatunkban kitértünk arra is, hogy a válaszadók hány idegen nyelvet tanultak az általános iskolában, s hogy a második idegen nyelv tanulása melyik elsőként tanult idegen nyelvet követően jellemző (4. táblázat).

4. táblázat. A válaszadók második idegennyelv-tanulása az általános iskolában tanult első idegen nyelv függvényében (n=828; szign.=0,014)

Nyelvtanulás	Kategóriák	Német	Angol	Egyéb	Összesen
Tanult másik idegen nyelvet	Oszlop%	14,1%	11,7%	50,0%	12,7%
	Elemszám (fő)	34	68	3	105
Nem tanult másik idegen nyelvet	Oszlop%	85,9%	88,3%	50,0%	87,3%
	Elemszám (fő)	207	513	3	723
Összesen (fő)		241	581	6	828

Forrás: Némettanulás, illetve -tanítás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 2018–2019 (saját szerkesztés)

Összesen 828 válaszadó adatait vizsgáltuk meg, és közülük 12,7% (105 fő) jelezte, hogy kettő idegen nyelvet tanult az általános iskolában. Az első idegen nyelvként németet tanulók nagyobb arányban (14,1%) választották, hogy egy második idegen nyelvvel is foglalkoztak az általános iskolában, míg az angolosok 11,7%-a tanult második nyelvet is ebben az iskolatípusban. Az elsőként egyéb idegen nyelvet tanulók megoszlása pedig egyenlő arányú a második nyelv tanulásával, illetve nem tanulásával kapcsolatban. Egy másik számításunk alapján a másodikként tanult idegen nyelvek között a legmagasabb arányokat ismét az angolra (5,4%), illetve a németre (4,5%) vonatkozó válaszok mutatták.

4. Összegzés

Napjainkban az iskolázottságnak, valamint az idegennyelv-tudásnak fontos szerepe van a tanulmányok során és a munkavállalásban. Az idegen nyelvek közül az angol a legnépszerűbb nemcsak Magyarországon, de európai viszonylatban is, majd ezt követi hazánkban a második

legmagasabb tanulólétszámmal a német nyelv. Tanulmányunkban arra a kérdésre kerestünk választ, hogy az általános iskolai idegennyelv-tanulás során minden általunk vizsgált esetben az angol nyelv preferenciája mutatható-e ki, vagy van olyan tényező, ami a német nyelv választását támogatja. Az általános iskolában tanult idegen nyelvek vizsgálatához egy Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében felvett adatokból készült adatbázist használtunk, és azt feltételeztük, hogy az angol nyelv népszerűsége minden esetben – nem, származási megye és a családi háttér – meg fog mutatkozni. Hipotézisünk azonban csak részben igazolódott, mert a nők és a férfiak körében is magasabb az angolt tanulók aránya, és ugyanez igaz mindkét vizsgált megyéből származó tanulók esetében nemcsak az első, hanem az általános iskolában a második idegen nyelvre is. Összességében a megkérdezettek több mint 70%-a tanult angolt az általános iskolai tanulmányai során, és a Hajdú-Bihar megyei válaszadók körében ez az arány magasabb. A családi háttérrel összefüggésben viszont nem igazolódott be a hipotézisünk, mert a magasabb családi háttérű tanulók esetében, ha a szülők választották az általános iskolában tanult idegen nyelvet, akkor az – főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a magasabb családi háttérűek körében – inkább a német volt. Ha azonban a tanuló maga választotta az idegen nyelvet, akkor ez családi háttértől és származási megyétől függetlenül nagyobb arányban az angol volt.

Felhasznált szakirodalom

- Andor Mihály (2000): A nyelvtudás szociális háttere. *Educatio*, 2000/4. szám. 717-728. old.
- Blossfeld, Hans-Peter – Blossfeld, Gwendolin Josephine – Blossfeld, Pia Nicoletta (2019): Soziale Ungleichheiten und Bildungsentscheidungen im Lebenslauf: Die Perspektiven der Bildungssoziologie. *Journal for Educational Research Online/Journal für Bildungsforschung Online*, 2019/1. szám. 16–30. old.
- Csapó Benő (2001): A nyelvtanulást és a nyelvtudást befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra*, 2001/8. szám. 25–35. old.
- Gerhards, Jürgen – Hans, Silke (2013): Transnational Human Capital, Education, and Social Inequality. *Analyses of International Student Exchange. Zeitschrift für Soziologie*, 2013/2. szám. 99–117. old.
- Gogolin, Ingrid (2014): Stichwort: Entwicklung sprachlicher Fähigkeiten von Kindern und Jugendlichen im Bildungskontext. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 2014/3. szám. 407–431. old.
- Hegedűs Roland (2016): A LeaRn index és a tanulói teljesítmény területi összefüggése. *Educatio*, 2016/2. szám. 268–277. old.
- Hegedűs Roland (2019): Hátrányos helyzetűek a közép- és felsőfokú oktatásban. Hátrányos helyzetű tanulók középiskolai teljesítménye és felsőoktatásba való bejutásuk jellemzői, különös tekintettel a területi különbségekre. PhD-értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen. 250. old.
- Hegedűs, Roland – Sebestyén, Krisztina (2019): Eine Fallstudie über die regionalen Unterschiede der ungarischen Schülerleistungen. *Glottodidactica*, 2019/2. szám 55–74. old.
- Hegyí-Halmos Nóra (2018): Mi a pálya? Az iskolai pályaorientáció szerepe és gyakorlata a hazai gimnáziumokban. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 149. old.
- Heisig, Jan Paul – Elbers, Benjamin – Solga, Heike (2020): Cross-national differences in social background effects on educational attainment and achievement: absolute vs. relative inequalities and the role of education systems. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 2020/2. szám. 165–184. old.
- Híves Tamás (2015): Területi oktatáskutatás. Vizsgálatok az iskolázás területi folyamatairól. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 216. old.

- Nikolov Marianne – Csapó Benő (2018): The relationships between 8th graders' L1 and L2 readingskills, inductive reasoning and socio-economic status in early English and German as a foreign language programs. *System*, 2018/1. szám. 48–57. old.
- Pusztai Gabriella (2009): A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 345. old.
- Pusztai Gabriella (2015): Tőkeelméletek az oktatáskutatásban. In. Varga Aranka (szerk.): A neveléstudomány alapjai. Wlislócki Henrik Szakkollégium, PTE BTK NTI Romológia és Neveléstudományi Tanszék, Romológia Kutatóközpont. Pécs. 137–160. old.
- Saraceni, Mario (2008): English as a lingua franca. Between form and function. *English Today*, 2008/2. szám. 20–26. old.
- Sági Matild – Jankó Krisztina (2019): Az általános iskolai idegennyelv-oktatásról. Új Pedagógiai Szemle, 2019/11–12. szám. 101–113. old.
- Veroszta Zsuzsanna (2010): A munkaerőpiaci sikeresség dimenziói frissdiplomások körében. In. Garai Orsolya – Horváth Tamás – Kiss László – Szép Lilla – Veroszta Zsuzsanna (szerk.): Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Budapest. 11–36. old.

További források

- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról
- 7/2014. (I. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról
- 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról
- Eurostat (2019): Foreignlanguagelearningstatistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_language_learning_statistics#Primary_education [2020. 06. 28.]
- Helységnévkönyv – adattár (KSH) (2011): www.ksh.hu/docs/hun/hnk/Helysegnevkonyv_adattar_2011.xls [2020. 10. 09.]
- Nemzetiségi, illetve két tanítási nyelvű nevelést, oktatást folytató köznevelési feladatellátási helyek listája (KIR) (2016): https://dari.oktatas.hu/files/kozerdeku/kir_felhely_nemz_kettan_20160119.xls [2016. 03. 19.]

Szerzői adatok

Sebestyén Krisztina tanársegéd
Nyíregyházi Egyetem
kriszti.se@gmail.com, sebestyen.krisztina@nye.hu

**SZABÓ BÉLA – ANTAL TAMÁS – TAREK MOHAMED – TAREKNÉ TILISTYÁK
JUDIT – KOVÁCS GÁBOR – VÍGH SZABOLCS – SZABÓ MIKLÓS – KOSZTYUNÉ
KRAJNYÁK EDIT – URI ZSUZSANNA – VINCZE GYÖRGY – CSABAI JUDIT –
IRINYINÉ OLÁH KATALIN – TÓTH CSILLA – SIMON LÁSZLÓ**

CSICSÓKAKUTATÁSOK A NYÍREGYHÁZI EGYETEMEN

ÖSSZEFOGLALÓ

A Nyíregyházi Egyetemen 2013 óta folynak kísérletek a csicsókával (*Helianthustuberosus* L.). A felhasználási szempontból sokoldalú növény az *egészségtudatos táplálkozás előtérbe kerülésével* egyre nagyobb figyelmet kap. Értékét tovább növeli, hogy kedvezőtlen időjárási viszonyok között is képesek megfelelő termést produkálni. Termesztése még azokon a gyenge termékenységű laza homoktalajokon is perspektivikus, ahol a hagyományosan termesztett homoki kultúrák (burgonya, napraforgó, dohány, rozs stb.) már jövedelmezően nem termesztethetők. A Nyírség szívében így indokoltnak láttunk több csicsókatermesztésre és feldolgozásra irányuló kísérlet beállítását. Termesztéstechnológiai kísérleteink az optimális tőszám, tápanyagellátási mód, talajigény és a betakarítási időpont meghatározására irányultak. Emellett etetési kísérletek is zajlottak. Szőke mangalicákat hizlaltunk, ahol méréseink a tömeggyarapodásra és az egy kilogrammra jutó takarmányfelhasználásra irányultak. A beltartalmi vizsgálatok mellett a feldolgozott termék tartósítására irányuló vizsgálatokat is végeztünk. E kísérletek eredményei alapján kerestük és keressük a választ arra, hogy milyen irányú termesztési, feldolgozási móddal lehet ezt az értékes kultúrát gazdaságosan és biztonságosan termesztetni és hasznosítani a Nyírségben.

ABSTRACT

As healthy eating has been gaining pace, some plants, which have taken a backseat as far as growing area and yield are concerned, are being "re-discovered". One of them is the versatile Jerusalem artichoke. Many parallel experiments have been established at Nyíregyháza University since 2013. Jerusalem artichoke cultivation is promising even on loose, sandy soils, with poor fertility, where traditionally grown crops (potatoes, sunflowers, tobacco, rye, etc.) can no longer be grown profitably. Our cultivation technology experiments were aimed at determining the optimal number of plants, nutrient supply method, soil requirements and harvest time. Beside these, feeding tests were also carried out. In 2015, we set up pig (cv. Blonde Mangalica) feeding experiment at Training Farm. In our research, daily weight gain (DWG) and feed conversion rate (FCR) were detected. In addition to the content tests, we also performed tests for the preservation of the processed product. Our on-going and future-going experiments are aiming to develop a safe, secure and economic cultivation method to this valuable crop.

1. Bevezetés

A csicsóka (*Helianthustuberosus* L.) őshazája Észak-Amerika, Kanada. Az itt élő őslakosok a gumóját étkezési célra használták. Európába az 1600-as években került be. Lippay János (1664) a „Pozsoni kert” című művében „földi alma” elnevezéssel már tett róla említést. A következő néhány évszázadban már széles körben takarmánynövényként termesztették. Elsősorban sertéstakarmányként használták fel (Szabó és mtsai 2015). A csicsókával hasznosított szántóföldi területek aránya mind hazánkban, mind a világon rendkívül szerény. A múlt század elején és közepén Nyugat-Európában (különösen Franciaországban és Németországban) a gyökgumós termesztésben jelentősnek számító növény vetésterülete nagymértékben csökkent. Franciaországban a 60 évvel ezelőtti 150.000 hektárt meghaladó terület 30 év alatt néhány ezer hektárra zsugorodott, és azóta sem nőtt jelentősen (Le Cohec 1988). A vetésterület hazánkban sem haladja meg a néhány száz hektárt. Míg termesztett növényként az elmúlt időszakban sokat veszített jelentőségéből, addig invazív növényként terjedése folyamatos (Balogh 2001; Balogh 2012). A rendkívül sokrétűen felhasználható

növény energetikai célú felhasználása történhet közvetlen égetéssel (Rutkauskas 2005), biogáz-előállításal (Gunnarson et al. 1985; Zubr 1985; El Bassan 1998) és bioetanol-gyártással (Franke, 1985; Klass 1998; Judd 2003). A föld feletti szárrészek hasznosítása mindhárom eljárással történhet, a föld alatti gumóból elsősorban bioetanol gyártanak, de biogáz-előállításra is alkalmas (Faget, 1993).

Takarmányként történő felhasználása a legegyszerűbb legeltetési „túratás”-on túl többféleképpen történhet. A gumók felszedése és sertésekkel történő etetése Szabó et al. (2016) vizsgálatai alapján csicsókauntságot okoz, de csökkenti az értékesebb abraktakarmány felhasználását. A gumótermésen túl a leveles szár is kiválóan felhasználható, a belőle készült szilázs nagy tejtermelésű tehének ellés utáni takarmányozására (hasonlóan a répaszelethez) a nagy cukor- és kedvező rosttartalma miatt alkalmas. Kaszás et al. (2016) levélfehérje-vizsgálatai alapján is a perspektivikus tömegtakarmányt adó növények közé tartozik.

A csicsóka nyers élelmiszerként történő szélesebb körű elterjedését a gumó rossz tárolhatósága gátolja. A gumók morfológiájából adódóan – fajtától függően – nehezen tisztíthatók, s a felületen maradt talajszennyezés hozzájárul a mikrobás romláshoz a tárolás alatt. A fertőzésmentes gumók 2 °C-on egy évig is tárolhatók romlásmentesen, az inulintartalom változása nélkül; 5 °C-on fél évig eltarthatók, miközben az inulin lebomlik oligomerekké (Modler, 1993).

Vitathatatlan a humán táplálkozásban betöltött szerepe, mely az inulintartalmára (fruktán) vezethető vissza. Az inulin nagyrészt ballasztanyagként viselkedik az emberi emésztőrendszerben és csak a vastagbél baktériumflórája képes részben lebontani. Ennek köszönhetően cukorbetegség számára is fogyasztható. A prebiotikumok hatására a bélflóra összetétele kedvezően változik meg, illetve fokozzák az emésztőrendszer működését (Kays és Nottingham 2007; Waqas és Summer, 2017), növekszik a kalcium felszívódása; csökken a béltartalom tranzitideje, az anyagcsere-eredetű endotoxémia, a vastagbélrák kockázata; nagy mennyiségű prebiotikum fogyasztása felfűvődést eredményez (Gray, 2006).

Az élelmiszeriparban a csicsókagumó értékét jelentő prebiotikus rosttartalmat kivonják és szárítják. A szárított inulin (fruktán), illetve a fruktánoligomerek tisztított, biztonságos élelmiszerek. Az inulinfiziko-kémiai tulajdonsága alapján zsírhelyettesítésre alkalmas. Az élelmiszerek élelmirost-tartalmának növelésére és/vagy zsírtartalmának csökkentésére felhasználva pl. a pékáruk, tej- és húskészítmények energiatartalma csökkenthető (Karimi és mtsai, 2015). Élelmiszeripari feldolgozására a különböző sűrítmények előállítása mellett ígéretes a fagyasztva szárítás, mely során kiváló beltartalmi értéke is megőrizhető (Antal et al. 2017).

A csicsóka technológiai funkcióval bíró, és az ún. civilizációs betegségek megelőzésében hatásos biológiai értéket növelő élelmiszer, illetve alapanyag. A csicsókakutatásaink „a termőföldtől az asztalig” számos megközelítést magába foglaltak, az agrár- és élelmiszertudományok területén komplex megközelítésű: azonos tápanyag-visszapótlással a homoktalajon és kötött talajon termesztett Balkányi sárga csicsókafajta termesztésének, a gumó tartósításának, valamint a takarmányozásban és humán ételmezésben a funkcionális élelmiszer előállításra való alkalmazhatóságát vizsgáltuk.

2. Anyag és módszer

2.1. Termesztési kísérletek

Szántóföldi nagyüzemi és kisparcellás kísérleteink 2013 és 2019 között a Nyíregyházi Egyetem Tangazdaságában zajlottak.

A vizsgálatokat rendszerint a Balkányi sárga fajtával végeztük. A fajta az első években mint fajtajelölt, majd mint államilag elismert fajta szerepelt a kísérletekben. A fajta fenntartása jelenleg is a Nyíregyházi Egyetemen folyik.

Több különböző időjárási körülményt reprezentáló évben, 2014 és 2018 között vizsgáltuk a csicsóka terméshozamát különböző tápanyag- és vízgazdálkodási tulajdonságokkal bíró talajokon. A vizsgálataink során arra kerestük a választ, hogy a csicsóka milyen föld feletti (szár és levél) és föld alatti (gumó) hozamra képes két különböző fizikai talajféleségű talajon. A vizsgálat céljára kiválasztott területek talajvizsgálati eredményeit az 1. és a 2. táblázatban mutatjuk be.

1. táblázat: A kísérlet helyszínének vetés előtti talajvizsgálati eredménye (alacsonyabb humusztartalmú talaj) (2013)

Megnevezés	K _A	Humusz	CaCO ₃	pH _{KCl}	P ₂ O ₅	K ₂ O	Mg _{KCl}	Zn	Cu	Mn
		%	mg/kg							
Érték	29	1,05	0,0	4,61	150	238	64,9	0,887	2,36	123
Növénytől függő ell.		közepes			jó	jó	kielégítő	jó	gyenge	gyenge
Megj.				savanyú						

Forrás: Talajvizsgálati eredmények (2013)

2. táblázat: A kísérlet helyszínének vetés előtti talajvizsgálati eredménye (magasabb humusztartalmú kötöttebb talaj) (2013)

Megnevezés	K _A	Humusz	CaCO ₃	pH _{KCl}	P ₂ O ₅	K ₂ O	Mg _{KCl}	Zn	Cu	Mn
		%	mg/kg							
Érték	32	2,43	0,0	4,50	83,6	355	205	1,56	7,56	298
Növénytől függő ell.		közepes			közepes	túlzott	jó	jó	kielégítő	kielégítő
Megj.				savanyú						

Forrás: Talajvizsgálati eredmények (2013)

A szártömeg (kg/ha) és a gumótömeg (kg/ha) mellett meghatározásra került a gumószám (db/1 kg) és a gumófrakció (> 4cm) (2,5 cm – 4 cm) (< 2,5 cm) is.

Az optimális tőszám meghatározására irányuló kísérleteinkben 3 különböző tőszámmal ültetett csicsóka föld alatti és föld feletti hozamát vizsgáltuk gyenge termőképességű homoktalajon. A vizsgálatban az ajánlott 40.000 gumó/hektáros értéktől két irányban tértünk el. Az ajánlott mennyiségtől 10.000 gumóval kevesebbet (azaz 30.000 gumó/ha) és ugyanennyivel többet (azaz 50.000 gumó/ha) ültettünk a kísérleti parcellákba. A kapott hozamok mellett elemeztük a gumószámot és a gumók méretét is.

A betakarítás időpontjának termésmennyiségre gyakorolt hatását 2015 és 2018 között beállított kísérletsorozatban vizsgáltuk. A méréseket minden esetben három ismétlésben végeztük a parcellákban előre kijelölt 5 m hosszúságú sorokban, így a 75 cm-es sortávolságot figyelembe véve a parcellák mérete 11,25 m². A terület kiválasztása során csak hiánytalan, állati kártételtől mentes sorokból vettünk mintát. A korábbi mérési időpontokban a szártömeget és a gumót is megmértük, a decemberi mérés során rendszerint csak a gumó tömegét mértük.

2.2. Etetési kísérlet

Csicsókaetetési kísérletünket a Nyíregyházi Egyetem Tangazdaságának Lovardájában állítottuk be. Azonos apaállattól és testvér anyaállatoktól származó szőke mangalicasüldőket állítottunk be a kísérletbe. Az állatokat két 4-es csoportban hizlaltuk. Mindkét csoport önetetőből ad libitum gazdasági abrakot kapott. A kiegészítésül csicsókagumót fogyasztó csoport a gumóból is korlátlan mennyiséget fogyaszthatott. Az állatokat induláskor és minden hónapban mértük. Ezenkívül az elfogyasztott abraktakarmány mennyisége került még mérésre.

2.3. Analitikai vizsgálatok beltartalomra, fizikai jellemzőkre

A kémiai és fizikai jellemzőkre vonatkozó analitikai vizsgálatokat a Nyíregyházi Egyetem Agrár és Molekuláris Kutató és Szolgáltató Intézetében végeztük 2014-ben. Ezeket a vizsgálatokat nyers csicsókagumón, liofilizált csicsókagumón és csicsókával dúsított túródesszerten végeztük el.

Gumóminta előkészítése vizsgálatokhoz: a gumókat mostuk, hámoztuk; a nitrogéntartalom és a színjellemzők vizsgálatához a mintát fagyasztva szárítottuk, golyósmalomban (1/30 rpm; 20 sec) öröltük.

Szárazanyag-tartalmat $10 \pm 0,5$ g héjas csicsókagumó-minta $103\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on tömegállandóságig történő szárításával HG 63 típusú (Mettler Toledo) készülékkel vizsgáltuk. A keménységet CT3 típusú Brookfield állományvizsgálón mértük a héjas csicsókagumón, a szárított csicsókakockán a minta 3 mm roncsolásával, túródesszert esetén 1 mm roncsolással (hengeres mérőtest $\text{Ø} = 3\text{ mm}$). A vízdoldható szárazanyag-tartalmat (sz.a.) a csicsókagumó préselt levéből határoztuk meg PE 40D típusú refraktométerrel (Mettler Toledo). A C-vitamin-tartalmat a gumó préselt levéből Ascorbic Acid Assay Kit (Merck) kolorimetriás módszerrel határoztuk meg. A titrálható savtartalom vizsgálatához a csicsóka nyers levében lévő savak együttes mennyiségét $0,1\text{ M NaOH}$ -val titráltuk brómtimolkék indikátor jelenlétében. Az inulintartalmat Megazyme Fructan Assay Kit felhasználásával vizsgáltuk. A nitrogéntartalmat Dumas-módszerrel Flash 2000 (Thermo Scientific) elemanalizátorral határoztuk meg kb. 3 mg liofilizált és finomra örölt gumómintából, aszparaginsav-kalibrációval, CHNS mérésekre a gyártó által ajánlott beállítások mellett. Az eredmények nedves anyagra vonatkoztak. A színjellemzőket nyers gumó, liofilizált gumó és csicsókával dúsított túródesszertmintán végeztünk, CIE Lab és LCh rendszerben Colorlite sph860 típusú (CL150 Z modell) spektrofotométerrel (Colorlite GmbH., Germany) vizsgáltuk; megvilágítás: D65, megfigyelési szög: 10° . A mintát a kvarcküvetében 1 cm vastagon terítettük szét. A vízakaktivitás (a_w) meghatározása: Novasina LabMaster- a_w Basic berendezéssel, a készülék mintatartójába helyeztünk $2 \pm 0,1$ g túródesszertmintán. A minta vízakaktivitása az 5 percig konstans a_w érték.

2.4. Szárítási kísérletek és végtermékvizsgálat

A 3. táblázatban összefoglaltuk a csicsókaszeletek ($\text{Ø} = 5\text{ mm}$) vízelvonására felhasznált szárítási módszereket és a szárítás paramétereit. A szárítás laboratóriumi körülmények között lett végrehajtva a fagyasztva és infravörös szárítóban. A szárítási kísérleteket háromszor ismételtük meg, és az átlagértékeket közöltük ebben a tudományos közleményben.

3. táblázat: Alkalmazott szárítási módszerek

Megnevezés	Szárítási folyamat	Szárítási hőmérséklet/ MIR intenzitás	Előszárítási idő
FD	egyfokozatú fagyasztva szárítás	-	-
MIR-FD1	infravörös elő- és fagyasztva utószárítás	40 °C, 3 kW m ⁻²	4 min
MIR-FD2	infravörös elő- és fagyasztva utószárítás	40 °C, 3 kW m ⁻²	5 min
MIR-FD3	infravörös elő- és fagyasztva utószárítás	80 °C, 6 kW m ⁻²	4 min
MIR-FD4	infravörös elő- és fagyasztva utószárítás	80 °C, 6 kW m ⁻²	5 min
MIR1	egyfokozatú infravörös szárítás	40 °C, 3 kW m ⁻²	-
MIR2	egyfokozatú infravörös szárítás	80 °C, 6 kW m ⁻²	-

Forrás: Antal et al. 2017

A villamosenergia-fogyasztás mérése: A szárítóberendezések által felvett villamosenergia-felvételt EKM 265 típusú energiafogyasztás-mérő (Conrad Electronic GmbH, Hirschau, Németország) által határoztuk meg. A szárítási kísérletek során felhasznált berendezések elektromosenergia-fogyasztását az alábbi képlet segítségével határoztuk meg:

$E = P \times t$, ahol: E – villamosenergia-fogyasztás (kWh), P – a berendezés energiaigénye (kW), t – szárítási idő (min, h).

Visszanedvesítés (RR): megmértük a szárított csicsókaminták tömegét, majd ezeket 100 ml mennyiségű 30 °C-os desztillált vízbe merítve tartottuk 60 percig. Meghatározott időtartam elteltével a vízből kivett nedves mintákról nedvszívó réteg segítségével a felesleges folyadékot eltávolítottuk, és megmértük a rehidratált anyag tömegét (Precisa HA, Precisa Gravimetrics AG, Dietikon, Svájc). A vizsgálatot háromszor ismételtük meg.

$$RR = \frac{m_{re}}{m_{sz}}$$

A rehidrációs ráta (RR) meghatározása: m_{sz} , ahol: RR – rehidrációs ráta (dimenzió nélküli), m_{re} – rehidratált minta tömege (g), m_{sz} – szárított minta tömege (g)

A keménység elemzése Brookfield CT3-4500 (Brookfield Engineering Laboratories Inc., Egyesült Államok) típusú keménységmérővel történt. A roncsolásmentes felületi keménységmérés módszerét vagy más néven kompressziós vizsgálati eljárást alkalmaztunk. A keménységmérő berendezést az alábbi specifikációkkal üzemeltettük: a terhelési tartomány 0-10 g, a munkasebesség 1 mm/s, a próbafej átmérője 4 mm, a próbafej haladási távolsága 50 mm, a penetráció maximális értéke az anyagban 2 mm. A vizsgálatokat minden kezelési eljárás esetében hat alkalommal végeztük el, és az átlagértékeket prezentáltuk ebben a cikkben.

A nyersanyag és a dehidrált minták színmérése CIE L*a*b* rendszerbentörtént, Color Lite sph900 típusú mobil spektrofotométerrel (ColorLite GmbH, Németország). A kísérletek során a fehér etalonnal történő kalibrálást követően a csicsóka felületén véletlenszerűen mértük a színjellemzőket. A műszeren beállítható a mérések ismétlésszámának gyakorisága (jelen esetben háromszoros), amelyből a műszer átlagot számol, és generálja a végső értéket.

A szárítás hatása a termék színére ún. színdifferencia által volt meghatározva:

$$\Delta E = \sqrt{(L_0 - L)^2 + (a_0 - a)^2 + (b_0 - b)^2}$$

ahol: ΔE – színkülönbség, L^* – világossági koordináta, a^* – pirossági koordináta, b^* – sárgasági koordináta. A „0” felirat a nyersanyag paramétereit jelenti, azaz ebben az esetben ez a kontroll.

A nyers és a dehidrált termékek vízkaktivitásának mérése a Novasina-Labmaster CH-8853 (Svájc, Novasina AG) készülék segítségével történt 22 °C-os szobahőmérsékleten, minden esetben három ismétléssel.

2.5. In vitro élettani hatásvizsgálatok – A csicsóka vizes kivonatának hatása T47D humán tumoros emlősejteken

Az in vitro élettani hatásvizsgálatokat a Nyíregyházi Egyetem Agrár és Molekuláris Kutató és Szolgáltató Intézetében végeztük 2014-ben.

Csicsókakivonat készítése

Liofilizált csicsókaporból 10 m/V%-os vizes törzsoldatot készítettünk, amit 20 percig egy 80°C-os ultrahangos fürdőben kezeltünk, majd redős szűrőpapíron átszűrtük. A törzsoldatot 2 ml-es Eppendorf-csövekbe szétosztva centrifugáltuk 5 percig 14.800-as fordulaton. Az Eppendorf-csövekből a felülúszót fecskendővel leszívtuk, majd 0,45 µm-os fecskendőszűrőn szűrtük.

A kivonatot 5%, 2,5% és 1,25%-os koncentrációra hígítottuk RPMI 1640 tápoldattal. 100 ml RPMI 1640 tápoldat készítése: 90 ml RPMI 1640, 10 ml FBS (Tetal Bovine Serume), 900 µl Na-piruvát, 1 ml antibiotikum.

MTT-oldat készítése: 0,025 g MTT port feloldunk 5 ml PBS oldatban (Phosphate Buffered Saline).

MTT-szolubilizáló oldat készítése: 100 ml izopropanolba 0,825 ml tömény HCl-t tettünk, majd az elegyből 90 ml-hez 10 ml TritonX-t adtunk.

Sejtek felolvasztása

A daganatos sejteket 196 °C-on (folyékony nitrogénben) tároltuk fagyasztócsövekben. Felolvasztás céljából kivettünk néhány fagyasztócsövet, és a kivételt követően azonnal 37 °C-os vízfürdőbe helyeztük. A felolvasztott szuszpenziót előmelegített tápoldatot tartalmazó tenyésztőedénybe tettük. A sejtekből rövid időn belül kimostuk a tárolás idejére alkalmazott DMSO-t (a toxikus hatás elkerülésére). A sejtek letapadását követően (néhány óra, nap) tápoldatot cseréltünk, hogy a DMSO-t teljesen eltávolítsuk. A letapadt sejteket eltávolítottuk a tenyésztőedény aljáról, és egy másik tenyésztőedénybe helyeztük át aseptikus körülmények között.

A fülke alatt a sejtekről a tápoldatot pipettor használatával eltávolítottuk, majd a tenyésztőedény alján maradt sejteket kétszer átmostuk 5 ml PBS-el (Phosphate Buffered Salin), hogy a tápoldatból eltávolítsuk a visszamaradt Ca^{2+} és Mg^{2+} ionokat. Ezek az ionok gátolják a tripszinenzim működését. A 25 cm²-es tenyésztőedénybe 1 ml tripszin-EDTA-t, 75 cm² tenyésztőedénybe pedig 2-3 ml-t pipettáztunk. A tenyésztőedényt egy 5%-os CO₂-dal ellátott termosztátba helyeztük 5-10 percre 37 °C-on. A sejtek felszabadulását mikroszkóp alatt folyamatosan követtük. A sejtes elegyet lecentrifugáltuk 1200-as fordulaton 5 percig, majd a felülúszó eltávolítása után a sejteket 1 ml friss tenyésztőoldatban felvettük, és szétosztottuk a már tenyésztőoldattal felöntött wellplate edényekbe. A wellbe 100-100 µl sejtuszuszpenziót pipettáztunk. Meghatároztuk a sejtszámot is. A sejteket összekevertük 10 µl tripánkék festékkel. A minta sejtkoncentrációját Bürker-kamrában határoztuk meg. Számlálás után visszatettük a tenyészetet a 37 °C-os termosztátba letapadás, növekedés céljából.

A T47D sejtek különböző koncentrációjú kivonatokkal való kezelése

A 96 lyukú wellplate-ben növesztettük a sejteket 37 °C-on, 5%-os CO₂-tartalom mellett 100 µl fenol red mentes RPMI 1640 tápoldatban 24 órán keresztül. A tápoldat-összetétel: antibiotikum és 10% FCS. Az RPMI-tápoldatot eltávolítottuk, és a sejteket különböző koncentrációjú csicsókaporból készített kivonattal kezeltük a 37°C-os és 5% CO₂-tartalmú termosztátban 48 órán keresztül. A maximális sűrűség kevesebb volt, mint a 10⁶/cm². 48 órát követően a plate-ből kiönttük az oldatot, és minden wellhez 10-10 µl MTT-oldatot adtunk, és a sejteket a 37 °C-os és 5% CO₂-tartalmú termosztátba inkubáltuk 2-4 órára. Inkubálást követően

minden wellbe 100-100 µl MTT szolubizáló oldatot adagoltunk, és 570 nm-en fotometráltuk. Minden egyes mérésnél 4 párhuzamos mintát mértünk.

2.6. Funkcionális élelmiszer-fejlesztési kísérletek – Csicsókával dúsított túródesszert előállítása

Az élelmiszer-fejlesztési kísérleteket a Nyíregyházi Egyetem Agrár és Molekuláris Kutató és Szolgáltató Intézetében végeztük 2014–2015-ben.

A kísérletek célja az volt, hogy a kifejlesztendő prototípus egészségvédő hatású, az egészséges táplálkozásba illeszthető, a fogyasztók igényeinek megfelelően ízletes és tetszetős és a kereskedelmi forgalomban megtalálható hagyományos megjelenésű legyen.

Liofilizált csicsókagumóval eltérő arányban dúsított túródesszertet állítottunk elő és megvizsgáltuk a termék fizikai jellemzőit (szín állomány, vízaktivitás, nedvességtartalom). A túródesszert előállításához felhasznált élelmiszer-összetevőket (túró, cukor, vaj, natív keményítő) kiskereskedelmi forgalomból szereztük be. A csicsókagumó liofilezését a Nyíregyházi Egyetem élelmiszeripari gépek laboratóriumában végezték. A túródesszertben felhasznált csicsókaliszt színkoordinátái: $L^*:94,66$; $a^*:0,44$; $b^*:6,88$; $C:6,88$; $h:86,23$.

Csicsókával dúsított túródesszert előállítása

A liofilizált csicsókaporból növekvő mennyiséget (1g, 2g, 3g, 5g) alkalmaztunk a Túró Rudi-massza dúsítójaként, a kontrollhoz natív keményítőt adtunk.

A liofilizált csicsókát Retsch GM 200 berendezéssel liszté daráltuk. A Retsch GM200 típusú daráló mintatartóját 70%-os etanollal fertőtlenítettük, és homogenizáltuk a túrómassza-összetevőket. A túróból, vajból, cukorból, keményítőből a megfelelő mennyiségeket sorrendben kimérve homogenizáltuk, 15 másodpercig 2.000-es fordulatszámon daráltunk. A masszát háztartási krémnyomón keresztül kézi erővel a hagyományos túródesszerthez hasonlóan formáztuk 10 mm átmérőjűre és kb. 5-6 cm hosszúságúra.

1. ábra: Csicsókás túródesszert (rúd forma)
(Forrás: saját felvétel)

A csicsókával dúsított túródesszert jellemzése

A 6 °C-ra hűtött túródesszertek fizikai jellemzőit (keménység, szín, szárazanyag-tartalom) megmértük, majd érzékszervi bírálatot végeztünk 5 tagú bírálócsoporttal. A desszertek jellemzését a külső megjelenés, a szín, az illat, az állomány és az íz alapján végeztük el. Pontozós rendszerben 1-től 9-ig pontoztunk, ahol 1 a legkevésbé jellemzőt jelentette, míg a 9 a legjellemzőbbet valamilyen tulajdonságra. Rangsorolással is értékeltük.

3. Eredmények

3.1. A termesztési kísérletek eredményei

A terméshozamokra irányuló kísérleteink elemzése során megállapítottuk, hogy a szártömeg-gumótömeg értékei nem függenek össze. Alacsonyabb szártömeg esetében szintúgy előfordulhat magasabb gumótömeg, mint fordított esetben. A gumószám–gumótömeg értékeit elemezve megállapítható, hogy az arányokat nagymértékben befolyásolhatja az eltérő gumófrakciókhoz tartozó gumók száma. Csapadékban szegény években a kötött és a homoktalajon termesztett csicsóka terméseredményei között jelentős eltérést tapasztaltunk. Az aszály sújtotta években a növények egyik talajtípuson sem mutattak kedvező képet, de a kötött talaj jobb víztartó képessége magasabb terméseredményeket biztosított. A gumótermés a gyengébb tápanyag-szolgáltató és vízgazdálkodású talajon közel felére csökkent. A szártömeg szintén jelentősen csökkent a csapadékban kedvezőbb évekhez képest.

Több év terméseredményeit elemezve a csicsóka gumóhozama még évjáraton belül is szélsőséges eltéréseket eredményezett. 2014-ben hektáronként 9 és 25 tonna között alakult, míg az aszályos 2015-ös évben ez az érték 7 és 21 tonna/ha közé esett. A legnagyobb termésmennyiséget 2017-ben mértük 17 tonna/ha-tól indulva decemberben egy parcellán 50 tonna/ha feletti gumóhozamot mérhettünk.

Tőszámkísérleteinket elemezve a terméseredményekben lényeges eltérést nem tapasztaltunk. A legnagyobb gumótömeget 30.000 gumó/ha-os tőszámnál mértük, de jó évjáratban még a leggyengébb termést adó parcella is meghaladta a 20 t/ha-os átlagértéket. Figyelemre méltó, hogy a nagy frakcióba tartozó gumók mérete a legmagasabb tőszám esetében csökkent, de sok apró étkezési célra nem használható gumót takarítottunk be. A legértékesebb, 4 centiméternél nagyobb átmérőjű gumókból a termesztésben általánosan használt 40.000 tő/hektárnál mértünk a legtöbbet. A szártömegben szintén nem volt jelentős eltérés, a legalacsonyabb értéket a 40.000-es tőszámnál kaptuk, de itt is meghaladta a száraz szártömeg a hektáronkénti 8 tonnát.

A betakarítás időpontjára irányuló kísérletek eredményei alátámasztják az irodalmi adatokat, miszerint a későbbi betakarítási időpont lényegesen nagyobb terméseredményt hoz. Az október közepén betakarított átlagtermés több mint kétszerezését kaptuk december közepén. Az átlagtermés mellett a gumóméret is kedvező irányban változott. Az egy kilogrammban mért gumószám felére csökkent, azaz nőtt a nagyobb méretű gumók aránya, ami felhasználási szempontból és a gépi betakaríthatóság szempontjából egyaránt előnyös.

3.2. Az etetési kísérletek eredményei

Etetési kísérleteink alapján megállapítható, hogy a csicsókagumó-kiegészítést kapó állatok tömeggyarapodása az első 4 hónapban lassabb volt a kontrollcsoporténál. Ez az érték azonban az 5. hónap után már kedvezőbben alakult. Itt kell megjegyeznünk, hogy 3 hónap etetés után a szakirodalom által említett „csicsókauntságot” tapasztaltuk, így 2 hétig szüneteltettük a csicsókagumó etetését. Minden bizonnyal az ebben az időszakban mért alacsony értéket mutató napi tömeggyarapodás is erre vezethető vissza. A fajlagos takarmányfelhasználás értékei a

kontrollcsoport esetében (figyelembe véve a fajtát) megfeleltek egy extenzív takarmánykeveréknél elvárható értéknek. A csicsókával is etetett csoportban ezek az értékek lényegesen kedvezőbbek, összességében a vizsgálat eddigi méréseit figyelembe véve ezek az állatok testsúlykilogrammonként 650 grammal kevesebb abraktakarmányt használtak fel.

3.3. A beltartalom-vizsgálatok eredményei – A fizikai talajféleség hatásának vizsgálata a csicsóka beltartalmi értékére

Az eltérő talajokon termelt csicsóka, a Balkányi sárga gumó beltartalmi értékére és fizikai jellemzőire vonatkozó vizsgálati eredményeinket az 4. és 5. táblázat tartalmazza.

4. táblázat: Eltérő kötöttségű talajon termesztett csicsókagumó beltartalmi összetétele és fizikai jellemzői

csicsókagumó	Szárazanyag (%)	vízoldható sz.a. (Brix°)	inulin (%)	C-vitamin (mg/l)	Nitrogén (%)	keményiség (N)
homoktalajról	21,7±0,7	18,0±0,8	10,3±0,3	72,0±5,6	0,17	9,35±1,2
kötött talajról	20,7±1,6	17,2±0,3	10,0±0,5	62,3±11,2	0,14	9,15±1,0

Forrás: (saját táblázat)

5. táblázat: Eltérő kötöttségű talajon termesztett csicsókagumó színjellemzői

csicsóka-gumó	színjellemzők				
	L*	C	h	a*	b*
homoktalajról	76,6±1,4	5,7±0,5	98,0±0,9	-0,8±0,0	5,6±0,5
kötött talajról	76,3±0,8	7,2±0,7	97,3±0,7	-0,9±0,1	7,1±0,7

Forrás: (saját táblázat)

L*: világosság (0–100, ahol 100 a legvilágosabb); **a*** (értéke: 0–60): piros, ha értéke pozitív; zöld, ha értéke negatív; **b*** (értéke: 0–60): sárga, ha értéke pozitív, kék, ha értéke negatív. **C** (értéke: 0–60): teltség, mélység; **h**: színárnyalat (árnyalati szög, értéke: 0–360).

A kísérleti táblákról gyűjtött csicsókagumó beltartalmi értékei és fizikai jellemzői a kötött talaj esetén kisebbek, mint a homoktalajon termesztetté, azonban ez a különbség nem számottevő. A csicsókagumó a zöldségekre jellemző nagy (80%) víztartalommal rendelkezett, átlagos szárazanyag-tartalma 21,2%. A gumónyerslé enyhén savas, pH-értéke átlagosan 6,4; átlagos vízoldható szárazanyag-tartalma (cukortartalma) 17,6% (17,6 °Bx). A gyümölcs ízét meghatározó vízoldható szárazanyag-tartalom és a titrálható savtartalom egymáshoz viszonyított aránya a csicsóka levében a cukrosabb jelleg felé mutat, a csicsókaíz erőteljes és harmonikus. A csicsókagumó C-vitamin-tartalma alapján 3 dl frissen préselt csicsóka a napi C-vitamin-bevitel negyedét fedezheti. A csicsókagumó fehérjetartalma a gyümölcsök fehérjetartalmának felel meg, illetve a zöldségekre jellemző alsó értéknek. A Balkányi sárga csicsókafajta itt bemutatott beltartalmi értékei megfelelnek a Kays és Nottingham (2008) által közölt adatoknak.

A csicsóka húsa a polifenol-oxidáz-enzim aktivitása miatt – akár előfőzést követően is – barnul, ami fogyasztói visszatetszést okoz. A csicsókagumón mért világossági értékek magasak voltak ($L^*=76$), és nem különböztek, s a szín nem változott lényegesen. Az enzim

barnulást okozó hatását gátolhatta a vizsgált csicsókafajta húsának savassága (pH=6,4, ami a polifenol-oxidáz-enzim aktivitásának optimális pH-ja alatti). A kötött talajon termelt csicsóka szintelítettség-értékei (C érték), és zöld szint adó komponensei (b* érték) eltértek a homoktalajon termeltől.

3.4. A szárítási kísérletek eredményei

A 6. táblázatban közölt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szárítmány nedvességtartalma 2,5%-os, és ez alatti (nedves bázis) tartományban van, összhangban a vízáktivitás-eredményekkel stabil állapotról beszélhetünk.

A csicsókaminták fagyasztva szárítása (FD) 21 órát vett igénybe, a hibrid szárítással (MIR-FD) mindez akár 38%-kal csökkenthető. Az infravörös szárítás (MIR) működési ideje az elvártakhoz hasonlóan alakult 18 és 13 min kellett az egyensúlyi nedvességtartalom eléréséhez.

6. táblázat: A szárítási módszer hatása a csicsókaszáritmány víztartalmára és a szárítási időre

Száritási módszer	Nedvességtartalom a szárítás végén (% , n.b. *)	Teljes szárítási időtartam (óra)	Fagyasztva szárítás időtartamának csökkenése (%)
FD	1.8	21	-
MIR-FD1	1.7	18	14.28
MIR-FD2	1.5	14	33.33
MIR-FD3	2.5	15	28.57
MIR-FD4	2.3	13	38.09
MIR1	0.2	0.3	-
MIR2	0.3	0.216	-

Forrás: Antal et al., 2017

* n.b. jelentése: nedves bázisra megadva

A 7. táblázatban közöljük a csicsóka vízelvonása során mért villamosenergia-felvételt és a minőségvizsgálat eredményeit.

7. táblázat: A csicsókaszáritás során mért villamosenergia-fogyasztás (VEF), a csicsókaszáritmány vízáktivitása (a_w), keménysége és rehidrációja (RR)

Megnevezés	Friss	FD	MIR-FD1	MIR-FD2	MIR-FD3	MIR-FD4	MIR1	MIR2
VEF (kWh)	-	11.34	9.76	7.61	8.14	7.07	0.18	0.13
a_w (-)	0.945	0.177	0.185	0.206	0.222	0.238	0.155	0.161
Keménység (N)	31.35	8.53	11.32	16.80	19.56	19.81	26.90	28.19
RR (-)	-	4,3	3,38	3,73	3,31	3,91	2,67	2,45

Forrás: Antal et al., 2017

A szárítási műveletek villamosenergia-fogyasztása a 7. táblázatban közölt adatok alapján a liofilizálásnál a legmagasabb (FD:11,34 kWh). Viszont az infravörös elő- és fagyasztva utószárítás energiafelvétele kedvezően alakult a hőintenzitás és az előszárítási idő emelésével szinkronban (MIR-FD4: 7,07 kWh), mintegy 37,7%-kal csökkent az FD energiafogyasztásához képest.

A nyersanyag vízaktivitása ($a_w=0.945$) abba a kategóriába tartozik, amikor a termék ki van téve a gyors romlási folyamatoknak, azaz a mikrobák elszaporodásának. A szárítmányok a_w értéke 0.6 alatti, azaz megfelelő körülmények közötti tárolásuk mikrobamentes.

A csicsókanyersanyag felületi ellenállásához képest a szárítmányok keménységértékei nagymértékben csökkentek, kivételt képez ez alól az infravörös módszerrel (MIR) szárított anyag. A liofilizált (FD: 8,53 N) termék puha és rugalmas felülete hozta a legkedvezőbb eredményt. A hibrid szárítás infravörös előszárítási szakasza nagyban befolyásolta a csicsókaszeletek textúráját. Másképp kifejezve a hőintenzitás ($3-6 \text{ kW/m}^2$) és az előszárítási idő (4-5 min) növekedésével párhuzamosan a késztermék ellenállása is növekedett, azaz a MIR-intenzitás fokozásának hatására bőrösödés, szilárd felület alakult ki a minták felületén. Ez az esemény hatással volt a rehidrációra vagy vízfelvételre is. A csicsókaszeleteken kialakult szilárd réteg gátolta a termék visszanedvesítését, ennek köszönhető az infravörös módszerrel (MIR) szárított minták RR-értéke (2,45-2,67). A szakirodalmi forrásoknak megfelelően a fagyasztva szárított (FD: 4,3) termék nedvességfelvétele a legmagasabb. A hibrid szárítással (MIR-FD2 és 4) tartósított csicsókaminták rehidrációja kismértékben alulmaradt a liofilizálttal szemben. A nyers szárított csicsóka színparaméterei a 8. táblázatban láthatók.

8. táblázat: A csicsókaszárítmány színjellemzői

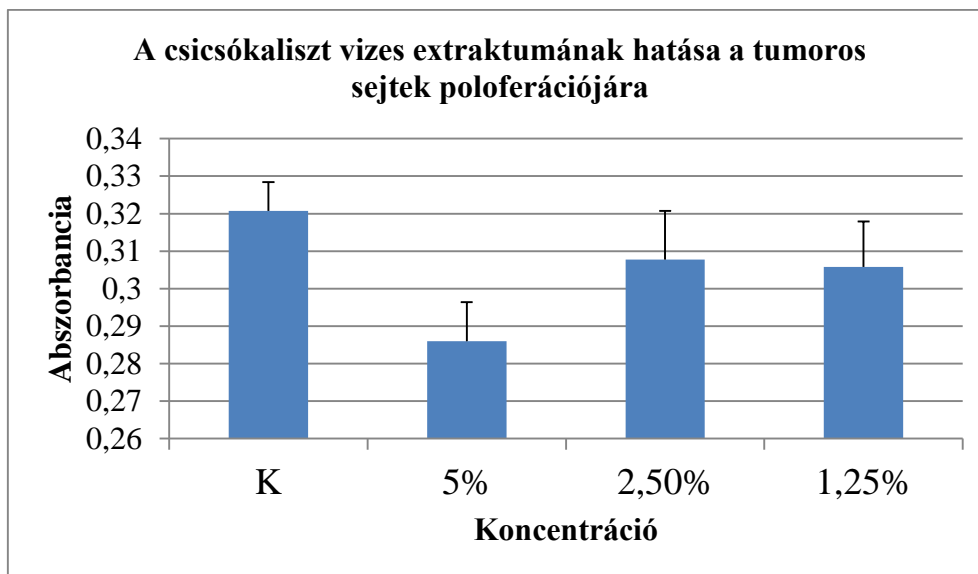
Szárítási módszer	Színjellemzők			
	L*	a*	b*	ΔE
Nyers	72.72	0.30	13.64	-
FD	88.34	-0.59	11.77	15.75
MIR-FD1	86.71	0.14	12.23	14.05
MIR-FD2	80.51	0.30	11.82	8.01
MIR-FD3	79.76	0.97	12.45	7.17
MIR-FD4	78.40	1.47	12.20	5.98
MIR1	58.34	7.50	16.28	16.29
MIR2	53.02	4.19	11.13	16.98

Forrás: Antal et al., 2017

A nyers csicsóka (kontrol) *Lab* színparamétereireihez képest az infravörös szárítással (MIR) kezelt minták eltérései a legnagyobb mértékűek (ΔE : 16-17). Ennek oka, hogy a csicsóka színe sötétedett (L), és a pirossági érték (a) nagymértékben növekedett, ezek egyértelműen a Maillard-reakcióra utaló jegyek. A liofilizált minták drasztikus színeltérési értéke (ΔE : 15,75) a termék fakulásának (L=88,34) köszönhető. A hibrid módszerrel szárított (MIR-FD2-4) csicsókaszeletek színe hasonlított legjobban a műszeres vizsgálat alapján a nyers csicsókáéhoz (ΔE : 5,98-8,01).

3.5. In vitro élettani hatásvizsgálatok eredményei – A csicsóka vizes kivonatának hatása T47D humán tumoros emlősejteken

A 2. ábrán a csicsókaliszt vizes extraktumának a tumoros sejtekre kifejtett hatását mutatjuk be. A kontrollhoz képest a csicsókaextraktum (5%, 2,5%, 1,25%) szignifikánsan csökkentette a tumoros sejtek számát és a szaporodását. A 2,5% és a 1,5%-os extraktum hatása nem különbözött lényegesen. Statisztikai elemzés alapján megállapítottuk, hogy a liofilizált csicsókapor vizes extraktumának minél nagyobb volt a koncentrációja, annál jobban gátolta a rákos sejtek proliferációját ($P<0,05$). Így az emlőtumoros sejtekkel szemben a növény fogyasztása egészségvédő hatást gyakorol.

2. ábra: A csicsókakivonat hatása az T47D emlőtumorsejtek proliferációjára
(Forrás: saját forrás)

3.6. Funkcionális élelmiszer-fejlesztési kísérletek eredményei – Csicsókával dúsított túródesszert előállítása

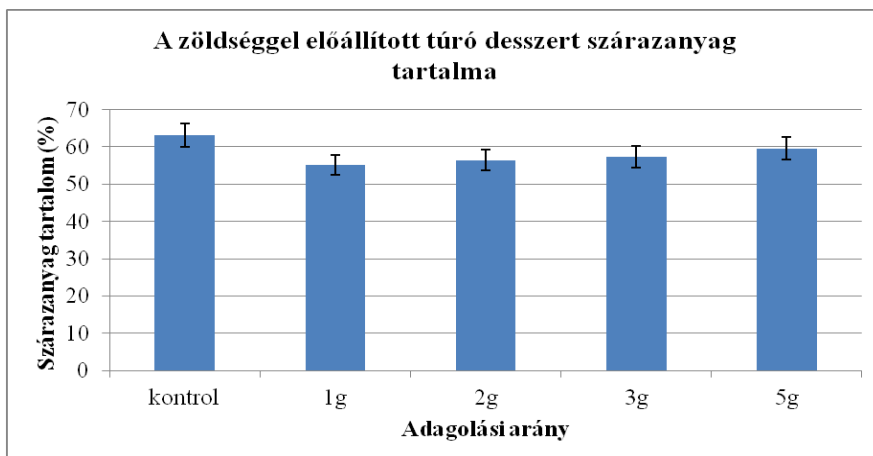
Szignifikáns eltérés nem igazán figyelhető meg a kontroll- és a csicsókás desszertek színjellemzői között (9. táblázat). Hagyományos túródesszerthez hasonló világossági értékekkel rendelkeztek a csicsókaliszttel dúsított túródesszertek is. A csicsókalisztes dúsítással a termék színjellemzői csökkentek, színe sötétedett. Az 5 g-os adagolásnál a nagyobb szemcsék is megfigyelhetőek voltak.

9. táblázat: A csicsókás túródesszert színjellemzői az adagolási arány függvényében

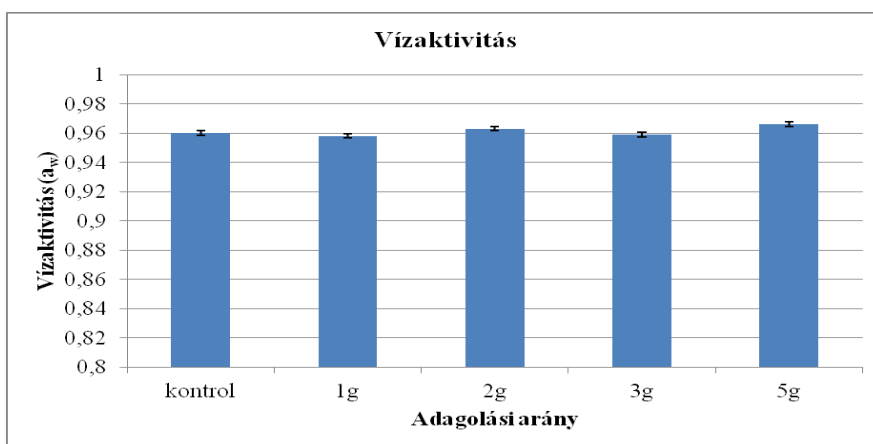
Szín-koordináta	Kontroll	Csicsókaadagolási arány			
		1 g	2 g	3 g	5 g
L*	92,55	94,6	88,9	89,04	86,38
a*	-1,41	-1,6	-1,505	-0,83	-1,275
b*	4,27	1,86	1,41	3,27	3,455
C	4,47	2,46	2,03	3,27	3,64
h	108,25	130,77	137,16	104,55	110,28

L: világosság; **a:** piros (+), zöld (-); **b:** sárga (+), kék (-); **c:** króma: teltség, mélység; **h:** színárnyalat (árnyalati szög) (Forrás: saját forrás)

Statisztikai elemzéseink alapján a csicsóka koncentrációja szignifikánsan nem befolyásolta a kész termék szárazanyag-tartalmát ($P < 0,05$). Annak ellenére, hogy csicsókaliszttel teljesen kiváltottuk a keményítőt, a kontrollhoz viszonyítva csökkent a szárazanyag-tartalom a próbatermékekben, emellett a növekvő csicsókaliszt-adagolás mellett a szárazanyag-tartalom nőtt (6. ábra). A kontroll és a termék vízaktivitása között szignifikáns különbség nem volt (7. ábra).

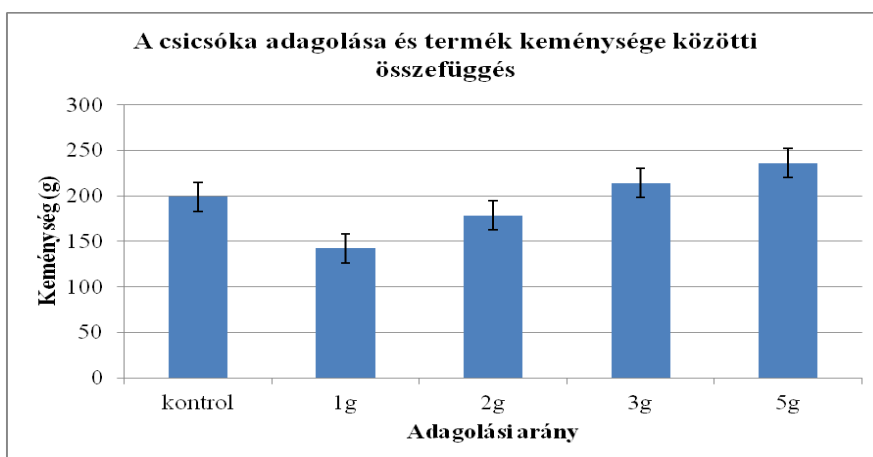

3. ábra: Csicsókával dúsított túródesszertek szárazanyag-tartalma %-ban (Forrás: saját forrás)

4. ábra: Csicsókás túródesszertek vízaktivitása (Forrás: saját forrás)

A kontrolltúródesszert keménységét a hozzáadott keményítő adta. Az adagolási arány növelésével a termék keménysége nőtt, és meghaladta a kontrollmintáét, mely a nagyobb rosttartalom és a liofilizált liszt nagyobb fajlagos felületének nagyobb vízkötőképességével indokolható.

5. ábra: A csicsóka adagolása és a termék közötti összefüggés (Forrás: saját forrás)

A csicsókás túródesszertek érzékszervi bírálatának eredményei alapján megállapítottuk, hogy a bírálók azonosan értékelték a kontroll- és a csicsókás túródesszertet a színt illetően, hiszen maga a liofilizált zöldség színe is fehér, fakó fehér volt, és a fehér színű túródesszertek a megszokottak. A csicsóka adagolásával elért ízváltozást kedvezően fogadták a bírálók. A bírálók számára a 3 g csicsókát tartalmazó túródesszert volt a legkedveltebb. A bírálók édesebbnek érezték a csicsókával dúsított túródesszerteket. A csicsókaliszt adagolásával érezhető és kedvelt volt a csicsóka íz- és illatkaraktere. A csicsókaadagolás növelésével kedveltebb volt a desszertállomány (keménység). A termék zsírossága a 3 g csicsókaliszt adagolási aránynál érte el, és a kevesebb csicsókatartalomnál meghaladta a kontroll zsírosságának kedveltségét. A szín és állomány összhatására a legkevesebb pontszámot az 5 g-os adagolású desszert kapta, mivel a nagy csicsókából eredően fakóbb lett a túródesszert, és érezhető volt a nagyobb méretű szemcsetartalom.

10. táblázat: A csicsókával dúsított túródesszert érzékszervi bírálatának eredménye

	Kontroll	Csicsókaadagolási arány			
		1g	2g	3g	5g
SZÍN					
összhatás	8,0	8,25	8,25	8,5	7,5
ILLAT					
savas	4,0	3,25	3,25	4	4,5
zöldségre jellemző	1,0	3,5	3,5	4,25	5,25
idegen	2,8	1,0	1,25	1,25	1,25
összhatás	5,5	7,5	7,5	7,5	6,75
ÍZ					
savassága	5,3	3,5	3,5	3,25	3,75
édes	3,0	4,75	5	4,5	4,25
zöldségre jellemző	1,0	3,5	4,25	4,5	5
élesztős	1,3	1	1,25	1,5	1,25
mellékíz	1,0	1	1	1	1
összhatás	7,3	7,5	8	8	7,5
ÁLLOMÁNY					
krémesség	5,5	6,5	6	5,5	5,25
keménység	5,3	5	5,25	5,5	6
zsírosság	4,3	4,75	4,75	4,25	3,5
összhatás	7,3	7,5	8	7,5	6,5

(Forrás: saját forrás)

4. Összegzés

A kapott eredményeink alapján a csicsóka gyenge termőhelyi adottságú területeken rossz, a szántóföldi növénytermesztés szempontjából csapadékszegény és aszályos évjáratban is képes 10 tonna feletti átlagtermésre. A csicsókával jól hasznosíthatók a tájegységünkre jellemző gyengébb adottságú homoktalajok. A növény kitűnően beilleszthető az ökológiai gazdálkodásba. Amennyiben csak a leveles szár kerül felhasználásra kevés a munkaerőigénye, jól gépesíthető. Étkezési célú felhasználásánál a meglévő eszközparkkal (burgonya) művelhető, betakarítható. A gumó etetése leggazdaságosabban szabadtartásban oldható meg, mert

vizsgálataink alapján csicsókaetetéssel csökkenthető az abraktakarmány-felhasználás, de a gumó tárolása és etetése sok, még megoldandó technológiai problémát vet fel.

A Balkányi sárga csicsókafajta beltartalmi értékét nem befolyásolta a természetben használt talaj típusa.

A csicsókaszeletek szárítási kísérleti eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a fagyasztva szárítás igen kedvezően hatott a késztermék minőségi paramétereire (keménység, rehidráció és vízaktivitás). Közismert, hogy a fagyasztva szárítás üzemeltetési ideje és villamosenergia-fogyasztása igen magas értéket képvisel, ezt a tényt mi is igazoltuk a jelen tanulmányban. A hibrid szárítás, azaz infravörös elő- és fagyasztva utószárítás kedvezően hatott a késztermék előállítási költségeire az előszárítás gyors, intenzív vízelvonásának köszönhetően. Kimutattuk, hogy a hibrid szárítás a végtermék minőségi jellemzőire is kedvező hatással van, pl. a színre, a vízaktivításra és a rehidrációra. A kutatási eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a kétfokozatú infravörös-fagyasztva megfelelő alternatívája lehet az egyfokozatú fagyasztva szárításnak.

A liofilizálással világos, homogén, porózus szerkezetű szárítmányt állítottunk elő. Dúsítóanyagként használva a liofilizált csicsóka világos, fehér jellege hozzájárul, hogy a hagyományos túródesszerthez hasonló világos színű terméket kapjunk, és nem okoz a dúsított termékben lényeges színváltozást.

A csicsókával dúsított túródesszert-prototípus funkcionális élelmiszerként értékelhető, mert élelmirost-tartalma prebiotikum, illetve a csicsóka vizes kivonata az emlőrákos sejteke tesztelve antiproliferatív hatást fejtett ki. A csicsókás túródesszert prototípusa a fogyasztók igényeit kielégítette, mert ízletesnek és tetszetősnek ítélték meg.

Felhasznált irodalom

- Antal T. – Tarek M. – Tarek-Tilistyák J. – Kerekes B. (2017): Comparative effects of three different drying methods on drying kinetics and quality of Jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus* L.). *Journal of Food Processing and Preservation*, 41(3), pp. 1-13.
- El Bassan, N. (1998): *Energy Plant Species: Their Use and Impact on Environment and Development*, James&James, London, pp 1-334.
- Faget, A. (1993): The state of new crops development and their future prospects in Southern Europe, in *New Crops for Temperate Regions*, Anthony, K.R.M., Meadley, J., and Röbbelen, G., Eds., Chapman & Hall, London, pp. 35–44.
- Franke, W. (1985): *Inulin liefernde Pflanzen*, in *Nutzpflanzenkunde*, 3rd ed., George Thieme Verlag, Stuttgart, p. 109.
- Gray, J.(2006): *Dietary fiber- ILSI concise monograph series*. pp. 30-39.
- Gunnarson, S. – Malmberg, A. – Mathisen, B. – Theander, O. – Thyselius, L. – Wünsche, U. (1985): Jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus* L.) for biogas production, *Biomass* 7, pp. 85–97.
- Judd, B. (2003): *Feasibility of Producing Diesel Fuels from Biomass in New Zealand*, <http://eeca.govt.nz/eecalibrary/renewable-energy/biofuels/report/feasibility-of-producing-diesel-fuels-from-biomass-in-nz-03.pdf>.
- Karimi R. – Azizi M. H. – Ghasemlou M. – Vaziri M. (2015): Application of Inulin in cheese as prebiotic, fat replacer and texturizer: A review. *Carbohydrate Polymers*. vol.19. pp. 85-100.
- Kaszás L. – Fári M. – Hodossi S. – Domokos-Szabolcsy É. (2016): Levélfehérje-vizsgálatok a csicsóka leveles hajtásának hasznosítása érdekében. *Agrártudományi Közlemények* 2016/7 43–47. old.
- Kays S. J. – Nottingham S. F. (2007): *Biology and Chemistry of Jerusalem Artichoke Helianthus tuberosus* L. New York: Taylor & Francis Group, pp. 97-116.

- Klass, D. L. (1998): Biomass for Renewable Energy, Fuels, and Chemicals, Academic Press, San Diego, pp. 225-331.
- Lippay J., (1664): Posoni kert, Cosmerovins, Bécs, 5–244. old.
- Modler H. W. – Jones J. D. – Mazza G. (1993): Observations on long-term storage and processing of Jerusalem artichoke tubers (*Helianthus tuberosus*) Food Chemistry. vol.48. pp. 279-284.
- Rutkauskas, G. (2005): Research on the characteristics of energy plant biofuel and combustion ability subject to harvest time, in 10th International Conference on New Technological Processes and Investigation Methods for Agricultural Engineering, Raudondvariz, Lithuania, September 8–9, 2005, pp. 350–356.
- Szabó B. – Ferenczi L. – Kosztyuné Krajnyák E. – Uri Zs. – Vígh Sz. – Szabó M. – Simon L. (2016): Csicsókagumó-etetés hatása mangalicák tömeggyarapodására In: Árpási Zoltán, Bodnár Gábor, Gurzó Imre (szerk.) A magyar gazdaság és társadalom a 21. század globalizálódó világában 2. kötet: „30 éves a békéscsabai felsőoktatás” jubileumi konferencia. 217 p. Konferencia helye, ideje: Békéscsaba, Magyarország, 2016. 05. 05. Békéscsaba: SZIE Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, 2016. 184–188. old.
- Szabó B. – Vígh Sz. – Szabó M. – Krajnyák E. – Uri Zs. – Vincze Gy. – Simon L. (2015): A tőszám hatása a csicsóka terméselemeire. In: Csicsek G., Kiss I. (szerk.). XI. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia, Pécs, 2015. május 6–9. Tanulmánykötet. Kiadó: Szentágotai János Szakkollégium, Dr. Hatvani Zsolt, Pécs. 163–166. old.
- Waqas A. – Summer R. (2017): Functional and therapeutic potential of inulin: A comprehensive review, Critical Reviews in Food Science and Nutrition, 59:1, pp. 1-13.
- Zubr, J. (1985): Biogas-energy potentials of energy crops and crop residues, in Proceedings of Bioenergy 84, Vol. III, Biomass Conversion, Egnéus, H. and Ellegård, A., Eds., Elsevier, Amsterdam, 1985, pp. 295–300.85

Szerzői adatok

Dr. Szabó Béla PhD főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem
szabo.bela@nye.hu

SZABÓNÉ BERTA OLGA

Az AGRÁRVÁLLALKOZÁSOK INFORMATIKAI ESZKÖZHASZNÁLATI SZOKÁSAI

ÖSSZEFOGLALÓ

Vizsgált területem egy gazdasági szektorra, a mezőgazdaságra irányult. Célom az volt, hogy minél alaposabban feltérképezzem az ágazatban tevékenykedő gazdálkodó szervezeteknek, tulajdonosaiknak viszonyát az infokommunikációs technikákkal (továbbiakban IKT), innovatív informatikai módszerekkel, integrált vállalatirányítási rendszerekkel kapcsolatban. A mezőgazdaság és az agrárközgazdaságtan informatikai és infokommunikációs kapcsolatrendszerével foglalkozó hazai, nemzetközi szakirodalom és saját kutatásom eredménye megerősített abban, milyen fontos az informatikai rendszerek használata ezen a szakterületen. A digitalizáció elősegítése, széles körű elterjesztése a magyar agrárvállalkozások gazdálkodását versenyképesebbé és hatékonyabbá tudja tenni (Szabóné Berta, 2019). Kutatásomban a magyar kettős könyvvizetést alkalmazó mezőgazdasági vállalkozások infokommunikációs (továbbiakban IKT) jellemzőit vizsgáltam meg egy kérdőíves felmérés eredményei alapján. Érdeklődésem arra irányult, hogy milyen tényezők hatnak a vállalkozások informatikai eszközhasználatára, és milyen okok állnak a háttérben. Cikkemben az eddig nem publikált eredményeket mutatom be.

ABSTRACT

My field of examination was concerned with an important sector of economy, agriculture. My aim was to map, as precisely as was possible, the relationship of agrarian enterprises and their owners to information technology, innovative information technology methods and ERP systems. The relevant Hungarian and international literature dealing with the interrelatedness of agriculture, agrarian economy and infocommunication technologies (hereinafter ICT) besides my own research convinced me about the importance of the use of information systems in this field as well. The enhancement of digitisation and helping its widespread use could make the management of Hungarian agrarian enterprises more competitive and effective. In my research, I present the ICT characteristics of agricultural enterprises using Hungarian double-entry bookkeeping, based on the results of a questionnaire survey. My interest was focused on what factors influence businesses to use an IT tool, and what the reasons are behind it. I show in this article my unpublished results and my SPSS analysis in connection ICT used by agricultural companies.

1. Bevezetés

A kutatás egy kérdőíves megkérdezésemre alapul. Ahogy a szakirodalomban Babbie (2008) megfogalmazza: egy felmérés egy bizonyos népesség jellemzőit egy adott populációból vett minta összegyűjtésével és a statisztikai módszertan felmérésével értékeli. Hunyadi-Vita (2008) alapján egyszerű véletlen mintavételt használtam, amit akkor használunk, ha homogén, véges elemszámú sokaság áll rendelkezésre, és a mintát visszatevés nélkül választjuk ki, minden lehetséges „n” elem számára azonos valószínűséget biztosítva, ami a szerzők szerint a reprezentativitás előfeltétele.

Vizsgálatomban tehát egyszerű, véletlen mintavételi eljárást alkalmazva kérdeztem meg a kettős könyvvizetetésű mezőgazdasági vállalkozásokat kérdőíves felmérés segítségével. Elemzésembe kizárólag a társas vállalkozások kerültek be, mert az egyéni vállalkozások nagy száma nem tette lehetővé reprezentatív minta kialakítását. A Székelyné Raál Éva (2010) által jegyzett felmérésben (Agrárgazdasági Kutató Intézet) a kettős könyvvizetetésű mezőgazdasági vállalkozásokra vonatkozóan egy összesített listát használtam, amely megyei szintre bontotta le és részletezte a vállalkozásokat, ez képezte az alapsokaságot.

A kérdőív összeállítása során segítséget jelentett egy előzetes, félig strukturált mélyinterjú keretében végzett vizsgálat, amikor felmértem 10 különböző méretű mezőgazdasági vállalkozásnál, hogy milyen főbb kérdésekre érdemes összpontosítanom a téma keretei között. A vizsgált területek a fő kérdéscsoportok tematikája alapján: a vállalkozás és vezetése; az információgazdálkodással kapcsolatos kérdések; a vállalkozás számítógépes rendszerére vonatkozó kérdések, valamint a vállalkozás terveivel, kapcsolatrendszerével, a vezetéssel kapcsolatos kérdéskör (Szabóné Berta–Juhász, 2020).

A kérdőíves kutatás eredményei alapján a 270 válaszadó mintáján statisztikai elemzést végeztem, mert kíváncsi voltam, van-e valamilyen kapcsolat a vállalkozás általános és a menedzsmenthez kötődő jellemzői, valamint az IKT-eszközök használata között. Megfogalmaztam tehát a feltevéseimet, melyek igazolására az SPSS statisztikai szoftvert alkalmaztam. A kapott adatokat elemeztem statisztikai módszerek segítségével, hogy megtudjam, feltevésem a reprezentatív minta alapján beigazolódik, vagy esetleg cáfolja az eredményem a téziseket.

2. A kutatás vizsgálati háttere

Elsődleges célom az volt, hogy felmérjem, milyen a szektor vállalkozásainak és a tulajdonosainak viszonya a kor és a jövő egyik legfontosabb technikai fejlesztéséhez: milyen attitűd, milyen hozzáállás jelenik meg az információtechnológiával és fejlesztéseivel szemben. A kérdőív összeállításakor azonban már az is dominált, hogy megtudjam, mi befolyásolja az IKT és a számítógép, illetve az internet használatát. Arra fókuszáltam, van-e a vállalkozás diverzifikáltságának, méretének vagy a vállalkozót jellemző egyes demográfiai jellemzőinek hatása, hogy használja-e a vállalkozás és a tulajdonos ezeket a rendszereket, az internetet, esetleg a precíziós agrárgazdasági eszközöket.

2.1. A vállalkozásvezetők képzettsége, tudása és demográfiai jellemzői

A kutatás során sok olyan információt és adatot gyűjtöttem be a vállalkozás tulajdonosával, vezetőjével kapcsolatban, melyek relevánsak lehetnek nemzetgazdasági szinten is.

Kíváncsi voltam arra, hogyan ítélik meg a vizsgálat alanyai a saját képzettségüket. Tudományterületi jártasságukat egy háromfokozatú skálán kellett értékelniük, melynél az 1 a magas, a 2 a közepes és a 3 az alacsony képzettségi szintet jelentette. A megkérdezettek saját képzettségi szintjüket minősítették a skála segítségével. Ez alapján állítottam össze az 1. táblázatot, ahol a válaszok erőssége alapján soroltam be az egyes tudományterületeket (Szabóné Berta, 2019).

1. táblázat: A döntéshozó alapképzettségének megítélése háromfokozatú skálán

Tudományterület	Képzettségi szint	Érték
Agártudomány	magas	1,3
Egyéb tudomány	közepes	1,7
Műszaki tudomány		2,3
Társadalomtudomány		2,3
Természettudomány		2,4
Orvosi tudomány	alacsony	2,8
Bölcsészettudomány		2,9
Művészettudomány		2,9
Hittudomány		2,9

Forrás: saját kutatás, n=270; 2017

Láthatjuk az 1. számú táblázatban, hogy a legmagasabbra az agrártudományi ismereteket értékelték a válaszadók. Közepesnek értékelték a műszaki, a társadalom- és természettudományi ismereteiket. Az egyéb kategóriába erdészeti, vegyészeti és gyógyszerészeti ismereteket írtak a kérdőív kitöltői. A válaszadók leggyakrabban a bölcsészeti, az orvostudományi és művészeti ismereteket vélték a legalacsonyabbnak. Ugyanakkor – egyfajta ellenőrzésképpen – a kérdőív utolsó harmadában újra feltettem nagyon hasonló kérdéseket, de ebben az esetben egy 1 és 5 közötti skálán kellett elhelyezniük a tudásukat, jártasságukat és szakértelmüket.

2. táblázat: A döntéshozó alapképzettségének megítélése Likert-skálán

Szakterület	Alacsony	Közepes	Magas
Szántóföldi növénytermesztés			4
Kereskedelem			3,8
Fejlesztési lehetőségek felismerése, stratégia		3,4	
Pénzügy		3,3	
Kertészet		3,2	
Adózás		3,1	
Számvitel		3,0	
Állattenyésztés		2,9	
Pályázatkészítés		2,7	
Informatika		2,5	
Jogi kérdések	2,3		
Vadgazdálkodás	2,2		
Halászat	1,5		

Forrás: saját kutatás, n=270; 2017

A 2. táblázatban azt láthatjuk, hogyan értékelték a vállalkozók a jelenlegi ismereteiket a megadott területeken. A kategóriák határát saját magam alakítottam ki, ahol az alacsony kategóriába a 0–2,5, a közepesbe a 2,5–3,5 és a magas kategóriába a 3,5–5 közötti értékeket csoportosítottam. Jól látszik a táblázatban, hogy viszonylag őszinte válaszokat adtak a gazdálkodók, hiszen több területen a legalacsonyabb válaszártékot is megjelölték. Ugyanakkor magasra tették a képzettségi szintjüket a kereskedelmi és egyéb területeken. Mivel a kérdőív lehetőséget adott ezeknek válaszoknak kiszűrésére is, így megnéztem az egyéb kategória összetételét. Főleg az erdészet és a turizmus területét jelölték még meg a válaszadók, akik azonban ennél a kérdésnél jóval kevesebben voltak (15 válaszadó) a többi kérdésre válaszoló 270 főnél. Az egyéb válaszok értékelése 4,7 átlagot eredményezett. A pénzügyi és gazdasági jártasság nem meglepő, hiszen az agrárszektort vizsgálva kiderült, hogy a vezetők az agrár szakterületen kívül ezeken a területeken szereztek még nagyobb jártasságot. Ezen adatok alapján a kapott válaszokból következtethetünk, hogy milyen képzettségi szintre és milyen egyéb ismeretek (pl. kereskedelmi, stratégiai, informatikai) átadására lenne a szektor tulajdonosainak szüksége.

2.2. A vállalkozásvezetők nemének, korának és iskolai végzettségének hatása az IKT-eszközök használatra

A vizsgálat során abból indultam ki, hogy a vállalkozás vezetőinek, döntéshozóinak – akár tulajdonos, akár menedzser vezeti a vállalkozást – demográfiai jellemzői meghatározhatják a vállalkozás arculatát, a technikai fejlődéshez való viszonyát. Így megvizsgáltam ezt a tényezőt is a rendelkezésemre álló reprezentatív minta segítségével hazánk agrárvállalkozásaira.

Megfogalmaztam a feltételezéseimet, melyet három tényezőre bontottam: a nem, a kor és az iskolai végzettség mint összetevők szerepeltek a nullhipotézisként, melyeket a keresztábra-elemzés módszerével vizsgáltam meg. A vizsgálat során azért a keresztábra-elemzést használtam, mert Sajtos–Mitev (2007) szerint ez az ajánlott vizsgálati módszer, amennyiben két vagy több nominális változó közötti összefüggést kell vizsgálni, valamint mutatja ezeknek a változóknak a kombinált gyakorisági eloszlását is. Alapvetően arra keresi az elemzés a választ, hogy az ordinális vagy nominális változók kapcsolatban állnak-e egymással, illetve milyen jellegű ez a kapcsolat.

Egyik feltételezésem az volt, hogy a számítógép használata és a vállalkozás vezetőjének demográfiai jellemzői (tulajdonosának iskolai végzettsége, kora és neme) között nincs összefüggés. Vizsgálatomban elemeztem a vállalkozás vezetőjének, döntéshozójának végzettségét, korát és nemét, összevettem és kerestem az összefüggéseket az IKT-eszközök használatával. Úgy véltem ugyanis, hogy ez az elemzés kimutatja, ha kapcsolat áll fenn a vezető, illetve a tulajdonos személyes jellemzői és az információs technika alkalmazása között. Rhoades (2004) kutatása szerint az USA-ban nagyon szoros, sztochasztikus kapcsolatot találtak a kutatók az iskolai végzettség és az informatikai eszközök, internethasználati szokások között.

Először a tulajdonos neme alapján vizsgáltam, ez a hipotézisem első része. A nullhipotézis azt a feltételezést tartalmazza, hogy a két változó, tehát a vállalkozás IKT-eszköz-használata és a vállalkozás vezetőjének, döntéshozójának neme nincs semmilyen kapcsolatban egymással. Vizsgálataimat minden esetben 5%-os szignifikancia szinten végeztem el.

3. táblázat: A tulajdonos(ok) neme statisztikai táblázata

		Gyakoriság	Megoszlás	Relatív gyakoriság	Kumulált gyakoriság
Valid	Férfi	98	36,3	37,8	37,8
	Nő	4	1,5	1,5	39,4
	Mindkettő	157	58,1	60,6	100,0
	Total	259	95,9	100,0	
Missing	System	11	4,1		
Total		270	100,0		

Forrás: saját kutatás, n=259; 2018

A tulajdonosok neme szerinti gyakorisági táblázatban (3. táblázat) láthatjuk, hogy milyen az abszolút gyakorisága a nemeknek a vállalkozásokon belül. 11 olyan válaszadó volt, ahol a nem irreleváns vagy kevésbé meghatározható volt. Ezekben az esetekben állami vagy önkormányzati tulajdonban van a cég, részvénytársaság, ahol a tulajdonos, vezető nemi hovatartozása kevésbé releváns a válaszadó szerint. A harmadik oszlopban szerepel a megkérdezettek százalékos megoszlása, míg a negyedik oszlop az érvényes válaszokat veszi figyelembe. Ahogy a 3. táblázat is mutatja, egyértelmű a férfiak túlsúlya a mezőgazdasági vállalkozások vezetői között. Sok esetben családi vállalkozásról van szó, ahol ugyan közös a döntéshozatal, de ezzel együtt is jelentős a férfi vezetők számbeli fölénye. A közös tulajdonban lévő vállalkozások (részvénytársaság, szövetkezet) esetében is inkább férfi vezetők a jellemzőek, de itt sok a női tulajdonos, ami a tulajdonviszonyok miatt másképpen jelenik meg.

A keresztábra-elemzés első résztáblázatából látható (4. táblázat), hogy a férfiak 96,9%-a használ számítógépet a vállalkozása vezetése során, míg a nők 50%-ban választották ugyanezt. Ahol közös vezetés vagy tulajdonlás volt a jellemző, ott 93,0% azok aránya, akik használtak számítógépet a munkájuk során.

4. táblázat: A tulajdonosok neme és a számítógép használatának keresztábra-elemzése

			Önök használják a számítógépet munkájuk során? Igen	Önök használják a számítógépet munkájuk során? Nem	Összesen
A tulajdonos(ok) neme:	Férfi	Count	95	3	98
		% within:	96,9%	3,1%	100,0%
	Nő	Count	2	2	4
		% within	50,0%	50,0%	100,0%
	Mindkettő	Count	146	11	157
		% within	93,0%	7,0%	100,0%
Total		Count	243	16	259
		% within:	93,8%	6,2%	100,0%

Forrás: Saját kutatás, n=259; 2018

Az elemzés, ahol a Pearson-féle Chi-négyzet együtthatót és az ezzel szoros kapcsolatban álló Cramer-féle V együtthatót vizsgáltam meg, megmutatta, hogy a mutató megfigyelt értéke 15,081 és a szignifikancia szint 0,001, melynek értéke nem haladja meg a 0,05 értéket. Vagyis a mutató értéke az 5%-os szignifikancia szint alatt van, így a nullhipotézisünk nem áll fenn, vagyis erős kapcsolat van a vezető, a tulajdonos nemi hovatartozása és a számítógép használata között a mezőgazdasági vállalkozások esetében. A valószínűségi arány 8,021, itt is talált szignifikáns kapcsolatot a mutató, melynek értéke 0,018, ami szintén alatta van az 5%-os szignifikanciaszintnek. A Phi értéke 0,241 és a Cramer-féle V is 0,241 értéket mutat, ami jelzi, hogy a vizsgált adatok érvényes eredményt hoztak, illetve ezen mutatók értéke 0,001, ami szintén szignifikáns kapcsolatot jelent a két változó között.

Összegezve: minden mutató értéke az 5%-os szignifikanciaszint alatt van, így a nullhipotézis nem áll fenn, vagyis a vezető neme befolyásolja a számítógép használatát a mezőgazdasági vállalkozások vezetői, tulajdonosai esetében.

A második vizsgálat során a tulajdonos kora volt az elemzés alapja, ez a hipotézisem B része. A nullhipotézis azt a feltételezést tartalmazza, hogy a vállalkozó számítógép-használata és a vállalkozás vezetőjének, döntéshozójának kora nincs semmilyen kapcsolatban egymással. A keresztábra-elemzés módszerét alkalmaztam ebben az esetben is, mivel a változó itt ordinális változó.

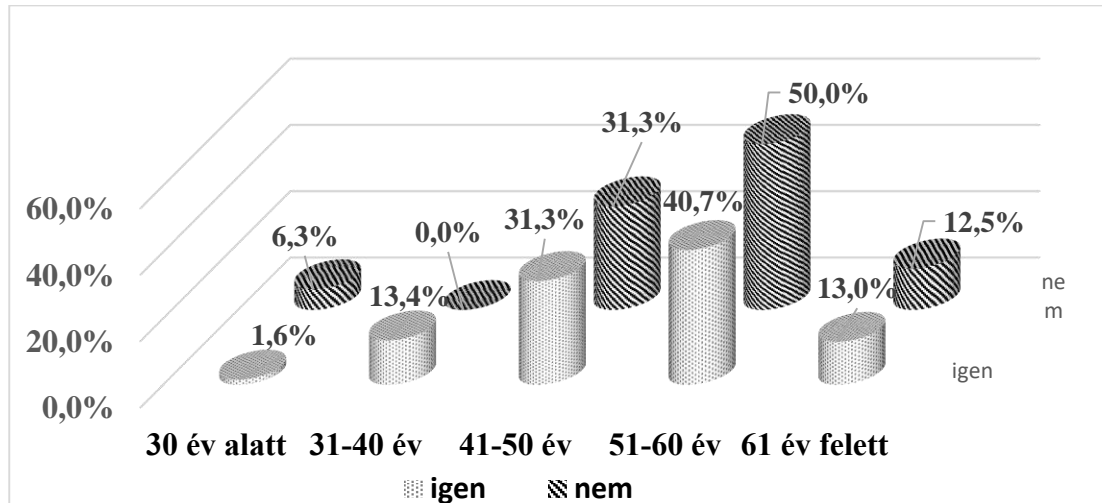
5. táblázat: A válaszadók kor szerinti összetételének statisztikai táblázata

		Gyakoriság (fő)	Megoszlás (%)	Relatív gyakoriság (%)	Kumulált gyakoriság (%)
Valid	30 év alatt	5	1,9	1,9	1,9
	31-40 év	33	12,2	12,6	14,5
	41-50 év	82	30,4	31,3	45,8
	51-60 év	108	40,0	41,2	87,0
	61 év felett	34	12,6	13,0	100,0
	Total	262	97,0	100,0	
Missing	System	8	3,0		
Total		270	100,0		

Forrás: saját kutatás, n=262; 2018

A tulajdonosok kor alapján való eloszlásában az összesített 5. táblázat megmutatja, hogy milyen az abszolút gyakorisága a kornak a vállalkozásokon belül. Látható, hogy öt válaszadó

harminc év alatti, de a többség 40–60 év közötti. Nyolc olyan válaszadó van, aki a kort nem adta meg. Ennek oka lehet az állami vagy önkormányzati tulajdon, illetve hölgyek esetén nem nagyon akaródzott a kort megadni. Ez mindössze a válaszadók 3%-át érinti, ami töredéke a vizsgált mintának, így az eredményre sincs jelentős hatása. Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a tulajdonosok összetétele előregedő tendenciát mutat a mezőgazdasági vállalkozások esetében. A negyven év alatti vezető, illetve tulajdonos mindössze 38 fő, ami csupán 14%-a a minta vállalkozóinak.

1. ábra: A tulajdonos kora és számítógép-használata keresztábra-elemzés alapján, %-os megoszlás (Forrás: saját kutatás, n=262; 2018)

Az 1. számú ábra mutatja a keresztábra-elemzés első résztáblázatának eredményét, amely szerint a válaszadók 93,9 százaléka használ, és mindössze 6,1 százalék nem használ számítógépet a munkájához. Ami igazán meglepő, hogy a 30 év alatti korosztályban 4 fő jelezte, hogy használ számítógépet, egy fő viszont nem, ami 20 százalékos arány ebben az esetben. A 31–40 év közötti korosztályban mindenki használta a számítógépet, de 41–50, 51–60 közöttiek és a 61 év felettek esetében is 90 százalék volt minden esetben a használat aránya, ami igen kedvező jövőképet fest előre.

A keresztábra-elemzés során található a Pearson-féle Chi-négyzet együtthatót, Phi- és az ezzel szoros kapcsolatban álló Cramer-féle V együtthatót vizsgáltam a kapcsolat vizsgálatához. Ebben az esetben a Pearson-féle Chi-négyzet megfigyelt értéke 4,151 és a szignifikanciaszint 0,386, melynek értéke meghaladja a 0,05 értéket. A valószínűségi arány hasonló a Khi-négyzetével (5,553), ami nagy minták esetén jellemző (Sajtos–Mitev, 2007). Itt sincs szignifikáns kapcsolat, mivel az értéke 0,235, ez azonban szintén meghaladja a 0,05 szignifikanciaszintet, ahol a vizsgálatot lefolytattam. A Phi értéke 0,126 és a Cramer-féle V is 0,126, ami jelzi, hogy a vizsgált adatok érvényes eredményt hoztak. Ugyanakkor nincs semmilyen szignifikáns kapcsolat, hiszen a számítás alapján a mutató szignifikanciaszintje 0,386 mindkét esetben, ami az 5 százalékos szint felett van, így a nullhipotézis fennáll, tehát a vezető korától független a számítógép használata az agrárvállalkozások tulajdonosi körében. Vagyis a mutató értéke az 5%-os szignifikanciaszint felett van, így a nullhipotézis fennáll, vagyis a vezető kora nincs hatással a számítógép használatára a mezőgazdasági vállalkozások vezetői, tulajdonosai esetében.

A harmadik részelemzés során a tulajdonos iskolai végzettségének hatását elemeztem a vállalkozásra nézve. A nullhipotézis az, hogy a vállalkozás számítógép-használata és a vállalkozás vezetőjének, döntéshozójának iskolai végzettsége között semmilyen kapcsolat nem

áll fenn. Ezt a vizsgálatot is keresztábra-elemzéssel folytattam le, hiszen adataim esetében ennek van relevanciája.

6. táblázat: A tulajdonosok iskolai végzettsége és számítógép-használatának keresztábra-elemzése

		Önök használják a számítógépet munkájuk során?		Önök használják a számítógépet munkájuk során?	
		Igen	Megoszlás	Nem	Megoszlás
A tulajdonos/ döntéshozó iskolai végzettsége:	Befejezett 8 általános	1	100,0%	0	0,0%
	Középiskolai érettségi nélkül szakmai oklevéllel	10	71,4%	4	28,6%
	Középiskola érettségivel	14	87,5%	2	12,5%
	Technikum	35	83,3%	7	16,7%
	Főiskola	68	98,6%	1	1,4%
	Egyetem	125	98,4%	2	1,6%
	Egyéb	1	100,0%	0	0,0%
Összesen		254	94,1%	16	5,9%

Forrás: saját kutatás, n=270; 2018

A 6. táblázatból kiderül, hogy középiskolát érettségi nélkül 14 fő, érettségivel 16 fő végzett. Technikummal rendelkezett 42 válaszadó, főiskolai 69 és egyetemi végzettsége 127 válaszadónak volt. Volt két olyan megkérdezett, akik egyéb, illetve a 8 általános kategóriát jelölték meg, de mindketten aranykalászos gazda tanfolyamot végeztek. Annak érdekében, hogy ne torzítsa ez a két adat a teljes sokaságot az ő végzettségüket is középszintűnek számítottam. Mindössze két olyan válaszadó van, aki nem tartotta relevánsnak az iskolai végzettséget, mert állami tulajdonban van a vállalkozás, így a döntéshozatalban a vezető felelőssége alacsony. Ebben az esetben inkább a vezető vagy a tulajdonos iskolai végzettségét vettem alapul a vizsgálat során. Ezek alapján végeztem el az első keresztábra-elemzést, így az összesített adatokkal dolgoztam, tehát közép- és felsőfokú végzettségű összesítéssel végzem el a vizsgálatot.

A 6. táblázat mutatja azt is, hogy azok a tulajdonosok és cégvezetők, akik használnak számítógépet a munkájuk során a teljes minta 94,1 százalékát teszik ki. Ugyanakkor az összesített eredmény alapján a középfokú végzettségűek 82,7%-a, a felsőfokú végzettségűek 98,5%-a válaszolta, hogy a munkájához használ számítógépet. Vagyis a középfokú végzettségűek 17,3 százalékban, míg a felsőfokú végzettségűek 1,5 százalékban nyilatkoztak úgy, hogy nem használnak számítógépet a munkavégzés során. Ez a válaszadók majdnem 20 százalékát teszi ki, ami nagyon sok ahhoz képest, hogy milyen jelentős mértékű ma már az agráriumban is az informatikai eszközök alkalmazhatósága, mennyire függ ez az ágazat is az IKT-használatától.

A részletes keresztábra-elemzés, melyben a χ^2 értéke 24,240 és a valószínűségi arány 21,289, megmutatja, hogy erős, szignifikáns kapcsolat van a számítógép használata és az iskolai végzettség között. Itt a vizsgált adatok alapján már szignifikáns kapcsolatot mutat ki az elemzés adattáblája, mivel 0,000 a szignifikanciaszint, ami nem haladja meg az 5%-os szignifikanciaszintet, amin a vizsgálatot lefolytattuk.

A Cramer-féle V értéke 0,300, a Phi szintén 0,300, bár ennek az előjele negatív, ami nem változtat a kapcsolat értékén (Csallner, 2015). Ezek a mutatók is erősen szignifikáns, 0,000 kapcsolatot jeleznek, így ez alapján kijelenthető, hogy a nullhipotézis nem igazolódott be, tehát nagyon szoros a kapcsolat, erősen függ a számítógép használata az iskolai végzettségtől.

Vizsgálataim alapján megalkottam a tézisem, miszerint Magyarországon az agrárszervezetek közül olyanok használnak számítógépet a munkájuk során, amelyeknél a tulajdonos végzettségi szintje magasabb. Minél magasabb a tulajdonos, a vezető iskolai végzettsége, annál inkább jellemző a számítógép használata a munkájuk során. Ugyanakkor, míg a kor esetében ilyen összefüggést nem lehetett kimutatni, erős sztochasztikus kapcsolat áll fenn a tulajdonos vagy vezető nemével kapcsolatban is: a férfiak nagyobb arányban használtak számítógépet a munkájukhoz, mint a nők az agrárvállalatok körében.

3. Összegzés

A német mezőgazdasági gazdálkodókat tömörítő szervezet, a Deutscher Bauernverband évente összeállítja jelentését, melyben áttekintik az aktuális agrárgazdasági kérdéseket, feladatokat. Legújabb beszámolójukban kiemelik, hogy míg egy gazdálkodó az 1900-as években még 4 embert látott el élelemmel, addig napjainkban 135 fő ellátását kell megoldania (Internet 1). Ezek a megdöbbentő számok is azt mutatják, mekkora kihívás a mezőgazdaság számára az egyre hatékonyabb, ugyanakkor gazdaságos termelés. A tanulmány kihangsúlyozta azt a tényt is, hogy az agrárium és az agrárgazdaság vagy agribusiness nem egymással azonos fogalmak, hiszen az agribusiness a teljes hazai termelés és kereskedelem akár 10-15 százalékát is elérheti, addig a szigorúan vett agrárgazdaság néhány százalékát adja a teljes GDP-nek. Ezért is meghatározó ennek a szektornak a modern, digitalizált világgal való kapcsolatának erősítése, fejlesztése.

Kutatásomban arra kerestem a választ, milyen tényezők befolyásolják egy vállalkozás életében az IKT-eszköz-használatot: a vállalkozás mérete, diverzifikáltsága vagy a tulajdonos és vezető demográfiai jellemzői határozzák meg a digitalizációval kapcsolatos attitűdöt, kapcsolatot. PhD-értekezésemben sok olyan kutatási eredményt nem tudtam kifejteni, amely érdekes lehet a döntéshozók és az agrárszakemberek szempontjából, így az eredmények további publikálásával remélem, hogy hozzájárulhatok a szektor mélyebb megismeréséhez, digitális feltérképezéséhez és fejlődéséhez.

Felhasznált szakirodalom

- Babbie, Earl (2008): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata; Balassi Kiadó; Budapest;
- Csallner A. E. (2015): Bevezetés az SPSS statisztikai programcsomag használatába; Letölve: 2017. 06. 30.; jgypkproject.hu/system/files_force/attachment/csallner-spss-javitott.pdf?download
- Hunyadi L. – Vita L. (2008): Statisztika I–II.; Aula Kiadó Kft., Budapesti Corvinus Egyetem p. 45.
- Rhoades; E. B. (2004): An Examination of the adoption of the Internet in agriculture magazines; University of Florida; Letöltés: 2009. 11. 25.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv; Alinea Kiadó, Budapest; p. 91–161.
- Szabóné Berta, O. (2019): Információs és infokommunikációs technológiák használatának összefüggései az agrárgazdaságban; PhD-dolgozat;
- Szabóné Berta, O. – Juhász Cs. (2020): A digitalizációs folyamat az agrárvállalatok körében, avagy egy kérdőíves kutatás eredményei; International Journal of Engineering and Management Sciences 5(1):625-636; DOI:10.21791/IJEMS.2020.1.51
- Székelyné Raál É. (2010): Kettős könyvvitelt vezető mezőgazdasági, vad-, erdőgazdálkodási és halászati szervezetek név- és címjegyzéke; Budapest, AKI; <https://www.aki.gov.hu/publikaciok/> Letöltés: 2011. 05. 26.

További források

Internet 1: <http://www.bauernverband.de> Letöltés: 2018. 01. 05.

Szerzői adatok

Dr. Szabóné dr. Berta Olga PhD adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
berta.olga@nye.hu

SZABÓ-ZSOLDOS GÁBOR

A KONCENTRÁCIÓS TÁBOR MINT A KRÜGER APÓ C. PROPAGANDAFILM MEGHATÁROZÓ MOTÍVUMA

ÖSSZEFOGLALÓ

Az Ohm Krüger (magyarul Krüger apó) a náci Németország óriási költségvetésből, nagy infrastruktúrával elkészített, 135 perces történelmi játékfilmje, amely a búr háború (1899–1902) kontextusába ágyazva közvetített britellenes propagandaüzeneteket. A német mozi nemzetközi szinten is jól ismert csillagaival (például a főszereplő Emil Jannings) fémjelzett film összekapcsolja a filmvászonon abszolút pozitívnak, tisztának, erkölcsösnek és bátornak ábrázolt búrokat és a gonosz, romlott imperializmus ellen folytatott elkeseredett küzdelmüket a Harmadik Birodalommal. A Krüger apó narratívájában a hitleri Németország a Nagy-Britannia elleni háborúval mintegy bosszút áll a dél-afrikai köztársaságok ellen elkövetett gaztettekért. A Krüger apóban használt szimbólumok, eszközök közül az egyik legérdekesebb a koncentrációs tábor. Jelen tanulmány a lágerjelenetek, és a britellenes propagandaüzenetek elemzése mellett a film magyarországi, rendkívül pozitív sajtókritikájának okaira is fókuszál.

ABSTRACT

Ohm Krüger (Uncle Krüger in English) is a more than 2 hours long historical fiction film made in Nazi Germany. The costly production of the movie required enormous infrastructure. The Uncle Krüger projected anti-British propaganda messages embedded into the historical context of the South African War (1899-1902) and featured such an internationally well-known German stars as the lead actor Emil Jannings. In the movie's context a parallel is drawn between the absolutely positive, virtuous, brave Boers, moreover their fight against the evil, vicious imperialism and the Third Reich. According to the narrative of Uncle Krüger, the war waged by Nazi Germany against Great Britain can be understood as vengeance for the crimes the British committed against the Boer Republics. Among the symbols and elements applied by the moviemakers the concentration camp is one the most fascinating. Apart from the concentration camp scenes and the anti-British propaganda messages, causes of the Uncle Krüger's positive reviews in the Hungarian press as well are reviewed by the present paper.

1. Bevezetés

A náci propagandagépezet a filmet kiemelt fontosságú eszközként kezelte. Ez a tény széles körben ismert, mint például Az akarat diadala, az Olimpia, a Jud Süss vagy Az örök zsidó c. filmek. Mégsem a felsorolt alkotások, hanem az 1941-ben mozivászonra kerülő Ohm Krüger (magyarul és ezután Krüger apó) érdemelte ki Joseph Goebbelstől a Nemzet filmje kitüntető címet. A dél-afrikai búr köztársaság, Transvaal elnöki pozícióját 1883-tól majd két évtizeden keresztül, 1902-ig¹⁴ elfoglaló politikus, Stephanus Johannes Paulus Kruger életének egyes fejezeteit feldolgozó több mint kétórás film középpontjában a brit túlerővel, a gyarmati kizsákmányolással, harácsolással szemben a szabadságukért elkeseredett harcot vívó afrikánerek heroikus küzdelmei és szenvedései állnak. A cselekmény csúcspontja, a katartikus jelenetek helyszíne, a brit hatóságok és katonai erők által Dél-Afrika-szerte felállított koncentrációs táborok egyike, amely ennél fogva a britellenes propagandafilmben felhasznált szimbólumok közül a legerősebb, legmeghatározóbb. A 21. századi néző számára a holokauszt után több évtizeddel, a 20. századi genocídiumokról rendelkezésre álló ismeretanyaggal meglepő lehet, hogy a náci propaganda pont azokat az eszközöket¹⁵ választotta ki és használta

¹⁴ 1900 nyaratól emigrációban

¹⁵ A háború kiterjesztése a civil lakosságra, deportálás koncentrációs táborokba.

fel a Nemzet filmjében, amelyeket az utókor zömmel velük és az általuk folytatott rasszista népiertő politikával azonosít. Jelen tanulmány célja, hogy feltárja a hazai és a nemzetközi kutatások által is csak részben vagy rendkívül érintőlegesen vizsgált, elemzett filmekben szereplő koncentrációs tábor ábrázolásának háttérét, eszközkészletét, továbbá, hogy kitérjen a Krüger apó hazai fogadtatására. Ebből eredően a göröcső alá vett források palettáját – a film mellett – többek közt magyar sajtóforrások is színesítik.

2. A Krüger apó helye és szerepe a Harmadik Birodalom propagandájában

Ahhoz, hogy a Krüger apót el tudjuk helyezni a náci propagandában, először érdemes áttekinteni, hogy a nemzetiszocialista állam milyen szerepet szánt a filmnek. A mozival a propagandát irányító Joseph Goebbelsnek komoly szándékai voltak. Elképzeléseit, a nemzetiszocializmus, az állam és a párt filmmel kapcsolatos megközelítését, a hatalomátvételt követően nagyon hamar egyértelművé tette a szektor képviselői számára, akikkel 1933. március 28-án találkozott a berlini Hotel Kaiserhofban. Goebbels benyomásai alapján a szakemberek körében nagy sikert aratott „a filmművészet új programjával. Meggyőződésem szerint minden résztvevő őszintén törekszik az együttműködésre” (Goebbels, 1994: 94). A találkozó alkalmával elmondott beszédéből jól kirajzolódnak az állam és a filmipar viszonyával, valamint általában a német film jövőjével és a neki szánt szereppel kapcsolatos koncepciójának körvonalai.

Az említett szempontok közül az egyik legfontosabb, amelyet érdemes kiemelni, az a művészetek objektivitásának tagadása. A propagandaminiszter véleménye szerint azt állítani, hogy „a művészet részrehajlásmentes volna, ostobaság, naivitás és logikátlan” (Goebbels in Rabinbach – Gilman, 2013: 561). Sőt az elfogulatlanság hirdetői jelentik az igazi veszélyt, mivel gátjai szeretnének lenni a „német nép gyökeres átalakításának” (Goebbels in Rabinbach – Gilman, 2013: 561). Annak ellenére, hogy Goebbels elmondta, hogy nem céljuk a filmvilág megbéklyózása („A művészet szabad és annak is kell maradnia”), mégsem hagyott túl sok kétséget azzal kapcsolatban, hogy milyen irányvonalat kell, hogy kövessenek a szcénában alkotók (Goebbels in Rabinbach – Gilman, 2013: 562). Minden korábban uralkodó, elfogadott megközelítéssel szemben a goebbelsi narratíva szerint az új német művészeti életnek és benne kiemelten a filmnek, a „nemzetiszocializmus talajából” kell kisarjadnia (Goebbels in Rabinbach – Gilman, 2013: 561).

Az új német filmes színtérnek a közízlést nem alábecsülve, hanem inkább arra reflektálva kell alkotásokat produkálnia. Goebbels kiemelten fontos szerepet szán az átlag német állampolgárhoz közelálló mainstream mozinak. A társadalomra jelentős hatást ugyanis leginkább ezen a csatornán keresztül lehet gyakorolni. Ehhez van szükség a közízlés, az ország és a lakosság megfelelő ismeretére. Csak az képes megfelelően hatásos filmet készíteni, aki ismeri a néplelket, akinek gyökerei „német földben” vannak: „A film csak akkor lehet egészséges, ha újra ráébred németiségére és erejének gyökereit a német földben keresi” (Goebbels, 1994: 94).

Érdemes a Krüger apó készítésének körülményeit, üzenetét és céljait összevetni a Goebbels által felvázolt koncepció szempontjaival. Közülük az elsőt, azaz hogy a nemzetiszocialista állam elképzeléseivel összhangban lévő alkotások megszületését várja el a szcénától a miniszter, a film tökéletesen teljesítette. A náci rezsim filmjei és a propagandafilmek halmaza gyakorlatilag teljesen fedik egymást, és ebbe teljesen beleillik a Krüger apó (Kracauer, 1991). Ezen a kategórián belül is az olyan britellenes filmek sorába zárkózik fel, mint például a *Der Fuchs von Glenarvon* (1940), *Mein Leben für Irland* (1941) vagy az 1943-ban megjelent *Titanic*. Mind a négy alkotás a briteket kritizáló propagandaüzeneteket nem a német, hanem más nemzetek történelmének kontextusába csomagolta. A propaganda a filmekben következetesen angoloknak nevezett britek

nemzetkaraktereként beállított negatív tulajdonságait emelte ki, nagyította túl, mint például a kapzsiság, a pénzéhség, az empátia és az emberiség teljes hiánya, a hideg haszonszerzés és pragmatizmus, a harácsolás és természetesen más népek elnyomása. Ezeknek esnek áldozatul a szabadságszerető írek, a Titanic ártatlan utasai vagy a világbirodalmi túlerővel hőiesen szembeszálló búrok. A néző pedig a készítő elképzeléseinek megfelelően a filmvászonra vitt karakterekkel, a profitért ártatlan utasokat hullámsírba juttató kapitalistával, az ír gyerekekből alázatos birodalmi alattvalókat képezni akaró zsarnoki természetű pedagógussal vagy a civileket hidegvérrel lemészároló katonákkal azonosítja az ellenséges nemzetet. Az emberi gonoszság, vérszomj és kicsinyesség morális gnómjaival szemben a propagandafilmben a világ, de legfőképpen saját nemzeteik számára a sötétben lángoszlopként világító gigászok küzdenek: a hazája szabadságáért a fájdalmat és a megaláztatásokat is vállaló ír iskolás, az embertelen pénzhajhászással szemben a humánusot képviselő német tengerésztiszt és a megalkuvást hírből sem ismerő, a jogiért harcosan kiálló búr. Ugyanezt a rendkívül éles kontrasztot fedezhetjük fel, ha a Krüger apó legfontosabb karaktereit vetjük össze. A filmben igazságos, rendkívül szigorú, családcentrikus, de ha az ország érdeke azt kívánja, akkor az összeütközést bárkivel, még a saját fiával is felvállaló, a békét kereső, de harcos Paul Krüger és a demens, alkoholista, kapzsi és a trónszékből ki nem mozduló Viktória királynő közti különbséget már nem is lehetne tovább fokozni. Rendkívül beszédes az a jelenet, amikor a politikai, személyi jellegű vitás kérdést a szkanderre emlékeztető erőjátékban eldöntő (Ohm Krüger, 00:22), egyébként bölcs és segítőkész búr elnök a Transvaal lerohanását tervező beteges Viktóriának a reumás panaszok enyhítésére afrikai gyógyszert, praktikákat javasol (Ohm Krüger, 00:53). Az írok a dél-afrikai politikus karakterét természetes igazságérzettel megáldott, a nép egyszerű fiaként kiemelkedő, de a többiek felé magasodó, a szinte sors által rábizott nemzetet önfeláldozóan irányító, Führer-szerű vezető képére formálták (Hallstein, 2002).

A Krüger apó üzenete, mondanivalója illeszkedett a Harmadik Birodalom külpolitikai céljaihoz. A film készítésekor a náci európai uralmának gyakorlatilag már csak Nagy-Britannia állta útját. Ezt figyelembe véve nem meglepő, hogy a britellenes céllal elkészített propaganda-játékfilmek zöme 1940-ben és 1941-ben jelent meg. Ráadásul a náci propagandagépezet nem kizárólag csak a hazai lakosság „hangolására” vagy a háborús célok igazolására használta ezeket a filmeket, hanem a csatlós, szövetséges és semleges államok elitjeinek és közvéleményeinek befolyásolására is. Joseph Goebbels és a gyártó, a Tobis cég is nagy reményeket fűzött a film exportjához. Mint minden, a náci Németországban készült filmet, a Krüger apót is három piacon tervezték értékesíteni: a Harmadik Birodalom határain belül, a szövetséges államokban és a semleges országokban. Az 1941-es megjelenés, valamint az erős, britellenes üzenet viszont jelentősen korlátozta a terjesztést. Spanyolországban csak egyszer és meghívott vendégeknek, zárt körben vetítették le a Krüger apó eredeti német változatát. Svédországban pedig a cenzúra annyira sok vágást kért, hogy az szinte egy teljesen másik filmet eredményezett volna. Japánban 1943-ig kellett várni a premierre (Vande Winkel, 2009). A közeli szövetséges Olaszországban viszont nagy sikereket könyvelhettek el a készítők, akik az 1941-es Velencei Filmfesztiválról a legjobb külföldi filmnek járó Mussolini-kupával térhettek haza. A Krüger apót szlovák, horvát, bolgár, román, magyar és finn mozik is műsorukra tűzték (Vande Winkel, 2009). A szatellit- és bábállamoktól eltérő módon a meghódított területeken főleg elővigyázatosságból nem vetítették a filmet, mivel a propaganda attól tartott, hogy a megszállt területek lakossága esetleg párhuzamot vél felfedezni saját maguk és a filmvászonon a brit katonák által vegzált búr civilek közt.¹⁶ Kivételt csak a megszállás alatt tartott francia

¹⁶1941 júniusában kezdődtek meg a Krüger apó luxemburgi vetítései. A film viszont megbukott a szinte puskalövés nélkül a Birodalomhoz csatolt területen (a nézőket különösen a koncentrációs táboros jelenetek ingerelték fel), amiből a náci propaganda irányítói arra a következtetésre jutottak, hogy például a hadműveletek

területek képeztek, ahol a náci propagandagépezet viszont minél előbb a mozikban akarta a Krüger apót látni. A németek egyfelől szerették volna minél jobban elidegeníteni a franciákat a közelmúltban még szövetséges Nagy-Britanniától, másrészt ki akarták aknázni a csatorna két oldalát jellemző, nagy múltra visszatekintő ellenszenvet és rivalizálást.

A Krüger apó propagandaként való alkalmazásával kapcsolatban nemcsak az említett problémák, hanem ideológiai aggályok is felmerültek. A piedesztálra emelt búrok ugyanis köztudottan erősen ragaszkodtak kálvinista hitükhöz, de ami ennél sokkal nagyobb problémát jelentett az az, hogy egy kevert népről van szó. Az afrikánerek ősei ugyanis nagyobb részben hollandok, kisebb részben francia hugenották és német telepések voltak. A vegyes hátterű nép heroizmusának kiemelése pedig ellentmondásba került a náci ideológia keveredést elítélő nézet rendszerével (Klotz, 1998).

A Krüger apó témaválasztásában is tökéletesen megfelelt a Goebbels által támasztott elvárásnak. A film ugyanis egy olyan történeti kontextusba helyezett propagandaüzeneteket, amely jól ismert volt az átlag német és az átlag európai számára egyaránt. A Krüger apó megjelenése előtt négy évtizeddel lezajlott búr háborút a világ első mediatizált fegyveres konfliktusaként is szoktak számontartani. Németországban az újságok, napilapok nagy számban közöltek beszámolókat, írásokat, véleménycikkeket a dél-afrikai hadiesemények kapcsán (Moore, 2010). Hitler a Mein Kampfban meg is említi a búr háborút, amely gyerekként lenyűgözte őt (Hitler, 1936). Hasonlóan a kontinens más országaihoz (kivéve természetesen Nagy-Britanniát), a német közvélemény zöme is a búr köztársaságokkal szimpatizált. A búr háború mint az első világháborút megelőző egyik legnagyobb összeütközés, valamint annak főbb eseményei, szereplői, így maga Paul Kruger is ismert volt az európaiak számára. Egy olyan ügy, egy olyan nemzet, egy olyan vezető, amellyel kapcsolatban könnyű volt szimpátiát ébreszteni, mivel a Krüger apó készítői már eleve meglévő rokonszenvre tudtak építeni. Ráadásul a minden propagandaanyag alapját képező igazságmagot vagy féligazságot sem kellett nagyon keresni, hiszen a brit katonai erők ténylegesen vegzálták a búr civil lakosságot. A búr farmok felgyújtása és a koncentrációs táborok felállítása szintén a háború világszerte ismert aspektusai voltak. A téma szinte kínálta magát: egy olyan kérdés, amelyen keresztül be lehet mutatni a kapzsi, imperialista, a kis nemzetek szabadságát eltipró britek igazi arcát. A film ötletével a főszereplő, a Krüger elnököt megformáló Emil Jannings rukkolt elő, aki a transvaali politikus memoárjának 1941-es német újrakiadásának előszavát is jegyzi (Vande Winkel, 2009).

A Krüger apó mindezek mellett kiválóan megfelelt a Goebbels által a mainstream mozi kapcsán megfogalmazott elvárásoknak is. A propagandaminiszter három filmet állított példaként a német filmesek elé. Az első, a monumentális szovjet Patyomkin páncélos (1925), amelyet Goebbels páratlan meggyőzőerővel bíró alkotásnak tartott, egy olyan filmnek, amely még „a semleges nézőből is bolsevikot csinál” (Goebbels in Rabinbach – Gilman, 2013: 560). A második, a Love (1927) Greta Garbo játéka¹⁷ keresztül bizonyította be, hogy a film az nem a színház pótléka, hanem teljesen önálló művészeti ág. Végül, de nem utolsósorban a modern, de még az idősebb nézőket is elbűvölő Die Nibelungent (1924) emelte ki Goebbels (Goebbels in Rabinbach – Gilman, 2013). Monumentalitás, kiemelkedő színészi játék és az átlagnézőhöz közeli témaválasztás, a Krüger apó mindhárom szempontból a náci filmes szektor egyik csúcsteljesítményeként értékelhető. A Patyomkin páncélossal nem csupán a grandiozitás az egyetlen közös pont, a Krüger apó koncentrációs táboros jelenetei közt van olyan, amelyet Eisenstein 1925-ös alkotása inspirált (Joost, 2008). A transvaali elnököt alakító Oscar-díjas, komoly amerikai karriert magáénak tudható Jannings, egyike volt a kor világszinten is elismert német színészeinek (Gemünden, 2010). A témaválasztás, az átlag német és európai polgárok

által komolyan érintett Lengyelországban visszafelé sülné el a propagandafegyver, és csak németellenes érzelmeket generálna.

¹⁷ Greta Garbo Anna Kareninát alakította.

számára is jól ismert búr háborús kontextussal garantálta, hogy a film tömegeket tud majd a mozikba vonzani.

A Goebbels által 1933-ban beígért állami megbecsülés sem maradt el. Az 1940 szeptembere és 1941 márciusa közt gigaköltségvetésből, óriási infrastruktúrával¹⁸ leforgatott Krüger apót a Nemzet filmje kitüntető címmel, Emil Janningsot pedig emlékgyűrűvel díjazta az elkápráztatott propagandaminiszter: „Átnyújtottam Janningsnak az újra alapított film-becsületgyűrűt. Azért a nagy teljesítményért, melyet a német filmművészet terén nyújtott” (Goebbels, 1994: 278).

3. Koncentrációs tábor mint propagandaeszköz

A náci propagandagépezet nagyon korán, már az 1930-as évek első felétől kezdve használta a koncentrációs tábort mint eszközt különböző anyagokban. Ennek kül- és belpolitikai okai egyaránt kimutathatóak. Egyfelől szükséges volt Németország nemzetközi reputációját védendő kialakítani a világ közvéleményének tálalható narratívát az új hatalom által felállított koncentrációs táborokról, másrészt a német lakosságnak is meg kellett indokolni a lágerek létét (Moore, 2010) (Forth, 2017).

Fontos kiemelni, hogy a náci propaganda nem tagadta le, hogy volnának táborok Németországban. Ellenkezőleg, a német lágereket mint szükséges és jól működő intézményeket hozta fel példaként a rivális, ellenséges országok koncentrációs táboraival szemben. A hivatalos álláspont szerint a náci rezsim táborai tulajdonképpen átnevelő intézmények, amelyek a társadalmat védik a biztonságát és a jövőjét fenyegető veszélyes elemektől (Moore, 2010). Ezzel szemben az osztrák, a brit táborok vagy a szovjet Gulag a kegyetlenkedések, a pusztítás, a népirtás, a megsemmisítés eszközei.¹⁹ Fel lehetett mutatni a múltból vagy a jelenből vett példákat, és a német társadalomnak el lehetett magyarázni, hogy nem a nácik állították fel az első koncentrációs táborokat, hanem a britek, akik amellet, hogy rosszul szervezték meg a deportáltak ellátását, még változatos módon sanyargatták is a civileket.

Ennek a propagandának az egyik legjobb példája, csúcsterméke a Krüger apó c. film. A több mint kétórás játékidőből összesen körülbelül 15 perc játszódik koncentrációs táborban, mégis ezekben a jelenetekben sűrűsödik össze a nácik britellenes propagandájának minden fontosabb eleme. A rendkívül gonosz britek kapzsi, harácsoló imperializmusa, vérszomja, a kis nemzetek könyörtelen eltiprása élesen szembeállítva a búrok heroikus önfeláldozásával, morális felsőbbrendűségével.

A koncentrációs tábor szó a film második felében hangzik el először, amikor Horatio Herbert Kitchener altábornagy, a Dél-Afrikában harcoló brit erők főparancsnoka egy kabinetülésen javasolja a búr lakosság deportálását és farmjaik felégetését. Kitchener arra hivatkozik, hogy ez egy gyarmati háború, amelyet csak gyarmati eszközökkel lehet megnyerni, és ez azt jelenti, hogy „nincs több humanitárius szentimentalizmus” (Ohm Krüger, 01:26).

A Krüger apó koncentrációs táboros jelenetein belül a készítő a karaktereken és különböző szituációkon keresztül közvetítettek propagandaüzeneteket. Mindkét esetben természetesen szinte végletekig kiélesített a kontraszt a búrok és a britek között. Az említett részben szereplők közül érdemes kiemelni a tábort felkereső brit nő karakterét. A készítő a The Times tudósítójának, Flora Shaw-nak alakját vitték filmvászonra. A filmbeli brit újságíró nem emberbaráti szeretetből utazik az egyik koncentrációs táborba, hanem sötét politikai célok vezérlik. Kihasználva a búr nők kiszolgáltatottságát, az éheztetést, Shaw egy olyan nyilatkozatot akar aláíratni a búr nőkkel, amelyben kijelentik, hogy a megpróbáltatásaikról

¹⁸ A náci Németország harmadik legköltségesebb filmjeként, az Ohm Krüger 5 477 000 birodalmi márkába került.

¹⁹ A Gulag esetén a propaganda még csak a koncentrációs tábor szót sem használta, hogy még csak ilyen módon se kerüljenek a szovjet és a náci intézmények egy kategóriába.

szóló hírek hamisak, sőt ellátásuk megfelelő, továbbá kérik férjeiket és fiaikat, hogy tegyék le a fegyvert, és hagyjanak fel a harccal. A proklamációért cserébe a táborlakók hozzájuthatnának a brit anyák által küldött segélyszállítmányokhoz. Ezzel a becstelenséggel dacol Krüger felesége, akit történetesen ebbe a táborba deportáltak. A búr asszony nagyon hamar átlát a humanitáriusnak álcázott akción, méltóságteljesen, de kemény szavakkal utasítja vissza a „segítséget” („Magát a Sátán küldte”), és inkább a becsületes éhezést választja (Ohm Krüger, 01:55).

A Krüger család más tagjai is feltűnnek a koncentrációs táboros jelenetekben. A farmok felégetését és a deportálást a nézők a transvaali elnök családjával történeteken keresztül követhetik végig. Jan Krüger, Paul fia Angliában tanult, ahonnan teljesen lenyűgözve (illetve „megfertőzve”) tér haza, és az a célja, hogy a búrokat és a briteket kibékítse. Ezért még az apjával való szakítást is vállalja. Álláspontján még a háború sem változtat. Ő maga, családja férfi tagjai közül egyedülként nem vonul hadba. Majd egyik este, amikor a feleségének, Petrának pont Nagy-Britannia nemes céljairól értekezik, farmjukat felkeresi egy brit őrjárat. Az egyik katona meg akarja erőszakolni Petrát. Jan végezve felesége támadójával megvilágosodik. Pálfordulása jó időben megy végbe, mert a következő pillanatban belovagol Christiaan de Wet tábornok a kommandójával, és kiűzi a farmot megszálló briteket. Ezt követően Jan óriási lelkesedéssel veti magát a harcba. Távollétében viszont a farmját felgyújtják, családját pedig deportálják. Felesége kétségbeesett kérdésére egy brit katona azt a választ adja, hogy „ne aggódjon asszonyom! Koncentrációs táborba kerülnek” (Ohm Krüger, 01:50).

Az elemzés, a propaganda szempontjából a film utolsó harmadának legérdekesebb karaktere megkérdőjelezhetetlenül a tábor irányító brit tiszt, akiben lehetetlen nem fölfedezni Winston Churchillt. A brit miniszterelnökhöz rendkívül hasonlító kerek képű, túlsúlyos őrnagy vitathatatlanul a tábor és az egész film legellenszenvesebb szereplője. Azért, hogy a nézőkben teljes legyen a párhuzam Churchill és a történet leggonoszabb figurája, a parancsnok közt, a készítők szinte aláhúzták a hasonlóságot olyan elemekkel, mint a szivar vagy a bulldog.

A brit őrnagy karaktere köré épül fel a koncentrációs tábori jelenetekhez kapcsolódó szituációkba ágyazott propagandatartalmak zöme. Először a lágerben ételért sorban álló nőket láthatjuk, akik közül az egyik panaszkodik a brit katonáknak. Haldokló gyermekének kér több ételmezt. Könyörgése süket fülekre talál, a katonák még az elhunyt táborlakók adagját sem osztják ki. A következő percekben pedig feltűnik a Churchill-hasonmás parancsnok, aki kényelmes barakkjában lakmározik. Sőt, miközben a búr nők helyzetéről és a már említett nyilatkozatról beszélget a brit újságíróval, még a bulldogját is megeteti két-három szelet baconnel.

A brit dőzsöléssel, habzsolással az önmagukért, a becsületükért és gyermekeikért kiálló búr nőket állították szembe a készítők. A deportált feleségek és anyák (mindannyian talpig feketében) hangosan követelik, hogy a romlott konzervek helyett rendes élelmiszert kapjanak. A zendülők közt főszereplő Krüger felesége, aki azt veti oda a tábor orvosának²⁰, hogy ha „meg akarnak ölni minket, akkor inkább lőjenek!” (Ohm Krüger, 01:57). Ebbe a szituációba érkezik meg az arcpirítóan cinikus őrnagy („Á, a doktor és az ő háreme!”) (Ohm Krüger, 01:57). A búr nők azt kiabálják a tisztnek, hogy „gyilkos” és „véreb”, mire a Churchill-karakter pisztolyt ránt, és lelkiismeret-furdalás nélkül lelövi a rá szitkokat szóró bátor búr asszonyt.²¹

²⁰ Az egyetlen nem teljesen ördögi brit karakter a filmben.

²¹ Az orvossal pedig megígérteti, hogy tanúja lesz, hogy önvédelemből lőtt.

1. kép: A bulldogját baconnel etető Churchill-hasonmás táborparancsnok
(Forrás: Ohm Krüger, 01:54)

A túlerővel, az elnyomással szembeni elkeseredett, tragikus, de becsületese ellenállás motívuma az, amellyel a film legkatartikusabb jelenetében találkozhatunk. A nézők szívét szorongató végjátékban a gerilla Jan az éj leple alatt a tábor közelébe lopózik, ahol a szögesdrót kerítésen keresztül próbálná elérni Petra kezét. Az ifjú Krüger itt tudja meg, hogy két gyermekét elvitte a tifusz, majd az örök elfogják. A kőszívű őrnagy halálra ítéli Jant, aki búcsújában a Petra iránt érzett szerelmét összeköti a búrok ügyével („Érted, a nemzetünkért és a hazánkért halok meg”), majd felkiált, hogy „átok Angliára”, és a katonák kirúgják a lába alól sámlit (Ohm Krüger, 02:04). Petrát pedig, aki megismétli felakasztott férjének utolsó szavait, a parancsnok azonnal lelöveti. A felbolydult, szinte csak nőkből és asszonyokból álló tömeget a brit katonák halomra lövik. Amikor elhalkul a fegyverek zaja, akkor egy, a halott anyja holtteste mellett feltápászkodó kisgyermek keserves sírásával ér véget ez a rendkívül sokkoló jelenetsor. A kép ezt követően a holttestekkel borított dombról a sírkeresztek rengetegére vált, a sírást pedig elnyomja az angol himnusz instrumentális, dramatizált átírata. A megrendítő cselekmény, a halott civilek, a lemészárolt nők, a haldokló gyerekek látványa, a katonák embertelen kegyetlenkedése, az empátia teljes hiánya, az árnyalatlanul abszolút fekete-fehér karakterek²², természetesen azt a propagandacélt szolgálták, hogy a goebbelsi szóhasználatból élve, még a semleges néző is búrbarát, de még inkább britellenes érzelmekkel távozzon a moziból.

A Krüger apó, ha nem is happy enddel, de az egész történetet elmesélő, az életének végén járó száműzött transvaali elnök reményteljes jóslatával zárul: „Mi csupán egy kis és gyenge nemzet voltunk. Nagy és erős nemzetek kelnek majd fel a brit zsarnokság ellen, és Angliát a földdel teszik egyenlővé. Isten legyen velük! Megtisztítják az utat egy jobb világ számára” (Ohm Krüger, 02:08). Így ér össze²³ a brit imperializmus és a zsarnokság ellen harcoló búr köztársaságok ügye a náci Németországgal, mivel Krüger (illetve rajta keresztül a film készítői) az Angliát romba döntő „erős nemzetek” kapcsán természetesen a Harmadik Birodalomra gondolt.²⁴ A soha meg nem alkuvó, a hazája szabadságáért haláláig küzdő búr hős

²² Fegyvertelen nőket lelövető Churchill – az elnyomással szemben, a közösség, a nemzet ügyéért inkább az éhhalált választó búr nők.

²³ Természetesen a Churchill-karakter is ezt a célt szolgálja.

²⁴ Érdekes, hogy a filmben nem Krüger az egyetlen, aki halála előtt jósol. Viktória királynő a halálos ágyán szintén látni véli a jövőt. Az uralkodónő egyrészt arra kéri Albert herceget, hogy fejezze be a búrok elleni háborút, másrészt megjövendöli a náci Németország felemelkedését és Nagy-Britannia hatalmának leáldozását: „*valami borzalmas dolog közeleg.*” Mindezek mellett Viktória utolsó mondata a Brit Birodalmat történelmi távlatokban helyezi nagyon negatív kontextusba: „*[...]mindig légy biztos benne, hogy a nemzetek gyűlölik egymást. [...] Az a nap, amikor megbékélnek egymással, a bukásunk napja lesz*” (Ohm Krüger, 01:44).

váteszként jövendőlte meg azt, hogy a britek uralma, a világban elkövetett gaztetteik nem maradnak megtorlatlanul. A mozilátogatók többek közt a búrok filmben ábrázolt szenvedésein keresztül láthatták igazoltnak a tengelyhatalmak Nagy-Britannia ellen viselt háborúját. A britek borzasztó koncentrációs táborai és a deportáltakkal szemben elkövetett kegyetlenkedéseik a nézők számára alátámasztották a propaganda által már korábban megfogalmazott állításokat: mások lágerei sokkal borzasztóbbak, mint német párjaik.

4. A Krüger apó Magyarországon

A Krüger apó magyarországi fogadtatása a hazai sajtó tükrében kiemelkedően pozitív volt. A magyar folyóiratok műfajtól és politikai irányultságtól függetlenül nagyon elismerően nyilatkoztak a filmről. A „hazai földhöz való ragaszkodás gyönyörű, megrendítő hősi eposza” (Ellenzék, 1942/41: 6), az „áldozatos hazaszeretet örökszép himnusza” (Délmagyarország, 1942/26: 3), „filmsoda” (Keleti Újság, 1942/44: 3), „a szabad haza himnusza, a függetlenségi harc apoteozisa, a nemzeti ellenállás hőskölteménye” (8 Órai Újság, 1941/288: 4) – még hosszasan lehetne sorolni az ezekhez hasonló (a mai olvasónak gyakran igen giccses) szuperlatívuszokat, amelyekkel a hazai újságírás díjazta a filmet. Még a mérsékeltebb vélemények is kiemelkedőnek találták a Krüger apót.

Érdeemes megvizsgálni a film hazai sikerét a tanulmány elején bemutatott goebbelsi szempontok aspektusából: monumentalitás, kiemelkedő színészi játék és az átlagnéző érdeklődésével találkozó témaválasztás. A Krüger apó grandiozitását, az óriási infrastruktúrát, amelyet felvonultatott, a közéleti és a filmes szakmai sajtó is kiemelte. A Tobis magyarországi képviselője a Film Színház Irodalomnak adott interjújában a „világ legmonumentálisabb” filmjeként aposztrofált Krüger apót úgy harangozta be mint, amely „óriási tömegjelenetekkel, a statiszták tízezreinek megmozgatásával s általában a kiállításnak olyan pazar bőkezűségével készült, amilyenre még nem volt példa” (Film Színház Irodalom, 1941/33). A szakírók nem csupán az érdekes helyszínek sokaságát értékelték („Afrika, csatatér és a londoni királyi udvar”), hanem a „maszk művészete” kapcsán a filmből kivágott képeket csodálva vetették össze az eredeti történelmi szereplőkről, például Viktóriáról, Joseph Chamberlainról és Kitchenerről készült fotókkal (Mozi Újság, 1941/1). A Film Színház Irodalom karácsonyi ajánlójának hőmérője a Krüger apót megmérve egészen a kitűnő fokozatig szaladt fel. Az értékelő finom kritikával illeti a következő mondatban már lenyűgözőnek tartott tömegjeleneteket, amelyek a rovat szerzője szerint nem engedik mindig megmutatni Jannings kimagasló tehetségét (Film Színház Irodalom, 1941/52).

A főszereplő, Emil Jannings alakításáról a filmmel foglalkozó közel összes cikk ódákat zengett. Tulajdonképpen a rendezővel, Hans Steinhoff-fal csak említés szintjén foglalkozott a magyar sajtó, a Krüger apót a hazai nézők egyértelműen a főszereplővel azonosították. Ez nem meglepő, hiszen Jannings a német mozi egyik legismertebb sztárja volt ebben az időben, lehetett rá építeni a reklámot. Noha nem ő volt az egyetlen ismert színész, aki feltűnt a vásznon²⁵, mivel oroszlánrésze volt az előkészítő munkálatokban, ezért a közönség joggal azonosította az Ohm Krügert Jannings-filmként. A Mozi Újság első számának olvasói Jannings otthonába nyerhettek bepillantást a film kapcsán a színésszel készült interjú által (Mozi Újság, 1941/1). A szélsőjobboldali Magyarország azzal büszkélkedett, hogy a német filmcsillag cikkét közölhette. Az írásban Emil Jannings szenvedélyesen vall a transvaali vezetőhöz kötődő személyes viszonyáról, és közben összekötve a búrokat a náci Németország törekvéseivel, felmondja a film propagandaüzenetét, és tökéletesen megfelel a nincs elfogultságmentes művészet goebbelsi tételének: „Eseménydús napjainkban, amelyben Európa új rendet kap, a német nemzet minden életmegnyilvánulásának célja a leszámolás Angliával. Ez alól a nagy

²⁵ A Jud Süssből ismert Ferdinand Mariannak Cecil Rhodes szerepe jutott.

feladat alól a színész sem vonhatja ki magát, hiszen légüres térben nem lehet művészi alkotást produkálni” (Magyarság, 1941/74: 9).

A legizgalmasabb aspektus viszont az, ahogyan a magyar nézők reagáltak a film által felvetett kérdésekre. A kortárs hazai sajtó alapján a téma, a búr háború abszolút találkozott a hazai közönség érdeklődésével, amely közvetlenül visszavezethető a negyven évvel korábbi eseményekre. A búr köztársaságok és Nagy-Britannia küzdelmét a századfordulós magyar közvélemény, hasonlóan más európai országokhoz, élénk érdeklődéssel követte. A Krüger apó viszont nem csak azért aratott sikert itthon, mert „még a fiatalabb generációknak is az emlékében” éltek a négy évtizeddel azelőtti dél-afrikai események (Ujság, 1941/89: 13). A témával kapcsolatban véleményüknek hangot adók egy számottevő része könnyen és előszeretettel vont párhuzamot az osztrák és orosz túlerővel szemben harcoló 1848–1849-es magyarság és a Brit Birodalom ellen fegyvert ragadó búrok közt. Ez a narratíva éledt újjá a Krüger apó kapcsán, és ezért nyerte el a magyar nézők tetszését. A számos egybehangzó vélemény közül talán a Magyar Nemzet kritikusanak gondolatai illusztrálják a legjobban ezt a jelenséget: „A film alapeszméje nagyon közel áll hozzánk, hiszen nekünk is volt negyvennyolcas szabadságharcunk” (Magyar Nemzet, 1941/291: 25).

Végül, de nem utolsósorban érdemes röviden kitérni arra a kérdésre, hogy a hazai sajtóban milyen nyomai lelhetőek fel a Krüger apó által közvetített üzeneteknek és a neki szánt propagandacélok elérésének. A film kapcsán megnyilatkozók egy jelentős része fogalmazott meg britellenes véleményt. A Magyarság publicistája tökéletesen azonosítva a kegyetlen táborparancsnokot a brit miniszterelnökkel „szadista [...] a búr asszonyokat lövő és gyermekeket halálra ítélő” Winston Churchillről, „angol kalóz-mentalitásról” és brit „zsákmányösztrönről” ír (Magyarság, 1941/270: 7), a Szentesi Napló olvasói levele „a világ rablóbandájaként” jellemzi a briteket (Szentesi Napló, 1942/21: 7), a Keleti Újság riportere szerint pedig a „film láttása Anglia mai kudarca, pusztulása, veresége, szinte elégtételként hat régi bűneiért” (Keleti Újság, 1942/42: 6). A legérzékletesebben talán a Pesti Ujság tudósítója írta meg azt, hogy milyen hatást gyakoroltak rá a filmben látottak: „Felforr a vérünk, ökölbe szorul a kezünk, torkunkat valami leírhatatlan érzés szorongatja, szeretnénk együtt lelkesedni a filmvásznon előttünk elvonuló búrok maroknyi csapatával” (Pesti Ujság, 1941/291: 7). A filmmel szemben negatív kritikát megfogalmazó véleményeket jóval kisebb számban találni a kortárs magyar sajtó hasábjain. A Magyar Kultúra rövid ismertetőjében méltatja a Krüger apó monumentalitását, de figyelmeztet a filmben a „keresztény lelkiületet” sértő, „szinte tomboló” faji gyűlöletre és vallásgyalázásra (Magyar Kultúra, 1942/1: 14).

5. Összegzés

A Krüger apó vitathatatlanul a náci propagandagépezet egyik csúcsteljesítménye. A goebbelsi elvárásoknak kiválóan megfelelő film által közvetítendő üzenetekhez tökéletes történeti kontextust találtak a készítők. A Krüger apó végén a koncentrációs tábor jeleneteiben sűrűsödik mindaz, amely ellen a német és az európai közvéleményt hangolni akarta a propaganda: Nagy-Britannia, a szabad nemzetek elnyomásán, ártatlanok lemészárlásán, az anyagi haszon gátlástalan hajhászásán keresztül létrejött gonosz birodalom. A náci Németország pedig a jelenkorban, Krüger jóslatát beteljesítve tetemre hívja az asszonyokkal és gyerekekkel kegyetlenkedő sátáni Churchillt és álnok országát. A kortárs hazai sajtó értékelései alapján a magyar közönség rezonált, azonosulni tudott ezekkel az üzenetekkel. A Krüger apó magyar fogadtatásával kapcsolatban a kutatás még tovább mélyíthető, például annak az anomáliának a feltárásával, hogy amíg a német sajtó tudósítása alapján az egyébként angolbarát Horthy részt vett a film magyarországi díszbemutatóján, az eddig elemzett magyar források ezt nem erősítik meg.

Felhasznált szakirodalom

- Aiden Forth (2017): Barbed-wire Imperialism. Britain's Empire of Camps, 1876-1903. University of California Press. Oakland. 215-216. old.
- Gerd Gemünden (2010): Emil Jannings. Translating the Star. In. Patrice Petro (szerk.): Idols of Modernity. Movie Stars of the 1920s. Rutgers University Press. New Brunswick. 182-201. old.
- Christian W. Hallstein (2002): The Genesis of a Nazi Propaganda Film. Literature/Film Quarterly. Vol. 30. No. 2. 133-139. old.
- Gesche Joost (2008): Bild-Sprache. Die audio-visuelle Rhetorik des Films. transcript. Bielefeld. 198. old.
- Marcia Klotz (1998): Epistemological Ambiguity and the Fascist Text: Jew Süß, Carl Peters, and Ohm Krüger. New German Critique, No. 74. 117-119. old.
- Siegfried Kracauer (1993): Caligariól Hitlerig. Magyar Filmintézet. Budapest. 239. old.
- Paul Moore (2010): 'And What Concentration Camps Those Were!': Foreign Concentration Camps in Nazi Propaganda, 1933-9. Journal of Contemporary History Vol. 45. (3). 649-674. old.
- Roel Vande Winkel (2009): Ohm Krüger's Travels: A Case Study in the Export of Third-Reich Film Propaganda. Historical Reflections / Réflexions Historiques, Vol. 35, No. 2. 108-124. old.

További források

1. Film

Ohm Krüger (1941). Forrás: <https://archive.org/details/UncleKruger1941.EN> (letöltés ideje: 2020. január 10.)

2. Kiadott források

Joseph Goebbels (1994): Napló. Dunakönyv Kiadó. Budapest. 94., 278. old.

Joseph Goebbels (2013): Speech at the Kaiserhof (1933). In. Anson Rabinbach – Sandler L. Gilman (szerk.): The Third Reich Sourcebook. University of California Press. Berkeley. 560-562. old

Adolf Hitler (1936): Mein Kampf. Zentralverlagder NSDAP. München. 173. old.

3. Sajtóforrások

Ohm Krüger. Tobis-filmbemutató, főszerepben Jannings Emil. 8 Órai Ujság. 1941/288. 4. old.
Délmagyarország. 1942/26. 3. old.

A hét filmje. Krüger apó. Ellenzék. 1942/41. 6. old.

A Tobis idei termése. Film Színház Irodalom. 1941/33

Hómérós mozikritika. Film Színház Irodalom. 1941/52

Krüger apó. Keleti Újság. 1942/42. 6. old.

Keleti Ujság. 1942/44. 3. old.

Krüger apó. Magyar Kultúra. 1942/1. 14. old.

Izsáky Margit (1941): Bíráló a Corvin új filmjéről: Krüger apó. Magyar Nemzet. 1941/291. 25. old.

Hogyan tiporta el Anglia a búrokat. Gondolatok „Krüger apó” című új filmhez. Magyarság, 1941/74. 9. old.

Mattyasovszky Kornél (1941): Elkövetkezik az óra... (A Krüger-film margójára). Magyarság, 1941/270. 7. old.

Arcok egymásközt... Mozi Újság. 1941/1

Látogatás Emil Jannings otthonában. Mozi Újság. 1941/1

Új filmek. Krüger apó. Pesti Ujság. 1941/291. 7. old.

Levél a szerkesztőhöz Krüger apóról. Szentesi Napló. 1942/21. 7. old.
Mozi. Krüger apó a moziban. Ujság. 1941/89. 13. old.

Szerzői adatok

Dr. Szabó-Zsoldos Gábor adjunktus
Nyíregyházi Egyetem
szabo-zsoldos.gabor@nye.hu

A CSALÁD ÉS A MUNKA EGYENSÚLYA

ÖSSZEFOGLALÓ

A legrégebbi együttélési forma a család, ahol a szocializációs folyamat, az emberré válás útján az egyének elsajátítják a személyes én kialakulásához, a jövőbeni életükhöz, a társadalmi integrációhoz szükséges létfontosságú és nélkülözhetetlen normákat, szabályokat és viselkedési mintázatokat. Ezeket a családon belül örökölt, illetve a szűkebb és tágabb társas közegben, tanulás útján szerzett és tapasztalt elemeket pedig optimális esetben össze tudják hangolni mind a magánélet, mind pedig a munka területén. Napjainkban a legtöbb ember életében központi helyen van a különböző szerepek összehangolása, hiszen sokféle elvárásnak és igénynek kell megfelelni egyszerre több területen. A munka-család szerepkonfliktus kérdése, valamint a nemi szerepekről való vélekedés nem új keletű dolog, a családdal eltöltött idő, illetve a karrierépítésről, a munkahely fontosságáról való vélekedések rengeteg változáson mentek át az évek során, amelyek nagymértékben különbözhetnek egymástól. A különböző gondolkodásmódokat számtalan dolog és élethelyzet befolyásolhatja, éppen ki melyik területnek tulajdonít nagyobb hangsúlyt, de természetesen a kettő összehangolása sem zárja ki egymást. Optimális esetben az emberek többsége a munka-magánélet kérdésénél is az egyensúly, a harmónia megteremtésére törekszik.

ABSTRACT

The oldest form of coexistence is the family. Through the process of socialisation and humanisation, individuals acquire those vital and essential norms, rules and behavioural patterns which are necessary to forming the personal self, their future life and social integration in the family. These elements – which are inherited within the family or/and acquired in the narrower and wider social environment - can be harmonised in both private and professional life through learning and observation. Nowadays in most people's lives the harmonisation of the different roles are in focus because they have to be suited for many expectations and demands in several areas at once. The issue of the work-family role conflict just as thinking about gender roles are not recent suppositions. Family time and thinking about careers and the importance of work have changed a lot over the years, which can be largely different from each other. Different ways of thinking can be influenced by countless matters and life situations, even then there are those which get more emphasis, but of course phasing of the two does not exclude each other. Most people try to balance and harmonise work and private life in the optimal case.

1. Bevezetés

A nyugati világban évszázadokon keresztül a nők, a gyermekek a háztartás körüli teendőket végezték, míg a férfiaké volt a családfenntartói szerep. Modern világunkban ezek a funkciók változóban vannak. Mindkét nem munkába állásával nem maradt dedikált szerep a gyerekek körüli és a háztartási munkákra. Ez a folyamat magával hozta a nemi feladatkörök változását, valamint azt is, hogy egyre fontosabbá vált az apák szerepe mind a gyerekek életében való részvételt, mind pedig a háztartási munkák elvégzését tekintve. Mint minden változásnak, ennek is vannak pozitív és negatív aspektusai; jelentős pozitív változás az apák nagyobb mértékű bevonódása a családi életbe, mely nagy hatással van az anyák, de legfőképpen a gyermekek életére. A változó szerepekhez új kihívások is társulnak, amelyek a munka-magánélet egyensúlyának fenntartása, és az ebből származó konfliktusok kezelésének szükségességében csúcsosodnak ki. Ezek a kihívások igen sokrétűek, mind pszichológiai, mind szociológiai, mind gazdasági, de akár jogi oldalról is megközelíthetőek. Jelen tanulmányunkban a jelenség pszichológiai szempontjaira szeretnénk fókuszálni.

2. A család mint elsődleges szocializációs közeg

A szocializáció, az a társadalom egészébe való beilleszkedési folyamat, amely során megtanuljuk megismerni önmagunkat, a minket körülvevő közvetlen és tágabb környezetet, elsajátítani az együttélésre vonatkozó szabályokat, valamint a lehetséges és a megkívánt magatartás-, viselkedésmódokat. Mindannyiunk előtt hosszú és sokszor nehézkes, akadályokkal teli az út, amely a felnőtté válásig vezet. Ebben az összetett folyamatban pedig már a kezdetektől fogva társakra van szükségünk. Ha egészen a gyermekkori évekig tekint vissza az ember, a társas tapasztalatok sokaságából kiemelendő a családi egység szerepe, hiszen ez a legelső, érzelmi szempontból pedig – a legjobb esetben – egész életünket végigkísérően a legnagyobb hangsúllyal bíró közeg, mely a társas viszonyulások és tevékenységek világába vezeti be a fejlődő személyiséget (Bagdy, 1997). A családról, a családi struktúráról elmélkedve körülbelül 15 évvel ezelőtt még egyértelműnek tűnt egy olyan tradicionális szemlélet, ami alapján a család a társadalom egészét tekintve az a legkisebb szociális egység, amelyben házastársi viszonyban együtt élő nő és férfi közösen nevelik vér szerinti, közös gyermeküket/gyermeküket. Az idő múlásával, a hagyományos értelmezések lazulásával és a modernizáció megjelenésével a különböző társadalmakban a tradicionálisnak vélt családformától eltérő, újfajta együttélési formák is kialakultak, a kezdeti családértelmezési forma már kevésnek, szűknek bizonyult, s napjainkban már az is előfordulhat, hogy az eltérő változatok vannak többségben. A mai napig sok „kritika” éri a „normális együttélési formától” eltérő együttélési változatokat, összeférhetetlennek tartják a család definiálásával, s úgy vélik, mindez inkább a család válságára, szétbomlására enged következtetni. Reális módon szemlélve azonban egyértelmű, hogy a család a társadalom alapvető alkotórészeként nagyon változatos formákat ölthet, s többféle módon mutatkozhat meg. Szinte az összes változatában összetett rendszerről van szó, melynek folyamatosan alkalmazkodnia kell az egyes helyzetekhez, s amelyet változékonysága ellenére a legállandóbbnak a tagjai élnek meg, mert a család – optimális esetben – a biztonságot jelenti a számukra (M. Nádasi, 2016). Egy olyan sajátos rendszerről van szó, mely egyedi struktúrával és mintázattal, valamint módosulását koordináló tulajdonságokkal bír. Tagjai közeli, emocionálisan megalapozott viszonyban vannak egymással, közös történetek birtokában vannak. Ez a struktúra azonban sokkal többet jelent attól, hogy ki tartozik az adott családhoz, kik a tagjai; megmutatja az egymáshoz való viszonyulásokat, esetleges feszültségeket és hierarchiákat, valamint lényeges szerepe van a viselkedést és a kapcsolatokat illetően. Mindezek nagymértékben befolyásolják, hogy egy család mi alapján hozza meg a számára fontos és kevésbé fontos döntéseket, és hogyan kontrollálja a családtagok viselkedését. Ezek a „sablonosnak” tűnő mintázatok lehetnek összhangban vagy éppen konfliktusban, és a család, a családi struktúra, az életciklusok változásával ezeknek is módosulniuk kell. S mint ahogy minden összetett módon működő, komplex rendszerben, a családban is több tényező mentén létrejövő alrendszer létezik, legkisebb egységként, de ugyanakkor az egész részeként pedig az egyén azonosítható. Ezen megközelítés alapján egyértelművé válik, hogy egy apró változás, egy kis módosulás a rendszerben is okozhat problémákat, vagy éppen javíthat helyzeteken, de az biztos, hogy az összes tagra hatással lesz (Minuchin et al., 2002).

A családi kapcsolatokat tekintve a gyermekek számára a kötődés kialakulása miatt elsődleges helyet foglalnak el a szülők, a családi egység, hiszen a szocializációs folyamat során nélkülözhetetlen szerepet játszanak. Az érzelmi kötelék mellett azonban a szülők mintaként is szolgálnak a gyermeknek. A család tagjai ideális esetben fontosak egymás számára, kitüntetett szerepet játszik életükben a másik iránt érzett szeretet, amely a mindenki más iránt érzett kötődésnél fontosabb. A szülők a gondviselői funkció betöltésén túlmenően egymás szövetségesei is – élettársak/házastársak –, amely optimális esetben egy olyan szövetség két ember között, ahol közösen, munka- és szerepmegosztással haladnak a kitűzött célok felé. A

testvérek is nagyon fontosak egymás számára, több dologban is támaszai lehetnek egymásnak, és segítséget adhatnak a másoknak. A nagyszülők egyedi emocionális odafordulást mutatnak az unokák irányába, akik különleges szerepet tölthetnek be a család életében. A családi kapcsolatok legfontosabb tartalmai tehát tulajdonképpen a viszonzott érzelmek, a másiról való gondoskodás, az értékek, az alapvető normák, a tradíciók folytonos, mindennapi átadása (Bánlaky, 2001). Pszichológiai tekintetben a családi funkciók legjelentősebb hatásait az egyén folyamatos fejlődésében, a személyiség kibontakozásában látják; a családtagok közötti viszonyok alapján véve érzelmileg vezéreltek. A pszichés egészség szempontjából döntő jelentőségű, hogy a családi kapcsolat, a kötődés biztonságos legyen, hiszen az itt megalapozott érzések és élmények nagy jelentőséggel bírnak majd életünk során (Horwitz, 2005). A családi interakciók, kapcsolatok tehát jelentős hatást gyakorolnak az egyének pszichés egészségére, fontos tényezői a család megfelelő működésének. A család funkcióit illetően a legnagyobb jelentőséget a családon belüli kommunikációnak, a kölcsönös tiszteletnek és az együttműködésnek tulajdonítják (Chan, 2002). Bizonyos funkciókat a családnak minden kétséget kizáróan „be kell töltenie” annak érdekében, hogy egyben tartsa a családi egységet, és egészségesen fejlődhessen. A megfelelően működő családok könnyedén és sikeresen alkalmazkodnak a változásokhoz, és képesek megbirkózni a stresszesebb helyzetekkel, válságos időszakokban pedig sokkal jobban összetartanak a megoldások felkutatása és az ahhoz szükséges módszerek alkalmazása és a nehezebb időszak átvészelése érdekében (Yöntem, 2019).

3. Változások a családi struktúrában, a családon belül betöltött szerepekben és funkciókban

A családi struktúra értelmezése kapcsán a korábbi statikus jelző helyébe egy olyan értelmezési keret lépett, mely az elemzéseknél a dinamizmusra, az egyes szakaszok egymásutánjára és a közöttük rejlő átmenetekre helyezi a hangsúlyt. Ez az elgondolás már azt a mai modern felfogást tükrözi, mely szerint a nukleáris családok fennállásuk során adott szakaszokon mennek keresztül (Tóth, 2017). A modernizáció és a vele együtt járó változások nagymértékben megváltoztatták a korábbi hagyományos családmodellt, valamint a nemi szerepekhez fűződő „követelményeket”, társadalmi elvárásokat. Ezek az össztársadalmi elvárások azonban nem minden esetben esnek egybe az egyéni szemléletmódokkal, és ez a különbség olyan feszültséghez vezethet, mely megnehezítheti akár az egyéni életcélok véghezvitelét is, legyen szó akár karrierépítésről, magánéletéről, családról vagy éppen gyermekvállalásról (Pongrácz–S. Molnár, 2011).

A családi struktúra hosszú évek során történő változása és átalakulása megnövelte annak a valószínűségét, hogy egyre több gyermek nő fel úgynevezett „nem hagyományos” családformában (Carlson–Corcoran, 2001). A korábban „ideálisnak” vélt, tradicionálisnak mondható és sokak által elfogadott családforma, családi rendszer sokat változott, a több gyermeket nevelő, nukleáris családok aránya a hetvenes évektől kezdve folyamatosan csökkent, melynek hátterében több tényező áll (Vajda és Kósa, 2005). A korábban említett dinamikus családelméleti megközelítés alapján valamennyi nukleáris család életében bizonyos szakaszok vannak („family stages”), – csakúgy, mint az egyéni fejlődésben –, és minden szakaszt több szempontból kell megfigyelni, értelmezni és vizsgálni ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk a család működés módjával kapcsolatban (Tóth, 2017). Ezen vizsgálatok kapcsán pedig először is érdemes tisztán látni a családon belül betöltött szerepeket, funkciókat és ezek változásait. A 20. század elejéig többé-kevésbé az oly sokszor említett „tradicionális” szerepminta uralkodott, amely a nők kizárólagos háziasszonyi és anyai szerepvállalására, valamint a férfiak kizárólagos kenyérkeresői, munkavállalói kötelezettségeire világított rá. Ebből a felfogásból kiindulva a női munkavállalás „elítélendő” volt, legfőképpen azokban az esetekben, amikor

(kis)gyermek/gyermek is voltak már a családban, a férfiaknak pedig nem tartozott a tevékenységi körébe az otthoni feladatokkal foglalkozni, vagy szerepet vállalni a gyermekek gondozásában. Ezen szemlélettel szemben már a modern gondolkodási módhoz tartozik azon felfogás, mely szerint a nemi szerepek ettől sokkal nyitottabbak, bizonyos esetekben akár fel is cserélhetőek: a családot érintő tevékenységek (gyermekgondozás, háztartási munkálatok, munkavállalás) rugalmasan alakíthatóak az együtt élő felek megegyezésének eredményeként. A modernizáció ellenére azonban a tradicionális munkamegosztás még mindig jelen van a családok életében (Geszler, 2014). A hagyományos és a modernebb szemléletmód értelmezése és vizsgálata kapcsán pedig az elsődleges szempont nem az, hogy melyik megközelítés és életvitel jobb a másiknál, hanem hogy az adott család működésére rászabható legyen oly módon, ahogyan az a család optimális működéséhez szükséges (Blaskó, 2005).

4. Változások megjelenése a munka területén

A nemi szerepekkel kapcsolatos „követelmények”, a nők és a férfiak társadalomban betöltött szerepe, valamint az általuk megjelenő igények az évek során nagymértékű változáson ment keresztül. Ezek az átalakulások legfőképpen a munkaerőpiacot érintették, a gazdasági értelemben aktív nők számának növekedésében nyilvánultak meg. A 20. század második felétől volt megfigyelhető a női munkavállalás növekedése, mellyel egyidejűleg mutatkozott meg az átlagos gyermekvállalási arány csökkenése. A kisebb gyermekszám hozzájárult a háztartáson kívüli munkavállalás növekedéséhez, egyúttal azonban vissza is tartotta a családokat a több gyermek vállalásától. A nők munka világába történő bekerülése azonban nem jelentette azt számukra, hogy a gyermekek és a háztartás körüli teendők másra hárulnának, reprodukciós szerepük így is megmaradt. A több feladatkörnek való együttes megfelelési vágy pedig egyértelműen „jó” táptalajt nyújtott/nyújt a személyes, a családon belüli, valamint a munkahelyi konfliktusok kialakulásához. Gazdasági és társadalmi szempontból tehát tulajdonképpen egyértelműek a szerepek: a nők gyermekvállalási szándékának emelkednie kellene, emellett pedig a munka világában is jelen kell lenniük, a férfiaknak pedig a karrier mellett a háztartás körüli teendőkben, valamint a gyermeknevelésben is egyaránt részt kellene venniük. Fontos kérdés, hogy egyéni szinten hogyan mutatkozik meg ez a probléma a mindennapi életben, hogyan is látják maguk az érintettek a mai „modern” szerepeket, a munka és a család egymáshoz viszonyított jelentőségét. Nagy jelentősége van továbbá annak is, hogy mit jelent az ideális társadalmi-családi munkamegosztás a mai világban a férfiak és a nők számára (Pongrácz, 2005).

A hagyományos nemi munkamegosztás eredménye, a „tökéletes” munkavállalóról feltételezett tradicionális teória, mely szerint az ideális munkaerő legfontosabb kötelezettsége a munkahelyen rábízott teendők elvégzése, minden egyéb másodlagos; emellett bármikor elérhetőnek és teljes mértékben elkötelezettnek kell lennie a munkája irányába. A családi és magánéleti kötelességektől mentes, ideális munkavállaló története azonban ebben a formában nem állja meg a helyét még a mai modern világban sem, az azonban megkérdőjelezhetetlen, hogy a karrier építése továbbra is nagy szerepet tölt be mind a férfiak, mind pedig a nők életében (Geszler, 2014; Kelly et al., 2010). A mai munkatevékenység alapvető funkciói közé sorolható a gazdasági és társadalmi státusz fenntartása, továbbá hozzájárul az önértékelés biztosításához és fejlődéséhez is. A munkával, munkahelyi körülményekkel kapcsolatos tapasztalatok pedig nagymértékben meghatározzák az egyének élettel való elégedettségét, valamint az általános jóllétet, melyek közvetett módon hatással vannak a családi életre is (Makra et al., 2012).

5. A családi élet és a munka kölcsönhatásai

A munka és a magánélet közötti egyensúly vizsgálata nem új keletű dolog, különféle tudományágak gyakran vizsgálják a két jelenség közti kapcsolatot. Annak ellenére, hogy az egyensúly eléréséhez szükséges lépések azonosításának fontosságában egyetértenek a kutatók, magának az egyensúlynak a megfogalmazásában eltérő vélekedéseket találunk (Duncan–Pettigrew, 2012). Voydanoff (2005) megfogalmazása alapján, a munka-magánélet egyensúly elérésének lényege, hogy a két területhez szükséges erőforrások elegendőek legyenek mind a család, mind pedig a munkahely által megkövetelt igények kielégítéséhez.

Rengetegen küzdenek – beleértve az egyéneket és a családokat – a munkájukból és a családi szerepeikből származó igények és elvárások közti egyensúly megteremtéséért (Duncan–Pettigrew, 2012). Az egyik kutatás szerint a különböző szerepek menedzselése során a fokozott nyomás és feszültség miatt a nőknél és a gondviselői munkakörökben dolgozóknál (például gyermekek vagy időskorúak gondozása) nagyobb eséllyel tapasztalják meg a szereptúlterheltségből és a munka-magánélet egyensúly megtalálásából származó konfliktusokat (Duxbury et al., 2003). A kérdéskört vizsgáló másik tanulmány is ezt a felvetést igyekszik körbejárni, mely szerint a nők esetében még jelenleg is nagyobb megpróbáltatást jelent a munka és a magánélet összehangolása, mint a férfiaknál. Ez a probléma leggyakrabban pedig azoknál mutatkozik meg, akik munkájukat hivatásnak tekintik, és sokkal kisebb mértékben tudják különválasztani a munkájukat a magánéletüktől, mint akiknél a karrier jelentősen kisebb szerepet tölt be azonosságtudatuk kialakításánál (Nagy–Paksi, 2014). Természetesen több oka is van annak, hogy a nők számára miért jelent nagyobb kihívást a munka-magánélet összehangolása – annak ellenére, hogy a férfiak és a nők egyaránt gondoskodási felelősséggel tartoznak a családjuk felé, ez azonban kutatási eredmények alapján több időt igényel a nőktől (Lisnic et al., 2019). Megkérdőjelezhetetlen, hogy a megfelelő működés és egyensúly elérése a család összes tagjától követel áldozatokat, hiszen az emberi élet két olyan összetevőjéről van szó, melyek az egyik legnagyobb strukturáló erővel bírnak (Makra et al., 2012). A szűkös erőforrások feltevése alapján a munka és a magánélet, a család között létrejövő konfliktus azzal magyarázható, hogy a munka és a család az egyén számára korlátozott mértékben meglévő erőforrásokért versenyez (idő, figyelem, energia). A „küzdelem” során az egyénnek meg kell osztania a rendelkezésre álló erőforrásokat a két terület között. Azonban mindkét részen olyan elvárásokkal kell szembenéznie, ami miatt szerepkonfliktusba kerülhet, melynek következtében, ha az egyik rész elvárásainak nagyobb mértékben tesz eleget, az megnehezítheti a más igényeknek történő megfelelést (Molnár–Orosz, 2017). A két terület sokszor tehát olyan mértékű időt és energiát igényel, mellyel az emberek minden erőfeszítés ellenére sem képesek megküzdeni, és komoly konfliktusokat tapasztalhatnak meg (Ramadoss–Rajadhyaksha, 2012). A konfliktust pedig két szemszögből is lehet értelmezni: munka-család vagy család-munka kölcsönhatásáról egyaránt beszélhetünk. A munkából eredeztethető konfliktusokat („work family conflict”) úgy lehetne a legjobban meghatározni, hogy a munkahelyi elvárások és követelmények milyen mértékben mutatnak összeférhetetlenséget, mennyire befolyásolják a családi életet. Míg ennek ellentéte, a családból származó munkahelyi konfliktus („family work conflict”) arra utal, hogy a családi élet hogyan és milyen szinten hatol be a munka területére (Kim-Gong, 2017). Magasabb iskolai végzettségű nők esetén az látható, hogy gyakrabban tekintik a munkát nemcsak pénzkeresési lehetőségnek, hanem karriernek, hivatásnak is. Így körükben gyakrabban jelennek meg a munka-magánélet egyensúlyának problémái is (Nagy–Paksi 2014). További fontos tényezőként kell megemlíteni a gyerekek számát is, hiszen a gyerekszám növekedésével az objektív „terhek” is növekednek (Györffy, 2015).

Mindezekből adódóan nagyon fontos a munka-család közti egyensúly megteremtése, hiszen az élet ezen két nagyon fontos területe között lévő kölcsönhatás közvetett módon

hatással van a pszichés és fizikai jóllétre, valamint a munkával és az étellel való elégedettségre is (Molnár–Orosz, 2017).

6. Összegzés

A családi egység fontossága a mai napig megkérdőjelezhetetlen, hiszen alapvető részét képezi az egyéni fejlődésnek, a szocializációs folyamatnak, az emberi létnek. A családi struktúra, a családban betöltött szerepek és funkciók több tényező hatására számtalan változáson mentek keresztül az évtizedek során (Ram–Hou, 2003). A dinamikusság elve alapján természetes folyamatnak mondhatóak a családon belüli változások, hiszen a családok mindegyike bizonyos időszakokon megy keresztül, és ezen ciklusok sorrendjének, időzítésének és időtartamának, egyik szakaszból a másikba történő váltásának elemzése kulcsfontosságú szerepet játszik a család működésének megértése érdekében (Tóth, 2017). A modernizáció a felgyorsult világ hatására a magán- és családi életben, a nemi szerepeknél és a társadalomban betöltött funkciókban bekövetkező átalakulások mellett a munka világában is jelentős változások figyelhetők meg. A tradicionális formák átalakulásával – mind a magán- és családi életben, mind pedig a munka világában – egyre nehezebb feladat hárul az egyénekre, hogy az új és felhalmozódó, sokszor egymással ütköző elvárásokat és követelményeket minden területen teljesíteni tudják, és ezáltal megteremthessék életükben a megfelelő harmóniát, egyensúlyt. Ez a folyamat azonban nem egyszerű, számtalan lehetséges konfliktust rejt magában, hiszen mind a munkahelyen, mind pedig a családi életben sok stresszt kiváltó tényezővel kell szembenézni, mely a különböző területeken betöltött szerepek ütközéséhez, s ezáltal az egyének pszichés és fizikai jóllétének ingadozásához is vezethet. Mindezek tekintetében különösen fontos a negatív tényezőket időben azonosítani, s az emberi élet két alapvető területén, a munka-család egyensúlyának és harmóniájának kialakítására és fenntartására törekedni (Makra, et al., 2012).

Összességében elmondható, hogy a munka-magánélet egyensúlyának megtalálása minden család életében más és más, hiszen egyedi igényekről beszélünk. Általános értelemben a munkahely szempontjából igen fontos a kiszámíthatóság és a rugalmasság, továbbá a munkahelyi vezetőknek az empatikus vezetési stílusa. A családi életben a partnerek közötti hatékony kommunikációnak és feladatszervezésnek van jelentős hatása az egyensúly kialakítását tekintve. További fontos tényező – főleg a kisgyereket nevelő családok életében – a segítség kérdése, a mindennapi feladatok megszervezése és koordinálása.

Felhasznált szakirodalom

- Bagdy E. (1997): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bánlaky P. (2001): Családszociológia. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Budapest.
- Blaskó Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. Demográfia. 2005/2–3. szám. 159–186.
- Carlson, M. J. – Corcoran, M. E. (2001): Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes. *Journal of marriage and family*. 63(3). 779-792.
- Chan, O. (2002): Health and Family. A medical sociological analysis. The MacMillian Company. New York.
- Duncan, K. A. – Pettigrew, R. N. (2012): The effect of work arrangements on perception of work-family balance. *Community, Work&Family*. 15(4). 403-423.
- Duxbury, L. – Higgins, C. – Coghill, D. (2003): Voices of Canadians: Seeking work-life balance. Hull, QC: Human Resources Development Canada. Labour Program.
- Geszler N. (2014). A munka és a család konfliktusának forrásai az európai férfiak életében. *Szociológiai Szemle*. 2014/2. szám. 65–89.

- Győrffy Zs. (2015): Orvosnők Magyarországon. Semmelweis Kiadó. Budapest.
- Horwitz, S. (2005): The functions of the family in the great society. *Cambridge Journal of Economics*. 29(5). 669-684.
- Kelly, E. L. – Ammons, S. K. – Chermack, K. – Moen, P. (2010): Gendered challenge, gendered response: Confronting the ideal worker norm in a white-collar organization. *Gender&Society*. 24(3). 281-303.
- Kim, H. – Gong, Y. (2017): Effects of work–family and family–work conflicts on flexible work arrangements demand: a gender role perspective. *The International Journal of Human Resource Management*. 28(20). 2936-2956.
- Lisnic, R. – Zajicek, A. – Kerr, B. (2019): Work–Family Balance and Tenure Reasonableness: Gender Differences in Faculty Assessment, *Sociological Spectrum*. 39(5). 340-358.
- Makra E. – Farkas D. – Orosz G. (2012): A munka-család konfliktus kérdőív magyar validálása és a munka-család egyensúlyra ható tényezők. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 2012/3. szám. 491–518.
- Minuchin, P. – Colapinto, J. – Minuchin, S. (2002): Krízisről krízisre. A szegény családok segítése. Animula. Budapest.
- Molnár N. – Orosz G. (2017): A munkahelyi destruktív és konstruktív versengés kapcsolata a munka-család konfliktussal. *Alkalmazott pszichológia*. 2017/2. szám. 7–28.
- M. Nádasi M. (2016): A megváltozott családok hatása a gyermekekre. *Gyermeknevelés*. 2016/2. szám. 35–47.
- Nagy, B. – Paksi, V. (2014): A munka és a magánélet összehangolásának kérdései a magasan képzett nők körében. *Demográfus Könyvtár*. (02).
- Pongrácz, T. (2005): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI–ICSSZEM. Budapest. 73–86.
- Pongrácz, E. – S. Molnár T. (2011): Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*.
- Ram, B. – Hou, F. (2003): Changes in family structure and child outcomes: Roles of economic and familial resources. *Policy Studies Journal*. 31(3). 309-330.
- Ramadoss, K. – Rajadhyaksha, U. (2012): Gender differences in commitment to roles, work-family conflict and social support. *Journal of Social Sciences*. 33(2). 227-233.
- Tóth, O. (2017). A nukleáris családok összetételének változatossága a 20. század első harmadában. *Családszociológia–tematikus blokk*. 2017/3. szám. 51–74.
- Vajda Zs. – Kósa É. (2005): *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Voydanoff, P. (2005): Toward a conceptualization of perceived work-family fit and balance: A demands and resources approach. *Journal of marriage and family*. 67(4). 822-836.
- Yöntem, M. K. (2019): Development of Family Functions and Relationship in Families: A Mixed-Design Study. *The American Journal of Family Therapy*. 47(5). 344-359.

Szerzői adatok

Sztányi-Szekér Barbara tanársegéd
 Nyíregyházi Egyetem
szeker.barbara@nye.hu

Dr. habil. Szemán-Nagy Anita egyetemi docens
 Debreceni Egyetem
aszeman@gmail.com

TÓTHNÉ SZABOLCSI ZSUZSA JUDIT

A PRAGMATIKAI KOMPETENCIA FEJLESZTÉSÉNEK JELENTŐSÉGE AZ IDEGEN NYELVEK OKTATÁSÁBAN

ÖSSZEFOGLALÓ

Napjainkban számos politikai, gazdasági és kulturális változás zajlik a világban. Átalakulások figyelhetők meg a munkaerőpiaci viszonyokban, megnőtt a szakmai ismeretek, az idegen nyelvek elsajátításának jelentősége, melyhez a társadalom tagjainak alkalmazkodnia kell. Változott maga a nyelv, így a kommunikációs technikák (internet, mobil) is. A nyelvtanulókkal szemben egyre több elvárás fogalmazódik meg, módosult a tanulási környezet és az oktatás-nevelés során alkalmazott eljárások is. A kommunikáció-központú nyelvórákon az alkalmazott nyelvészeti kutatások eredményeire támaszkodó egyre modernebb módszerek alkalmazásával arra törekszünk, hogy tanulóink számára a mindennapi életben való boldoguláshoz, a hatékony idegen nyelvi (hétköznapi vagy szaknyelv használatát igénylő, szóbeli vagy írásbeli) kommunikációhoz elengedhetetlenül fontos, életszerű, jól hasznosítható nyelvi ismereteket közvetítsünk. Annak érdekében, hogy meg tudjunk felelni a Közös Európai Referenciakeretben leírtaknak, fontosnak tartom, hogy a nyelvek tanítása során figyelembe vegyük a nyelvhasználati szempontokat is, vizsgáljuk azt a kontextust, amelyben a megnyilatkozásaink elhangzanak, elemezzük, hogy a beszélő által alkalmazott nyelvi eszközök milyen módon és milyen mértékben írják le a bennünket körülvevő világ jelenségeit. Tudnunk kell, mi a beszélő szándéka a közlésével, hogy az adott szituációban milyen jelentést hordoznak a beszélő által elmondottak. Fontos, hogy a tanulók tudják, az adott helyzetben milyen beszédaktusok alkalmazásával kommunikálhatnak hatékonyan, így könnyebben megértik a különböző nyelvi (nyelvtani és szemantikai) jelenségeket, és a nyelvet tudatosan használva pontosabban fejezhetik ki magukat. Célom annak bemutatása, hogy a pragmatikai kutatások eredményei hogyan jelentek meg napjainkban az idegen nyelvek tanítása során alkalmazott módszerekben.

ABSTRACT

Nowadays there are numerous political, economic, and cultural changes in the world. Transformations can be seen in the relations of the labour market, the importance of professional training and learning languages have also been increased. All these require a continuous conformation from the members of communities. Language itself has also been changed, together with the communication techniques (internet, mobile phones). Because of the increase in expectations set for language learners, the education environment and the applied methodologies in training and education have also been changed. In the communication centric language learning we pursue to communicate those language skills that are essential, lifelike, and well utilisable by the results of applied linguistic research to our students supporting their well being in their everyday lives. In order to be compliant with the Common European Reference Framework standards, I consider it important to take the aspects of language use into account, study the context in which our statements are made, analyse how and in which details express the applied language tools and the phenomenon of the world around us. We also need to take the intention of the speaker into consideration, as well as the meaning carried over by the words of the speakers in a given situation. It is indispensable for the students to know which speech acts to use in specific situations that support effective communication. This way they can easily understand the different language phenomena, as well as by conscious use of language. My goal is to show how the results of applied linguistics, more specifically pragmatic studies appear in our days, in the applied methodologies of language teaching.

1. Bevezetés

A mai negyvenes vagy idősebb korosztály képviselői általános és középiskolás korukból jól emlékeznek a „12. oldal 14-es feladatára”, arra, hogyan merültek ki a (kötelező volta miatt

többszörre orosz) nyelvórák a nyelvtan és a lexika tanításában. A kommunikáció többszörre magyarul történt, mert nem mertek megszólalni, nehogy nyelvtani/lexikai hibát ejtsenek. Sokan csak külső segítség, majd a rendszerváltást követően lehetővé váló külföldi utazások, táborok, munkavállalás révén tudtak hasznosítható nyelvtudásra szert tenni. Ennek oka az volt, hogy az iskolákban a különböző korú nyelvtanárok által alkalmazott változatos skálát mutató nyelvtanítási módszerek (nyelvtani-fordító/tradicionális, majd a célnyelvet előtérbe helyező direkt módszer, később az olvastató, majd a gyors nyelvelsajátítást célzó intenzív, a továbbiakban az audiolingvális, audiovizuális, kognitív majd tanácskozó, majd legvégül a szuggesztópédia és néma módszer) nem igazán adtak erre lehetőséget. Nem, mert a tanárok nem ismerték, és így nem is alkalmazhatták a nyelvhasználat szabályszerűségeit, a nyelv alkalmazásának nehézségeit vizsgáló tudomány, a pragmatika eredményeit. Kiváló nyelvészeink, Pléh Csaba és Terestyéni Tamás először a Tankönyvkiadó gondozásában 1979-ben megjelent Beszédaktus – kommunikáció – interakció című kötetükben említik a beszédaktusok fogalmát. Az Austin előadásait tartalmazó kötet, melyből a beszédaktus-elméletet megismerhetjük, Tettek ért szavak címmel 1990-ben jelent meg Pléh fordításában. Mint ahogy Bárdos Jenő Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata című könyvében is rámutat „...az arra alkalmas nyelvészeti eszmék mintegy 15-20 év elteltével képesek uralkodóvá válni egy-egy módszer gyakorlatában” (Bárdos, 2000), érthető a tanárok „tudatlansága”. Másrészt Magyarország a keleti blokkhoz tartozott. A nyugaton folytatott nyelvészeti kutatások eredményei későn jutottak el hazánkba, továbbá a poroszos oktatási és nevelési elveket követve az elméleti alapok gyakorlatban való alkalmazása nehezen volt (vagy egyáltalán nem volt) megoldható.

2. Napjaink nyelvoktatása

Azóta mind politikai, mind gazdasági és társadalmi vonatkozásban is változott a világ, amely folyamatos alkalmazkodást igényel a társadalom tagjaitól. A munkaerőpiaci viszonyok átalakulása miatt megnőtt az egész életen át tartó tanulás (a magyar kormány 2005. szeptemberében fogadta el a nemzeti stratégiát), a szakmai ismeretek, az idegen nyelvek elsajátításának jelentősége.

A változásokra a nyelv is reagál: új kommunikációs technikák terjedtek el. Nagymértékben változott maga a nyelv, így a kommunikációs technikák is (internet, mobil). Más a tanulási környezet, valamint az oktatás-nevelés során alkalmazott módszerek is. Mindez annak köszönhető, hogy az alkalmazott nyelvészeti kutatások eredményei is egyre jobban felhasználásra kerültek/kerülnek a nyelvek oktatása során, és ezzel párhuzamosan új módszerek jelentek/jelennek meg.

3. Kommunikáció-központú nyelvoktatás

Napjainkban az ún. kommunikáció-központú nyelvoktatás került előtérbe, melynek lényege a tanulók kommunikatív kompetenciájának fejlesztése. A Chomsky-féle nyelvi kompetencia fogalmát Hymes egészítette ki a kommunikatív kompetencia fogalmával (Hymes, 1978). A cél az, hogy a megváltozott munkaerőpiaci követelményeknek megfelelni képes, az adott idegen nyelv szabályait, valamint a társadalomban elfogadott kommunikációs szokásokat is ismerő emberek kerüljenek ki az iskolapadból. Ezen ismeretek birtokában a nyelvtanulók/későbbi munkavállalók az adott beszédhelyzetben képesek lesznek arra, hogy adekvát módon nyilvánuljanak meg. A nyelvórán ennek érdekében a tanulók életszerű szituációkat, beszédhelyzeteket játszanak el az adott idegen nyelv alkalmazásával, vagyis a célnyelvi kommunikációra tevődik át a hangsúly. A kommunikatív kompetencia 4 összetevője Canale és Swain (1980) alapján:

1. A Chomsky-féle nyelvi kompetenciát és performanciát magába foglaló nyelvi (grammatikai) kompetencia. A nyelvtanuló a különböző nyelvtani szabályok, a szókincs, a megfelelő kiejtés és helyesírás ismeretében nyelvileg helyes mondatokat hoz létre, és az adott társadalomra jellemző kommunikációs szokásoknak megfelelő beszédtempóban képes azokat előadni, közölni.
2. A szociolingvisztikai kompetencia révén a tanuló a célnyelvi hallgatóság számára is érthető, helyesen megformált mondatokat használ. Az egyén a beszédhelyzetnek/szituációnak, valamint az abban részt vevő, egy adott társadalmi réteget képviselő egyén számára megfelelő információkat közöl, figyelembe véve az üzenet műfaját és a beszélgetés típusát.
3. A szövegszerkesztési/pragmatikai kompetencia: a beszélő képes arra, hogy gondolatait, szándékait a szövegkohézió (nyelvtani, logikai, lexikai eszközök összessége a szövegben, általuk megállapítható, hogy a cselekmény mikor és kire vonatkozik) és koherencia (értelmes-e a szöveg) előírásainak megfelelően önállóan, hosszabb nyelvi megnyilvánulásokban közölje. Jelenti továbbá azt, hogy képes beszélgetőpartnere szándékait megfelelően értelmezni. Amennyiben nem megfelelő az egyén pragmatikai kompetenciája, diszfázia és autizmus spektrumzavar alakulhat ki (Boér, 2014).
4. A stratégiai kompetencia olyan verbális és nonverbális kommunikációs rendszerek összessége (körülírás, visszakerdezés stb.), melynek révén a beszélő képes áthidalni a kommunikációs nehézségeit.

A kérdés az – Dörnyei Zoltán az ELTE majd a Nottinghami Egyetem pszicholingvisztika tanára szerint –, hogy „...kell-e, szabad-e, lehet-e tanítani az ilyen és ehhez hasonló kommunikatív stratégiákat” (in: Bárdos, 2000).

Véleményem szerint igen. Hiszen a célunk az, hogy a diákjaink eszközként alkalmazzák a tanult idegen nyelvet. Legyen a nyelv az eszköze az ismeretszerzésnek, a munkának, a szórakozásnak. Elengedhetetlenül fontos, hogy tanulóink idegen nyelven beszéljenek és írjanak, hogy megtanulják az idegen nyelven való szakmai és „hétköznapi” kommunikációt annak érdekében, hogy az élet minden területén helyt tudjanak állni. Ahhoz, hogy erre a nyelvi szintre eljussanak, olyan hatékony nyelvoktatási stratégiákat kell alkalmaznunk, amelyekbe egyre nagyobb mértékben integrálódnak, épülnek be a modern nyelvészeti kutatások eredményei. Mit kell szem előtt tartanunk, vizsgáljunk az idegen nyelvek oktatása során?

- a nyelvhasználati szempontokat,
- a kontextust, amelyben a megnyilatkozásaink elhangzanak,
- a beszélő által alkalmazott nyelvi eszközöket (szintaxis), hogy azok milyen módon és milyen mértékben írják le a bennünket körbevevő világ jelenségeit,
- a beszélő szándékát,
- azt, hogy az adott szituációban milyen jelentést hordoznak a beszélő által elmondottak,
- hogy az adott szituációban milyen beszédaktusok alkalmazásával kommunikálhatnak a nyelvtanulók hatékonyan.

Ezáltal könnyebben megértik a különböző nyelvi (nyelvtani és szemantikai) jelenségeket, és a nyelvet tudatosan használva pontosabban fejezhetik ki magukat.

4. Nyelv, beszédaktusok és a pragmatika

A nyelv nyelvi jelekből álló rendszer, amely az emberek kommunikációs szándékát valósítja meg. A kommunikáció egy több csatornán keresztül, több szinten megvalósuló interakció, információcsere, mely a résztvevők között körkörösen zajlik. A kommunikáció több

alapfunkcióval rendelkezik, melyeket jól szemléltetnek az Arisztotelész, Saussure, Shannon és Weaver, a Jakobson, Miller által leírt kommunikációs modellek (Fercsik–Raátz, 2006). A nyelvi kommunikáció legkisebb egységei Searle szerint a beszédaktusok, nem pedig a szimbólum, szó vagy mondat, ahogy korábban feltételezték (Searle, 2009). A beszédaktusok vizsgálatával Boér (2014) frappáns megfogalmazásával élve „...a nyelv szociális – információs aspektusa”, vagyis a pragmatika foglalkozik.

A beszédaktusok fogalmának bevezetése, a beszédaktus-elmélet megalkotása Austin nevéhez fűződik. Az elméletben a beszéd mint cselekvés jelenik meg. Lokúciós (valami mondásának cselekedete) illokúciós (valami mondásakor elvégzett aktus) és perlokúciós aktusokat (az a hatás, melyet a beszélő megnyilatkozása a hallgatóra gyakorol) különböztetett meg. Az elméletet Austin tanítványa, Searle fejlesztette tovább, aki az illokúciós aktusok öt altípusát írta le (in: Kurtán, 2003):

- a) reprezentatívum-asszertívum (a beszélő világról alkotott kijelentései: leírás, beszámolás, állítás, megerősítés, tagadás);
- b) direktívum (a beszélő általuk kívánja rávenni a hallgatót a cselekvés elvégzésére: kérés, felszólítás, parancs, javaslat);
- c) kommisszívum (a beszélő kötelezettségvállalása: ígéret, garancia, eskü, garancia, fenyegetés, figyelmeztetés);
- d) expresszívum (a beszélő állásfoglalása valamivel kapcsolatban: sajnálat, gratuláció, köszönet, bocsánatkérés);
- e) deklaratívum (a beszélő megnyilatkozásával megváltoztatja a környezetének, a benne előforduló tárgyakkal a státuszát: kinevezés, lemondás, felavatás, keresztelés, felmentés).

5. A kommunikáció sikeressége

A kommunikáció sikerességét nagymértékben befolyásolja az, hogyan viszonyulnak a beszélők magához az interakcióhoz. A kommunikációs folyamat résztvevői a hatékonyság érdekében a Grice-féle maximákat követik (Grice, 1997):

1. A mennyiség elve a kívánt mértékű informativitást jelenti.
2. A minőség elve megköveteli, hogy a kommunikációs folyamatban részt vevők ne mondjanak olyasmiről, amiről úgy gondolják, hogy hamis, vagy amire nézve nincs megfelelő evidenciájuk.
3. A relevancia elve szerint a résztvevők legyenek relevánsak, vagyis hozzászólásuk legyen fontos, elengedhetetlen.
4. A modor elvének megfelelően a kommunikációs felek igyekeznek mondanivalójukat tisztán, egyértelműen, tömören és rendezetten (stílusosan) kifejezni.

Egy kommunikációs aktus akkor éri el célját, akkor kommunikálunk sikeresen, amikor a beszélő és a hallgató között nincs félreértés, vagyis mindkét fél ugyanúgy értelmezi az üzenetet. Anyanyelvünk elsajátításával párhuzamosan számos, a környezetre vonatkozó meghatározó tényezőt is magunkévá teszünk. Akkor tudjuk magunkat helyesen kifejezni, ha tudjuk, hogy mondanivalónkat kivel, mikor, hol és hogyan közöljük. Tehát abban az esetben, ha az adott nyelv szókincsén, grammatikai rendszerének alkalmazásán túlmenően ismerjük azt a kontextust, melyben a szavak előfordulnak. A kontextus ismeretének fontosságát Hymes támasztotta alá SPEAKING-modelljével (Hymes, 2012), amely a kommunikációt szociokulturális aspektusból közelítette meg. A SPEAKING-rendszer a beszédesemények

összetevőit mutatja be (színhely, résztvevők, szándékok-célok, akciósor, kulcs, csatorna-beszédformák, normák, műfaj).

A modell kidolgozása közben az alábbiakat fogalmazta meg:

„Az alapvető probléma abban áll, hogy felfedjük és megmagyarázzuk azt a kompetenciát, mely lehetővé teszi egy közösség tagjai számára, hogy beszéljenek és beszédet értsenek. [...] A közösségen belül létrejövő kommunikációs magatartás meghatározott beszédaktivitás-mintákat tartalmaz, és a személyek kommunikációs kompetenciája ezekre a mintákra vonatkozó ismereteket tartalmaz” (Hymes, 1997: 472–474).

6. A beszédaktusok funkciói

A beszédaktusokat funkciójuk alapján többféleképpen csoportosíthatjuk. Jakobson és Hymes különböző makrofunkciókat (irányító, érzelmeket kifejező, fatikus, kontextust teremtő, poétikai) különböztetett meg. Míg az irányító funkció segítségével változást szeretnénk előidézni a partner viselkedésében, addig az érzelmeket kifejező funkció a beszélő érzelmi állapotát jelzi. A fatikus funkciót arra használjuk, hogy beindítsuk a kommunikációt, vagy ellenőrizzük, hogy működik-e a csatorna. A kontextust teremtő funkcióról beszélhetünk akkor, ha pl. egy tréfás történetet követően a tanár azt mondja, hogy akkor kezdjük el az órát... A poétikai funkció estében az üzenet lényege egy speciálisan megválasztott nyelvi forma pl. reklámhirdetésekből (Bárdos, 2000).

7. Zárógondolatok, avagy a nyelvtanítás dilemmája

Ezen makrofunkciók további alcsoportokra bonthatók. A fő kérdés az, hogy meddig, milyen mélységig bontsuk fel őket, hiszen a funkciók száma végtelen. A nyelvi formák, valamint a funkciók között nincs egy az egyben megfelelés. Másrészt felmerül az a kérdés, hogy ezek a funkciók mennyire taníthatók osztálytermi körülmények között, mennyire tudunk megfelelni a Közös Európai Nyelvi Referenciakeretben előírtaknak. Vagyis, hogyan rendezzük el a tananyagot (milyen témákat, milyen hozzájuk kapcsolódó beszédaktusokat tanítsunk, milyen szituációkon keresztül, nem megfélemlítve a nyelvtanról és civilizációs ismeretek tanításáról sem). Ha kinyitjuk a nyelvórákon az alkalmazott tankönyveket, látszik, hogy a régi könyvekhez viszonyítva felépítésükben (a megváltozott szükségleteknek és a munkaerőpiaci elvárásoknak megfelelni kívánó nyelvtanulók igényeinek megfelelően) nagy változások történtek, már a tartalomjegyzékben is látható a rendszerezésre való törekvés, a lexika, a nyelvtan mellett megjelennek beszédszándék, kommunikáció, társalgás, kommunikációs szándék címszó alatt a tanítandó beszédaktusok. A tanári kézikönyvekben pedig bemutatják azon munkaformákat, feladattípusokat, melyek révén e beszédaktusok tanítása és tanulása, a négy alapkészség célnyelven történő fejlesztése megvalósítható:

- kiscsoportos, páros és önálló munka (vö. audiolingvális módszer),
- nyelvi játékok,
- szerepjátékok, szituációk (dramatizáció → véletlenszerűség, problémamegoldás).

Ezeket a kommunikatív nyelvtanítás a korábbi módszerekből vette át, némi átalakítással: több az információcsere, a hajlandóság több megoldás elfogadására, a véletlenszerűsége. Így váltak általánosabbá a szerepjátékok, dramatizálások, a problémamegoldó gyakorlatok, amelyekben a spontaneitásra, a nyelv eszközként való alkalmazására nyílt, nyílik lehetőség.

Felhasznált szakirodalom

- Austin, John. L. (1990): Tetten ért szavak. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bárdos Jenő (2000): Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 86, 92, 95. old.
- Canale, Michael – Swain, Merrill (1980): Theoretical bases of communicative approaches to language learning and testing. Applied Linguistics, Volume 1. Issue 1. 1–47. old.
- Chomsky, Noam (1999): Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme. Osiris Kiadó. Budapest. 141. old.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit (2006): Kommunikáció és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 20–24. old.
- Grice, Herbert P. (1997): A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv – kommunikáció – cselekvés. Osiris Kiadó. Budapest. 218. old.
- Hymes, Dell (1978): Kommunikatív kompetencia. In: Horányi Özséb (szerk.): Kommunikáció 2. A kommunikáció világa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 333–357. old.
- Hymes, Dell (1997): A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) Nyelv – kommunikáció – cselekvés. Osiris Kiadó. Budapest. 472–474. old.
- Katona Lucia (1995): A nyelvtudás fogalmának új értelmezése. Iskolakultúra, 5. 1–2. sz. 67–75. old.
- Kurtán Zsuzsa (2003): Szakmai nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 17. old.
- Pléh Csaba (2012): A társalgás pszichológiája. Libri Kiadó. Budapest. 37. old.
- Pléh Csaba – Terestyéni Tamás (1979): Beszédaktus – kommunikáció – interakció. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Reboul, Anne – Moeschler, Jacques (2000): A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába. Osiris Kiadó. Budapest. 33–39, 61–64. old
- Searle, John (2009): Beszédaktusok: nyelvfilozófiai tanulmányok. AKTI–Gondolat. Budapest. 28. old.
- Szecső Tamás (1997): A kommunikáció funkciói. In: Báthory Z. – Falus I. (szerk.) Pedagógiai lexikon. Keraban Könyvkiadó. Budapest. 261. old.

További források

- <http://logopedia.reblog.hu/cimke/pragmatika> Boér Zsuzsa: A pragmatikáról. 2014. (Letöltve 2020. 07. 08.)
- <http://www.nefmi.gov.hu/europai-unio-oktatas/egesz-eleten-at-tarto/egesz-eleten-at-tarto-090803-2> Az egész életen át tartó tanulás (Letöltve: 2020. 07. 06.)
- https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/ker_2002.asp Közös Európai Referenciakeret (Letöltve: 2020. 07. 07.)

Szerzői adatok

Tóthné Szabolcsi Zsuzsa Judit francia–orosz szakos tanár
Nyíregyházi Egyetem Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium
szabolcsi.zsuzsa@nye.hu

TUKACS TAMÁS

„A VERY GOOD MOUTH”: GYARMATI VÁGYFANTÁZIÁK ÉS A FORDÍTÁS PROBLÉMÁI DEFOE ROBINSON CRUSOE-JÁNAK EGY JELENETÉBEN

ÖSSZEFOGLALÓ

Nem túlzás kijelenteni, hogy Defoe Robinson Crusoe című regénye sok tekintetben a (nyugat-)európai gyarmatosítás, és persze ezzel együtt a protestáns középosztálybeli „homo economicus” alapvető vágyfantáziája. A regényben rengeteg ideológiai, történelmi, politikai, faji és nemi előfeltevés látszik igazolódni, amelyek különösen érzékenyen jelennek meg Crusoe és a foglyul ejtett szolgálja (társa?), Friday első találkozásakor. A tanulmányban ezt a jelenetet vizsgálom meg, részben kitérve a magyar fordítások problémáira, mivel véleményem szerint a magyar nyelvű változatok (egy 1961-es és egy 1996-os) nem adják vissza teljes mértékben ennek a jelenetnek a sokrétű ideológiai implikációit. A tanulmány fő kérdése, hogy miért tűnik Péntek Crusoe leírásában női tulajdonságokkal felruházott férfinak, illetve ha nem annak tűnik, akkor milyen pozíciót szán a gyarmatosító ebben a „koloniális idillben” a megmentett bennszülöttnek, ez viszont hogyan hat vissza őrá, a gyarmatosító szubjektumra.

ABSTRACT

It is no exaggeration to claim that Robinson Crusoe by Daniel Defoe is a basic wish-fulfilment fantasy for (Western-)European colonisation and naturally, concomitant with this, of the Protestant middle-class "homo economicus." The novel seems to justify several ideological, historical, political, racial and gender assumptions, which are revealed particularly sensitively in the very first encounter between Robinson and Friday, his servant (companion?). The study examines this scene, partly touching upon some aspects of the Hungarian translations (from 1961 and 1996), because in my view they fail to convey the manifold ideological implications of this scene. The main question of the study is why Friday seems a feminine subject in the first encounter, or if he does not, what kind of position the coloniser delegates to the native in this "colonial idyll" and how it affects the colonising subject.

1. A férfias „mastery” és ami azt felforgatja

Annak megválaszolásához, hogy pontosan milyen gyarmati vágyfantáziák játszódnak le a lakatlan szigeten, először tekintsük át, milyen aspektusokból tevődik össze Crusoe gazdasági és gyarmati fantáziavilága. A klasszikus értelmezés szerint a főszereplő a fehér, nyugati, protestáns férfi prototípusa, aki középosztálybeli erőnyeivel fogva előbb üzleti sikereket ér el, majd józan eszének és találékonyságának köszönhetően túléli a szigetre vetettség mintegy huszonhét évét, egy bennszülöttet uralma alá hajt, majd kvázi gyarmatává teszi a kis karib-tengeri szigetet. Leleményessége pusztán empirikus alapú; többször kijelenti, hogy odahaza nem tanulta meg azokat a készségeket, mesterségbeli fogásokat, amelyek szükségesek lennének a túléléshez, azokat pusztán megfigyelés, kísérletezés útján sajátítja el (pl. a kézi malom megszerkesztése [Defoe, 1998: 83], vagy: „Én soha életemben nem fogtam a kezembe semmilyen szerszámot, s ennek ellenére munkával, szorgalommal apródonként úgy megügyesedtem, hogy azt hiszem, bármit meg tudtam volna csinálni” [Defoe 1996: 95–96]). Ezek a 17–18. században felemelkedő polgári középosztály alapvető értékei, amelyeknek a gerincét a kemény, kitartó munka, az akár formális oktatás hiányát ellensúlyozó, illetve a mindennekfeletti individualizmust leképező leleményesség és kezdeményezőkézség, optimizmus, istenhit és küldetéstudat adják (lásd Watt, 1976: 67 et passim).

Azonban Crusoe mintha nem elégedne meg ennyivel, tehát hogy szerényen és takarékosan él a szigeten – hiszen már a regény elején is éppen a „middle station of life”, a szerény, visszafogott középosztálybeli élet ellen lázadt fel –, hanem részben a kapitalizmus

furcsa logikájától vezetve – amely egyébként Defoe egy másik regényében, a *Moll Flandersben* (1722) is megjelenik – egyre többet akar. Gyarmati autoritását, amelyet a sziget felett gyakorol, igen túlzó nyelvi eszközökkel támasztja alá. Arról ír például, hogy „uralkodása” hatodik esztendejében tervezte, hogy körbehajózza a szigetet (1996: 186; az „uralkodás” eredetiben is „reign”), más helyeken is szinte mániákusan veszi számba „birodalma” kincseit, például egy bekezdésben ezt olvashatjuk: „immár két gazdaságom volt a szigeten” (1996: 204). A korábbi, Vajda-féle fordításban ez „lakhelyem”-ként szerepel (1961: 132), az eredetiben ez úgy hangzik, hogy „two Plantations” (1998: 151), azaz szó szerint két „ültetvényem volt.” A szóválasztás azért is érdekes, mert az ültetvény mint gazdasági forma tipikusan nagy hasznot hajtó növények termesztésére szolgált (kávé, gyapot, tea, dohány), és általában rabszolga- vagy bérmunkát vett igénybe a művelése. Ez természetesen a korábbi, braziliai ültetvényes diskurzus folytatása.

Egyrészt tehát Crusoe a kiszélesedő, gyarmatosító világkereskedelem ültetvényesének képzeletét, másrészt folyamatosan implantálja azokat a térbeli, ökoszociális fogalmakat a szigetre, amelyek a hazai, angliai kereskedőréteg életét jellemezték. Például ugyanebben a részben arról számol be, hogy kiszélesítette a barlangját úgy, hogy „több kisebb barlang, avagy helyiség nyílt belőle” (1996: 204), az eredetiben viszont „into several Apartments, or Caves” áll (1998: 151). Az 1640-es évektől meghonosodott „apartment” szó valóban jelent leválasztott helyiséget, de jellemzően olyan helyet jelentett, amely egy házon belül egy személy vagy egy család magánhasználatára szolgált.²⁶ Hasonlóképpen az erdőben lévő gazdaságát „Country Seat”-nek nevezi (1998: 152), amelyet a magyar fordítások vagy nem adnak vissza (az M. Nagy Miklós-féle fordításban „erdőben” [205]) vagy pedig „nyárilaknak” fordítják (1961: 133), pedig a „country seat”, „country habitation” vagy a „rual seat” nem pusztán vidéki házat, nyaralót, nyárilakot jelent. A többek közt Milton *Elveszett paradicsomában* is megtalálható „happy rural seat of various view” (4.247) kifejezés elvezet a korban divatos „country house poem” műfajához, az angolos understatementtel „vidéki háznak” hívott létesítmény pedig bizony vidéki „kastély”, kúriát, de legalábbis terjedelmes épületet denotál, ahová tipikusan a (gyarmati) kereskedelemről meggazdagodott tehetős polgárok vonultak vissza pályájuk végeztével. További számos példát lehetne arra hozni, hogy Crusoe egyfajta nyugat-európai tehetős polgárrá nevezi ki magát a szigeten, és – amint Savir Kaul megjegyzi – a birtokjognak jogi és etikai illúzióját megalkotva „lefordítja” a tengerentúli birtokait egy angliai uradalmi birtok („manorial estate”) tulajdonjogi keretei közé (2009:72), illetve a logikát megfordítva, az elképzelt uradalmi birtok tulajdonosának a képét fordítja át a lakatlan sziget viszonyai közé.

Crusoe ideálja a teljes ellenőrzés a sziget felett. A regény talán leggyakrabban használt szavai a „to obtain” (megszerezni) és a „(to) master” (gazda, mester; igeként: elsajátítani, uralma alá hajtani) és a „mastery” (készség, ügyesség, alapos ismeret, de uralkodás, fölény, hatalom is). Többen rámutattak már, hogy az érzelmek általában nagyon csekély szerepet játszanak a regényben (ld. pl. Watt, 1976: 77), vagy amikor igen, akkor is valamilyen gazdasági tranzakcióhoz köthetőek. Így nem meglepő, hogy Crusoe az első emberrel való találkozását is a vagyonszerzés, birtoklás nyelvi megfelelőivel fejezi ki. Egy szövegrészben például (amit M. Nagy Miklós nem is fordít le), azt írja, hogy „akkor képzeletemben már egész közel voltam ahhoz, hogy beszélhessek valakivel. Éppen ezért képtelen voltam másra gondolni, mint arra, ami a vágyamat foglalkoztatta” (Defoe, 1961: 164). Az eredetiben viszont kifejezetten arról van szó, hogy meg kell „szereznie” („obtain”) azt, amire vágyakozik: „I had been near the obtaining what I so earnestly longed for, viz. Somebody to speak to” (Defoe 1998: 198). De más helyen is úgy beszél a – tegyük hozzá, egyelőre még fantázia szintjén létező – találkozásról, mint valaminek a megszerzéséről: „s amikor ott volt mellettem ez az ember” (1996: 243; Vajda nem fordítja), eredetiben: „I had gotten this Man” (1998: 199); „get a Savage into my possession” (1998: 199; ezt mindkét fordító a „szerezni” igével adja vissza, de szó szerinti jelentése

²⁶ https://www.etymonline.com/word/apartment#etymonline_v_15450 (letöltés dátuma: 2020. október 6.)

„birtokba veszem”); „getone of those Savages into my hands” (1998: 200), ez a fordításban „szerzek egy rabot” (1961: 165) és „foglyul ejtek egy bennszülöttet” (1996: 264) verziókban szerepel, szó szerinti fordításban inkább úgy hangzana, hogy „kezem közé kaparintok egy vadembert”. Jellemző egyébként, hogy később arról fantáziál Crusoe, hogy nemcsak egy, hanem két-három vadembert is szerezhetne, és uralma alá hajthatná őket („to make them entirely my Slaves to me” [1998: 200], azaz „teljesen a saját rabszolgáimmá tehetném őket”), ami a korai kapitalizmus logikájának újabb megjelenése: „I had no Remedy but to go on” (1998: 35), írja egy helyen, és valóban, az eredeti tőkefelhalmozás korában „nincs más gyógyír, mint tovább menni/folytatni” a megkezdett folyamatot, és egyre többet szerezni – nemcsak tárgyakat, hanem embereket is. Sőt, ahogy Kalmár György megjegyzi, valószínűleg egy véget nem érő folyamatról van szó, hiszen Crusoe vágya mindig egy újabb tárgyat keres, „így aztán a történetet bizonyos szempontból nem is annyira Crusoe, mint inkább vágyának egyik tárgyról a másikra történő metonimikus elcsúszása írja” (2002: 119).

A főhőst szinte már mániákusan foglalkoztatja a szerzés, a birtoklás vágya, és csaknem kéjes örömmel (freudi terminussal szólva akár azt is mondhatnánk, „análerotikus” módon) veszi számba, szedi listába birtokait, vagyontárgyait, azok gyarapodását. Azonban úgy tűnhet, hogy az agilis, fehér, középosztálybeli kereskedő, gyarmatosító, ültetvényes, rabszolgatartó, kereskedő-kalandor (merchant-adventurer) stb. képe, az arról felépített vágyfantázia meglehetősen bizonytalan konstrukció. Folyamatos megerősítésre szorul, Crusoe-nak folyamatosan bizonyítania kell magának, hogy valamit elért. Ahogy Pocockot idézve Christine Owen írja, a férfias, hódító hős alakja utólagos viktoriánus konstrukció, valójában ennek az alaknak a 18. századi képe sokkal inkább egy szorongásaitól, bizonytalanságaitól, szenvedélyeitől, sőt, hisztériáitól gyötört elnőiesedett („effeminate”) figura (2011: 163). Ezzel összhangban Savir Kaul azt állítja, hogy „az ültetvényes gyarmatok és a kedvező kereskedelmi gyakorlatok körül kialakuló európai harcok által generált szorongások, fantáziák és vágyak” mélyen beépültek a leendő gyarmati szubjektum definíciójába (a „gyarmati szubjektumon” itt a kereskedő, rabszolgatartó értendő) (2009: 78).

De mi is okozza azokat a szorongásokat, amelyeket Crusoe láthatólag a hódítás és a birtokszerzés nem szűnő vágya hivatott kompenzálni? Owen érvelése szerint arról van szó, hogy a maskulin rendet a korabeli felfogás szerint olyan archetipikusan nőinek felfogott felforgató erők destabilizálják, ássák alá, mint a luxus, a fogyasztás (consumption), a forgandó szerencse és a hitel (2011: 163). A luxus és a fogyasztás természetesen összefüggenek; hiszen a 18. században elterjedt vélemény szerint elsősorban a szeszélyes nőkkel kapcsolódott össze a haszontalan luxuscikkek fogyasztása (2011:166), a luxuséletmód pedig a szenvedélyek melegágya. Ebből a szempontból (is) érthető Crusoe irtózása a kannibalizmustól, ugyanis az éppen a szenvedélyein uralkodni képtelen, civilizálatlan vadember cselekedete, a fogyasztói kultúra egyfajta történelem előtti megjelenése. Nem csoda, hogy egy olyan korban, amikor a spekuláció, a tőzsdeügyletek, a váltó megjelenése éles ellentétbe kerül a konkrétan, empirikusan megfogható földbirtokkal, aranypénzzel (gondoljunk a South Sea társaság „lufijának” a kipukkanására 1720-ban), akkor ez a protestáns, puritán ember számára a csalóka látszat, a fikció (a Sátán mesterkedése)²⁷, illetve a másik oldalról a „valóság”, a valós tárgyak birtoklásának ellentétére fordítódik le. Maga Crusoe is kezdetben egyfajta „lebegő”, definiálatlan szubjektum, hiszen se nem tapasztalt hajós, se nem kereskedő, se nem úriember,

²⁷„Az aszkétikus életformát gyakorlatba vivő forradalom mereven és türelmetlenül ellenszegül mindennek, ami szerinte az erkölcsi tökéletesedésre vezető keskeny úton kívül esik, vagy amiben létének veszélyeztetését látja. [...] A világiasság minden megnyilatkozása kerülendő ebben az életformában, mert az ember figyelmét elvonja Istentől és a tökéletesbüléstől. A szép kultusza, a szórakozás, a művészet a földön áruhában járó Sátán lasszója [...]. Az angol puritanizmus ridegen kiteszítja a művészetet az élet megnyilatkozásai közül, [...] fenyegető gesztussal fordulnak az öncélú szépirodalom minden egyéb formája felé” (Országh, 1941: 97).

de nem is alsóbb osztálybeli – az apja ezt a státuszt írja le az „upper Station of Low Life” (1998: 4), az M. Nagy-féle fordításban: „a szerény élet legfelső foka” (1996: 8) kifejezéssel. Crusoe (és Defoe) célja, hogy „hiteles” legyen, tehát hogy a korban szintén (szűz) nőként felfogott hitele (Owen, 2011: 171) ne vesszen el, illetve hogy a kereskedelem „óceánján” való sodródás után (ahogy Defoe írja le metaforikusan a kereskedelmet a *The Compleat English Tradesman* című, 1726-ban megjelent művében) szilárd talajt találjon a lába alatt.

2. „A very good mouth”: Friday mint nő?

Az alapvető és körbejárandó kérdésünk mindezek fényében az lesz, hogy vajon miért tűnik úgy, hogy Péntek női(es) tulajdonságokkal ruházódik fel az első találkozás alkalmával, és mindez hogyan illeszkedik Crusoe gyarmati vágyfantáziájának keretébe. Mellékszálként kitérünk később annak az elemzésére is, hogy a „a very good mouth” („nagyon jó száj”) kifejezést miért nem adja vissza a vizsgált két fordítás közül egyik sem. Mielőtt a konkrét szövegrészt és annak fordításait megvizsgálánk, tekintsük át, mi történik a találkozás előtt!

A lábnyomok felfedezése után az izgatott Crusoe szinte hisztérikus, lázas állapotba kerül („that it set my very Blood into a Ferment, and my Pulse beat as high as if I had been in a Feaver”), majd mély álomba merül, és miután felébred, összefoglalja az álmát. Ez pedig arról szól, hogy megment egy bennszülöttet, aki az üldözői elől menekül. Ez azonban nem valami homályos benyomás alakját ölti, hanem részletes leírást kapunk arról, hová menekül az üldözött (az erőd előtti ligetbe), majd mit tesz vele Crusoe (beviszi a barlangjába), és mintha mi sem lenne természetesebb, a következő mellékmondat már az, hogy „he became my Servant” (1998: 198), az „enyhébb” fordításban „társammá fogadom” (1961: 164), a pontosabb fordításban: „és attól kezdve a szolgálóm lett” (1996: 263). Tehát – ha elfogadjuk, hogy a freudi értelmezés szerint az álom vágyteljesítés – Crusoe kifejezetten egy szolgálóra, egy másikra vágyik. Más szóval egy olyan pozícióra, amelyben ő valami jót cselekszik (hisz megmenti a menekülő vadember életét), és ezért mintegy „hálából” a bennszülött engedelmes szolgálójává válik. Nem szeretne erőszakot követni, sőt nem is „rasszista” megfontolás vezet; meg is jegyzi, hogy az „emberi vér” (1996: 264) („Humane Blood” [1998: 199]) kiontásának gondolata is borzasztja, hanem egyfajta neki előnyös csereügyletről (hitelügyletről?) ábrándozik: ő „meghitelezi” Péntek életét, aki ezért Crusoe-nak örök szolgálással „törleszt”.

Ennek a vágnak a másik fő összetevője más természetű: Crusoe vadembereket szeretne látni. Az elbeszélő azt hangsúlyozza egy szövegrészben, hogy már nem törekedett óvatosságra, miután konkrétan öt pirog ért partot, és nem törődött azzal, hogy megláthatják, „annyira szerette[m] volna látni őket” (1961: 165–66; az M. Nagy-féle fordításban: „most olyan türelemmel kerestem a találkozást velük” [1996: 265]). Az eredetiben: „I was now eager to be upon them” (1998: 200). Tehát a találkozás másik fő motivációja az, hogy nézhesse a bennszülötteket (de ideális esetben ők ne láthassák őt). Erre a látás-elrejtés motívumra később visszatérünk.

Az álom csak részben valósul meg. Crusoe megmenti a bennszülött életét azzal, hogy két üldözője közül az egyiket lelövi, a másikat harcképtelenné teszi; ez utóbbival a bennszülött végez. Ezután kerül sor a „megismerkedésre” (melynek során Péntek természetesen azonnal aláveti magát Crusoe akarátának), majd a főszereplő a „foglyot” a barlangjába viszi. Közben azért nem felejt el megjegyezni, hogy nem pontosan teljesült az álom (emlékezzünk: Crusoe mániákusan ellenőrzése alatt akar tartani minden eseményt), ugyanis a menekülő nem a ligetben keresett menedéket (1996: 271), és mintha ezt a „csorbát” szeretné kiküszöbölni, rögtön a barlangba viszi a bennszülöttet, ahol is az lefekszik és elalszik. Ezután kerül sor az ominózus jellemzésre, tehát fontos az, hogy Crusoe alvás közben, zavartalanul figyelheti meg – mint később kiderül – az anyaszült meztelen vadembert. Érdekes itt az eredeti szöveget teljes egészében idézni.

„He was a comely, handsome fellow, perfectly well made, with straight, strong limbs, not too large; tall, and well-shaped; and, as I reckon, about twenty-six years of age. He had a very good countenance, not a fierce and surly aspect, but seemed to have something very manly in his face; and yet he had all the sweetness and softness of a European in his countenance, too, especially when he smiled. His hair was long and black, not curled like wool; his forehead very high and large; and a great vivacity and sparkling sharpness in his eyes. The colour of his skin was not quite black, but very tawny; and yet not an ugly, yellow, nauseous tawny, as the Brazilians and Virginians, and other natives of America are, but of a bright kind of a dun olive-colour, that had in it something very agreeable, though not very easy to describe. His face was round and plump; his nose small, not flat, like the negroes; a very good mouth, thin lips, and his fine teeth well set, and as white as ivory” (Defoe 1998: 205–206).

Kaul „gyarmati és homoszociális idill”-ként írja le a találkozást, ironikusan hozzátéve, hogy Crusoe mint egy kipipálandó listán ellenőrzi, hogy vannak-e Péntekben „bántó nem-európai arc- és bőrjellemzők” („offending non-European facial and epidermal features”) (2009: 74). A leírás annyiban valóban különleges, hogy azzal próbálja megfogni a nehezen megfogalmazható külső jellemzőket, hogy akár két oszlopba rendezhetően is (akár egy tartozik-követel táblázatban) leírja, mi található meg a bennszülöttnél és mi nem. A leírás a nagyobb egységektől a kisebb részekig halad; először a testfelépítést vehetjük szemügyre, aztán az arcot, a haját, a bőrt, az orrot, az ajkat és a fogakat. Nyilván nem állna messze ez a leírás vagy az alkalmazott nézőpont fajtája attól, ahogy egy rabszolgakereskedő szemügyre veszi az „árut”.

Ugyanakkor két dolog nagyon hangsúlyosan megjelenik, amelyek talán össze is függenek egymással. Egyrészt szokatlan jelzőket használ, hiszen egy olyan férfit ír le, aki már szinte nőiesnek, egyfajta hibridnek tűnik (lásd Owen 2011: 168–169). Péntek tekintetében „kedvesség és finomság” (1961: 171), illetve „európai szelídség és kedvesség” (1996: 271) fedezhető fel, bőre „olívaszínű, amely egész kellemes a szemnek, de nehéz szavakkal leírni” (1996: 272), szája „keskeny rajzú” (1961: 172), illetve „vékony, szép vonalú” (1996: 272), fogai gyönyörű fehérek, nem beszélve a vizsgált két fordítás egyikében sem szereplő „a very good mouth” („nagyon jó szája volt”) kifejezésről. Erre a későbbiekben még kitérünk.

A másik figyelemre méltó aspektus a leírásban az, hogy a szembeállítás mintha azt bizonyítaná, hogy Péntek – a gyarmati vágyfantázián átszűrődő – alakja túlzásoktól, megregulázhatatlan szenvedélyektől mentes. Egyrészt erre szolgálnak a túl általános, mondhatni „szerény” melléknevek („handsome”, „well-made”, „good”, „long”, „round”, „thin”, „well-set” stb.), másrészt ha áttekintjük a megfelelő ellentétpárokat, akkor láthatjuk, hogy az ellentétpár másik tagja valamilyen túlzó, csömört keltő, majdnem hogy felesleges minőséget jelöl: well-made – too large; good – fierce and surly; sweet[ness], soft[ness] – manly; long – curled like wool; tawny – yellow nauseous tawny; small nose – flat like the Negroes. A túlzottan robusztus testalkat, a vadság, kegyetlenség, túlzott férfiasság, a (szabályozhatatlan, csomósodó, burjánzó) gyapjas haj, a „visszataszító” (1998: 272) sárgás bőr (az eredetiben: hányingert keltő), a lapos orr mind olyan deformációra hívják fel a figyelmet, amely könnyen összekapcsolható a fent említett luxus, hitel, fogyasztás, forgandó szerencse (valamint szenvedély) mint destabilizáló és a puritán életmódnak ellentmondó erők és a szerénység, helyhez kötöttség, mértékletesség, következetesség, tervezés ellentétpárjaival.

3. Péntek „megszületése”

Tehát logikus lenne úgy értelmezni a fent említett leírást, mint hogy „Robinson vágyfantáziájában a nőiség csupán álcázott formában, egy férfi alakjában, egy kolonizálható, fegyelmehető férfi-identitás mögött jelenhet meg” (Kalmár 2002: 124), de abból a szempontból logikátlan a nőiség bevonása a gyarmati diskurzusba, amennyiben a feminin elem mindig valami irracionális, fegyelmehető(et)lenséget hordoz magában. Crusoe nőkhöz való

viszonya híresen szerény, mondhatni már-már patológiusan szűkszavú; a regényből csaknem hiányoznak a nőalakok, vagy ha meg is jelennek, pusztán praktikus célt szolgálnak, például Crusoe pénzét őrzik, vagy mint a felesége, gyerekeket szülnék neki.

Sokkal inkább arról van szó, hogy Péntek alakja ebben a vágyfantáziában mint gyerek jelenik meg. Ezt (is) igazol(hat)ják a fentebb idézett pozitív kicsengésű melléknevek, amelyek nem is annyira vonzalmat, erotikus kisugárzást, mint arányosságot („well-made”, „well-set”), simaságot („long and black” hair), fejletlenséget („small nose”, kis orr, „round and plump” azaz „kerek és gömbölyded” arc), kedvességet („smiled”, „sweetness, softness”) sugallnak, nem is beszélve az egyenletesen növvő elefántcsontfehér (tej)fogakról. Tehát a bennszülött azért lesz alkalmas a koloniális szcenárióban való részvételre, mert Crusoe szerint nem léteznek benne azok a tulajdonságok, amelyek csak zavart okoznának a vágyfantázia kiépítésében.

Természetesen semmi meglepő nem lenne a gyarmatosított szubjektum (pontosabban: alávetett nem-szubjektum) gyerekként (civilizálatlan, fejletlen, kultúra és beszéd nélküli nem-szubjektumként) való kezelésében, sőt, a logikát megfordítva, úgy is érvelhetnénk, hogy Péntek mint női(es) szubjektum éppen nem teljes értékű felnőttként jelenik meg. Azonban a narratíva többi része is azt támasztja alá, hogy Crusoe vágyfantáziáinak beteljesedése az apaszerepbe való belehelyezkedés. Ez sem új dolog, hiszen alig van olyan, a regényről írt kritikai tanulmány, amely ne említene meg azt a folyamatot, melynek során Crusoe „civilizálja” a vadembert, és ennek során jelképesen „apává” válik. Azaz felöltözteti, ételt ad neki (jellemzően tejbe mártott kenyeret), névvel ruházza fel, megtanítja „beszélni”, magát „Master”-nek nevezi ki, megvonja a határt jó és rossz között (jellemzően az első szavak között szerepel az „igen” és a „nem”, valamint tudatja vele, hogy emberhúst enni tabu alá esik) és így tovább.

Ugyanakkor sokatmondó, hogy már az álomban is úgy képzei el Crusoe, hogy először a barlangjába viszi a bennszülöttet. A barlang viszont sok tekintetben „terhelt” szimbólumnak értelmezhető, ugyanis egyrészt a klasszikus freudi értelmezés szerint jelenthet anyaméhet vagy női genitáliát, másrészt ez az a hely, ahol korábban az apát jelképező vén bakkecske kimúlt, és helyét Crusoe foglalhatta el (lásd: Kalmár 2002: 129–133). Bár Crusoe a beszámolójában jellemző módon azzal indokolja, hogy nem az „erődbe” vitte Pénteket, hanem a barlangba, hogy legalább az álom egyik része teljesüljön (1998: 205), de magyarázható az epizód továbbá azzal is, hogy miután a szimbolikus „apa”, aki eddig birtokolta a csodás helyként leírt barlangot, elpusztult, és azt Crusoe birtokba vette (szó szerint, hiszen legféltettebb kincseit hurcolta ide), eljött az idő a „gyerek” megszületésére. Ezután elkezd azon gondolkodni, hogyan „szállásolja el” a bennszülöttet, ezért egy kis sátrat szerkeszt a barlang kijárata elé (!), de úgy, hogy annak bejárata csak befelé nyíljon, tehát Péntek semmiképp ne tudjon kijönni éjszakára (1998: 202), mintha csak az apa védekezne az ellen, hogy a gyerek nehogy megzavarja „éjszakai tevékenysége” közben.

Miután Crusoe meggyőződik arról, hogy Péntek veszélytelen (azaz nem fenyegeti apai státuszát), hosszas dicséretbe bocsátkozik arról, hogy sosem volt még ilyen jó szolgálja. Az eredetiben: „never Man had such a more faithful, loving, sincere Servant than Friday was to me; without Passion, Sullenness, or Design” (1998: 209). A magyar fordításokban: „Mondhatom, hogy soha senkinek nem volt még hűségesebb, ragaszkodóbb társa, mint nekem. Semmi alattomoságot, makacsságot vagy rosszindulatot nem fedeztem fel benne” (1961: 175), illetve: „...hiszen nem volt még senkinek olyan szerető, hű és odaadó szolgálja, amelyet én találtam Péntek személyében, nem volt sem ingerlékeny, se csökönyös, se önfejű” (1998: 276). Természetesen a korábbi fordítás sokat enyhít a szövegen azzal, hogy „társ”-nak nevezi Pénteket, de ennél is fontosabb, hogy a három főnév (passion, sullenness or design) milyen diskurzusba illeszkedik. Az (egyébként egyik fordításban így nem szereplő)²⁸ „szenvedély”

²⁸ Érdekes, hogy a „passion” szó „szenvedély”-ként való magyarítása mindkét fordításból kimarad, különösen nincs nevén a Vajda Endre-féle, először 1952-ben kiadott műben, ami azért is érdekes, mert ezzel a „feketék” vagy a „vadak” egyébként túlfűtött szexualitásának mítoszát is gyengíti, vagy láthatatlanná teszi, pedig az jól

(passion) mint olyan, a puritán életvitelben maximálisan kerülendő, hiszen a szenvedélyek megtagadása vagy meghaladása alapfeltétele a józan, mértékletes életmódnak. A konokság, makacsság szintén a józan belátás hiányát jelezheti, a rosszindulat pedig szintén nem vallásos emberre.

Emellett mind a három tulajdonság kapcsolatba hozható Crusoe fiatalkori énjével is. Nem arról van szó tehát, hogy ezek valamiféle „barbár” tulajdonságok lennének, melyeket le kell faragni Péntekről, hanem Crusoe éppen azt a szubjektumot szeretné a „fiában” viszontlátni, amelyet annak idején az apja őbenne. Tehát hogy ne legyenek szenvedélyei (itt a magyar fordítások, azaz az „ingerlékeny” és az „alattomos” nem adják vissza a szó eredeti értelmét), tehát hogy ne vágyjon elutazni, „kötött” szubjektum legyen; ne legyen konok, tehát ne mondjon ellen az apai (atyai/isteni) autoritásnak (itt a magyar jól adja vissza a szó értelmét, lásd „makacsság”, „csökönyös”), végezetül pedig legyen „without Design” (azaz ne tervezzen, ne szervezkedjen). A „design” szó itt visszakapcsolódik a regény elejéhez, amikor Crusoe arról számol be, hogy az apja „design’d me for the Law” (1998: 3), azaz a jogi pályára szánta („tervezte”), valamint amikor az apa tanácsokkal látja el az ellen, „what he foresaw was my Design” (magyar fordításban: „előre látta sorsomat” [1961: 7], illetve „átlátott szándékomon” [1998: 8]). Az elképzelt vágyfantázia tehát egy olyan gyerek, akinek nincsenek tervei, szándékai, nincsenek a jövőre irányuló elképzélései, ellenben akit az apja képes „megtervezni”, valamilyen pályára állítani. Röviden: Péntekben a gyarmatosító Crusoe éppen azt a helyhez kötött, szenvedélyek nélküli, kényelmes, de egyben középszerű életet élő, az apa szavának engedelmeskedő, autonómia nélküli szubjektumot szeretné újraalkotni, akivé éppen ő nem volt hajlandó válni.

Még egy példát szeretnék említeni arra, hogyan próbálja Crusoe megerősíteni „apai” autoritását. Meglehetősen túlerhelt freudi jelölő ebből a szempontból a puska, mellyel, mint fallikus szimbólummal „birtokba veszi” Crusoe a bennszülöttet (lásd Kalmár 2002: 123). Jelentőségteljes, hogy Péntek fél, retteg a puskától, annak működésével nincs tisztában, sőt Crusoe tudatosan titkolja előle ezt a tudást („I took this Advantage to charge the Gun again, and not let him see me do it” [1998: 212], „látva, hogy még mindig nem érti a puska működését, kihasználtam az időt arra, hogy újra megtöltssem a fegyvert” [1996: 280], szó szerint: „nem engedtem, hogy lássa, hogy csinálom”). Azaz, visszautalva a zavartalan nézés motívumához: Crusoe ideálja az a helyzet, melyben ő nézhet(i a meztelen bennszülöttek), de a másik nem láthat vagy nem érthet. Az elemzett részben egy reggel Péntekkel együtt egy gidát szeretne elejteni a nyájból, de útközben megpillantanak egy nőstény kecskét és mellette két gidáját, amire az eredeti következetesen „Kid”-ként hivatkozik (1998: 211). Crusoe lelövi az egyik „gyereket”, de előtte utasítja Pénteket, hogy ne mozduljon, ne beszéljen (azaz maradjon rögzített, fegyelmezett alattvaló). Majd ezt olvashatjuk: „vállamhoz kaptam a puskámat, lőttem, és megöltem az egyik gidát” (1961: 176; a másik fordításban: „aztán céloltam, és agyonlőttem a gidát” [1996: 278]). Az eredetiben viszont az szerepel, hogy „immediately I presented my Piece” (1998: 211). Bár a régi angolban a „piece” valóban jelentette az ágyút, löveget, puskát, de a kifejezés értelmezhető úgy is, hogy „bemutattam a ritka kincsemet” (ebben az értelemben a fenyegető phallust), valamint úgy is, hogy „előadtam a darabomat”, „eljátszottam a szerepemet”, abban az értelemben, hogy Crusoe-nak el kell játszania, színre kell vinnie az apai autoritásról szóló vágyfantáziáját Péntek alávetése és alávetettségének fenntartása érdekében. Nem mellékes körülmény az sem, hogy a kecskecsaládból egy gidát (gyereket) szemel ki lelövésre Crusoe, az aktus után pedig a bennszülött „reszketett és vacogott (...) saját mellényét

illeszkedett volna az akkor még meg nem kérdőjelezett, az európai civilizációt és a gyarmati „vadságot” szembeállító keretbe. Lehetséges, hogy a magyarázat egyszerűbb ennél: Vajda fordítása az ifjúság számára készült (a Robinsont a kalandregény műfaj történetébe helyezve), ebben pedig nem lett volna helye a nemiségre való utalásnak.

tapogatta, hogy nem sebesült-e meg” (1961: 176). A jelenet tétje tehát az, hogy Crusoe bármikor kiiktathatja Pénteket.

4. „Hogy aztán megöljenek és megegyenek”

Végül érdemes itt röviden kitérni egy értelmezési keretre, amely nem teljesen egy klasszikus freudi értelmezés lehetőségeit kínálja fel (bár a pszichoanalitikus olvasat lehetősége benne van), ez pedig a Hegel által megírt úr-szolga scenárió. Bényei Tamás igen részletes összefoglalójában (2011: 52–88) ugyan figyelmeztet arra, hogy „a hegeli narratívát nem lehet olyan kritikai eszköznek tekinteni, amely kívülről behozva alkalmas a gyarmati szövegek vagy jelenségek értelmezésére”, azonban lehet úgy olvasni, mint „a gyarmatosító európaiak imagináriusát meghatározó fantáziaszínnek egyikét” (2011: 65). A gyarmati elismerés (az úr szolga általi elismerése, ugyanakkor a másik elismerése az úr által) paradoxona abban rejlik, hogy „mivel a bennszülöttet a dehumanizáló gyarmati retorika minden pillanatban újra és újra megfosztja ember-mivoltától, a gyarmati hierarchiában a bennszülött nem valódi szubjektum, nem valódi másik, vagyis nem olyasvalaki, akinek a behódolása és elismerése valódi elégedettséggel, önmaga felsőbbrendűségének cáfolhatatlan bizonyosságával töltené el a gyarmatosítót” (Bényei 2011: 60). A paradoxon itt abban rejlik, hogy a másiktól meg kell tagadnom embermivoltától, hogy bizonyítsam felsőbbrendűségemet, ugyanakkor az elismerés csakis egy embertől jöhet, ezért fel is kell „emelnem” a másikat, hogy úrként tekintsen rám, ez azonban sohasem valósulhat meg teljesen, hiszen a szolga (gyarmatosított) per definitionem alkalmatlan az autoritás legitimálására. Ezért próbál Crusoe egy „köztes” megoldást választani, hiszen nem tagadja Péntek embervoltát, ezért „felemeli”, de csak részben, egy gyermeki státuszba. Egy, a nyelvétől és kultúrájától megfosztott, „tabula rasa” lény azonban nem képes legitimiálni Crusoe autoritását.

A megerősítés hiánya a hatalom paranoiájához vezet, mivel a bennszülött képtelen „helyes” válaszokat adni, és visszaigazolni a gyarmatosító narcizmusát. Ezt a gyarmatosító – „az apa és az elnyomó” (Bhabha, 1994: 141) – agresszióknak fogja fel, és úgy gondolja, hogy a bennszülött gyűlöli őt, minek következtében ő kezdi gyűlölni a másikat („azt akarom, hogy szeressen” – „nem szeret” – „gyűlöl” – „én gyűlölöm őt”). Ahogy Homi K. Bhabha fogalmaz, a gyarmatosító egy végtelen és néptelen területre vágyik, és azt a kínzó kérdést szegezi a bennszülöttnak, hogy „Mit kerestek itt?”, illetve, megfordítva a kérdést, „Mondjátok meg, miért vagyunk mi, gyarmatosítók, itt?” (1994: 141–2). Péntek – Crusoe szemében – bizonyos tekintetben mindig „felesleges”, „zavaró” tényező marad a szigeten, különösen akkor, amikor meglepő és zavarbeejtő kérdéseket tesz fel a keresztény hittel kapcsolatban (például, hogy ha Isten olyan mindenható, akkor miért nem öli meg az ördögöt [1998: 218]). A „gyarmati idill” és a gyermeki ragaszkodás ellenére Crusoe-ban végig ott él a gyanú, hogy nem sikerült Péntekből kiirtani a „barbár” szokásokat, és egy helyen arról fantáziál, hogy „az első adandó alkalommal visszatér a hazájába, ahol elfelejti nemcsak új hitét, hanem minden kötelezettségét is irányomban”, sőt visszatér a többi kannibállal, „hogy aztán megöljenek és megegyenek” (1996: 296). Ez a veszély véglegesen Péntek valódi apjához való megtérésével szűnik meg, amikor is a bennszülött nemcsak Crusoe vágyfantáziájában, hanem ténylegesen is betölti a gyermekstátuszt. Ezután Crusoe-nak nem marad más választása, mint elhagyni a szigetet, megfosztva apai státuszától.

5. Összegzés

Visszatérve tehát az „A very good mouth” kifejezésre, és a tanulmány elején feltett kérdés megválaszolására: a szokatlan leírás egyik értelmezési módja az lehet, hogy a gyarmatosító a bennszülöttet nem nőies jellegekkel felruházott (nem-)szubjektumnak, hanem gyermeki, engedelmes lénynek tekinti, akin apai gyarmatosító hatalmával uralkodhat. A

találkozáskor elképzelt fantázia szerint a „mouth”, azaz a száj csak egy irányba nyitott a bennszülött részéről (csakúgy mint a barlang szájánál eszkábált sátor, melynek ajtaja csak befelé nyílik). Azaz lehet táplálni (mint ahogy Crusoe írja: „most már két szájat kellett táplálnom egy helyett” [1998: 281]), mint ahogy a tabula rasaként felfogott bennszülött gyermeki elméjébe is csak kívülről lehet gondolatokat elültetni. Ebben az értelemben kezdetben úgy tűnik, Péntek szája valóban „jó” (azaz engedelmes és befogadó, hasonlóan egy papagáj szájához). Amikor azonban Péntek nyilvánvalóan nem tudja legitimálni Crusoe hatalmát, hiszen ahogy a sátorból is előbújik, és önálló kérdéseket merészel fölteni, sőt, rejtett hasonlóságok révén felmutatja mintegy tükörben a gyarmatosító „önnön ábrázatát”, gyanakvásra okot adó szubjektummá válik, és a történetből kiiktatódik.

Felhasznált szakirodalom

- Bényei Tamás (2011): Traumatikus találkozások: elméleti és gyarmati variációk az interszubbektivitás témájára. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Bhabha, Homi K. (2004): *The Location of Culture*. Routledge. London and New York.
- Defoe, Daniel (1961): *Robinson Crusoe*. Ford. Vajda Endre. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest.
- Defoe, Daniel (1996): *Robinson Crusoe*. Ford. M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Defoe, Daniel (1998): *Robinson Crusoe*. Oxford University Press. Oxford.
- Kalmár György (2002): *Szöveg és vágy. Pszichoanalízis – irodalom – dekonstrukció*. Anonymus Kiadó. Budapest.
- Kaul, Savir (2009): *Eighteenth-Century British Literature and Postcolonial Studies*. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Ország László (1941): *Az angol regény eredete*. Danubia. Budapest.
- Owen, Christine (2011): *Robinson Crusoe and the Female Goddesses of Disorder*. In: Ulla Grapard and Gillian Hewitson (szerk.): *Robinson Crusoe's Economic Man: A Construction and Deconstruction*. Routledge. New York. 163–183. old.

Szerzői adatok

Dr. Tukacs Tamás PhD főiskolai docens
Nyíregyházi Egyetem
tukacs.tamas @ nye.hu